

91-4
L 201

ANDREJS
JOHANSONS

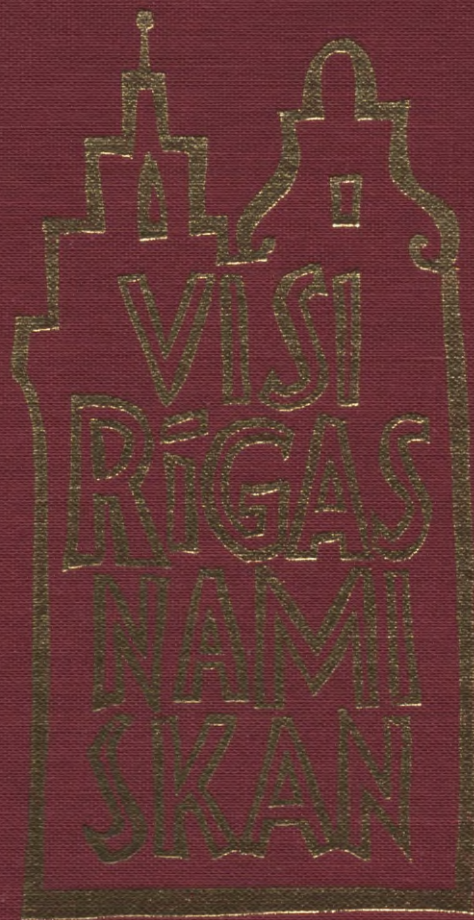

VISI
RĪGAS
NAMI
SKAN

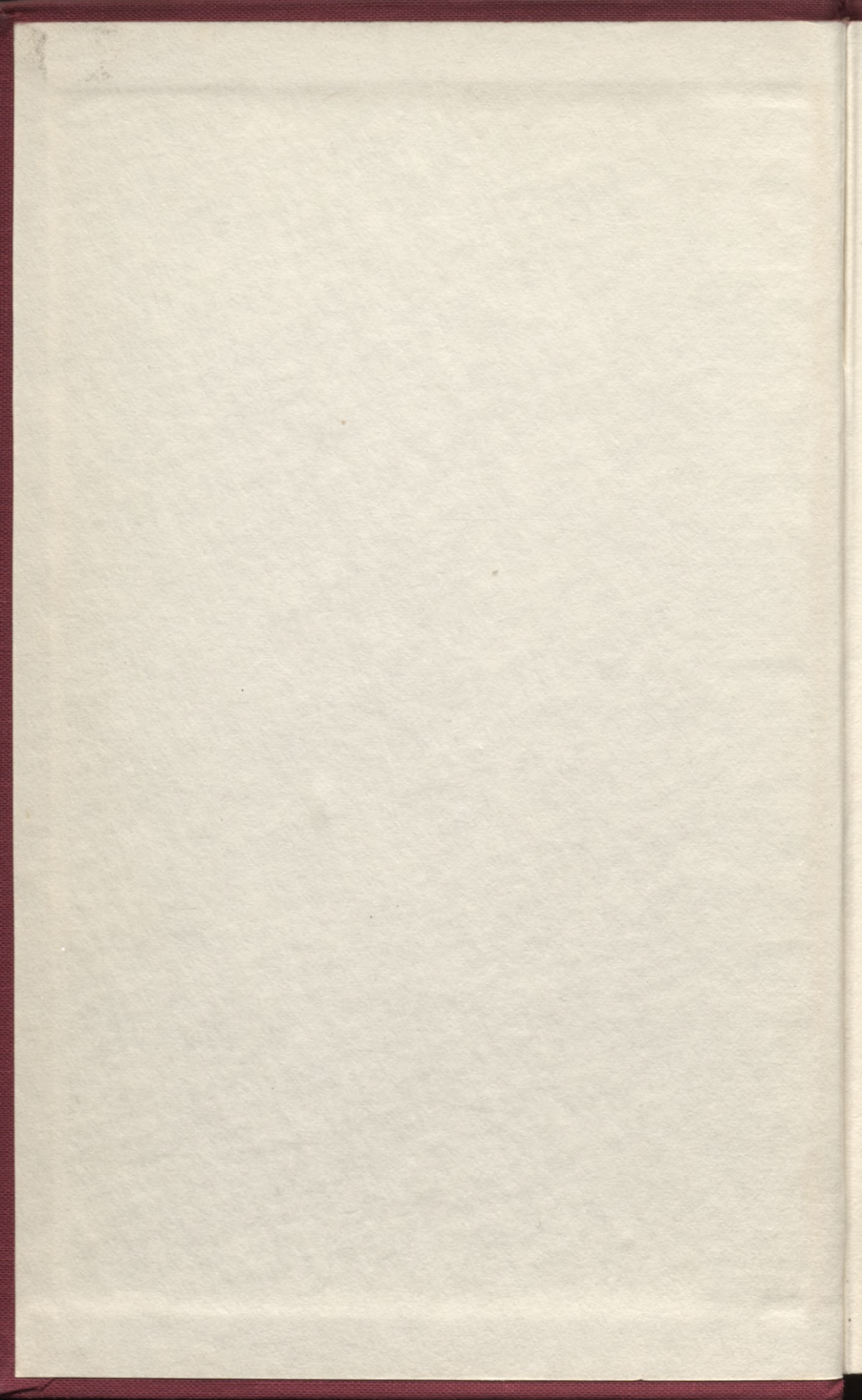

ANDREJS
JOHANSONS

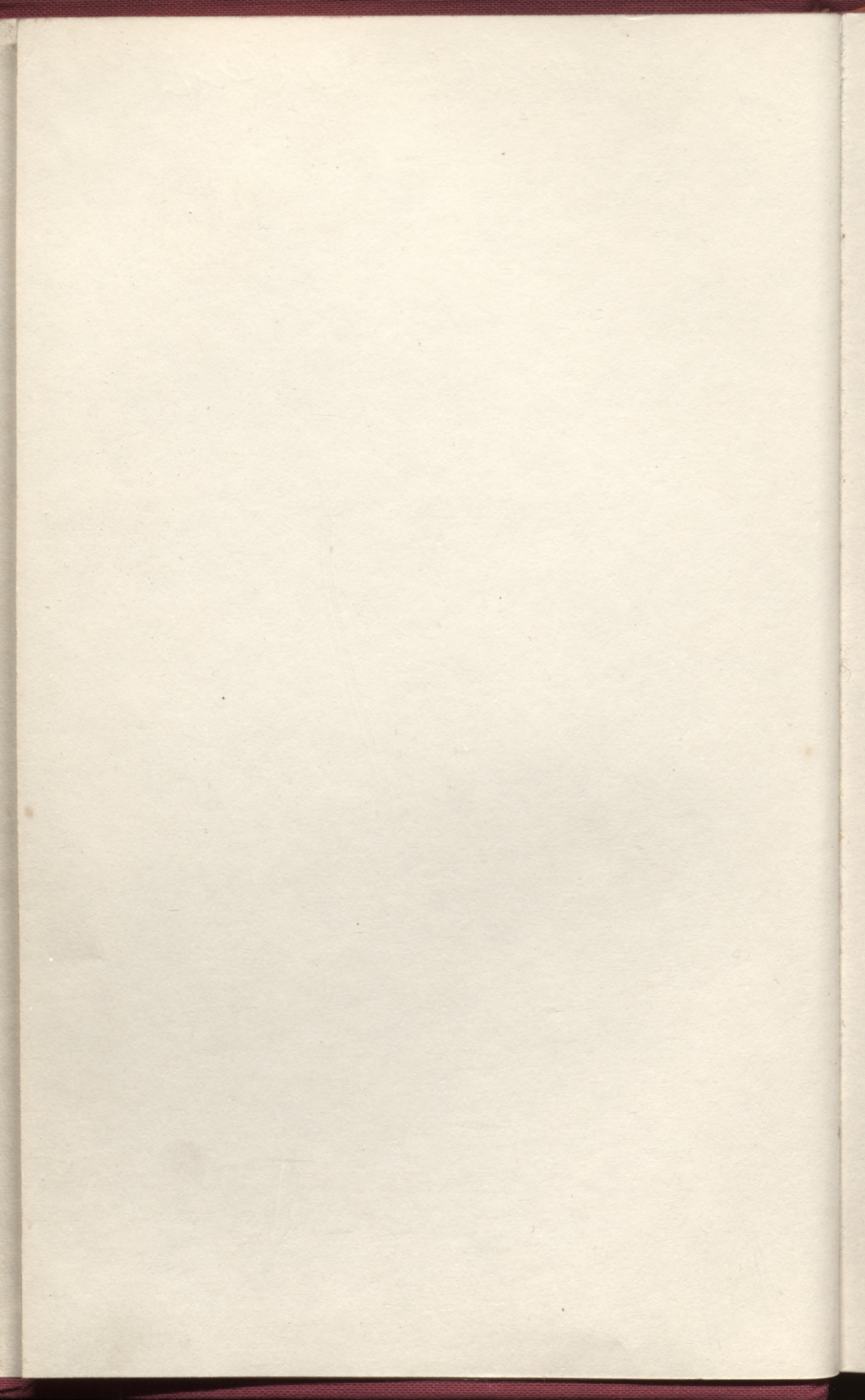
VISI
RĪGAS
NAMI
SKAN

VISI
RIGAS
NAMU
SKANI

parent, Larkau.

B, L

L $\frac{91-4}{261}$

diel.

L

810 p

ANDREJS JOHANSONS

VISI RĪGAS
NAMI SKAN

ATMIŅAS UN KULTŪRVESTURISKI
TELOJUMI

G R Ā M A T U D R A U G S

1970

80

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

92—

10.805

030.7094950

Copyright, 1970, by Andrejs Johansons

*I*ecerē un veidojumā šī grāmata atgādina manas 1966. gadā izdotās atceres un apceres *Rīgas svārki mugurā*. Šeit nāktos atkārtot to pašu, ko ievadnodaļā sacīju toreiz. Tomēr jāuzsver, ka citādi abas grāmatas viena otru papildina, bet neatkārto. Tāpat iespējams, ka līdzīgā pieejā rakstu par Rīgu un rīdziniekiem vēl kādu reizi. Jānis Krēsliņš, recenzēdams *Rīgas svārkus*, aizrādīja, ka es tur neesot pieminējis vairākus „ļoti pazīstamus laika biedrus”. Te nu esmu šo trūkumu daļēji labojis, taču — tikai daļēji. Nav labi neatstāt nekā nākotnei, un, ja beigu nodaļā salasītas „atmiņu vārpas” par dažiem ne sevišķi tuviem paziņām, tad tas nenozīmē, ka vairs nebūtu ļaužu, kas — piemērotos apstākļos un noskaņā — nevarētu dot vielu ja plašam tēlojumam.

Atšķirībā no *Rīgas svārkiem* (gan arī tur nedaudzi izņēmumi) neesmu šeit pāris vietās saucis aprakstītās personas pilnā vārdā. Tas darīts gadījumos, kur persona, kā man šķita, interesantāka nekā viņas vārds. Vispār šīs grāmatas centrā stāv rīdzinieks — pazīstams vai nepazīstams; slavens mākslinieks un dzejnieks vai anonims akmeņu skaldītājs, ormanis un lejerkastnieks. Visi Rīgas nami skanēja, bet tos neskandināja ievērojami cilvēki vien.

Jānis Rudzītis savā *Rīgas svārku* vērtējumā iebilda pret kultūrvēsturiskajiem „faktiem un datiem, kam būtu vieta citāda rakstura grāmatā”. Varbūt. Taču manā apziņā šiem

gadu desmitos vāktiem un joprojām vācamiem faktiem un datiem tāda loma, ka nepaiet ne diena, kad es tos neatcerētos, un daudzkārt tie man ir mīļāki par paša pieredzi. Tādēļ tie bieži pazibēs arī turpmākajās lappusēs. Bez tam gribu šai sakarā norādīt uz kādu savulaik Koknesē novērotu paražu, kuņas apraksts 1892. gadā ievietots *Dienas Lapas* etnografiskajā pielikumā: „Senāk, kad pārbrauca mantas (rudzu, miltu, gaļas u.t.t.) vedēji no Rīgas, tad deva mājniekiem ēst maizi, kuņu, no mājām izbraucot, bij ņemuši līdz un kas bija palikusi pāri: Ēdiet. Tā maize dzirdējusi Rīgas zvanus. Būsit gudrāki”. Es nepretendēju šai grāmatā sniegt kādas lielas vai dziļas gudrības. Par spīti tam domāju, ka tas, kuņš šeit uzzinās vienu vai otru viņam agrāk nezināmu „Rīgā apzvanītu” kultūrvēsturisku faktu, tomēr būs ieguvis arī mazu graudiņu gudrības. Un vēl: savā zaļajā literārā jaunībā es grēkoju tai ziņā, ka reizēm izteicos par lietām, kuņas īsti nepārzināju. Pakāpeniski to izlīdzināju un kompensēju ar tieksmi pēc vismaz relatīvas perfekcijas (ciktāl runa par faktiem). To ļoti pareizi bija uztvēris Aleksandrs Plensners, recenzijā par *Rīgas svārkiem* izteikdamies, ka man neesot nevienas ielas bez vārda: „Viņam prātā bijis un palicis ne vien katras ielas nosaukums, bet arī tās attīstība un vispār visa attiecīgās ielas vēsture”. Es it skaidri apzinos, ka kultūrvēsturiskie ekskursi, citējot vēl ceturto laipno recenzentu — Alfrēdu Gāteru, brīžiem „irdina darba kopējo struktūru”. Te jāatzīstas, ka man ir kāda īpata mīlestība pret lektūru, kur trūkst kopējas struktūras, un to es nevaru apvaldīt arī savos rakstos. Lasāmviela, bez kuņas man grūti būtu iztikt, ir latviešu un baltvācu periodika laikmetā starp Napoleona kaņiem un 2. pasaules kaņu. Struktūrāli to vieno tikai apstākļi, ka tā atspoguļo raibas detaļas noteiktā posmā.

Šīs grāmatas nosaukumā atkal likta kāda tautas dziesmas (1005) rinda. Dziesmā runa par to, ka „nabags dzied” un „visi Rīgas nami skan”. Vairākas lappuses te patiesi būs veltītas Rīgas nabagiem, taču lieki sacīt, ka aizrādījumā uz šo dziesmu nav meklējams nekāds slepens, pret

citiem grāmatā tēlotajiem ļaudīm vērsts dzelonis. Tikpat maz autors vēlētos piemērot tāda dziedātāja vārdu sev. Bet varbūt tomēr! Ir kāds skaists teksts, kur stāstīts par tiem, kas strādā „it kā nabagi, bet darīdami daudzus bagātus” (2 Kor. 6:10). Ja autors kaut niecīgā apmērā varētu to attiecināt uz sevi, tas viņam nozīmētu vislielāko pagodinājumu un gandarījumu.

2.

Jau tad, kad nebiju vēl ne desmit gadu vecs, es bieži nopūlējos atcerēties, kas ir pirmais, ko vispār atceros. Priekšstats, līdz kuņam nonācu, bija vienmēr viens un tas pats: zila gaisma, dzidri zila gaisma. Kādu laiku man pat likās, it kā tā piederētu citai pasaulei vai citai dimensijai, kuņā es būtu atradies agrāk nekā varēja sākties manas konkrētās atmiņas. Šī nepārbaudāmā izjūta nav gluži zudusi joprojām. Bez šaubām, tagad es varu tai sameklēt līdzības daudz kur: seno irāniešu duālismā, dažādās gnosticisma sistēmās, Platona filozofijā vai vēl kādās „divu pasaulu” mācībās. Taču toreiz, kad šīs jausmas manī plaiksnījās visdziīvāk, es nezināju ne nieka par Irānu vai gnosticismu, un jēdziens par Platonu man saistījās vienīgi ar noputējušu ģipsa galvu, kas stāvēja uz kāda plaukta skolā. Bet var arī būt, ka izskaidrojums iedomai, kas mani tik bieži nodarbinājuši, ir pavisam vienkāršs: var būt, ka man atmiņā visagrāk iespiedusies debess un jūra, kāds skaidrs jūnija rīts kaut kur Rīgas jūrmalā.

Aizvien esmu milējis raudzīties tālumā, un man šķiet, ka to, kā cēlusies šī mīlestība, es zinu. Mans apzinīgais mūžs sākās Aspazijas bulvārī 8, augsta Rīgas centra nama augstākajā stāvā. Tomēr virs mums vēl atradās plaši bēniņi, un tur es reizēm uzkāpu tēvam līdz. Bēniņu griestos bija lūka. Uzrāpjoties pa pieslietām kāpnītēm un lūkas vāku atspiežot, pavērās tāls skats pāri pilsētai. Tas mani tā valdzināja, ka es, apkārt skatīdamies, paliku šai lūkā, līdz tēvs mani gandrīz ar varu novilkā lejā. Redzēju neskaitāmu māju jumtus un sienas, kas nereti bija apkrāsotas reklāmām, kuŗu tekstus tobrīd nepratu izlasīt; vietām augšup slējās baznīcu torņi, citur nokūpējuši fabriku skursteņi; vīdēja apstādījumu zaļums un ūdeņu zilums. To visu apgaismoja saules rieta atspīdumi, jo bēniņos parasti gājām novakarēs, kad tēvs bija pārnācis no darba.

Tais pašos bēniņos allaž gadījās cauri stiepuļu pinumam ielūkoties kādā nodalījumā, kur gulēja lielas kaudzes melnos vākos iesietu grāmatu. Uz vienas no tām bija novietots apsūbējis globs. Starp šī nama iedzīvotājiem bija Vilhelms Purvītis, advokāts Viktors Dāle un žīdu deputāts Noijs Maiselis, taču es nezinu, vai minētās mantas piederēja kādam no viņiem. Tās varēja piederēt arī mūsu kaimiņu Johansenu vai kādai citai baltvācu ģimenei. Iespējams, ka grāmatu grēdā nebija nekā sevišķa, bet mana iztēle tai piebūrusi augstu vērtību, un man jānoskumst, apdomājot, ka nekad neuzzināšu, kas tur slēpās.

Lifts Aspazijas bulvārī 8 bija apstājies kaut kur starp otru un trešo stāvu, un to neizlaboja, kamēr vien šai namā dzīvojām. Tādēļ ik dienas vairākas reizes nācās kāpt līdz pat piektajam stāvam kājām, un tas nebija viegli. Lifta šachta bija ļoti plaša, tā plētās kā milzīga, krēslaina aka, un es tajā bieži skatījos, jau mūža pirmajā piecgadē spēcīgi pārdzīvodams sajūtu, ko teicami notēlojis Eriks Ādamsons novelē *Abakuka krišana*: to, ka dziļums vilina un „velk iekšā”. Neskaidri man ēnojas prātā, ka kādreiz biju arī pārrāpies pār margām un stāvēju pašā šachtas malā; durvju spraugā šķiet pazībam mātes izbailēs pārvērstā seja, jo viņa baidījās strauji tuvoties vai mani

saukt, lai es nesatrūktos. Tomēr pēc brīža es atkal veikli pārvēlos margu otrā, drošajā pusē.

Pa kāpnēm staigājot, vienmēr iznāca iet garām kādam kantorim, kas, cik atceros, atradās otrā stāvā un kuŗa darbs saistījās ar šķiedrvielu tirdzniecību. Šī kantoŗa durvis bija darinātas no matstikla, taču tādā veidā, ka caurspīdīgs vīdēja īpašnieka vārds: V. Meslin. Es jau toreiz nojautu, ka tā diezin vai sauksies kāds sveštautietis, bet apstiprinājumu šai nojautai ieguvu tikai daudz vēlāk. Izrādījās, ka uzvārds Mēsliņš savulaik nav bijis pārāk neparasts. Vācu kungi to atkārtoti uzspieduši Rīgas latviešiem, kas strādājuši par sētas puīšiem — slaucījuši ielu un pagalmu. Dažs no viņiem kļuva turīgs, viņa bērni pārvācojās, bet vārds palika — etimoloģiski tikpat caurspīdīgs kā ieraksts matētajā stiklā Aspazijas bulvārī 8.

No mūsu virtuves varēja iziet uz neliela balkona. Tā cementa klonu grūti nācās uzturēt tīru, jo ap namu pastāvīgi lidoja baloži, kuŗu Rīgā vispār bija ārkārtīgi daudz. Baŗoju viņus ar maizes druskām, un tie bija droši, tomēr nevienu neizdevās pieradināt tiktāl, lai tas ēstu no rokas. „Nemierīgs baložu mākonis”, kas saules rietā „vējaini izjūk pār jumtiem” . . . Tā 20-os gados kādā dzejolī rakstīja Sudrabkalns, bet vai būtu kāds īsts rīdzinieks, kas neatcerētos šos irracionālu vakara skumju pilnos baložu mākoņus?

Uz balkona stāvot, klaji acu priekšā plētās pretējā nama logi. Kādā no tiem bieži redzēju vecu žīdu, kas lūdza Dievu saskaņā ar visiem ortodoksā jūdaisma noteikumiem, tīdams pa melnai ādas jostai ap galvu un kreiso roku. Pie galvas jostas piestiprinātā kārba ar Vecās derības pantiem atgādināja ragu pierē. Aiz kādām citām rūtīm palaikam grozījās divi jau gandrīz pieauguši skuķi. Vienu sauca Soņa, otru Maņa, kā bija spriežams no saucieniem, kas kādreiz atskanēja pa pavērto logu. Šķiet, ka tur notika arī lietas, ko nedrīkstēju skatīt, jo dažkārt mani ierāva no balkona virtuvē un durvis noslēdza. Tas man izlikās ļoti netaisni. Vienīgais, ko kādā no šiem gadījumiem ievēroju, bija pelēki, augstu sacelti brunči, bet

tādēļ manī, gadus piecus vecā, nemodās nekādas jūtas, nedz pārdomas.

Vienalga, vai raudzījās pa iepriekš minēto bēniņu lūku, vai pa dzīvokļa logiem, kas vērsās uz dažādām pusēm, tuvu un tālu rēgojās robainas jumtu rindas un simtiem vēja rādītāju. Daļa no pēdējiem bija slaidi un atgādināja kustīgus vīrus gaŗos mēteļos, citi gluži zemi, bet vairums griezās trokšņaini. Sena atmiņa par pavasara nakti: gultā gulēdams, vēroju, kā pāri spodrai mēness ripai traucas saraustīti mākoņi, klausos, kā ap augsto namu brāžas un svilpo vētra, un ik pa brīdim dzirdu, kā visā apkārtnē svaidās, grab un čīkst vēja rādītāji . . . Nevaru izteikties par šo rādītāju praktisko lomu: to kustības man vienmēr likušās pārāk nesakarīgas, lai no tām ielāgotu kādu no-teiktu vēja virzienu. Domāju, ka tiem, vismaz modernos laikos, bijusi lielāko tiesu tikai dekoratīva nozīme. Dažu ārpilsētas savrupmāju un muižiņu vēja rādītāji jau arī līdzinājās heraldiskiem zvēriem, kamēr citos bija ievēidoti īpašnieka iniciāļi.

Svaigam gaisam dzīvojamās telpās vēl manā bērībā pievērsa nesalīdzināmi mazāk vērības nekā mūsu dienās. Šķiet gandrīz neticami, taču esmu pieredzējis to, ka, zie-mai tuvojoties, visas logu malas aizlipināja ar gaŗām balta papīra strēmelēm. Atveŗams palika vienīgi nelielais „kaplogs” kādas rūts augšgalā. Lipināšanu ieskatīja par tik svarīgu darbu it īpaši bērniem, ka vecāki rīdzinieki tās skolēnu brīvdienas, kuŗu populārākais apzīmējums bija „kartupeļu nedēļa”, dēvēja par „klīsterļa nedēļu”. Visos labākos dzīvokļos bija dubultlogi: iekšējo pusi vasarā parasti izcēla, bet īsi priekš „klīsterēšanas” iecēla atpakaļ. Saprotams, ka aizlipinātos logus nevarēja no ārpuses arī tīrīt, un tie paspēja krietni apsūbēt, līdz pienāca šķīstīša-nas brīži pavasarī, kad vairs neviena lieta neatradās savā ierastajā vietā, kad švīkstēja slotas un „šrubes”, un visā mājā dvesmoja slapju lupatu sājā smaka.

Vēdināšanas trūkumus mazliet atlīdzināja tas, ka lielie dzīvokļi tolaik bija tiešām lieli — plašām istabām, augstiem griestiem. Tagad tādu vairs nebūs arī Rīgas jaunajās

celtnēs, taču tie vēl saglabājušies vecajās, jo Rīgā nojauc tikai to, kas kļuvis apdzīvošanai pilnīgi nederīgs. Pretējais vērojams varbūt visspilgtāk Zviedrijā, kur skaistie 20. gadsimta sākuma dzīvokļi jau drīz iegūs mūzeālu nozīmi . . . Galvenās istabas jeb zāles sienās bija niša, reizēm pat pāris. Tur novietoja postamentu ar kādu skulptūru vai izcilāku greznuma priekšmetu. Gar sienas un griestu savienojumu nebija piesista vienkārša liste, bet vismaz kāda lēzenām kāpnītēm līdzīga, balti krāsota, ja arī ne taisni ornamentēta frīze. Turpretim ģipsa girlandas, koncentriski loki vai cita veida rotājumi palaikam plētās griestos ap to vietu, no kurienes nokarājās lampa. Šie dzīvokļi Rīgā nebija rezervēti „patriciešiem”; tos varēja atļauties arī t.s. vidusšķira.

Virtuve veidoja īpašu pasauli. Vienā stūrī zem dūmvada melnās rīkles — plīts ar „riņķiem” karstuma regulēšanai un malā iebūvētu katlu, kuņģi uzglabāja siltu ūdeni trauku mazgāšanai un citām vajadzībām. Plīti kurināja ar malku, tādēļ kādā stūrī atradās prāva vaļēja malkas kaste. Virtuvē bija negals ar pelēm, kuņģi izgrauztie caurumi rēgojās gan līdzās kastei, gan vēl citur. Pie caurumiem ik nakti nolika slazdus ar spēķa gabaliņu. Vasarās neganti uzmācās mušas. To ķeršanai no griestiem lejup stiepās dzeltenie lipīgie mušpapīri, bet uz galda stāvēja garena mušu pudele, kur pievilināšanai ielēja saldinātu ūdeni. Gar sienām ap plīti bija sakārti dažādi saimniecības rīki, tāpat pannas un „kastroļi”, viens otrs no vaŗa. Rudeņos pievienojās sīpolu, dažkārt arī žāvētu baraviku virtenes.

Aspazijas bulvāŗa namā bija vannas istabas, bet daudzos Rīgas dzīvokļos tādu trūka. Arī mums kādreiz vēlāk bija dažus gadus jāpiecieš šis trūkums. Tad sestdienās ienesa virtuvē lielu skārda vannu un mazgājās ūdenī, ko sakarsēja uz plīts.

Veļu virtuvē mazgāja gandrīz visur. Parasti to darija „vešeriene”, saņemdama pāris latu dienā. Virtuvi šais gadījumos pildīja milzīgi tvaika mutuļi, tā ka brīžiem nekā nevarēja saredzēt: juta tikai smaku, ko izplatīja tumšdel-

tenās vai zilganās ziepes, un dzirdēja, ka „vešeriene” ar suku berž uz rievaina dēļa noklātos veļas gabalus. Garaiņi, bez šaubām, iespiedās arī dzīvojamās istabās, taču pie tā bija pierasts, un neviens par to nežēlojās.

Lielo dzīvokli Aspazijas bulvārī mēs neirējām tieši no saimnieka, bet no Alberta Brunnera, inženiera un saplākšņu fabrikas Furniers direktora. Brunners pats lietoja tikai divas istabas, mums palika četras un vēl piektā — mazā „meitas istaba” blakus virtuvei, kur dzīvoja mana mātesmāte. Arī tas mums bija par daudz, kādēļ mani vecāki divas vidēja lieluma istabas savukārt izīrēja tālāk. Tagad man tāda īrnieku un divkārteju apakšīrnieku sistēma liekas neiedomājama, bet tolaik tā bija visai parasta.

Saticība ar Brunneru bija vislabākā (mana māte gata-voja viņam arī brokastis un vakariņas), jo par spīti bagātībai viņš dzīvoja vienkārši un pieticīgi. Pie viņa, allaž uz īsu brīdi, mēdza iegriezties dažādi ļaudis. Tos es ātri iepazīnu, jo, zvanam nošķindot, vienmēr pasteidzos ielīst dubultdurvju spraugā, kaut mātei tas ne pagalam nepatika. Brunnera istabās man bija aizliegts iet, ko stingri ievēroju, taču no viņa sarunām ar apmeklētājiem uztvēru pa vārdam, kuŗu nozīmi nesapratu, bet kas man iespiedās prātā. Tika minētas akcijas, obligācijas, hipotēkas; brīžiem atskanēja arī tādi vārdi kā „krachs” un „panama”. Kādreiz, laikam mūsu ēdamistabā, Brunners runāja kaut ko par grūtiem laikiem. Es, pa grīdu rotaļādamies, jutu, ka tagad man pienācis īstais mirklis izteikties, un skaļi sacīju: „Tad jums, Brunnera kungs, būs jātaisa viena obligācija uz to Furnieru”, par ko visiem, protams, bija vareni smieklī.

Gadus sešus vecs, viens pie durvīm pieskrējis un tās atvēris, pirmo reizi mūžā piedzīvoju, ka mani uzrunā ar īstu pieklājību. Kāpņu platformā stāvēja maza auguma policists, it kā drusku nokvēpušu seju, tā laika ietērpā, sarkanu svītru pār melno cepuri. Apjautājies un dzirdējis, ka Brunnera nav mājās, viņš bikli sacīja: „Vai jūs nevarētu painteresēties, kad viņš būs mājās?” Tik smalka uz-

runa puikam īsās bikšēlēs bija pārdzīvojums, kas nav no atmiņas izgaisis gaŗos gadu desmitos.

Vienu vienīgu reizi, kādā novakarē, dzīvokļa durvīs pazibēja spēcīgs vīrs gaišā mētelī, ko rietošās saules atblāzma, caur kāpņu telpas stikla jumtu lauždamās, apspīdēja tā, ka viņš likās ietīts sārtā dūmakā. Pāris dienas pēc tam, kā dzirdēju stāstām, viņš pazuda no Latvijas, lai vēlāk atrastos Argentīnā. Tas bija Sergejs Staprāns, latviešu Džeimss Bonds. No manas paaudzes tikai retajam būs gadījies redzēt viņu savām acīm. Turpretim starp gadsimtu mijā vai mazliet agrāk dzimušajiem ir dažs labs, kas, ja vien vēlētos, varētu stipri papildināt to, ko Staprāns pats atklājis grāmatā *Caur Krievijas tumsu pie Latvijas saules* vai daļā aviŗu rakstu, kuŗi diemŗēl gan pat bibliografam grūti izsekojami.

Savus amata pienākumus veicdams, parasti pie „ķēķa durvīm” (lielajiem dzīvokļiem bija divas ieejas), šad tad parādījās sētnieks Irbe, saukts Irbītis. Viņš droši vien nebija slikts cilvēks, bet es pret viņu jutu sāpīgu īgnumu, jo viņš aizvien grūda nost no nama dzegām un paŗobelēm baloŗu ligzdas, kuŗās daŗkārt redzēja arī olas. Es ļoti gaidīju izšķīlamies putnēnus, bet nekad nesagaidīju. Bieŗāk nekā Irbe sarunās tika pieminēts kāds viņa kollēga vai nu turpat Aspazijas bulvārī, vai tuvējā Teātra ielā. Šis sētnieks bija 1920. gadā miruŗā gleznotāja Jēkaba Kazaka tēvs. Teica, ka viņš dzīvojot trūcīgi, bet ka mājās viņam vēl esot dēla darbi. Man ir bijusi izdevība pārlicināties, cik pat parniecīgām Kazaka skicēm maksā šobrīd. Tagad vecais Kazaks vairs neslaucītu sētu un nelabotu krānus. Es arī brīnos, ka tam ļāva notikt toreiz. Un kur palika šie Jēkaba Kazaka atstātie darbi?

Ja Doku Atis savās bērņības atmiņās tēlo, kādas bailes un cieŗanas viņam sagādājis māsas atnestā grāmatiņā nejauŗi ieraudzīts „kaulu cilvēks” resp. skelets, tad arī es esmu piedzīvojis ko līdzīgu, lai gan ne attēla dēļ. Pie Brunnera nereti ciemojās viņa nākamā dzīves biedre, tolaik vēl līgava, Erna Purīte. Viņa studēja medicīnu un reizēm izmantoja pa dienu tukŗās Brunnera istabas, lai

tur netraucēta mācītos. Māte uzkopa šīs istabas līdztekus mūsējām. Kādu rītu, viņai sekodams, es atsprāgu atpakaļ un laikam arī iebrēcos, jo uz galda, pie kuŗa Purīte mēdza sēdēt, starp grāmatu un papīru grēdām pretim ņirdza dzeltenīgs cilvēka galvaskauss. Kopš tā brīža es vairs nekad negāju šai istabā, iepriekš mātei nenoprasījis, vai tur neatrodas „mironģalva”. Nekā negrozīja tas, ka Purīte, par manām šaušalām uzzinājusi, ņēma galvaskausu rokā un mēģināja man skaidrot, kas uz tā saskatāms un cik tas topošam ārstam noderīgs. Viņa arī stāstīja, ka šis galvaskauss esot atrasts Nāves salā. Tas man aizvien ir palicis irracionāla baiguma apdvests vārds, un vēl joprojām, kad to lasu latviešu strēlnieku cīņu aprakstos, man prātā ataust senais izbailu rīts Aspazijas bulvārī.

Alberts Brunners bija ārkārtīgi rosīgs cilvēks, taču ne-centās nekur eksponēties. Tā viņš laimīgi pārdzīvoja ir saimniecisko krīzi, kas beidzās ar „krachu” vienam otram viņa tuvam paziņam, ir kaŗu un okupācijas, lai gan 1944. gadā Latvija, protams, bija jāatstāj arī viņam. Līdz tam viņa kapitāls bija apgrozījies ne jau saplākšņu rūpniecībā vien. Kad vairs nedzīvojām kopā, viņš dažkārt it kā nevēģīgi ieminējās, ka varētu „parunāt” šur vai tur, un tam vienmēr bija taustāms rezultāts. Klusi un apdomīgi ieguldīta nauda diezīn vai nedod vairāk iespaida un stabilitātes kā plātīga reprezentācija.

3.

Aspazijas bulvāŗa namā mūs pa retam apciemoja vecā Zaķene — sīrmīem, īsī apcīrptīem matīem, vienmēr nopīetnu seju. Viņa bija ne vien ļotī gaŗa, bet arī neparasti

resna, tā ka apsēzdamās likās aizpildām veselu istabas stūri.

Paziņas pārmeta Zaķenei negausīgu ēdelību. Kādā īpašā gadījumā tas viņai bija atstāstīts, bet viņa, pie mums atnākusi, brīnījās: „Ko tad es tur apēdu? Trīs cālišus un četrus gurķišus”.

Jūtas, ko Zaķene mēģināja slēpt, reiz tomēr izlauzās klajā. Bija laikam kādu svētku priekšvakars, un mūsu virtuvē stāvēja uz galda liela bļoda ar tikko ceptiem pīrāgiem. Kad Zaķene bija tos atkārtoti nogaršojusi un bļodu varbūt līdz pusei noplicinājusi, viņa apslaucīja lūpas baltā lakatā, un viņas citādi drūmajos vaibstos vīdēja laimīgs smaids. Nopūzdamās viņa griezās pie manas vecsmātes un sacīja: „Kad es nomirstu un guļu zārkā, tad tu, mīļā, atnāc un iebāz man vēl vienu šitādu pīrāgu mutē”.

Bīstamāka vājība nekā Zaķenei piemita vecajai Marijai, ko man arī gadījās novērot manā visagrākā bērnībā. Marijas sen mirušajam vīram bija kaut kur Vecrīgā piederējusi „kneipe”. Nevajadzēja daudz iemeslu, lai tur pakāpeniski iepatiktos, Vecā Stendera vārdiem runājot, tas dzēriens, par ko vells smejas, eņģelis raud. Par spīti šai patikai Marija nedzēra bieži — varbūt pāris reizes gadā, bet tad vismaz nedēļu bez pārtraukuma.

Citādi viņa mierīgi strādāja savu šuvējas darbu, gan „trākelēdama”, gan „štepēdama” un, kājminamai mašīnai klabot, neskaidri dūkdama kādas dziesmas, kur parasti varēja izšķirt tikai drusku vairāk uzsvērto piedziedājumu „c-m tinglingling”. Turpretim vakara pusē viņa nereti ņēma dziesmu grāmatu un dziedāja skaļā balsī. Lielāko tiesu viņa mēdza uzšķirt nodaļu „No krusta un bēdām” un dziedāja tik ilgi, kamēr pati sāka raudāt, un rietošās saules gaismā viņas asaras spīdēja kā bronza.

To, kad Marija sāks uzdzīvot, nespēja paredzēt neviens: tas notika pēkšņi, tikpat labi rīta agrumā kā pusdienā vai pusnaktī. Kamēr pietika naudas, viņa uzturējās vienkāršākos „vīnūžos”, tad apstaigāja radus, beidzot pat gluži pavisus paziņas. Kādreiz, pie mana tēva ienākusi, viņa uz sava īkšķa rādīja, cik liels esot viņas uzpirkstenis, un

gauži lūdzās: „Iedod man kaut vienu piņģerotu!” Tēvs labu brīdi izlikās lasām avīzi un nekā nedzirdam, taču galu galā izņēma no bufetes degvīna pudeli un pielēja prāvu zaļu glāzi, kuŗā droši sagāja trešdaļa „kortēļa”. Marija to iztukšoja vienā straujā stiepienā un, tēvu slavēdama, tūliņ devās prom. Zaļā glāze pēc tam ieguva manās acīs kādu sevišķu vērtību. Nākošajās dienās, notikojis mirkli, kad mani neuzraudzīja, es iepilināju tajā, uz krēsla pakāpies, mazliet salda sarkana vīna no iepriekš nolūkotas karafes. Iedzēris to ar apmēram līdzīgu žestu kā Marija, jutos ļoti pacilāts un pašapzinīgs. Diemžēl šī pašapziņa ātri saruka, jo sapratu, ka glāze būtu jāmazgā, bet to izdarīt man nebija ne prasmes, nedz iespējas.

Marijas klejojumi, protams, sagādāja viņas tuviniekiem raizes un sirdsēstus. Gadījās, ka tie sameklēja viņas pēdas, pārveda viņu mājā un ieslēdza. Bet Marija atrāva logu un visā galvā kļiedza: „Policiju! Policiju!” Nācās iet, lai viņu apklusinātu, bet, kolīdz durvis pavērās, viņa izšāvās pa spraugu ar vecam cilvēkam neticamu veiklību un tecīņus pazuda uz ielas.

Savos atturības posmos Marija nekad nepieminēja stipros dzeramos (viņa gan vispār nekā daudz nerunāja). Vēl vairāk: par viņas grūti samierināmu ienaidnieku kļuva katrs, kas, varbūt bez kāda ļauna nolūka, bija kaut kur izteicies, ka viņa dzerot. Tas nelikās īsti saprotami, jo reibumā viņa, kā sacīts, mēdza „atrādīties” pat ļaudīm, ko pazina visai pavisām.

Pielaikodama šujamos tērpus (arī man viņa tika šo to šuvusi), Marija atzīmēja vajadzīgās pārmaiņas uz drānas ar krītu, bet — ja tāds negadījās — ar plānu ziepju gabaliņu. Uz mūža beigām viņa vairs ne šuva, ne dzēra. Īsi priekš nāves viņa bija sacījusi, ka visa istaba esot pilna ar dūmiem.

Lautenbacham-Jūsmiņam ir kāds stāsts ar virsrakstu *Gremotāja jaunekle*. Diemžēl neesmu to lasījis, taču jāteic: ja priekšstats par ēdelīgu vecu sievu man aizvien saistījies ar Zaķeni, tad kā „gremotāja jaunekle” manā atmiņā neizdzēšami iespiedusies pajauna lauciniece, sū-

naini zaļu lakatu ap galvu. Laikam no Daugavmalas tirgus braukdama, viņa bija apstājusies Teātra ielā, iepretim Valtera un Rapas grāmatveikala ieejai. Viņa parakņājās vezumā, uz kuŗa sēdēja, un izvilka žāvētu zuti. Tad viņa to apēda, galvas galā iesākdama un astes galā pabeigdama: zutis pazuda viņas mutē ar ādu un asaku, bez atlikuma. Kā tas varēja garšot, un kā to vispār bija iespējams izdarīt? Vairāk nekā 40 gadus, kas kopš tās reizes pagājuši, neesmu vairs redzējis neviena cita, kas ēstu zuti līdzīgā veidā.

Ap to pašu laiku, gadu sešu vai septiņu vecumā, kādu ziemas vakaru kopā ar tēvu stāvēju Brīvības un Ģertrūdes ielas stūrī. Piepeši mums aiz muguras atskanēja nesakarīga krieviska dziedāšana, un no tumsas iznīra divas maza auguma sievietes. Viena no tām bija kalsnēja, melniem cirtainiem matiem, tumšiem lokiem ap acīm; plecos viņai bija uzņemts gaišpelēks mēteliņš ar ādas apkakli, pirkstos kvēloja papiross. Otra, resnā, savā grimasē un muguras liekumā tik ārkārtīgi atgādināja cūku, ka, viņu ieraugot, manī novīļņoja kāda dīvainā izjūta, kuŗā jaucās izbrīns ar šausmām. Klaigādamas un straujies soļus pa sabradāto sniegu sperdamas, viņas ātri pazuda no laternu novilkta gaismas loka.

„Kas tās bija?” es prasīju, skatu pret tēvu pacēlis. „Pie dzērušas vecenes”, viņš atteica, sausi nospļaudamies.

Taču es jau toreiz kaut kā nojautu, ka tās nebija „pie dzērušas vecenes” vien. Ilgi pēc tam es uzdūros viņām no jauna — Felisjēna Ropsa zīmējumos un asējumos. Tie būtu sen aizmirsti, ja tajos neatspoguļotos nekas cits kā Parīzes prostitūcijas zaņķis. Ak nē! Tajos paveŗas elle, — vērojama ar to pašu izbrīnu un šausmām kā abas dīvainās sievietes tai tālajā, sniegainajā novakarē, Rīgas ielu krusojumā.

Es vēl negāju skolā, tātad tam vajadzēja būt priekš 1928. gada, kad mēs ar tēvu kādā svētdienā aizbraucām uz Bābelīti. Tā saucas mazs ezeriņš aiz Šmerļa, samērā netālu no Ķīšezera austrumu gala. Bābelītei apkārt auga rets priežu mežs, un smiltis tās krastos bija tikpat baltas kā jūrmalā. Laiks, tur kavējoties, aizritēja bez jebkādiem notikumiem, taču šī diena man iespiedusies prātā kā viena no jaukākām, ko esmu piedzīvojis, — svaiga, saules apmirdzēta, pilnīgi bezrūpīga.

Pēc tam vairs nekad neesmu Bābelīti apmeklējis. Var būt, ka tā arvien vairāk aizauga, jo jau toreiz tai gar vienu malu stiepās melndrains purviņš.

Kā Bābelīte ieguvusi savu nosaukumu, nevaru pasacīt, bet vietvārds Bābele sastopams arī citur Latvijā (Straupē, Lielplatonē). Kaut valodnieciski tas ērti saistāms ar kādu tīri baltisku sakni, tomēr pastāv iespēja, ka pamatā šeit rotaļa ar vārdu, kas tapināts no senā orienta, tāpat kā Kurzemē resp. Zemgalē viens zemes īpašnieks bija ieviesis vietvārdu Ninive, otrs — Ēģipte.

Līdzās nosaukumam zīmīgs fakts, ka arī uz apmērosniecīgo Bābelīti attiecināta pazīstamā teika par ezerā nogrimušo baznīcu. „Uz ezeru skatoties, liekas, ka tam ir it kā baznīcas pamata izskats”, teikts Bābelītei veltītajā teikas variantā. „Ja peldētājs esot ap to vietu, kur vajadzētu būt tornim, tad neredzama vara raujot to dibenā. Jāņu naktī baznīca esot nogrimusi ar visiem dziedātājiem un mācītāju. Katru gadu Jāņos ap pusnakti, ja viens pats braucot pa ezeru, tad varot dzirdēt ērģeļu skaņas un baznīcēnu dziedāšanu”.

Citkārt abi ar tēvu gājām aplūkot gulbjus. Tie peldēja arī pilsētas kanālā, sevišķi ap dekoratīvo namiņu, kur vasarās izīrēja laivas, taču vislabāk viņi bija novērojami Viestura dārzā.

Par šo jau pašā 18. gadsimta sākumā iekārtoto dārzu rakstīts daudz gan prozā, gan dzejā. Vecāki ļaudis vēl ilgi lietoja tā seno vārdu Ķeizardārzs, reizē norādīdami uz gobu, ko tur stādījis cars Pēteris I.

Viestura dārzā varēja ieiet no vairākām pusēm. Liekas, ka vairums apmeklētāju mēdza nākt pa Ausekļa ielu, un šai dārza malā kopš 1935. gada pacēlās vēl kāda Krievijas caru piemiņa — Aleksandra triumfa arka jeb t.s. Aleksandra vārti. Šai rūsganajai smilšakmens arkai Rīgā bijis teiksmaino klejotāju, Mūžīgā žīda vai Klīstošā holandieša, liktenis. Cildinot Aleksandra I uzvaras pār Napoleonu, to vispirms uzcēla apmēram tagadējā Gaisa tilta vietā, Brīvības ielas galā, un kā pirmais tai 1818. gada 28. augustā izbrauca cauri pats Aleksandrs. Rīgai modernizējoties, arka kļuva par satiksmes traucēkli, kādēļ 1904. gadā to pārvietoja uz Vidzemes šoseju pie Biķernieku meža. No turienes tā ceļoja uz Viestura dārzu, taču grūti uzminams, vai tās klaiņojumi būs jau beigušies.

Tai dārza stūrī, kurp pārveda Aleksandra vārtus, iepriekš stiepās tikai aleja, kuŗā valdīja dziļš pakrēslis, jo veco koku zari un lapotne abpus ceļam nereti savijās kopā. Taču man šķiet, ka gulbju dīķi, vismaz tolaik, bija ērtāk sasniedzami no otras, Rūpniecības ielas un Volfšmita spirta fabrikas puses. Dīķi bija izveidoti zaļās pļaviņās, un no tumšā ūdens līmeņa spilgti atdalījās kā peldošie putni, tā viņu atspulgi. Citi gulbji atpūtās — zvilnēja zālē, plūkādami un kārtodami spalvas. Šie skati bija īsti vecromantiski, tādi, kā redzēts neskaitāmos asējumos un kolorētās pastkartēs. Turpretim pavasaros tos dīķus, kur gulbju māte vadāja savus puspelēkos mazuļus, pārdalīja žogs: tēviņš bija nošķirts savrup, laikam gan tāpēc, lai neuzbruktu cālēniem. Edvarts Virza nobeidz kādu Ķeizara resp. Viestura dārzam veltītu sonetu ar rindām:

*Ar žēliem kļiedzieniem uz dienvidiem
Baiņnaktī redzēti bij aizlidojam
No taviem dīķiem baltie gulbji projām.*

To dzejnieks būs redzējis tikai fantazijā, jo ne Viestura dārza, ne citu Rīgas parku gulbji nekur nelidoja: viņu spārni bija apcirpti.

19. gadsimta pirmajā pusē Ķeizardārzu izmantoja arī tautas izpriecām: tur rīkoja uguņošanu, laida gaisā balonus resp. aerostatus u.t.t. Tāpat šim dārzam sava nozīme Latvijas sporta senvēsturē, par ko līdz šim ļoti maz rakstīts (V. Čikas un A. Šmita grāmatās runa gandrīz vienīgi par jauniem laikiem). No laikraksta *Rigasche Zeitung* uzzinām, ka 1825. gada 17. augustā vācu „ātrskrējējs” Gērings (Göhring) vienā un tai pašā vakarā, bez konkurentiem pa Ķeizardārza celiņiem skriedams, sasniedzis divus īpatus rekordus. Vispirms viņš apsolījis noskriet septiņas verstis 36 minūtēs, bet paveicis to jau 33 minūtēs, pie tam — izbrīnā piebilst reportieris — „ne reizes neapstādamies”. Tūlīņ pēc tam viņš pieteicis jaunu rekorda mēģinājumu: deviņas verstis 46 minūtēs. Rekords pārspēts: laiks 42 minūtes. 23. augustā Gērings skrējis 30 reizes apkārt Ķeizardārzam, t.i. 11 verstis, un paredzēto 54 minūšu vietā beidzis distanci 52 minūtēs. Lietpratējs pēc šiem datiem varētu aplēst, kādas bijušas Gēringsa spējas, salīdzinot ar mūsdienu skrējējiem. Viņa laikmetā tās uzskatīja par sensacionālām, jo viņam, kā minēts, pievērsa uzmanību pat *Rigasche Zeitung*, kas parasti ierobežojās tikai ar politisku informāciju.

Maz agrīnu atmiņu man saglabājies no Arkadijas, kaut gan, būdami krietni gājēji, šad tad aizstaigājām pāri Daugavas tiltiem arī turp. Uz pontontilta man allaž patika lūkoties, kā pret pontoniem šķeļas upes vilņi, kuŗos saulainās dienās pazibēja pa zivij; dzelzs tilta kājnieku ceļa pelēkajās apmalēs rēgojās daudz aprūsējušu, ložu izsistu caurumu — pēdas tobrīd vēl samērā nesenajām cīņām ar Bermontu.

Arī Arkadijā bija gulbji, kas tur peldēja pa Mārupīti. Turpat netālu upītē šalca ūdenskritums. Dārzā bija uzcelta terase ar platām akmens kāpnēm. Ja uzgāja augšā un raudzījās Daugavas virzienā, tad tālē skaidri iezīmējās Vecrīgas siluets ar tam raksturīgajiem torņiem un namiem.

Sengrieķisko Arkadijas vārdu šim dārzam nav devis tā dibinātājs, Prūsijas ģenerālkonsuls Krišjānis Vērmanis, bet gan vēlākie saimnieki, kādu bijis diezgan daudz. Vērmanis, kas nopirka attiecīgo gruntsgabalu 1852. gadā, starp citu ierīkoja tur siltumnīcas, kurās veiksmīgi kultivēja tropiskus augus un augļu kokus. Viņa mantinieki pameta šo pasākumu novārtā. Turpmākie īpašnieki mēģināja dārzu pārvērst izpriecu vietā, un tikai kopš 1898. gada tas pakāpeniski ieguva mazliet mākslīgi romantizēto, taču īpati pievilcīgo veidu, kāds tam bija vēlāk.

Arkadiju apmeklējot, varēja pagriezties Ķīpsalas virzienā un vērot no burenieku balasta samesto Balastdambi. Es nekā sevišķa tur nesaskatīju, bet Pāvīlam Rozītim tas devis ierosmi sacerēt 80 rindas gaŗu dzejoli. Dambja smiltājs viņam licis sapņot gan par dienvidiem, gan ziemeļiem, viņš redzējis mirgojam briljantus un dzirdējis gaisā brēcām papagaiļus, kamēr beidzot atzinis, ka — pielīdzinot Rīgu ķermenim — „stāv Balastdambis tur, sirds cilvēkam kur ir”.

Tiesa, ka Balastdambja sastāvdaļas gadsimtu gaitā savestas no visas pasaules. Tā kā Rīgas eksports, it īpaši koki, palaikam bija lielāks nekā imports, tad bureniekiem, uz Rīgu dodoties, vajadzēja ņemt līdz daudz lieka balasta — smilšu, akmeņu, bet pēc ierašanās to izbērt. „Visi tuvējo un tālo jūrmalas ciemu zvejnieki”, raksta savās atmiņās vecais Bigauņciema zvejnieks Jēkabs Štūlis, „ik vasaru apmeklēja dambi, salasot gludi apaļās kramu olas tiklu suntuļiem”. Tāpat viņš pastāsta, ka vēl 19. gadsimta otrā pusē par mieru un kārtību Balastdambī rūpējušies nevis policisti, bet gan tā sauktie Ķīpsalas soģi. Tie vienmēr nākuši no vienas un tās pašas ģimenes — Sēlēm, turīgiem lašu un vimbu zvejniekiem, tirgoņiem un māju īpašniekiem.

Pārdomājot savas visagrākās pastaigas, redzu, cik apbrīnojami spēcīga var būt daŗa bērniŗas atmiņa. To liecina kaut tas, ka ļoti labi atceros pareizticīgo lūŗšanas namiņu laukumā iepretim Rīgas galvenajai stacijai, kurŗ tika nojaukts, kad man nebija vairāk kā trīs gadi. Šo

namiņu uzcēla 1889. gadā par piemiņu tam, ka cara Aleksandra III ģimene bija laimīgi izglābusies kādā dzelzceļa katastrofā Čaņkovas tuvumā. Aiz šī oficiālā iemesla laikam gan slēpās cits nolūks: rādīt iebraucējiem, kas iznāca no stacijas, ka Rīga it kā būtu krieviska pilsēta un ka rīdzinieki būtu mīlējuši neganto pārkrievotāju, torēzējās Krievijas „launā gara” Konstantīna Pobedonosceva skoloto caru. To saprata neatkarīgās Latvijas iestādes un 1925. gadā pavēlēja namiņu nojaukt. Zīmīgā kārtā šo rīcību negatīvi novērtēja ne vien pareizticīgie bez tautību izšķirības, bet arī daļa citām konfesijām piederīgu vecāku latviešu, kam cara jeb miera laiki joprojām bija „vecie labie laiki”. Gadījās taču pat večiņas, kas līdz mūža galam glabāja cariskās Krievijas zelta rubļus nevis metalla vērtības dēļ, bet stingrā pārlicībā, ka tie atkal būs derīga nauda!

Brīvības un Šarlotes ielas stūrī atradās tumšbrūna koka ēka, kuŗas jumts sniedzās krietni pāri fasādei un balstījās uz stabu rindas. Kādreiz, savos pirmajos pamatskolnieka gados, tiku tur svērts, mērīts un izmeklēts, jo šai namā, kā vēstīja pie ieejas piestiprināta plāksne, darbojās „Rīgas pilsētas bērnu papildu veselības uzraudzības punkts”. Tad kādā laikrakstā parādījās zobgalīga piezīme, ka pilsētai vajadzētu vairāk rūpēties par bērnu vispārējo, nevis viņu papildu veselību, un šim aizrādījumam tiešām bija sekas: uzrakstu drīz pēc tam pārformulēja.

Vecais nams savulaik bija celts nevis medicīniskām, bet gan policijas vajadzībām, kādēļ 19. gadsimtā tiklab latvieši kā vācieši lietojuši tā apzīmēšanai no krievu valodas tapināto vārdu „seža”. 1838./39. gada ziemā tur nācās ierasties Richardam Vāgneram. Viņa dzīvoklī bija notikusi zādzība, un viņu aicināja uz „sežu”, lai viņš identificētu nozagtās mantas un sastaptu vainīgo. Pēdējais — jauns cilvēks, īsi nocirptiem matiem, arestanta drēbēs — izskatījies tik nožēlojams, ka Vāgners raudzījies viņu dažādi aizbildināt. Tas tomēr nekā nelīdzējis: krievu ierēdņi sausi paskaidrojuši, ka jauneklis ne tikai divreiz zadzis, bet arī izvairījies no kara dienesta, tādēļ tikšot izsūtīts uz

Sibiriju. Šis cietsirdīgais formālisms Vāgneru tā satricis, ka viņš to sarunās pieminējis vēl pēc 40 gadiem.

Vāgnera atmiņas par Rīgu vispār nav sevišķi gaišas. Viņam riebies vērot, kā miesniekpuiši bieži ved gaļām sasaldētas pāršķērstas cūkas. Viņa pirmajā dzīvoklī, Kalēju ielā, logi bijuši sētas pusē, un pa tiem pastāvīgi plūdusi iekšā degvīna un citu pagalmā patērētu dzērienu smaka. Paši ar sievu viņi galīgi piedzērušies atceļā no Bolderājas, kur smagi vīlušies, kad dabā redzējuši ledus iešanu, kas viņiem bijusi krāšņi iztēlota vārdos. Atzinīgi Vāgners gan izsakās par Rīgas ēdieniem, it īpaši par Daugavas lasi.

Reizē arī Vāgners darīja šo un to, kas savukārt droši likās nepatīkams vai vismaz dīvains rīdziniekiem. Tā viņš autobiografijā atzīmē, ka Kalēju ielā mēģinājis suņa vietā turēt vilku, bet šis eksperiments neesot izdevies. Vēlāk viņu visur pavadīja milzīgs ņufaundlendietis; kādreiz tas Melngalvju namā, Vāgneram vadot orķestru repetīcijas, arī gulējis blakus diriģenta pultij.

Iekšrīgu Vāgners drīz atstāja un apmetās viņpus mūriem un grāvjiem, Pēterburgas priekšpilsētā, kur par kārtību un drošību gādāja jau zināmā „seža”. Viņš apdzīvoja divstāvu koka ēkas augšējo stāvu vēlākajā Brīvības un Dzirnau ielas stūrī, palikdams tur līdz pat 1839. gada vasarai, kad aizbrauca no Rīgas uz visiem laikiem. Tagad šo ēku var aplūkot vairs tikai fotografijā: to noplēsa, Rīgai kļūstot par lielpilsētu, un iegūtajā gruntsgabalā uzcēla melnu bankas namu. Tas bija viens no daudziem barbariskiem aktiem, kuŗu dēļ zudis vairums Rīgas kultūrvēsturisko pieminekļu. To vāji kompensēja bankas kāpņu telpā iestiprinātais krāsaina stikla logs ar portretu un uzrakstu, ka reiz šeit dzīvojis „slavenais komponists Richards Vāgners un radījis savu pirmo operu *Rienci*”.

Mazu, bet ļoti spilgtu vērojumu par Vāgneru viņa mītnē sniedzis K. F. Glāzenaps savā 19. gadsimta pēdējā ceturksnī izdotajā standartmonografijā. „Vecākie Pēterburgas priekšpilsētas iedzīvotāji”, viņš raksta, „kas ik dienas gāja gaļām šai mājai, labi atceras, ka jaukā laikā

dīja, ka turpmāk kauna pilnā kārtā laidu vaļā ģekas, tiklīdz viņu pamanīju.

Mūsu dzīvoklim Vārnu ielā 8 bija 47. numurs, un tas atradās nevis ielas, bet sētas namā, pašā apakšējā stāvā. Kad tur ievācāmies, logu priekšā plētās samērā plašs pagalms. Taču saimnieks Roze, slavenā valsts komandas futbolista tēvs, šai pagalmā jau drīz uzcēla vēl kādu namu, un tā mums beidzamos mēnešus Vārnu ielā iznāca pavadīt puskrēslā. Kādā no jaunceltnes dzīvokļiem bija jautri iemītnieki. Vēl vēlū pēc pusnakts tur šķindēja šķīvji un glāzes, un spēcīgas vīriešu balsis vilka:

*Mīļie ļaudis, ko jums teikšu:
Saimniekam ir bullis traks!
Durvis lauž no eņģēm ārā,
Iet pa mežu baurodams.*

Netālu no mums kopā ar savu māti dzīvoja slaidis, izskatīgs jauneklis, vārdā Ozols. Viņu iesauca obligātajā kara dienestā un iedalīja kavalerijā. Uniforma viņam lieliski piestāvēja. Tad kādu dienu izplatījās ziņa, ka Ozols guļot slimnīcā. Zirgs viņam iespēris tieši pa pieri, un viņš visu mūžu palikšot invalids. Par šo gadījumu apkārtņē daudz runāja un Ozolu sirsnīgi nožēloja.

Pie citas ieejas apakšstāvā bija dzīvoklis kādiem Krūmiņiem. Šo ģimeni visi labi zināja aiz diviem iemesliem. Pirmkārt, viņiem piederēja negants vilku suns, kam tie reizēm ļāva brīvi un bez uzpurņa skraidīt pagalmā. Tur tas metās virsū katram gaŗāmgājējam — riedams un rēkdams, un nereti atstādams stilbos arī savu zobu pēdas. Sūdzībām nebija panākumu. „Sunītis grib spēlēties”, mēdza sacīt Krūmiņu vecāmāte, vēlīgi pasmiedamās. Otrkārt, Krūmiņu dzimta periodiski, vismaz reizi mēnesī, ar lielu nežēlību savstarpēji izkāvēs. Kā šodien atceros kādu rītu, kad tā pati sunīša pārstājēja vecāmāte bikli izlīda no tumšā gaitēņa. Viņas sejā bija šausmīgs zilums, kas stiepās ne tikai ap labo aci, bet vēl tālu pāri vaigam. Vēlāk dzirdēju sievas apgalvojam, ka „švāģeris laidis Krūmenei ar

pletīzeri". Var būt, ka niknais vilks īstenībā bija vērīgs dzīvnieks: viņš darīja to pašu, ko palaikam redzēja darām savus saimniekus.

Rupjības bieži gadījās arī noklausīties un līdz ar to, protams, iegaumēt. Pagalmā reizēm izskrēja Žeņa no ielas nama. Viņa bija apmēram manā vecumā, ļoti lādzīgs jautra rakstura skuķis, bet viņas konversācijā nemitīgi bārstījās visdažādākie anālu darbību un dzimumorganu nosaukumi gan latviešu, gan krievu valodā. Tā, acīm redzot, runāja tai vidē, kurā viņa auga. Tiku arī tiešām vairākkārt dzirdējis, ka viņas māte, krieviete, uzrunāja savu meitu: „Ty, cholera!” Man ar šiem Žeņas vārdiem, no kurīem vairumu nesapratu, klājās kā Jaunsudrabiņam stāstā par Jankamāti, kad viņš prasījis mātei izskaidrojumu: „Bij arī reizas, kad es nespēju vārda ne līdz pusei izteikt, kad mātes delna ar lielu troksni man aizcirta muti. Šie vārdi man tā ir aizturēti, ka tie ne mūžam man netiks no galvas laukā”.

Pēc aizvākšanās no Vārnu ielas neesmu Žeņu vairs sastapis. Savādā kārtā viņa nebija mani aizmirsusi un vēl krietni vēlāk atsūtīja ar Rozes māju „vešerieni” Grabuli man krāsainu, brīnumainā ortografijā rakstītu pastkarti: „Kāpēc Tu nekad neatnāci us Vārnu ielu? Tu es pavisam lepnis Palits”. Var būt, ka krieviski viņa rakstīja labāk, taču drusku par to šaubos. Lāga rupjā Žeņa! Tiesa, tiesa, kādreiz es biju pavisam lepns kļuvis jeb „Palits”. Tagad vairs nē. Bet nu jau par vēlu viņai to pateikt.

Vārnu ielas nama bēniņos, kur dažreiz uzlavījos, bija daudz mazāk interesantu lietu nekā savulaik Aspazijas bulvārī. Kādā nodalījumā tomēr glabājās kaut kas gluži īpats: divi tukši, no nekrāsotiem dēļiem sasisti miroņu šķirsti. Laukos, kā zināms, bija sena paraža, ka veci ļaudis sagatavoja paši sev šķirstus. Šeit vienīgo reizi novēroju — kā pamats domāt — šo paražu Rīgas apstākļos. Ja bēniņu durvis pameta atvērtas, gar aizgaldiem šad tad nosvilpa ass caurvējš. Tādos brīžos nebija patīkami stāvēt šķirstu tuvumā. Kad caur aizputējušiem lodziņiem iespīdēja saule, pār šķirstiem ņirbēja it kā gaišas smiltis.

Galvenais centrs Vārnu, Lauku, Laborātorijas un citu mazo ielu apkaimē, protams, bija Grīziņkalns jeb 1905. gada parks. Tolaik tas bija jau krietni apkopts un izveidots. Tur vairs neredzēja ne atkritumu bedres, ne lūžņām piemētātos smilšu klajumus, par ko stāstīja vecākā paaudze. Tāpat sen bija nozuduši varbūt vēl biežāk daudzīnātie, aldaļa Šindlera ierīkotie „balagani”, dejas grīdas un restorāns. Uz kalna galu veda ērtas, mūrētas kāpnes; pa starpām bija terases ar soliem un apstādījumiem. Virsotnē atradās koncertlaukums un gliemežvāka veidā celta estrāde. Bērni pulcējās „smiltiņās” un līdzīgās rotaļu vietās, bet vairāk par tām siltās dienās vilināja plašie baseini, kur tiku daudzkārt bradājis. Netālu no baseiniem pacēlās dažas Rikarda Maura darinātas skulptūras. Pilsētas „tēvi” tobrīd bija vispār ļoti iecienījuši Mauru: viņa stilizētie zvēri sagaidīja nācējus arī blokēku pagalmos Jāņa Asara un Ausekļa ielā, viņš bija aicināts par rotātāju dzimtsarakstu nodaļā un citur. Grīziņkalna galā stāvot, atvērās plašs skats pāri Rīgai. Kādā vēsā rudens pēcpusdienā tur uzkāpjot, pamanījām tālumā lielu ugunsgrēku. Tēvs teica, ka degot „atkal kāda” kokzāģētava. Toreiz, 30-to gadu sākumā, kokzāģētavas tiešām dega neparasti bieži. Vai tas notika aiz sagādīšanās, vai arī tās bankrota priekšvakarā slepus dedzināja paši īpašnieki, lai iegūtu vismaz apdrošinājuma summu, nespēju te izšķirt.

No Grīziņkalna virsotnes varēja labi saskatīt 5. Cēsu kājnieku pulka kazarmas. Tās bija celtas jau „cara laikos”, un arī Jānis Grīziņš, tēlodams, ko īsi priekš 1. pasaules kara vērojis pa augstā Vārnu ielas nama bēniņu logu, starp citu piemin „brūnās kazarmas ar maziem, kā spēlītes, ratiņiem, kuņi salikti taisnās rindās kazarmu sētā”. Ēku un žogu krāsa vēlāk nepārmainījās — tā palika sepija un okers, kā visām kazarmām un, blakus minot, arī ļoti daudziem ārpilsētas koka namiem.

5. pulks pie Grīziņkalna novietojās 1921. gadā. Turpat kazarmu apkārtnē, smilšainajos klajumos un pauguros, instruktori izveda kareivjus apmācībās, lika tiem soļot, skriet „uz to gašo skursteni” vai citur, beidzot „izkļīst un

uzpīpēt". Novakarēs bija tālu sadzirdamas signāлтаures skaņas, kas aicināja karavīrus pulcēties vakara jundā.

Rakstā, kas iespiests grāmatā *Tikšanās ar Raini* (1965), vecs pagrīdnieks Fricis Bergs apgalvo, ka tai pašā 1921. gadā 5. pulka kazarmās bijusi veikli noorganizēta komunistiskā propaganda. Tuvumā, Vārnu ielā 4, atradies konspiratīvs dzīvoklis. 1. maijā Grīziņkalna apkārtnē izlīpināti kompartijas uzsaukumi, un sarkans karogs uzvilktis pat uz pulka štāba jumta. Tai dienā apcietināts arī kāds pulka kareivis, kas piedalījies komunistu demonstrācijā un kautiņā ar policiju Esplanādē. 1. bataljona komandieris pulkvežleitnants Kurše gribējis panākt, lai šo kareivi nekavējoties liktu nošaut lauka kara tiesa. To novērst izdevies Vilim Dermanim (ko, kā Bergs aizmirsis atzīmēt, 1938. gada sākumā Krievijā „nolikvidēja” bez jebkādas tiesas), bet jo sevišķi Rainim, kas visu nakti pavadījis pie telefona, zvanīdams gan tieslietu ministram, gan citām iespaidīgām personām. 5. pulka komandieris pulkvedis Virsaitis nākošā rītā pārmetis Kuršem glēvulību un bailes no „sarkano draudiem”. Atklāts paliek jautājums, kā kareivim Bergam tik smalki bijis zināms, ko 24 stundu laikā domājis un darījis Rainis, ko katrs pulkvedis.

Tai Rīgas pilsētas administratīvā vienībā, ko dēvēja par Grīziņkalna rajonu, ietilpa ne tikai pats kalns resp. 1905. gada parks, bet daudz plašāks apgabals. Statistika rāda, ka laikmetā, kam šeit pieskaņos, tur bijuši pāri par 40.000 iedzīvotāju, to vidū 81% latviešu. Šis procents gan mazāks nekā, piemēram, Čiekurkalnā, tomēr pilnīgi pietiekams, lai rajonu apzīmētu par latvisku. Grīziņkalna rajons ietvēra arī Pāvila baznīcu, Pāvila un Matīsa kapus, Rīgas sporta stadionu, Centrālcietumu, Sarkanā Krusta slimnīcu.

No visām šīm vietām tuvāk pazīnu vienīgi stadionu. Mēs gan vairs nedzīvojām Vārnu ielā, kad to uzcēla. Tas bija liels, un tā iekārtošana bija prasījusi prāvus līdzekļus, taču īsti populārs tas nekad nekļuva. Gausi un garlaicīgi norisinājās arī sporta svētki, ko tur sarīkoja neilgi pēc 15. maija apvērsuma un kuņģos Ulmanis ar svītu sēdēja skatī-

tāju tribīnē. *Sporta Pasaule* toreiz varbūt drusku pādroši pazobojās, ka svētku programmu sastādījuši „lietpratēji”, jo visi šķēpa metēji svieda šķēpu vienlaikus, bet futbolisti sacentās bumbas tālsišanā un stafetē, nesot bumbu rokās. Tālsišanā, ja nemaldos, uzvarēja Universitātes Sporta aizsargs Gulēns, kas uzstājās gaŗās treniņa vai pat pusgaŗās golfa biksēs.

Gar Pāvila baznīcu esmu staigājis, braucis ar 3. tramvaju; zinu, ka to cēluši arhitekti Hilbigi un ka tā iesvētīta 1887. gada 8. novembrī. Sarkanā Krusta slimnīcā reiz biju minūtes divdesmit, apmeklēdams kādu operētu draugu. Centrālcietumu jeb „centrāli”, kā to parasti sauca, neesmu lāga apskatījis ne no ārpuses. Aprakstu par to, kā zināms, ļoti daudz — gan 1905. gada revolūcijas tēlojumos, gan it īpaši legālajā un nelegālajā Latvijas komunistu literātūrā.

*Stāv melnie karceŗi —
Tur tumsā nāves smaka.
— Nekas, nekas,
To vajag kultūrai!*

Tā rakstīja vienā no saviem Centrālcietuma dzejoļiem dažā ziņā grūti pārspējamais komjaunietis Vilis Āboltiņš, vēl nezinādams nekā no tās „nāves smakas”, kas viņu starp 1937. un 1943. gadu gaidīja kādā Krievijas karcerī, kur viņš arī aizgāja bojā. Ne par Pāvila, nedz Matīsa kapiem man nav saglabājies nekāds priekšstats; atceros vienīgi, ka gar pēdējiem, trūcīgā priekšpilsētas vidē, svīpdami joņoja vilcieni.

Grīziņkalna rajons aizvien tiks pieminēts latviešu teātra vēsturē, jo tur, Pērnavas ielā, no 1905. līdz 1908. gadam darbojās daudzējādā ziņā interesantais Apollo teātris. Tā ēku jau 1901. gadā, sakarā ar Rīgas dibināšanas atceri, uzcēla tas pats aldaris Šindlers, kam arī piederēja „balagani” pie Grīziņkalna. Sākumā Apollo telpās rīkojās vācieši, kas sniedza tikai operešu izrādes un varietē priekšnesumus, bet revolūcijas laikā nolīgumu ar Šindleru pa-

nāca grupa Jaunā latviešu (Sabiedrības) teātra aktieŗu. Viŗu teātris bija slēgts, tā iekārtu izdemolēja un izvazāja krievu karaspēks.

Ansambļa kodolu Apollo teātrī veidoja vairāki ievērojami aktieŗi: Reinholds Veics, Teodors Podnieks, Gustavs Žibalts, Erichs Lauberts, Tija Banga, Otilija Muceniece. Repertuārā bija tobrīd iecienītie ārzemju autori — Zudermanis, Hauptmanis, Ibsens, Ļevs Tolstojs, bet no latviešiem Blaumanis, Aspazija, Jaunsudrabiņš, Vulfs. Sociālistiskajos kritiķos un publicistos nemieru modināja tas, ka Apollo teātris izrādīja ne vien tulkotās „ideoloģiski kaitīgās” Materlinka un Sologuba lugas, bet arī pirmo reizi ļāva uz skatuves parādīties latviešu „archidekadenta” Fallija komēdijām *Selgā* un *Arnolds Nolle*, kuŗas savukārt bez mēra slavināja Viktors Eglītis un viŗa plejāde. *Selgā*, ko Fallijs pats iestudēja, pēc Jaņa Jansona domām bija „glužiniecīga ludziņa — kā vispār Fallija drāmatizētās sarunas ar Bauskas vai Valkas jaunkundzēm”. Turpretim Eglītis uzsvēra: „Viņš mūžīgs jauneklis — olimpietis... *Selgā* visdziļākais, spēcīgākais, rāmākais Fallija sacerējums. Un varbūt visdārgākais, kas atrodams mūsu literātūrā”.

Saimnieciskā puse Apollo teātrim diemžēl bija vāji nokārtota, un visu tā tuvāko pazinēju atmiņās lasāms, ka oriģinālām idejām un spilgtiem mākslinieciskiem impulsiem bagātie aktieŗi dzīvojuši ne tikai „bohēmiski”, bet bieži pat trūkumā. Kad uz stabilākas materiālās bāzes nodibinājās Jaunais Rīgas teātris, vairums no viņiem piedroŗās tam.

Beidzot vēl vērts atzīmēt, ka Grīziņkalna apkaime ir viena no Rīgas retajām vietām, par ko zināms, kas vēsturiskos laikos bijis tās pirmais pastāvīgais iedzīvotājs. 18. gadsimta otrā ceturksnī tur t.s. ārpilsētas muižiŗu uzcēla pensionētais Krievijas medicīniskās pārvaldes priekšnieks Dr. Johans B. Fiŗers. Viŗam nācies dzirdēt daudz pārmetumu un pat izsmiekla, ka viņš apmeties smilŗu kalnos, kur trūkstot jebkāda dabas jaukuma un veģetācijas vispār. Būdams poētiski noskaņots, Fiŗers (ar pseudonimu Mon-

tans) 1745. gadā izdeva dzejā sacerētu apoloģiju, kurā atbildēja saviem pēlējiem un tēloja, cik tīkama viņa dzīve pie Grīziņkalna. Vispirms autors — pārtulkojot viņa vācu rindas latviski — uzsver:

*Kaut zeme smilšaina un liesa bija mums,
To auglīgu un labu padarīja mēslojums.*

Klusā muižiņa smilšainajā apkārtnē pamudinājusi Fišeru arī uz pārdomām par cilvēka priekiem un reizē par viņa nīcību:

*Mēdz smiltīs cilvēkam būt kaps,
Lai gan ne visās zemēs.
Šai saldā miera vietā beidzas drūzma skaļā;
Kas nācis tur, no visām raizēm vaļā!
Te mājot, mums prieks ar iznīcības domām jaukts:
Ikvēns, kas šodien liksmojas, reiz ies, tiks projām
saukts.*

Turpinājumā Fišers pastāsta, ka Grīziņkalna rajons tomēr nav bijis gluži tik primitīvs un aizmirsts, kā apgalvojuši tā augstprātīgie kritizētāji. No viņa muižiņas pavēries skats uz trim alejām, kas „stādītas pēc mākslas likumiem”, kamēr ceturtā, nesen stādītā, „vadījusi aci un sirdi līdz notālēm saredzamam dievnamam”.

No Vārnu ielas mēs pārceļojām uz Gaujas ielu pie Čiekurkalna, tad vēl tālāk perifērijā — uz Siguldas prospektu Mežaparkā. Par abām šīm vietām esmu jau samērā plaši rakstījis grāmatā *Rīgas svārki mugurā*. Tomēr pie tām, tāpat kā pie Aspazijas bulvāra un Vārnu ielas, būs atkārtoti jāatgriežas arī turpmākās nodaļās, kas nesaistīsies ar kādu noteiktu Rīgas rajonu vien.

*P*ie Rīgas savulaik ļoti izplatītām paražām piederēja t.s. jaungada vizītes, kas gan pakāpeniski zuda — tika aizstātas ar apsveikuma kartēm vai, vēl tālāk, ar „atpirkšanos no jaungada apsveikumiem”, ziedojot kādu summu labdarīgiem mērķiem.

Manā bērnībā tomēr durvju zvans 1. janvāra priekšpusdienā šķindēja ļoti bieži. Pie galvenās ieejas parādījās vai nu uzņēmumu darbinieki, kas nāca apsveikt savu priekšnieku jeb, kā tobrīd mēdza sacīt — principālu, vai arī ģimenes tuvākie draugi. Tos visus aicināja iekšā, mazliet pacienāja, pēc kam tie drīz devās prom. Pie otras ieejas, uzkāpuši pa „ķēķa trepēm”, zvanīja vai klaudzināja ļaudis, kas veica dažādus pakalpojumus ikdienā: sētnieks, skursteņslauķis, pastnieks. Kad tie bija izteikuši savus laimes vēlējumus, viņiem turpat virtuvē iedeva dzeņamnaudu un parasti ielēja arī „čarku”.

Šiem paradumiem bija senas saknes, un vecu rīdzinieku atmiņās tēlots, kā virsnieki, rātskungi un turīgie pilsoņi braukuši jaungada vizītēs, sēdēdami lepnās karietēs; militāristi bijuši tērpti parādes uniformās, civilisti gaŗos vizītsvārkos, bet pie krūtīm mirdzējuši ordeņi, cik vien katram to bijis. „Mazie” apsveicēji, tāpat kā vēlāk, nākuši pa sētas vai virtuves durvīm, taču viņu skaits, ievērojot pil-sētas toreizējo komūnālo un saimniecisko struktūru, bijis krietni lielāks. Tādu agrāk ikdienišķu — un arī jaungada — viesi kā, piemēram, ūdens izvadātāju modernajā Rīgā pazina tikai no nostāstiem.

Vecrīgas restorānos ilgi saglabājās tradīcija 1. janvārī par brīvu pasniegt pastāvīgajiem apmeklētājiem jeb „štamgastiem” viņu iemīļotos ēdienus un dzērienus. Kā speciāls papildinājums no krodzīnīeka puses klāt nāca vēl vismaz puspuodele karstvīna.

Diezgan jautri aizvien pagāja jau arī vecgada vakars. Gadmijā skanēja baznīcu zvani, ostā rēca tvaikoņu sirēnas, stacijā svilpa lokomotīves. Zvanišana bija ieviesusies samērā vēlu, jo senāk baznīcas vadība to neatļāva tādēļ, ka jaungadu uzlūkoja par „laicīgiem” svētkiem. Ar visām minētajām skaņām jaucās šāvienu trokšņi, ko radīja gan īstas pistoles un šautenes, gan „pugaču” korķi; šņākdamas un švīkstēdamas gaisā drāzās raķetes, kuŗu Rīgā tomēr nebija ne tuvu tik daudz, kā tagad dažkārt vērojams citu zemju pilsētās.

Kamēr Rīgu iejoza mūri un vaļņi, jaungada atnākšanu paziņoja ar vairākām cietokšņa lielgabalu salvēm. Kad mūrus nojauca, gadmijas signālšāvienu zināmu laiku duneja Daugavmalā pie pils, bet pēc tam — varbūt pāris gadu desmitus — Bastejkalnā. Šim nolūkam uz Bastejkalnu ik 31. decembra vakarā nogādāja kādu mazāku ostas lielgabalu.

Vecgadā bija lielā cieņā ne vien t.s. laimes liešana no kausēta svina vai alvas, bet arī citādi nākotnes zilējumi. Tos praktizēja pat personas, ar kuŗu pārliecību tie, kā liktos, nebūtu īsti saskaņojami. Tā Rainis 1923. gada 1. janvārī savā dienas grāmatā atzīmējis: „Naktī mēs uz Olgas pamudinājuma dedzinājām papīrus un no to ēnām pareģojām. Man spārni, aeroplāns, liels krēsls, būšot prezidents. Inīnai bruņu cepure kā Atēnai”. (Inīna = Aspazija; Olga = Olga Klīgere, Raiņa „sekretāre”, kas viņa dzejā figūrē kā Mēness meitiņa).

Kā svina resp. alvas liešana, tā ēnu vērojumi pieder pie seniem zilējumu veidiem. Pirmo no tiem ar zinātnisku terminu apzīmē par molibdomantiju, otru par skiamantiju, un abi bija pazīstami jau antīkajā pasaulē. Metallu vietā bieži lietoja un vēl joprojām lieto vasku. Arī man ir gadījies to novērot, taču nevaru teikt, ka rezultāti būtu bijuši sevišķi interesanti. Šo vaska liešanu dēvē par kero-mantiju, un Latvijā tā minēta jezuītu ziņojumos un citur kopš 17. gadsimta, lai gan neapšaubāmi būs ieviesusies, tāpat kā pie senprūšiem, stipri agrāk.

Ja intensīvi zīlēt mēdza vecgada vakarā, tad tas viegli sprotams, jo brīži, kad kaut kas beidzas vai sākas, arvien uzskatīti par visnoderīgākiem nezināmās nākotnes izdibināšanai. Bez tam pārejas posmos aktīvi darbojas ļauni gari un citas bīstamas varas, ko cer atbaidīt ar trokšņiem un ugunīm, kā tas vēl šobrīd notiek ik gadmijā, gan tikai reti atceroties šo paražu pirmatnējo jēgu.

Pie īpatākajiem tautas svētkiem Rīgā piederēja zāļu vakars vasarā un umurkumurs rudenī, par kuņiem esmu plašāk rakstījis citās grāmatās, lai gan umurkumuru, protams, pazīstu vienīgi pēc nostāstiem un literatūras. Tāpat neesmu vairs pieredzējis kādu paražu, kas, no Vācijas pārņemta, bijusi Rīgā ļoti izplatīta manas vārda dienas priekšvakarā. Par to vēl 1900. gadā visai zīmīgi izteicās tā laika rosīgais literāts un sabiedriskais darbinieks K. E. Gleije (Gleye): „Andreja vakars ģermāņu ticējumos ir viens no svētajiem vakariem, kad meitas un puīši var liktenim ko jautāt, un šis jautājums aizvien mēdz attiekties uz gaidāmo mūža draugu. Ar šo paražu, kuņā iekļaujas visdažādākās burvestības, saistās arī Rīgā kopš nezināmiem laikiem pastāvošais ieradums, kas pakāpeniski kļuvis par netikumumu: uz ielas prasīt gluži svešiem cilvēkiem viņu vārdu. Tādēļ pieklājīgas meitenes šai vakarā (29. novembrī) nerādās ielās”. Minētais ieradums droši sakņojas katoļu laikmetā, jo ir zināms, ka viduslaikos apustulīš Andrejs vairākās Eiropas zemēs uzlūkots par sava veida laulību starpnieku. Viņš šai sakarā piesaukuši kā jaunekļi, tā jaunavas, bet it sevišķi vecmeitas. Jāpiebilst, ka Latvijā precību zīlējumi Andreja vakarā un dienā nav ierobežojušies ar Rīgu un baltvāciešiem vien: P. Šmita un K. Strauberga publicētie ticējumi rāda, ka tie plaši praktizēti arī laukos. Prasot vārdu svešiniekiem, kā tas notika Rīgā, faktiski svarīgs bija tikai tā pirmais burts, jo domāja, ka ar to pašu burtu sāksies nākošā vīra resp. sievas vārds.

Jaunākai paaudzei izlikās, ka veca būtu arī paraža Mīrušo piemiņas dienā dedzināt sveces uz tuvinieku kapiem. Katoļi to tiešām darījuši jau sen, parasti Visu dvēseļu dienā, tāpat pareizticīgie Zaļajā ceturtdienā. Tur-

pretim Latvijas luterāņu kapsētās sveces sāka parādīties ne agrāk kā pašās 19. gadsimta beigās, un par stabilu tradīciju šai ziņā var runāt tikai kopš 1920-iem gadiem. Pirms tam luteriskie mācītāji stingrāk raudzījās, lai viņu draudzes netapinātu nekā no citām konfesijām.

Zviedru folklorists Matss Rēnbergs (Rehnberg) 1965. gadā izdeva plašu pētījumu par svecēm uz kapiem. Tā saturs lielāko tiesu veltīts viņa dzimtenei, taču pietiekami ievērotas arī parallēles kaimiņzemēs, to vidū Latvijā. Balstīdamies uz aptaujās savāktiemi materiāliem, kas glabājas Ziemeļu mūzejā Stokholmā, viņš konstatē, ka apskatāmās paražas uzplaukumu Latvijā pēc 1. pasaules kara ietekmējuši impulsi ir no rietumiem, ir austrumiem. Pirmos devuši baltvācieši, sekodami Vācijas paraugiem, otru karavīri un bēgļi, kas atgriezās mājās no Krievijas. Pēc Rēnberga izstrādātās statistikas 30-os gados Dobelē ar svecēm bijuši apgaismoti 90% luterāņu kapu, Liepājā 50%, Torņakalnā pie Rīgas 40%. „Tomēr priekš 2. pasaules kara”, viņš turpina, „bija vairākas vietas, īpaši nomaļāk laukos, kur šī paraža nebija ieviesusies, kaut ļaudis zināja, ka tā pastāv apkārtnes lielākajos centros”.

Gandrīz lieki pieminēt, ka uz kapiem aizdegtās sveces raksturo veļu kultu modernos apstākļos. Ko senāk izteica mirušo godināšana un mielošana (dažkārt noliekot ēdienus ne tikai istabā, bet arī tieši uz kapa), tas tagad koncentrējās gaišajā sveces mirdzumā, varbūt ar zināmu simbolisku padziļinājumu. Tādu tur vienmēr saredzējuši vismaz rakstnieki un dzejnieki. Kārlis Skalbe, kas atkārtoti rakstījis par mirušo piemiņu, ik reizes atradis sveču simbolikai kādu jaunu iztulkojumu. Paraugam viens no tiem: „Aizdedzinot sveci uz sava aizgājušā kapa, lai neaizmirstam, ka līdz ar dzīvību mūsu rokās ir dota nemirstības uguns. Mūsu pienākums ir dot to tālāk tāpat, kā to esam saņēmuši no saviem senčiem”. Erikam Adamsonam turpretim licies, ka sveču liesmas kapsētā saistāmas ne tik daudz ar to iededzinātājiem kā ar pašiem aizgājušiem:

*... Un ilgi liesmiņās plīvojošās
Tā skatos, jo zinu es —
Nav uguntiņas, nav svecītes tās,
Ai nē, tās ir dvēseles.*

Lai kā to uztvertu un interpretētu, tā bija skaista paraža, un pāri kapsētas koku galotnēm daudzo sveču mirgā blāvi atspīdēja pat melnās rudens nakts debesis.

Pārcilājot atmiņu drumslas par citiem svētkiem un svi-
namām dienām, savā ziņā interesanti piebilst, ka Meteņos,
ko oficiāli nekur nesvinēja, arī Rīgā 20-os gados vēl viens
otrs atcerējās zīmīgo šīs dienas paražu — laišanos no
kalna ragaviņās. Diezgan plašos apmēros tas notika kādā
piemērotā Bastejkalna nogāzē. Arī es tiku tur vizinājies,
un, kad pārnācu mājās, tad vecāmāte aizrādīja, ka vēl
vajagot noskaidrīt Meteņu dziesmiņu:

*Cik no kalna nolaidos,
Tik no auss nokodos.*

Šī dziesmiņa bijusi izplatīta visā Latvijā. Iespējams, ka
mātesmāte savā bērnībā Vecpiebalgā bija tās saturu redzē-
jusi kā konkrētu izdarību: ir zināms, ka jaunieši savulaik
Meteņos tiešām ņēmuši uz kalnu līdz žāvētu cūkas ausi,
no kuņas nokodušies pēc katra brauciena. No Bastejkalna,
protams, nelaidās Meteņos vien — un arī ne ragaviņās
vien. Tūliņ pēc stundām tur ziemās bieži sapulcējās daudz
skolnieku, un kam vien bija portfelis, šļūca lejā, sēžot
uz tā.

Pelnu diena bija galīgi zaudējusi savu pirmatnējo rak-
sturu, kas saistījās ar pelnu kaisīšanu kā grēku nožēlas
zīmi. Atlicis bija tikai kāds ieradums, ko varbūt visspilgtāk
uzturēja dzīvu pamatskolnieki: ņemt uz skolu līdz
krāsainas, ar pelniem piebērtas kulītes un slepeni spraut
tās uz muguras biedriem, bet jo sevišķi skolotājiem. Atce-
ros, ka kādai bargai skolotājai viņas audzēkņi bija manīgi
piekāruši ne vien trīs vai četras kulītes, bet arī resnu, pel-
niem pilnu asti, un tāda viņa nostaiģāja pa gaiteni visu
gaŗo pusdienas pārtraukumu.

Jāpiemetina, ka Pelnu dienas dziļākā jēga ilgi bija saglabājusies katoliskajā Latgalē. 1891. gadā dzimušais baznīckungs Jezups Grišāns savās atmiņās aizrāda, ka viņa bērnībā šai dienā visiem bērni uz galvas pelni, pie tam sakot: „Pīmiņ, cylvāks, ka puteklis esi un par putekli paliksi!” Līdzīgu rīcību ar baznīcā svētītiem pelniem apraksta arī latgaliešu folkloras materiālu vācēja B. Eriņa. Tomēr daži viņas izklausinātie ļaudis pelnu bēršanai devuši jau arī sekundārus izskaidrojumus: „Tad galva nesāpēšot, nebūšot galvā blau(g)znu un arī pērkons nesperšot”.

Cirtieni ar pūpolainiem zariem Pūpolsvētdienas rītā, dziļš klusums Lielajā piektdienā, sišanās jeb kaulēšanās ar krāsotām olām Lieldienās, — tas viss bija tikpat pazīstams Rīgā kā citur. Drusku īpatāka Lieldienu rotaļa, ko faktiski esmu redzējis — un pats tajā piedalījies — vienīgi Čiekurkalna apkaimē, bija raibo olu ripināšana no kādas piekalnes. Kuŗa dalībnieka ola pieskārs citai, iepriekš norīpinātai, tas pēdējo ieguva sev.

Vecajā Rīgā sišanās ar olām jeb, kā vācieši to dēvēja, *Eierkixen* notikusi daudz plašākos apmēros nekā vēlāk — arī ielās, tāpat Jēkaba un citos laukumos. Daži iemanījušies nēsāt līdz pārļu vistu olas, kuŗu čaumala, kā apgalvo, esot cietāka un ar kuŗām vienmēr varot sasist pārējās. Ja kāds pieķerts tādā viltībā, tad sišanos ar olām nereti nomainījusi sišanās ar dūrēm.

Vasarsvētku priekšvakarā pa visām galvenajām Rīgas ielām braukāja vezumi ar jauniem bērziņiem jeb meijām, ko atkarā no lieluma un kupluma pārdeva par 10—50 santimetriem gabalā. Dzīvokļos meijas ielika ūdenī stikla traukos, parasti prāvākās „zaftes burkāš”, un izvietoja pa dažādām istabām, kur tās lēni vīta, mazliet rūgteni smaržodamas. Kaut patīkama bija kā šī smarža, tā bērziņu zaļums, tie manī vienmēr modināja zināmas skumjas un neskaidri apjaustu nīcības izjūtu, tāpat kā Ziemsvētku eglīte. Kad eglītes skujas bija apsarkušas un to sadedzināja vai izmeta laukā, es savā bērnībā dažu labu reizi birdināju asaras. Tas palaikam notika Zvaigznes jeb Trijkungu dienā, kuŗas vakars man tādēļ arvien šķīta drūms un bē-

dīgs. Vasarsvētku meijas skolnieki dažkārt atnesa arī klasē, kur tās pieslēja stūros vai apsprauda ap katedru, bet, stundām beidzoties, ņēma līdz katrs uz savām mājām. Vasarsvētku dienās šur tur griezās karuseļi un notika vēl citas izpriecas, taču ne sevišķi plašos apmēros.

Lielos svētkus — Ziemsvētkus, Lieldienas, Vasarsvētkus — Latvijā līdz pat 1940. gadam svinēja trīs dienas, lai gan daļa privāto uzņēmumu „trešos svētkos” strādāja. Vispār svinamdienu bija krietni vairāk nekā daudzās Rietumeiropas valstīs, nemaz nerunājot par Krieviju.

Pamatskolā man bija labs, jautrs draugs Bruno. Reiz viņš ieminējās, ka žīdi svinot būdiņu svētkus un ka tos vajadzētu nosvinēt arī mums. Kā to dara, mēs, protams, nezinājām, tādēļ rīkojāmies pēc iedomas: sameklējām kaut kādus pārklājus, apsedzām ar tiem savu divvietīgo skolas solu un paši nosēdāmies apakšā uz grīdas. Tā kā tas notika mācību laikā, skolotāja mums drīz pievērsa uzmanību, bet uz viņas jautājumu Bruno atbildēja lietiski un nevilcīnoties: „Skolotājas kundze, mums šodien būdiņu svētki”. Šis gadījums beidzās ar smiekliem, turpretim kādā citā nācās lūgšus lūgties, lai tiktu vaļā no soda. Bruno pēkšņi iešāvās prātā, ka būtu jāiededzina jāņugunis, un to tūlīt arī izdarījām, likdami spēji uzliesmot papīra vīkšķiem un laikam arī kādai vecai filmai. Atkal bija mācību stunda, un šoreiz Bruno paskaidrojums par svinīgo un turklāt tautisko pasākumu — jāņugunīm, kādas dedzinājuši jau mūsu senči — nekā nelīdzēja. Tikām tā lamāti un biedēti, ka beigās pat vienmēr optimistiskais Bruno stāvēja skolotājas priekšā nokārtu galvu, galīgi sašļucis.

Ziemsvētku laikā daudzi mani pamatskolas un pat vēl ģimnazijas biedri pēc stundām mēdza iet uz Ziemsvētku tirdziņu Esplanādē. Tiku arī es tur bijis, taču tas mani nevaldzināja, lai gan citādi man aizvien patikušas vienkāršas un vientiesīgas izpriecas. Var būt, ka šai tirdziņā drusku par daudz bija izmanāmi tā rīkotāju klaji komerciālie nolūki.

Ar interesi gan tur, tāpat kā citur, vēroju „velna sišanu”. Bija uzcelts diezgan augsts stabs, un tajā iestipri-

nāta sliede. Vajadzēja ņemt prāvu koka āmuru un sist pa dzelzs stienīti staba pamatnē. Ja sitiens bija īsti spēcīgs, līdz pat staba galam uzšāvās sliedē ievietots metalla velniņš un, skaļi nodžinkstēdams, tur apstājās. Pēc vājāka sitiena velniņš gan paskrēja pa sliedi augšup, bet tūliņ nevarīgi atslīdēja atpakaļ. Šie t.s. spēka mērītāji bija konstruēti ar tādu aplēsumu, ka skolu jauniešiem, tirdziņa galvenajiem apmeklētājiem, nebija gandrīz nekādu izredžu uzdzīt velnu staba galā un saņemt reizēm piešķiramo „medāli”. Turpretim gados mazliet vecāki, nereti iereibuši strādniekpuiši to uzsita augšā kā nieku, pat trīs vai četras reizes pēc kārtas, kas velna īpašniekam un žetonu izsniedzējam, protams, nemaz nebija pa prātam, jo stiprie jau par sišanu nemaksāja vairāk kā nespēcīgie.

Līdzīgu velna sišanas norisi pieredzēju daudz gadu vēlāk Kopenhāgenas Tivoli, kur gan nelietoja āmuru, bet dzina pa sliedi augšup ļoti smagu metalla gabalu. Uzskriēdams staba galā, velns ne vien nodžinkstēja, bet tur iedegās arī raibas spuldzītes. Apmēram stundas ceturksni ap stabu izpūlējās kā visādi puikas, tā pieaugušie, mani ieskaitot, taču ragainais un ņirdzīgi smīnošais velns vienmēr atslīga, virsotni nesasniedzis. Tad pienāca kāds gluži maza auguma gaišmatains somu jauneklīs tetovētām rokām — laikam jūrnieks. Gaita liecināja, ka viņam ribās jau vismaz pusstops „koskenkorvas”. Zobgalību pavadīts, viņš satvēra dzenamo metalla bluķīti — un neviens pat neredzēja, kā tas uzdrāzās augšā: tikai spalgi noskanēja zvans, un velns karājās nekustīgs starp žilbīgajām spuldzēm. Visi ieplēta acis, bet somš nevēlīgi atmeta ar roku un aizgrīļojās prom, klusu ņurdēdams: „Perkele... Ssaatan...”

Vakaros pie Rīgas Ziemsvētku tirdziņa dega slaida, elektriski apgaismota egle. Atsevišķo tirgus būdu nebija maz, taču tās visas, cik atceros, atradās abpus vienai gaīrai ejai. Kādā no būdām apmeklētāji varēja sevi aplūkot greizajos spoguļos. Reiz tur bija iegājusi pajauna sieviete brūniem, glūdi nosukātiem matiem. Viņa smējās locīdamās, smējās tā, ka to droši dzirdēja piecdesmit soļu atsta-

tumā, varbūt vēl tālāk. Reti gadījies novērot kādu cilvēku tik sirsniģi smejamies.

Garšīgas bija Ziemsvētku tirdziņā pērkamās vafeles. Tās gatavoja divos veidos, iepildot putu krējumū vai nu plānā biskvīta apvalkā, vai šokolādes stobriņā. Pēdējā tipa vafelēm, ko puikas mēdza turēt starp diviem pirkstiem un sūkāt kā cigārus, cena bija drusku augstāka.

Netrūka tirdziņā arī dažādu izložu, t.s. laimes aku un līdzīgu vīlinājumu par lētu naudu mazliet apmierināt savas azarta tieksmes. Vienaš otrs tirgojās ar Ziemsvētku eģlišu greznojumiem vai rotaļlietām, šur tur manija apmeklētāju caurmēra gaumei pielāgotas grāmatas un, galvenā kārtā, kalendārus. To skaitu vērojot, tiešām varēja sacīt, ka latvieši ir kalendāru tauta: visādu „Pūcesspieģeļa”, „Brenča un Žvinguļa”, „Piektā riteņa” u.t.t. zobgaļa kalendāru vien bija pāri par desmit. Es nedomāju tos nopelt, jo dažus pats lasīju pārpārīm, gardi smiedamies, un labprāt pārlasītu vēl tagad. Tas, kuŗš augstprātīgi smaida par zobgaļa kalendāriem un kriminālromāniem, gandrīz vienmēr — lai cik gudrs viņš liktos — beigās izrādās „puszinējs”, lietojot vārdu, ko radījis Leonids Arbuzovs jun. un par kuŗa pastāvēšanu šobrīd rūpējas Uldis Ģermanis, kam bijusi laime dzirdēt to savām ausīm vecajā namā Raiņa bulvārī 19.

Mājās viens no svarīgākajiem darbiem Ziemsvētku priekšvakarā bija piparkūku cepšana. M. Krone-Balduma savā 1956. gadā Stokholmā izdotajā pavāru grāmatā apraksta „Iekšrīgas piparkūkas” pat kā speciālu šo cepumu šķirni. Vai šai šķirnē — kā būtu it dabiski — iedērējās arī tās kūkas, ko cepa mana māte, nevaru droši apgalvot, kaut aizvien piedalījos brūnās, sīkstās mīklas rullēšanā jeb, kā tagad saka, veltnēšanā un pēc tam ar skārda šabloniem izspiedu sirdis, zvaigznes, zaķus, bārdainus vecišus. Kādreiz, nepacietībā dīdīdamies, arī apsvilināju dibenu, jo sēdus iekritu platajā, svelmīgi karstajā pannā, uz kuŗas atradās tikko no krāsns izvilktais piparkūkas.

Isi priekš Ziemsvētkiem visai daudzi pievērsās filantropijai, it īpaši apdāvinot trūcīgus bērnus. To darīt savos avižu rakstos bieži aicināja Kārlis Skalbe. Ziedojumus vāca arī publiski. Rīgā neparasta likās Pestišanas armijas metode, lai gan īstenībā šī organizācija to lieto starptautiskā apjomā. Ielu stūros, kur valdīja dzīvāka kustība, stāvēja trijkājis, pie kuŗa karājās katliņš ar slēgtu virsu, bet ar spraugu naudas iemešanai. Klāt uzraksts uz sarkana pamata: LAI KATLS VĀRĀS! Katlu parasti uzraudzīja un ziedot lūdza kāds Pestišanas armijas kareivis. Taču vismaz vienā gadījumā, Brīvības un Aspazijas bulvāŗa stūrī, redzēju, ka šis kareivis bija izģērbies par Ziemsvētku vecīti — sārtenā kažokā un kapucē, ar kuplu bārdu un ūsām.

Zīmīga paraŗa, ko gan praktizēja tikai pareizticīgie rīdzinieki — latvieŗi un krievi, bija Daugavas ūdens iesvēte Zvaigznes dienā. Tā notika neatkarīgi no laika apstākļiem — arī ārkārtīgi aukstajā 1940. gadā. Pēc rīta dievkalpojuma uz Daugavmalu kāda augstāka garīdznieka vadībā devās ticīgo procesija, kas apstājās Turgeņeva ielas galā. Tur ledū bija iecirsts caurums jeb „āliņģis”, ko simboliski dēvēja par Jordanu. Garīdznieks trīs reizes iegremdēja krustu, tad aplacīja klātesošos ar iesvētīto ūdeni. Procesijas dalībniekiem palaikam bija līdz dažādi trauki, kuŗos tie ūdeni pasmēla un nesa mājās, stingrā pārliecībā, ka tas palīdzēs pret kaitēm un nelaiēm. Aprakstos par cara Krieviju esmu lasījis, ka ļaudis tūliņ pēc krusta iegremdes kaili metuŗies ledainajā Jordanā, lai iegūtu seviŗķu svētību, un var jau būt, ka tas kādreiz gadījies arī Rīgā.

Ja līdzās pārējiem atceramies valsts svētkus, tad vispirms jāapdomā, ka ātrumā grūti pat pārredzēt visas maiņas, ko šai ziņā pieredzējuŗi vēl dzīvie latvieŗi, kas bija pieauguŗi vai paauguŗi jau priekŗ 1. pasaules kaŗa. Tomēr valsts svētku skaits mainījās arī Latvijas neatkarības laikā vien. Tā kopŗ 30-to gadu vidus vairs nesvinēja Latvijas *de jure* atzīŗanas dienu 26. janvārī un Varoņu piemīņas dienu 22. jūnijā; klāt nāca, protams, 15. maijs,

ko oficiāli dēvēja par Valsts atjaunošanas dienu — it kā valsts līdz Ulmaņa apvērsumam būtu paspējusi novecot vai pat iznīkt. Ulmaņa režīma pēdējos gados 15. maiju vispār svinēja tik pompozi, ka tas draudēja aizņēnot pat 18. novembri. Daugavas straumē iepretim pilij, laikam uz plostā, bija izveidots kas līdzīgs skatuvei ar dažādām butaforijām un apgaismošanas ierīcēm; turpat notika nenoliedzami krāšņā ugunošana, ko pavadīja dziesmas un suminājumi „tautas vienotājam”; vismaz vienā gadījumā pats vienotājs arī uzrunāja tautu — gan ne no straumes, bet, šķiet, no pils. Pavasara vakarā, kas parasti bija silts, kā Daugavmalā, tā Rīgas ielās drūzmējās bariem ļaužu. Netrūka čalu un jautrības, kaut ne vienmēr tai garā, kāds atbilstu Valsts atjaunošanas dienas ideoloģijai. Vienreiz zibenīgi strauji izplatījās stāsts par to, ka tikko administratīvā kārtā sodīts kāds Iekšrīgas miesnieks. 15. maija priekšvakarā viņš, kā klājas, izdekorējis savu logu ar zaļumiem, svecēm un Ulmaņa ģīmetni. Nelaime bijusi tikai tā, ka viņš — jādomā, svētā vientiesībā — apviļis ģīmetni ar tīriņdesu virknēm.

18. novembris man aizvien liecīs svinīgs, bet vēss — varbūt vienkārši tādēļ, ka novembra otrā pusē Latvijā mēdza būt jau krietna ziema, vismaz kodīgs kailsals. Daudzi priekšpusdienā gāja skatīties kaņšpēka parādi Esplanādē, vēl vairāk bija to, kas pievakarē klejoja pa ielām, vērodami illūminācijas. Daugavā, spilgti apgaismota, stāvēja Latvijas nelielā kaņš flote. Illūminācijas, kas sākumā aprobežojās ar valsts un komūnālām iestādēm, kļuva ik gadus košākas. Iedegtas sveces 18. novembrī redzēja ļoti daudzu privātu dzīvokļu logos, kamēr neatceros to manījis 15. maijā. Gar visu galveno ielu malām kūpēdamas liesmoja ploškas, ko valodnieki veltīgi izpūlējās pārdēvēt par spulgām vai līdzīgi. Klusākās vietās puikas patērēja ne mazumu enerģijas, tās cilādami vai mēģinādami apgāzt; kādai vecākai sievīnai, kas, muti pavērusi, skatījās ugunošānu, ploška aizdedzināja mugurpusē lindrakus, kuņus nācās apliet ar ūdeni. No bēniņu lūkām visos namos karājās karogi; bija arī citādi rotājumi

nacionālās krāsās. 30-to gadu beigās varēja jaust tendenci darināt karogus arvien lielākus resp. gaŗākus. Šur tur — piemēram, pie Benjamiņu namiem — gaŗo karogu apakšgalā vēl bija piešūtas spoŗas dzeltenas bārkstis.

Ulmaņa laikā, zināms, vairs nesvinēja arī 1. maiju, kas līdz tam kalendāros bija apzīmēts par Satversmes sapulces sanāksšanas dienu, bet marksistiskos izdevumos figūrēja kā „starptautiskā proletāriāta solidaritātes diena”. Par 1. maija demonstrācijām Grīziņkalnā un citur tika bieži runāts un lasīts, taču redzējis tās esmu tikai notālēm. Galvenais pārrunu temats allaŗ bija tas, ko darījuši „sarkanie” demonstranti un kā rikojuŗies viņu „melnie” pretinieki. Visasākās sadursmes varbūt notika 20-os gados, kamēr blakus sociāldemokratu SSS pastāvēja neslēpti faŗistiskais Latvju nacionālais klubs un tā pēcteči ar mazliet grozītiem nosaukumiem. No ŗis puses nākuŗas arī speciālas 1. maija „dziesmu lapiņas”, to vidū kāda 1924. gadā iespiesta, kas galvenajā titulā vēŗsas pret komūnistiem, taču cita starpā ietveŗ tādu dziesmu kā „Kur tu teci, kur tu teci, zociķi manu?”

7.

Viena no retajām organizācijām, kur kādreiz esmu iestājies par biedru, bija Latvijas Jaunatnes Sarkanais Krusts. Kādēļ to darīju, vairs īsti neatceros. Pamudinājums varēja būt ŗis biedrības izdotsis ŗurnāls *Latvijas Jaunatne* (iznāca kopŗ 1924. gada), ko pamatskolas laikā lasīju ar lielu interesi. Tur iespieda gan pazīstamu rakstnieku, gan gluŗi nepazīstamu jaunieŗu darbus.

Pēdējo vidū mani sevišķi valdzināja kāds gaŗš stāsts jeb īss romāns, kas saucās *Admirālis gūstā* un parādījās žurnāla 1933./34. gada numuros. Raibie notikumi risinājās Babītes ezerā un tā apkaimē, personas bija vairāki zēni, kāds aizdomīgs tips un policists, kas bieži iesprauda savā runā tiem laikiem pārdrošo saucienu: „Jedritvaimic!” (ar šo vārdu romāns arī nobeidzās). Par autoru parakstījās Alfrēds Eivīns, viņeti bija zīmējis Askolds Hermanovskis, vecākais no četriem brāļiem Hermanovskiem — tagad jau miris pēc samērā īsa, taču krāsaina un intensīvi nodzīvota mūža. Bet kas bija Alfrēds Eivīns? To nebija noskaidrojuši pat Latvijas bibliografisko pārskatu sakārtotāji un, tā kā vārds skanēja nelatviski, romānu reģistrējuši tulkojumu nodaļā. Tas likās maz paticami — tulkots romāns ar visgaŗām latvisku personāžu un Babītes pagastu kā norises vietu!

Rīgā, kara gados, pēdas pamazām aizveda līdz Aleksandram Liepam. Tobrīd ar to pietika. Pagāja gadsimta ceturksnis, līdz atgriezās pie šī jautājuma vēlreiz. Pēc pailgas sarakstes kā rietumu, tā austrumu virzienā beidzot izdevās „savilkēt kopā galus”. Izrādījās, ka aiz Alfrēda Eivīna īstenībā slēpjas divi autori: Liepa, kas šobrīd titulejams par *senior editor* amerikāņu apgādā Doubleday & Co, un Konstantīns Karulis, tagadējais valodas, literatūras un rakstu zīmju pētnieks Rīgā. Pseudonims veidots no Karuļa trešā un Liepas otra priekšvārda, kas gan faktiski ir Eivīns (viņš dzimis Dānijā). No Liepas uzzināju arī zīmīgas detaļas par romāna tapšanu. *Latvijas Jaunatnes* toreizējais redaktors Aleksandrs Dauge vēlējies, lai Liepa steidzīgi pārtulkotu žurnālam kādu gaŗāku dāņu jaunatnes stāstu. Šo lūgumu viņam paziņojis Karulis, kam tūlīt radusies labāka ideja: kādēļ tulkot, ja var sacerēt pašī? Par turpmāko virkne citātu no Liepas 1968. gada 21. februārī rakstītas vēstules: „Karulis domāja, ka arī fābulas izgudrošana nevarētu nemaz būt tik grūta, un, pa Pārdaugavu (kur toreiz abi dzīvojam) staigādami, sākām tūlīt gudrot. Ja nemaldos, nostaigājām pa Āgenskalna priedēm kādas 4—5 stundas un tad... gājām uz manu

māju, kas bija tukša un klusa, un sākām sacerēt — pēc labiem brāļu Kaudzīšu paraugiem. Tā kā Karulis bija lielisks stenografs, viņš uzņēmās Matīsa lomu, kamēr man — kā Reinim — vajadzēja sēdēt uz mūriša un diktēt. Mūriša nebija, un, tā kā mūsu idejas par stilu arī nebija uz mata vienādas, lieta izrādījās grūtāka nekā bijām iedomājušies. Ap pieciem rītā bijām galīgi apguruši un tikko paveikuši vienu nodaļu. Tāpēc vienojāmies tālāko veikt racionālākā veidā. Fābula — pateicoties Karuļa pilnīgi neticamai spējai fābulēt, ko viņš nekad vēlāk nelika lietā — bija ļoti skaidra. Fons bija absolūti skaidrs tāpēc, ka es kopš 12 vai 13 gadu vecuma katru vasaru ar Hermanovsku brāļiem . . . biju ceļojis kajakos pa tuvjiem un tāliem ūdeņiem, kamēr Karulis tikpat citīgi bija apceļojis dzimto zemi kājām. Raksturi, izņemot bandītu, bijām mēs paši un minētie Hermanovsku brāļi (Askolds vienmēr un vēl līdz vecuma dienām dēvēja sevi par admirāli). Lai lieta labāk veiktos, nolēmām, ka turpmāk katra nodaļa jāstāsta no cita puikas viedokļa jeb, tā teikt, caur drusku citādu prizmu, un tāpēc mēs katrs varam mierīgi rakstīt par sevi. Ja nemaldos, es rakstīju pāra nodaļas, — kā otru, ceturto u.t.t., kamēr Karulis rakstīja nepāra nodaļas. Lai arī šodien, pašam to atceroties, jūtu tā kā vieglas tirpas pa muguru skrienam, tā nolēmām un tā arī izdarījām, par gandarījumu pašiem, Daugem un par visām lietām Jaunatnes Sarkanam Krustam, kas piepeši konstatēja, ka žurnālam vairs nebija jāpiemaksā, jo tirāža dažu mēnešu laikā uzgāja no apm. 1500 uz apm. 6000, pēc kam itin saprotamā kārtā bija jāraksta nākošais gabals ar tiem pašiem varoņiem, bet citu dēku”.

Tādu gabalu „Alfrēds Eivīns” tiešām sarakstīja ļoti ātri. Tas saucās *Admirāļa vadībā* un tika iespiests tai pašā LJSK žurnālā 1934. gada beigās, šoreiz ar abu vecāko brāļu Hermanovsku, Askolda un Gunara, zīmējumiem (nu jau arī Gunara diemžēl vairs nav starp dzīvajiem). Es to gaidīju un tvēru ar vislielāko interesi, tomēr drusku pievilos: tēlojums, kā zēni vecās pilsdrupās meklē zeltu, kuŗa vietā atrod kādus vērtīgus zviedru laikmeta doku-

mentos, ne visai pārliccināja. Trešo un beidzamo, līdztekus otram rakstīto Liepas un Karuļa kopdarbu *Pēdu dzinēji* (publicēts žurnālā *Uguns Kurs*, 1934, 9—12) neesmu lasījis. Saskaņā ar minēto Liepas vēstuli tur „mūsu varoņi rīkoja sacīksti ar skautiem, lai noskaidrotu, kā labāk tikt no Rīgas uz Kolkas ragu: kājām gar krastu, vai kajakos. Laivinieki, naktsmājas meklēdami, uzkulās vienam trakam saimniekam, kas viņus iespundēja šķūnī un nelaida ārā, kamēr beigās skauti un trakā vīra smukā meita viņus kopīgiem spēkiem atbrīvoja”. Arī šo stāstu illūstrējuši Askolds un Gunars.

Jānožēlo, ka šie trīs darbi nav iznākuši grāmatā, kāda gan 1940. gadā esot bijusi sagatavota. Ne jau viss, kas valdzinājis bērniecībā, spēj valdzināt arī vēlāk. Un tomēr — ja rastos izdevība, es *Admirāli gūstā* ne tikai izlasītu no jauna, bet puslīdz droši pārlasītu vismaz pāris reizes. Gandrīz nešaubos, ka es šai ziņā nebūtu vienīgais.

Latvijas Jaunatnes Sarkanais Krusts bija dibināts 1923. gadā, sekojot amerikāņu Junior Red Cross un citiem līdzīgiem paraugiem. Šai sakarā arī tā darbība, vismaz daļēji, tiecās starptautiskā virzienā: vadītāji veicināja vēstuli, zīmējumu, fotografiju, herbāriju apmaiņu starp organizācijas dalībniekiem dažādās valstīs. Tiku redzējis, ka tādas lietas pienāca ne tikai no ASV, bet arī no tālām eksotiskām zemēm — Japānas un Indonezijas jeb, kā tolaik teica, Holandes Indijas. Latvijā LJSK rīkoja bērnu vasaras kolonijas Asaros un citur, centās uzlabot higiēniskos apstākļus skolās, sniedza materiālu atbalstu trūcīgiem skolniekiem. Organizācijas devīze bija „Draugs un palīgs”. Tās pulciņi pastāvēja tiklab Rīgā kā provincē, un pēc 1936. gada datiem tai bija 23.000 biedru. LJSK priekšnieks ilgi bija Pauls Gailītis.

Divi no rosīgākajiem LJSK darbiniekiem strādāja par skolotājiem Rīgas pilsētas 1. pamatskolā, kur es mācījos. Viens no tiem bija Oskars Grimms, kalsnējs maza auguma vīrs ar melnu ūsiņu. Viņa ļoti bālā seja un reizēm blāvais acu spīdums, šķiet, bija iemesls palamai Spoks, kādā viņu

paslepeni saukāja. Ja kādi puikas plēsās vai plosījās, viņš mēdza lēnā balsī pamācīt: „Tā nedariet. Tas nav daiļi”. LJSK pārvaldes amatos, kādu laiku pat kā vicepriekšnieks, Grimms darbojās no šīs organizācijas sākumiem līdz tās piespiestai likvidācijai 1940. gada vasarā.

Par Grimmu šur tur sameklējamas pietiekami plašas biografiskas ziņas. Turpretim par viņa kollēgu Jāni Milzarāju tādas nav atrodamas nekur, un tā viņš jau drīz būs pilnīgi aizmirsts, kaut viņam bija savi nenoliedzami nopelni. Tie jāatzīst par spīti tam, ka tīri personiskā plāksnē Milzarāju diezin vai varēja dēvēt tieši par simpātisku. Būdams dziedāšanas skolotājs, viņš klasē mēdza svārstīties starp pārspīlētu, ne visai pievilcīgu jauktību un dziļu nīgrumu. No vienas vai otras omas bija atkarīgi arī sekmju un disciplīnas vērtējumi. Taču reizē viņā slēpās kāds īsts entuziasms, jo daudz no sava brīvā laika viņš ziedoja LJSK bērnu korim, kas savā nozarē neapšaubāmi izveidojās par labāko Latvijā. Šai korī bija caurmērā 150 dalībnieku, tas bieži dziedāja radiofonā, skolu un citos sarīkojumos, bet 30-to gadu vidū viesojās pat ārzemēs, aizvien iegūdamas teicamas atsauksmes. Milzarājs valkāja zilus mančestra svārkus. Pa skolas gaitiņiem viņš vienmēr traucās tecīpus, ar vijoli padusē.

Kādā no LJSK sanāksmēm, kas notika 1. pamatskolas zālē, reiz tiku redzējis Valdemāru Zālīti resp. rakstnieku Valdi. Ilgi darbojies par šīs skolas pārzini, viņš tad, ap 1930. gadu, jau bija pensionēts. Atceros viņu kā paslaida, samērīga auguma vīru tumšzilā uzvalkā, gluži baltiem matiem un ūsām. Viņš cieta no kādas acu kaites, jo viņa acu āboli bija apsarkuši un mazliet izspiedušies no dobumiem. Skolotāji sagaidīja Valdi ar lielu cieņu, dažs zemu locīdamies. Turpretim sanāksmes dalībnieku vairums, puikas un meitenes, tieši tai brīdī, kad viņš uzkāpa katedrā, aiz nezināma iemesla sacēla negantu troksni.

Valdis pārlaida viņiem īsu skatu un jautāja: „Vai es godājamo sāpulci varbūt traucēju?”

Pēc tam iestājās klusums, un Valdis diezgan ilgi runāja, taču no šīs runas neatminu ne vārda. Prātā man neizdzēšami iespaidies vienīgi tas, ka viņš mūs dēvēja par „godājamo sapulci”.

Te būtu jāiestarpina, ka par Valdi kā literātūras vēsturē, tā ļoti plašās lasītāju aprindās valda vienpusīgi un pat aplami uzskati. Viņu atceras un lielā mērā raksturo tikai kā daudzināto *Staburaga bērnu* autoru, pavirši aplūkojot un bieži noklusējot citus viņa rakstus, īpaši tos, kas radušies mūža beigu posmā. Tā nu iznāk, ka Valdis sniedzis spilgtus dabas tēlojumus, diezgan labi iejuties sava laikmeta jauniešu psihē un vispār bijis gaiša, harmoniska personība. Pretēja aina paveŗas, iepazīstoties ar tādiem viņa darbiem kā milzīgais, piecarpus simta lappušu biežais dziesmu romāns *Juris Brasa*, ceļojuma apraksts *Kurzemē* un *Skolas chronika*. Nav noliedzams, ka šais darbos atrodamas vērtīgas vietas, taču līdzās tām arī posmi, kas latviešu rakstniecībā gandrīz vienreizēji citā nozīmē.

Vispirms — Valdis nav varējis ciest nevienu savaš paudzes rakstnieku, kas kļuvis vairāk pazīstams nekā viņš. Viņa naidis pret Raini, ar ko viņš dzimis vienā gadā, jau iesniedzas patoloģijas robežās. Sevišķi tas izpaužas *Jurī Brasā* (1926). Tur Valdis gan nesauc Raini vārdā, jo negribot ar savu dzeju tam „gādāt nemirstības balvu”, taču konteksts ikvienam apstākļu pazinējam nepārprotami rāda, kādai personai tēmēti attiecīgie „komplimentī”. Uzzinām, ka Rainis bijis „kroplis miesās un garā”, pārmaiņus cūka un tīģeris, un visumā vērtējams zemāk par lopu, jo Rainim „spējas nav, ko lops pat sajēdz, prast”. Raiņa galvenais noziegums tas, ka viņš, pats būdams „izvirtis grabulis”, novirzījis tautu uz izvirtības ceļa. Kaut *Juris Brasa* ārpus Latvijas grūti pieejams, norādu šai sakarā īpaši uz VI, 4—5, un XIII, 34—35.

Jānis Grīns, kas Valdi labi pazina, man atkārtoti stāstīja, ka šim naidam pamatā it kā bijusi ne tikai neapmierināta godkāre, bet arī kāds gadījums 1889. gadā Viļņā, kur Rainis toreiz strādāja apgabaltiesā, Valdis mācījās skolotāju institūtā. Abi satikušies, Valdis gribējis

runāt par kultūru un dzeju, bet Rainis viņā maz klausījies un mudinājis „labāk aiziet pie meitām un kārtīgi nop—ies”. Šie vedinājumi tik dziļi ievainojuši Valža jūtīgo dvēseli, ka viņš atzinis Raini par izvirtuli un pārtraucis ar to visas saistības.

Nešaubos, ka Grīns stāstīja man patiesību un ka arī Valdis bija savukārt viņam pareizi atkārtojis Raiņa mudinājumu. Turpretim ļoti šaubos par to, ka Valdis jau Viļņas laikā saskatījis Rainī „izvirtuli un lopu”. Te es vairāk ticu Antonam Birkertam, kas žurnālā *Domas* 1912. gadā publicēja pirmo plašāko Raiņa biogrāfiju un, to rakstīdams, bija intervējis Valdi tieši par Viļņas gadiem (I, 140ss). Tur Valdis izteicies, ka viņam ar Raini bijuši diezgan tuvi sakari, ka viņi sprieduši par cittautu un latviešu literātūru (sevišķi par Ibsenu un Ādolfu Alunānu), ka Rainis dzīvi interesējies par Dikensu u.t.t. „Viņš Rainim tur bijis mīļš draugs”, konstatē Birkerts, raksturodams savu sarunu ar Valdi. To viņš nekādā ziņā nesacītu, ja intervijā būtu dzirdējis kaut vienu no tām rupjībām par Raini, ko Valdis nepilnus 15 gadus vēlāk tik devīgi bārstījis *Jurī Brasā*. Kad intervija parādījās iespaidumā, Valdis to ne apstrīdēja, ne atsauca, tātad — akceptēja.

Valža naidis pret Raini droši saistāms arī ar viņa politisko uzskatu „regresīvo” attīstību. Sākumā mēreni atbalstīdams *Dienas Lapu*, Valdis nosliecās aizvien vairāk ne tikai konservatīvā, bet pat atklāti reakcionārā virzienā, līdz beidzot stāvēja cieši blakus Frīdriham Veinbergam, tad Gustavam Reinhardam.

Ar šo galēji „melno” politisko ievirzi labi saderējās nikns un jēls antisemitisms, kas nepatīkami bojā Valža ceļotāja dienas grāmatu *Kurzemē* (izvilkumos iespiesta *Dienas Lapā* 1892. gadā, pilnīgie un politiski „sulīgie” izdevumi daudz vēlāk — 1928. un 1943. gadā). Lai šeit minēts tikai viens piemērs. Kājām ceļodams, Valdis kādu vakaru tuvojas Jaunjelgavai un pēkšņi saklausa (te sāk izpausties autora „humors”!), ka viņu sagaida ar mūziku jeb koncertu. „To sarīko šādā kārtā”, paskaidro asprātīgais ceļotājs. „Tiklīdz saule nolaižas zelta laiviņā, Jaun-

jelgavā atver plaši visus logus, cik vien namdaris tādus ierīkojis ielas pusē, un pie katra nostāda pa pinkainam, dienā pamatīgi nošmulētam žīdēnam, kam vienīgi kreklis — bieži tikai līdz nabas vietai — mugurā. Tie tad visi raugās lielām pūcēnu acīm gaisā, vēro zvaigznes un pūš no visa spēka vaļā ar abi gali”. Valdis to ne vien ar interesi noklausījies, bet dzirdētais viņā modinājis arī atziņas, tādēļ viņš turpina: „Daži domā, ka šādus koncertus sarīkojot veselības nolūkos, jo ārsti ieteicot bērniem tādā kārtā plaušas un citus derīgus organus vingrināt; bet man šķiet, īstie iemesli guļ dziļāk; tā var būt gan vingrināšanās, tikai daudz plašākā mērogā, ar ellišķīgu troksni — vienīgi tukša gaisa tricīnājumiem — un nelabi smacīgiem garaiņiem apmulsināt tādā mērā visu radību, kas vien nepieder izredzētiem, ka viņa krīt bezspēkā un apdullumā, lai tad smiedamies sagrābtu plašo pasauli ar visām sudraba un zelta zvaigznēm savā varā un iegremdētu bezdibenīgā un tāpēc mūžam nepiepildāmā ādas maisā”. Var gandrīz sacīt, ka Valdis te aizsteidzies priekšā Alfrēdam Rozenbergam, jo tolaik, kad viņš apstaigāja Jaunjelgavu, Rozenbergs vēl nebija ne dzimis.

1943. gadā pēc atstāta manuskripta publicētā *Skolas chronika* neapšaubāmi interesanta ne tikai tiem, kas paši reiz mācījušies 1. pamatskolā Kalpaka bulvārī 8, bet arī kultūrvēsturniekiem. Kalpaka (agrāk Todlēbena) bulvārī speciāli celtajā ēkā šī skola atradās kopš 1885. gada. Tās oficiālais nosaukums līdz 1915. gadam bija „Rīgas pilsētas savienotās pirmmācības skolas”, jo, uzceļot jauno namu, tur apvienoja sešas vecākās Iekšrīgas pamatskolas: Maurīcija jeb Marijas un Pēterā (dibināta ap 1350. gadu), Jēkaba (ap 1600), Jāņa (pirms 1664), Aleksandra (1826), Markus un Annas (abas 1871) skolas. Atceroties saistības ar Maurīcija skolu, 1. pamatskola 1930. gadā svinēja 575 gadu pastāvēšanu. Arī es biju šais svinībās klāt, taču no aktiem un runām nekas spilgtāks nav atmiņā saglabājies. Vienīgā reakcija dažādos gažos, bērniem maz saprotamos aktos tolaik bija gaļlaicība un gurdums.

Ja Valdis būtu *Skolas chronikā* aprobežojies ar faktiem, tāpat pratis atšķirt svarīgo no nesvarīgā, to varētu dēvēt pat par ievērojamu darbu. Diemžēl te rēgojas līdzīgi plankumi kā iepriekš pieminētajās grāmatās un — vēl ļaunāk — arī grūti paciešama, ar liekulīgu pazemību maskēta lielība. „Nav man nekā nepatīkamāka pasaulē, kā stāstīt un runāt pašam par sevi”, uzsver Valdis un stāsta, stāsta... Valdis Zālītis drošs un varonīgs; ja 100 skolotājiem piešķirts ordenis, tad „99-os gadījumos tas grezno necienīgas krūtīs” un pelnīti karājas tikai pie Zālīša krūtīm; kvīšu vien Zālītis izraksta pāri par 4000 gadā, viņš strādā vismaz 16 stundas diennaktī, pārtikdams no aukstas tējas un apkaltušas sviestmaizes. Skolotāju vidū pārziņa Zālīša ideālisms gūst maz atbalss, un 1905. gadā īpaši nejauki izturas Jūdass L. (t.i. dzejnieks Lejnieks-Plūdonis), kam galvenā lieta mītiņi un kas skolotāju internās apspriedēs atveŗ muti „vienīgi, kad ietaisījis dūšu”. Veldzi dod „mūsu ģeniālākā žurnālista” Frīdriha Veinberga „patiesi ģeniālie aprādījumi”... Andrievu Niedru „nobļauj no tribīnes un tikko nenolinčo”... Glītā papīru kaste pēc pareizticīgo svētdienas skolas atrasta visriebligākā kārtā piegānīta... Āziāts Nikolajs II savā nenosvērtībā un prāta aklumā vislabāk noderējis vispasaules žīdu organizācijai, lai iznīcinātu pats sevi un kristīgās tautas... Līdzīgi piemēri atrodami gandrīz katrā *chronikas* lappusē.

Ar šīm piezīmēm nav domāts Valdi diskreditēt. Nevienam nav pievilcīgi vaibsti vien. Turklāt zīmīgi, ka ar tiem vaibstiem, kas vairumam šķitīs nepievilcīgi, pats Valdis tieši lepojās.

Beidzot vēl kāda maza likteņa grimase. Līdz 1934. gadam Padomju Savienībā bija izdoti tikai turienes latviešu autoru darbi. Minētā gada jūnijā Maskavā notika „latviešu un latgaliešu padomju rakstnieku konference”, kur atskanēja uzskats, ka jāizdod arī pieņemami „buržuāziskās Latvijas” literatūras paraugi, tāpat kaut kas no t.s. literārā mantojuma. To tiešām sāka darīt, līdz 1937. gadā apgādu *Prometejs* nolikvidēja kopā ar visiem apgādātājiem. Viena no pēdējām grāmatām, varbūt pati pēdējā, ko

Prometejs laida klajā, bija Valža *Staburaga bērnu* saīsnāts izdevums. Šo dzeltenos oriģinālvākos iesieto grāmatu reizēm pacilāju un pašķirstu ar savādām jūtām. Vissarkanākais apgāds nobeidza darbību, izdodot vismelnākā rakstnieka sacerējumu.

8.

Viens otrs no tiem, kas mācījās 1. pamatskolā ap 20-to un 30-to gadu miju, varbūt vēl atcerēsies Ādleru. Viņš spēlēja vingrošanai vajadzīgo klavieru pavadījumu. Ādlera stāvs bija kaut kādā veidā neproporcionāls: dažas viņa ķermeņa daļas likās par lielām, citas par mazām. Viņa zodu un kaklu parasti klāja sarkani izsitumi. Tā kā bērni bieži neizšķiņ, kur sākas un kur beidzas joki, tad labai tiesai skolnieku šķita ļoti asprātīgi, ka vecākajās klasēs Ādleram bija radīta palama Kroplītis.

Savu uzdevumu Ādlers veica ar iejūtu un varēja redzēt, ka brīžiem tas viņam sagādāja pat īstu pārdzīvojumu. Spēlējot ievadmaršu, viņš cēli smaidīja, sparīgi mina pedāļus un šūpoja gurnus. Kad pavadījums lika akcentēt zināmas kustības, tas allaž noskanēja *con brio*.

Kādu dienu zēni bija sapulcējušies zālē un gaidīja ierodamies vingrošanas skolotāju. Arī Ādlers jau sēdēja savā vietā. Tomēr pagāja minūtes desmit, un skolotāja vēl aizvien nemanīja. Tad Ādlera acis iezibējās. Piecēlies no ķebliša, viņš panāca uz priekšu, izslēja savu divaino augumu iespējami taisnu un skaļā balsī sāka komandēt, kā daudzreiz bija dzirdējis to darām.

„Rindā stāties!” viņš sauca. „Līdzināties!”

Bet nebija neviena, kas viņam paklausītu. Daži rikšoja apkārt kā kumeļi un zviedza, citi leca gaisā un sita plaukstas, vēl kādi jau iebrēcās:

„Ē-e-e! Muti ciet! Lasies!”

Tomēr Ādlers neatlaidās. Viņš turpināja komandēt un raudzīja pārkliegt troksni. Piepeši viņam iepretim nostājās kāds melnmatains, jau krietni paaudzis puika un, nevērīgi smiedamies, ne pārāk skaļi uzsauca:

„Kroplīt, ej d—!”

Ādlers apklusā, atgriezās pie klavierēm un sāka skatīties pa logu, it kā kaut kur tālumā. Drīz pēc tam ienāca skolotājs. Ādlers spēlēja maršu, bet šoreiz tas neskanēja tik braši kā parasti.

Cits gadījums, kur izteicās bērnu greizā humora izpratne, saistījās ar kādu mazu skārdnieka darbnīcu. Tā atradās Lāčplēša ielā, pagrabelī, kam logs bija vienā līmenī ar trotuāru. Tur strādāja tikai nedaudzī skārdnieki, visi žīdi, pie tam viens no tiem acīm redzami slims, tā ka par šo vietu tiešām varēja sacīt Heinricha Heines vārdiem: „Behaftet mit den bösen drei Gebresten, mit Armut, Körperschmerz und Judentume”. Slimo skārdnieku, kas sēdēja pie paša loga, mocīja kāda smaga nervu kaite. Tā atspoguļojās jau viņa raustīgajā un it kā pastāvīgu baiļu pilnajā sejā. Palaikam viņš strādāja ritmiski, taču brīžiem viņu sagrāba konvulsijas, un tad viņš daudzīja skārdu briesmīgā sparā, ņirgdamies visneglītākajās grimasēs.

Daži mani pamatskolas biedri bija atklājuši, ka šo lēkmi iespējams arī samērā viegli izprovocēt, klaudzinot pa loga rūti un pamēdoties. Par to nākošās dienās skolā runāja tik plaši un smējās tik gardi, ka arī es reiz aizgāju līdz „skatīties klempneru”. Taču smieties nespēju nemaz, — man drīzāk uzmācās kāda kauna sajūta, un es klusu nozudu.

Vairākus gadus vēlāk, nejauši iedams gaŗām darbnīcai, ievēroju, ka „klempners” sēž vēl turpat un strādā tieši tāpat kā agrāk. Tikai viņa pleci šķīta salīkuši, un apakšlūpa bija sāpīgi atkārusies.

Ja ap Lāčplēša ielas pagrabiņu biezēja it kā Dostojevska romānu atmosfaira, tad gluži citāda tā bija daudzos Marijas un Krišjāņa Barona ielas manufaktūras veikalos, kas arī piederēja žīdiem. Tie diezīn vai nebija labāk apmeklēti kā līdzīgi latviešu un vācu uzņēmumi, jo ar žīdiem aizvien varēja „diņģēties” un dabūt šo to lētāk. Kaulēšanās norisē netrūka zīmīgu psiholoģisku detaļu. Žīdu tirgonis rāva no plaukta vienu drēbes baķi, tad otru un trešu, tos bez apstājas slavēdams. Sliktu drānu viņam vispār nebija: bija tikai smalkas un vēl smalkākas. Kad nu beidzot bija kas derīgs izraudzīts, viņš nereti pateica tādu cenu, ka pircējs tūlīn pagrieza muguru un gāja ārā. Tirgotājs steidzās tam pakal, turēja ciet durvis, klāstīja par grūtiem laikiem un apgalvoja, ka ar drēbju tirdzniecību neviens vairs nekā nepelnot, drīzāk zaudējot. To sacīdams, viņš iebāza īkšķus svārku pogcaurumos un pavērsa delnas uz ārpusi, kas nozīmēja, ka viņš atklāj savu sirdi un runā tīru patiesību. Pēc brīža viņš aplinkiem ieminējās par varbūtēju cenas pazeminājumu „solidam kundem”. Ja pircējs par spīti tam atstāja veikalu, gadījās, ka tirgotājs izskrēja viņam līdz uz ielas, joprojām kļāigādams par „šeftēm” un pat vilkdams viņu aiz piedurknes atpakaļ. Tā kā tādas ainas izraisīja uzmanību garāmgājējos, tad dažs labs padevās un atgriezās veikalā, kur vēl pēc zināmas stīvēšanās notīka darījums.

Pie dažīem žīdu manufaktūristīem, īpaši Marijas ielā, darbojās arī tā sauktīe „iekšā rāvēji”. Tie grozījās gar tirgotavas ieeju, jaukdamiēs garām plūstošajā ļaužu strāumē un skaļi ieteīkdami labās mantas, kas viņu pārstāvētājā veikalā dabūjamas tikpat kā par veltī. Pretstatu šīem un līdzīgiem „iekšā rāvējiem” veidoja „ārā metēji”, kādus mēdzā algot dažī krogi, lai atbrīvotos no nepatīkamiem

vai blēdīgiem viesiem. Stāstīja, ka priekšzīmīga kārtība vienmēr valdot Rīgas viesnīcā, jo tur par viesmīli strādāja un reizē „ārā metēja” funkcijas veica bokseris Vilis Matisons.

Vairāki drēbju tirgotāji, sevišķi Šmuškins un Grobiņš, gandrīz ik sestdienas ievietoja *Jaunākās Ziņās* sludinājumus, kas bija saskandināti pantos. Šie dzejojumi, protams, parādījās bez autora paraksta, bet ļaunas mēles mēdza tos piedēvēt gan vienam, gan otram pazīstamam rakstniekam. Tā rīkojās Janis Jansons jau īsi priekš 1. pasaules kara, recenzijā par Fallija dziesmu romānu *Dižlatvieši* izteikdamies: „Fallijs var katrā ziņā piestāties pie *Dzimt. Vēstneša* un pantos saskandināt Misiņbarta, Vulfsona u.c. garderobu veikalu sludinājumus. Dāvanas viņam priekš tam ir”.

Pati Rīgas veikalnieku paraža reklamēt savu preci dzejā ir krietni sena un, kā aizrādījis (kādā nepublicētā piezīmē) Jānis Misiņš, konstatējama vismaz kopš 1860-to gadu beigām. Rakstīdams šīs rindas, ielūkojos E. Platesa izdotā laika grāmatā resp. kalendārā 1873. gadam. Tur starp citu reklamējusies „Brāļu Kamarin kafejas-, cukura-, visādu vircu- un tējas-bode, Rīgā, pie rātūža”, pievienodama savam sludinājumam arī šādu vārsmojumu:

*To, kas sev jau pircis grunti īpašu,
Tur virsū būvējs glītu muižiņu,
Mēs priecādamies apsveicam,
Tam augstu laimi vēlējam!
Un kad tas tad kā prāta-vīrs
No parādiem palicis tīrs,
Tad vēlējam tam skaistu mīļu sieviņu
Ar tikumiem un pūru bagātu.
Un kad tas savu jauno dzīvi sāk,
Tad lai ar tūliņ mūsu bodē nāk,
Jo ko te redz un ko pie vārda minam,
Tāpat kā citiem pieder arī viņam.
Tik vārdu vien lai saka, būs tam rokā viss,
Jo nekas te nav piekalts kur, nedz pie-audzis.*

*Lai nāķ ar savu jauno Mužiņu abi,
Gribam abus redzēt, tos apdienēsim labi.*

Krāsu tirgotājs Viļums Veterichs, pie Pēterļa baznīcas, tai pašā kalendārā vispirms prozā piedāvā gan „piķu-pērvi un piena-pulveri šaktelēs”, gan „blakšu-ūdeni, vešzilumu un patentviksi glāzēs”, bet pēc tam dzejā aicina moderes, saimnieces, meitas un „visus, kam vajag” iepirkties viņa teicamajā un lētajā veikalā. Vetericha dzejiskais sludinājums sacerēts heksametros, kā kāda jauna *Īliada* vai *Odiseja*.

Prātā man palicis kāds savā ziņā īpats komerciālās reklāmas veids, ko ap 20-to gadu beigām praktizēja J. H. Cimmermaņa mūzikas instrumentu veikals. Šī firma acīm redzami bija samaksājusi kādu summu Salamonska cirka klauniem. Priekšnesumu starpbrīžos tie brīdi iznāca arēnā un piemērotā meldijā vairākas reizes nodziedāja tekstu, kas sastāvēja tikai no trim nemitīgi atkārtotiem vārdiem: „Julius Heinrich Zimmermann”.

Dažkārt Rīgā manīja arī tā tipa reklāmu nēsātājus, ko angļi dēvē par *sandwichmen*, t.i. vīrus, kas staigā apkārt ar vienu lielu plakātu uz krūtīm, otru uz muguras. Tiem un līdzīgiem nedaudzas rindas veltījis Pēteris Ērmanis savā tēlojumā par Rīgas ielām, kas iespiests viņa 1936. gadā izdotajā grāmatā *Satikšanās*. Cita starpā viņš tur vēl piezīmē: „Atminos, reiz pa Brīvības ielu velosipedā aizbrauca pats velns, glauns un ragains, un arī reklamēja kaut ko. Citreiz vairākas dienas pa to pašu ielu staigāja spokaini balts milzis divu paprāvu vīru augumā. Viņš spēra lielus, palēni svinīgus soļus, un cilvēki viņu apbrīnoja. Ielas stūrī milzis pacēla cepuri un palocīdamies sveicināja kārtībnieku”.

Filmētas reklāmas parādījās ne tikai kinoteātros, bet kādu laiku pat uz ekrāna, ko cēlienu starpbrīžos nolaida pāri Nacionālās operas priekškaram. Bez tam šai sakarā jāpiemin īsas filmu izrādes „brīvā dabā”, ja tā drīkstētu dēvēt pilsētas ielas. Vēl 20-to gadu beigās daudzi rīdnieki vēroja šīs izrādes ar interesi un varbūt uzlūkoja tās

par sava veida atrakciju, kaut gan — pēc preses un literatūras spriežot — liktos, ka kino būtu bijis katram pieejama izpriecās vieta jau laikmetā īsi priekš 1. pasaules kara. Uzmanības centrā bija īpaši kāds stūris netālu no Marijas un Elizabetes ielas krustojuma. Pāri apkārtējām zemākām ēkām tur pacēlās sešstāvu mūža nams, kam gala siena bija nokrāsota balta. Tā kā šai sienā nebija ne logu, nedz iedobumu vai izciļņu, tad tās gludā virsma veidoja dabisku ekrānu. Vakaram satumstot, uz tā sāka ņirbēt filmas, īstenībā — atsevišķu ainu virknes. Tās acīm redzami finansēja kādas firmas, jo atceros, ka reiz reklamēja kādu tējas šķirni un rādīja, kā to ražo. Apkārt aizvien pulcējās bariem ļaužu. Apstājās tie, kas bija iznākuši ielās pastaigāties; citi veda turp savus bērņus; dažs lauku večuks, no stacijas nākdams, skatījās un brīnījās, kamēr vai pīpe no mutes izkrita.

Ja šis reklāmu izrādes piederēja pie filmu mākslas „pavadparādībām”, tad par īstajām kino priekštecēm Rīgā, tāpat kā citās Eiropas pilsētās, uzlūkojamas t.s. panoramas un kosmoramas. Panoramas kopš 18. gadsimta beigām demonstrēja apaļās, no augšas apgaismotās telpās, kuŗu sienas bija apgleznotas, tuvāk skatītājiem novietojot arī dažādus priekšmetus, kas pakāpeniski novadīja uzmanību līdz gleznotajām ainām. Kosmoramas, t.i. „pasaules skati”, bija optiskas ierīces, kur varēja perspektīvā aplūkot slavenu pilsētu un citu pazīstamu vietu attēlus. Viens no pirmajiem, kas Rīgā ieguva lielu populāritāti ar savām kosmoramām, bija Jozefs Leksa. Viņa rīkotās skates plaši un jūsmīgi aprakstījis *Rigasche Zeitung* 1825. gada numuros rosīgais teātrālis, literāts un zēnu pansijas īpašnieks Kārlis Fleišers. Pretēji panoramām, kas bija skatāmas tikai dienas gaismā, Leksas kosmoramas atradās pustumsā, pie kam efekta pastiprināšanai viņš lietoja sveces, lampas, transparentus (tā rādīdams, piemēram, kā darbojas Vezuvs). Par godu atsaucīgajiem rīdziniekiem viņš izgatavoja arī speciālu Rīgas kosmorāmu. Pārējie eksponāti bija internacionāli: Islandes geizeri, pāvestu Enģelpils, negaiss Tesinas kantonā Šveicē, 1775. gada

zemestrīce Lisabonā, valis Grenlandes ūdeņos, uz kuŗa muguras valstās kāds kuģis, u.t.t. Par Teplicas siltajiem avotiem recenzents paskaidro, ka „tos 762. gadā uzraka cūkas”. Redzamas bija arī nedaudzas žanra ainas, to vidū „labāko aprindu kāzas Francijā”. Šī kosmorama modinājusi Fleišerā sašutumu — ne pret Leksu, bet pret franču kāzām. Ne jausmas no augstākas gara dzīves un reliģijas! Turklāt atlasā tērtā dāma, lūk, izslējusi celi tik nepieklājīgā veidā, — taču klātesošie, laikam jau pieraduši pie līdzīgām izlaidībām, nemaz nereaģē un vienaldzīgi tērzē kaut kur nomaļus. Ak trulums, ak ģeķība!

Kad runāts par filmām un „bildēm”, prātā iešaujas arī foto studijas jeb ateljē, kuŗu skaits Rīgā bija visai prāvs. Manu pirmo attēlu 1922. gada 15. oktobrī, kā lasāms kartes apakšējā stūrī, uzņēmis „F. Zeelaw, Riga, Aleksandra eela 8”. Bez Cielavas nav aizmirsušies vēl vairāki studiju īpašnieku vārdi — Egerts, Pole, Urbanovičs, Balodis, Alutis-Kreicbergs, Roberts Johansons... Pie pēdējā esmu gan kādreiz fotografējis jeb „licies noņemties”, kā tolaik teica, bet viņš man nebija ne rads, ne paziņa. Par dažiem fotografiem saglabājusies arī viena otra sīka atcere.

Pie tiem pirmā kārtā pieder savulaik stipri daudzīnātā ateljē Klio dibinātājs un vadītājs Vilis Rīdzenieks, spēcīga auguma vīrs ar kuplu bārdu, kuŗš par spīti savam uzvārdam bija dzimis un jaunību pavadījis leišos — Žagarē, Šauļos. Viņš paliks pieminams kā Latvijas valsts proklamēšanas akta vienīgā, bet neskaitāmas reizes reproducētā uzņēmuma autors.

Man ir tā pirmais izdevums atklātnes veidā. Diemžēl kā papīrs, tā citi materiāli toreiz bijuši vājas kvalitātes, un attēls, kaut ļoti rūpīgi glabāts, vietām it kā drusku aprūsējis. Tādēļ nevaru to turēt ne pie sienas, nedz uz galda, — tam jāpaliek lādītē kā relikvijai, ko tikai retumis izņem no relikviārija.

Pirms Rīdzenieks uzsāka vispusīgu darbību Rīgā (arī Kr. Barona tautas augstskolā, fotografu biedrībā un citur), viņš bija strādājis Pēterpilī, Liepājā un Ventspilī. Tomēr

jau 30-to gadu otrā pusē viņš kļuva klusāks nekā agrāk un izbeidza daļu no saviem pasākumiem; smagi viņu nomāca pirmās dzīves biedres nāve. 1941. gada jūnijā, Kalēju ielā dzīvodams, Rīdzenieks gan vēl bija rūpīgi fiksējis Rīgas Pēterļa baznīcas degšanu un teicās glabāt šos uzņēmumus kā dokumentu nākošām paaudzēm.

Ventspilī pie Rīdzenieka fotografijā bija sācis vingrināties Kārlis Bauls. Aizbraucis uz Maskavu, viņš mācījās pie italieša Anatola Trapani, ko dēvēja par „fotografijas profesoru”. Kopš 20-iem gadiem Bauls darbojās Rīgā, allaž uzsvērdams, ka viņš nav fotografs vien, bet reizē arī mākslinieks. Viņa foto kompozīcijas bieži parādījās periodikā, īpaši *Atpūtā*. Kā liekas, Bauls pats darināja arī savus fotografiskos portretus, kuŗu pozas reizēm atgādīnāja gan Apollonu, gan kādu citu klasiskās senatnes dievu vai varoni.

Ar tikpat platu bārdu kā Rīdzenieks lepojās Rake jeb, kā viņš pats mēdza saukties sabiedrībā un sludinājumos, „grupu fotografs K. Rake”. Viņa acis meta savādus zibšņus, un zibenīgi straujas mēdza būt arī viņa kustības. Rake allaž nēsāja līdz grāmatiņu, kuŗā bija atzīmēti svarīgi notikumi valsts dzīvē, ievērojami sarīkojumi, skolu abitūrijas akti u.t.t. Zālēs vai laukumos tad spēji iznira viņa vijīgais stāvs, veikli viņš sastādīja grupas, uzņēma tās un atkal tecīņus aizsteidzās citur. Rake bija sevišķi populārs skolu jaunatnē, kas viņa parādīšanos apsveica ar gaviļēm. Ilmārs Bastjānis bija ieviesis pat speciālu dziesmu, ko dziedāja Mefistofeļa ārijas „Zelta telš” melodijā un pa daļai ar šīs ārijas tekstu:

*Grupu fotografs K. Rake,
Grupu fotografs K. Rake
Aparātu tveŗ,
Aparātu tveŗ.
Apstulbotais lauŗu prāts ...*

Vīslētākā frizētava Rīgā atradās kolonnādes kioskā, Brīvības un Aspazijas bulvāra stūrī, pie t.s. lielā pulksteņa. Matu apcirpšana „bez piederumiem” resp. bez odekolona, pomādes vai taml. tur maksāja 20 santimu. Tas bija prāvs uzņēmums, kur darbi ritēja gandrīz kā fabrikā. Vairāku friziersalonu īpašnieki Rīgas centrā, laikam vēlēdamies uzsvērt savu augsto līmeni, izkārtnēs un sludinājumos parakstījās tikai ar franciskotu priekšvārdu, tam vēl piespraužot „Monsieur” vai „M-me”. Savā ziņā tos tomēr pārspēja kāds viņu amatbrālis kaut kur tālu Maskavas priekšpilsētā, brūnganā koka namelī. Apkārtnē, kur dzīvoja trūcīgi un ļoti maz skoloti ļaudis, to vidū vecticībnieki un citi krievu analfabēti, viņš lepojās ar zilu izkārtni, kuŗā rēgojās smalki frizētu dāmu un kungu galvas daiļkrāsotāja tvērumā, bet apakšā uzraksts melniem burtiem: COIFFEUR.

Humoristiskos izdevumos — līdzās nebeidzamiem „jokiem” par skopiem skotiem un niknām sievasmātēm — bieži runa par plāpīgiem frizieŗiem. Man tādus nav gadījies sastapt. Vienīgais, kaut arī ne sevišķi spilgtais izņēmums te ir Monsieur Stanislave, kam piederēja pašaura frizētava Blaumaņa ielā. Tur strādāja viņš pats, un viņam bija tikai viens palīgs. Staņislavs, melnmatains pusmūža vīrs ar atsperīgām kustībām, tiešām plāpāja daudz, taču ātri varēja pamanīt, ka plašāku atbilžu viņš negaida, kādēļ viņa tērzēšana nelikās traucējam vai apgrūtinām. Būdams, bez šaubām, īsts rīdzinieks, viņš tomēr pastāvīgi jūsmoja par lauku dzīvi, it īpaši vasarā, un ar šo jūsmu tad arī saistās kāds viņa izteiciens, kas man iešaujas prātā ik reizes, kad Staņislavu atceros: „Ko jūs te, Rīgā, darīs siltā laikā? Uz laukiem jūs sēž upmalā, maksšķerē zivis un uzpīpē sav’ papirosīt’, vai ne tā, ko?”

Pēc aculiecinieku nostāstiem Vecrīgā vēl 19. gadsimta otrā pusē frizieris darbojies gandrīz katrā „kneipē”. Kādā tās stūrī bijis iekārtots neliels, margām iežogots paaugstinājums. Tur atradies galds ar spoguļi un friziera rīkiem, tāpat krēsls apmeklētājiem. Pēdējie, krēslā sēzdamies, parasti nolikuši uz galda arī kādu pudeli alus, kas tad pamazām tukšota kopā ar frizieri. Matu griešana maksājusi piecas, bārda skūšana tikai trīs kapeikas.

Nevaru to droši apgalvot, taču šķiet, ka ar savu profesionālo organizāciju — Mazās ģildes bārddziņu un frizieru amatu — šiem „kneipes balbieņiem” ciešāku sakaru trūka. Amata prasības pret t.s. cunftīgajiem frizieriem bija visai stingras; tā šrāgas pastāvēja kopš 1626. gada. Amatam bija arī savs ģerbonis un no zila zīda darināts karogs. Izskatot cunftīgo Rīgas bārddziņu un frizieru sarakstus par laiku no 1719. līdz 1901. gadam, esmu uzdūries tikai diviem latviskiem uzvārdiem: Teodors Renģe un Johans Celmeraugš. Saraksti gan ļoti nepilnīgi, bez tam latviešiem, kā labi zināms, bieži vajadzēja uzvārdu mainīt resp. vāciskot, lai amatā iekļūtu.

Ilgās laikstarpās pie frizieru amata piederēja arī pirtnieki un feldšeri, kuŗu darbs koncentrējās ap Rīgas publiskajām pirtīm. Pirtnieki mazgāja apmeklētājus, frizieri cirpa tiem matus, apgriezta roku un kāju nagus, iesvaidīja ar smaržām. Tos, kas nejutās labi, apstrādāja feldšeri: cirta āderi, lai nolaistu „sliktās” asinis, bet jo sevišķi lika viņiem „šrepes” jeb ragus. Arī šo pēdējo metodi īstenībā lietoja asins notecināšanai. Pacienta vēnas, parasti vairākās vietās, iešķēla ar ragam līdzīgu rīku un ļāva asinīm plūst, līdz slimniekam — kā teikts kādā aprakstā — „zils un melns metās ap acīm, un viņš jau sāka lūgt pēc ūdens”. Daudzi feldšeri asins laišanai resp. sūkšanai izmantoja dēles. Šis paņēmiens bija pazīstams visā Latvijā, bet speciāli par Rīgu zīmīgs norādījums kādā rakstīņā, ko 1940. gadā publicējis M. Laursons: „Atceros, ka Rīgas pirtī vēl pirms 40 gadiem uz loga, ar plānu drēbi apsieta, atradās stikla burka ar melnām dēlēm ūdenī”. Senās Rīgas pirtis bija arī zobārstu kabineti, kur feldšeri, protams,

zobus nelaboja, bet tos ar knaiblēm izrāva. Tādā kārtā pirts pa daļai atgādināja primitīvu slimmīcu; tāpat tai bija nepieciešama sadarbība ar aptiekām.

Rīgas aptiekas, par cik vien tās atceros, bija diezgan veclaicīgi iekārtotas. No ielas nākot, tās likās krēslainas, un gaisā juta īpatu daudzējādu zāļu smaržu. Aiz letes stiepās, no grīdas līdz griestiem, gaŗas plauktu rindas, kuŗās, glīti sakārtoti, stāvēja vienveidīgi trauki ar latīniskiem uzrakstiem. Šur tur pavīdēja mensūras un svariņi; bija redzamas arī zāļu grūžamās piestas jeb „miezeŗi” un vēl daŗi priekšmeti, kas laikam gan vairāk kalpoja dekorātiŗiem nekā praktiskiem mērķiem. Vismaz pāris aptiekām vai nu loga, vai iekštelpu rotājumos ietilpa pazīstamais simbols — ap lēzenu kausu apvijusies čūska. Vienai no šim kokā izgredtajām čūskām kādā iekšpilsētas aptiekā bija elektriski spīdošas acis, tātad kaut kur aiz figūras vajadzēja slēpties vadam. Tā tur sastapās senatnīgais un modernais.

Senatnīgums, īpaši pilsētas centra aptiekās, bija izskaidrojams ar to, ka daļa no tām darbojās vienās un tais pašās telpās ļoti ilgi, daŗa pat pāris gadsimtus. Rīgas aptiekas vispār var lepoties ar tradīcijām, kas vecākas ne tikai kā visām Baltijas, bet arī, piemēram, Zviedrijas pilsētām.

Jau 1291. gadā Rīgā pastāvējuŗas divas tirgotavas, kur cita starpā pārdoti arī dziedniecības līdzekļi. Tās abas atraduŗas Kurpnieku (vēlākajā Šķūņu) ielā. Vārds „ap-tieka” pilsētas oficiālajos dokumentos pirmo reizi minēts 1357. gadā. Šī t.s. Lielā aptieka Rātslaukuma apkaimē eksistēja vairāk nekā 400 gadu. 1570. gadā Tirgoņu ielā atvēra Mazo aptieku, kas atkārtoti mainīja adresi, līdz beidzot pārvietojās uz Brīvības un Ģertrūdes ielas stūri, kur daŗš labs no mums būs vēl pats iepircies.

Veco aptieku un aptiekāru uzdevumi manāmi atšķīŗās no tagadējiem. Aptiekās pārdeva ne vien zāles, bet arī garŗvielas, vīnu un saldumus. Zem pārdotavas parasti bija vīna pagrabs, kur nereti rīkoja dzīres. Rīgā to aizliedza 1600. gadā, un šķiet, ka aizliegums ticis ievērots. Turpretim Tērbatas rāte jutās spiesta 1619. gadā brīdināt,

ka aptiekas neesot pārvēršamas par „spēļu namiem un dzertuvēm, kā tas līdz šim diemžēl noticis”.

Aptiekām piederēja savi dārzi un dārziņi, kuŗos audzēja ārstniecībā derīgus augus. Tolaik tātad pamatoti un brīžiem gluži burtiskā nozīmē varēja sacīt, ka aptiekās bija dabūjamās zāles. Šī tipa dārzi kā Ziemeļvācijā un Austrumprūsijā, tā Rīgā konstatējami jau viduslaikos (Rīgā pirmā liecība no 1420. gada). Rīgas aptieku dārziņi 16. gadsimtā bija izveidoti Jēkaba un Jauno vārtu tuvumā, bet 18. gadsimtā vēlākās Valdemāra ielas rajonā iekopa īsti prāvo t.s. botānisko dārzu. Tā īpašniece bija Kroņa aptieka (1722—1838), taču to izmantot drīkstēja visi pilsētas iedzīvotāji.

Zviedru laikmetā legāla un puslegāla tirdzniecība ar dažādiem medikamentiem strauji pavairojās, un 1636. gadā rāte izdeva pirmos Rīgas aptieku noteikumus, kuŗu 66 pantos daudz interesantu kultūrvēsturisku detaļu. Aptiekāram un viņa palīgiem, uzsvērts šais noteikumos, jābūt laipniem, cītīgiem un sātīgiem; tiem jāpakalpo ir bagātiem, ir nabagiem gan dienu un nakti, gan darbdienās un svētdienās. Ciktāl viņa amats to prasa, aptiekāram jāprot latīņu valoda. Viņam vienmēr jārikojas pēc labākās apziņas, atceroties, ka viņa rokās atrodas pacienta dzīvība, par ko viņam jāatbild cilvēkiem un Dievam. Aptiekāram jānodarbina vismaz divi krietni un zvērīnāti mācekļi. Aizliegts jebkādā veidā grozīt ārsta recepti; stingrs sods draud māceklim, kas vēl nav strādājis divus gadus, bet brīdī, kad pats aptiekārs nav klāt, sagatavojis un izsniedzis caurejas, sviedrējamās un citus svarīgus līdzekļus. Zāles pārdodamas labi izskalotos traukos, uz kuŗiem atzīmējams to saturs. Aptiekas darbinieki nedrīkst pretēji pacienta gribai izpaust, kādas kaites ārstēšanai pēdējais zāles iegādājies. Indīgas vielas glabājamas aizslēgtā istabā vai lādē. Dziedniecībā lietojamie ziedi savācamī dienvīdū, kad saule nožāvējusi rasu; saknes rokamas agrā pavasarī; koku un krūmu lapas plūcamas maijā. Ne mazāk kā trīsreiz gadā, bet vēlams biežāk, aptiekās jāierodas pārlūkiem — ārstiem. Preparāti, ko tie atzinuši

par nederīgiem, jāsamet īpašā mucā, kas pēc tam iegāžama Daugavā. Citi noteikumu panti regulē aptiekāru attiecības ar radniecīgām profesijām, iztīrā aptiekas mēru un svaru sistēmu, sniedz vadlīnijas zāļu cenšanai u.t.t.

Vairākas zviedru laiku aptiekas Rīgā darbojušās līdz pat mūsu dienām. Pie tām pieder Gulbja aptieka (Šķūņu ielā 20) un Lauvas aptieka (Kaļķu ielā 14). Pirmā dibināta 1675. gadā ar Kārļa XI rīkojumu, lai kalpotu Rīgā novietotajam zviedru garnizonam; otras privilēģiju parakstījis tas pats karalis 1691. gadā, un sākumā tā arī saucās par Karalisko aptieku. Pilsētas rāte savukārt 1678. gadā piešķīra privilēģiju Brieža aptiekai, kas pēc mainīgiem likteņiem nostabilizējās Grēcinieku un Kungu ielas stūrī.

18. gadsimtā Rīgas aptieku skaits svārstījās ap astoņām: daļa likvidējās, daļa radās klāt. Zaļo aptieku (Tirgoņu un Jaunavu ielas stūrī) 1710. gadā atļāva nodibināt ar motīvāciju, ka vairums aptiekāru gājis bojā mēra epidēmijā. 19. gadsimtā progresu iezīmēja fakts, ka jaunas aptiekas atvēra ne vien Rīgas centrā, bet arī visās trijās — t.i. Pēterburgas, Jelgavas un Maskavas — priekšpilsētās. Pēc 1900. gada statistikas Rīgā bija 21 aptieka. Salīdzinājumam jāpiebilst, ka 1937. gadā to skaits sasniedza 76.

Nepieciešamās zāles un augus senās Rīgas aptiekāri ieguva gan savos iepriekš pieminētajos dārzos, gan no tuvākās apkārtnes latviešu zemniekiem. Zāļu imports bija ļoti dārgs, pie kam kādā 17. gadsimta dokumentā lasāms, ka no ārzemēm saņemtā prece mēdzot būt „veca un visai nelaba”. Par to nav iemesla šaubīties, un vēl jo mazāk tādēļ, ka toreizējā Eiropas farmakoloģija atzina par iedarbīgiem un pat sevišķi ieteicamiem visdīvainākos līdzekļus.

Tā, piemēram, valdīja ieskaits, ka dzelteno kaiti, saindēšanos, vairogdziedzeņa palielinājumus, psīchiskus traucējumus un dažādas citas vainas var efektīvi apkarot ar pulveri, kas iegūstams, saberžot vai piestā sagrūžot cilvēka galvaskausu. Šim nolūkam bija izmantojams jaunas un nedabiskā nāvē mirušas personas galvaskaus, jo tajā ietverts „dzīvības gars”, kamēr dabiskā nāvē mirušajiem vairs galvā nav „ne sulas, nedz spēka”. Tiešais medicī-

niskais pamatojums te bija tāds, ka pēkšņas nāves gadījumā no galvaskausa nepaspējot aizplūst kāda speciāla sāls. Pie šīs mācības praktiskajiem rezultātiem piederēja tas, ka vēl 18. gadsimtā izveicīgi ļaudis orientā savāca kaņā kritušu turku jaunekļu galvas un maisos nogādāja tās Leipcigā, kur tad notika tālāka sadale aptiekām. Vai galvaskausi no turienes eksportēti arī uz Rīgu, nav droši zināms, taču attiecīgais pulveris Rīgā bija dabūjams.

Pārskats par preparātiem, ko 17. gadsimtā gatavoja un pārdeva Rīgas aptiekās, ir gandrīz pilnīgs. Liela nozīme šai sakarā bijusi ārsta Jēkaba Lembkes (1816—1899) arhīvu pētījumiem un publikācijām.

Visi rīdziniekiem pieejamie ārstniecības līdzekļi iedalījās astoņās grupās: 1) zāļu tējas un pulveri, 2) novārījumi, 3) dzērieni un sīrupi, 4) pastilles, 5) ekstrakti, 6) destillēti ūdeņi, 7) ziedes, 8) plāksteri. Receptes palaikam bija ārkārtīgi sarežģītas, tā ka zāļu sagatavošana reizēm ilga nedēļu vai desmit dienas. Kādam līdzeklim pret epilepsiju vajadzēja 28 dažādus augus, ko mērcēja vīnā; turīgiem mēra slimniekiem deva kampara, mošus un ambras maisījumu, kuņā ieberza pērles, hiacintu, topazu, smaragdu, safīru un zeltu. Vispār dārgakmeņiem un dārgmetalliem piedēvēja īpašu dziedniecisku spēku, taču netrūka arī vienkāršāku medikamentu. Ziedēm izmantoja āpša, zoss vai zaķa taukus, drudža novēršanai kādu pulveri, kuņā sastāvā bija kalnes un enciāna saknes, ingvers un pipari vienādās proporcijās. Zīmīgi, ka iecienīts līdzeklis pret drudzi bija arī biezs plāksteris, ko lipināja uz vēdera iepretim aknām; tā sastāvdaļās ietilpa šaujamaiss pulveris, vārāmā sāls, zirnekļu tīkli, vērmeles, nātras, terpentīns.

Ar drudzi vecie rīdzinieki, cik vērojams, mocījušies ļoti bieži, un iemesls tam laikam gan bija toreizējie stipri nehiģiēniskie dzīves apstākļi. Par venerisko slimību izplatību liecina fakts, ka zāles pret gonoreju aptiekās varēja pirkt bez receptes. No otras puses konstatējams, ka rosīgi pieprasītas kādas no sīpoliem, pētersīļiem, boraka un vēl daudzām citām saknēm un vielām gatavotas pastilles seksuālo spēju kāpināšanai.

Aptiekas piedāvāja pircējiem arī kafiju, kakao, tinti un kosmētiskus līdzekļus. 17. gadsimta tinte pēc lietpratēju atzinuma bijusi pārāka par tagadējo, tāpat pozitīvi spriedumi lasāmi par zobu pulveri, ko producēja, sīki sasmalcinot un samaisot marmoru, pūmiku, baltos korāļus, mastiku un grauzdētu briežragu ar vārāmās sāls, citrona mizu, vijolišu saknes un mošus piedevām. Veco aptieku inventāra saraksti atkārtoti min parfimus, sejas krēmus un matūdeņus. Pēdējie, protams, allaž bija krājumā arī frizieriem — vai nu viņu īpašajos salonos, vai pirtīs.

Dažām slimībām bija dabiski, citām pārdabiski cēloņi — raganu un burvju praktizēta maģija, t.s. ļaunais skats un taml. Lai cīnītos pret šī rakstura kaitēm, Rīgas aptiekās, līdzīgi kā citur Eiropā, plašos apmēros iegādājās amuletus. To cenas diemžēl nav atzīmētas, taču tām vajadzēja būt augstām. Amuletus, saitē piestiprinātus, visbiežāk nēsāja uz krūtīm.

Te skicētais stāvoklis pakāpeniski sāka mainīties tikai 18. gadsimta beigās, stabilizējoties atziņai, ka farmakoģija ir zinātne, kas cieši saistīta ar ķīmiju. Baltijā par celmlauzi šai ziņā uzlūkojams Dāvids Hieronims Grindelis ar savu daudzpusīgo akadēmisko darbību, speciālajiem žurnāliem un 1803. gadā Rīgā nodibināto Farmaceitiski-ķīmisko biedrību. Grindeli pieskaita pie vācu zinātniekiem, taču īstenībā, kā rāda Jāņa Strauberga ģeneāloģiskie pētījumi, viņa senčos bija Rīgas latviešu liģeru un mastu šķirotāju Grunduļu dzimta. Nepārvācodamies viņš, bez šaubām, nebūtu kļuvis ne par profesoru, nedz Tērbatas universitātes rektoru. Tomēr t.s. augsto sakaru viņam pietrūka visu mūžu. Savu valodu starp citu runā apstāklis, ka, rektorātu atstājis, viņš atkal uz ilgāku laiku atgriezās Mazajā aptiekā Rīgā, kur jaunībā — pirms studijām un panākumiem Jēnā, Pēterpilī un Tērbatā — bija sešus gadus strādājis par mācekli.

Miera ielā un tās apkārtnē, daudzu kapsētu tuvumā, bija koncentrēta laba tiesa Rīgas akmeņkaltuvju, kur darināja gan vienkāršus, gan skulptūrālus kapu pieminekļus, arī granīta vai marmora piemiņas plāksnes un taml. Viena no lielākām kaltuvēm atradās Miera ielā 10. To jau 1911. gadā bija dibinājis Eduards Kuraus, pats iepriekš mācījies un strādājis akmeņkaļa darbu Rīgā un ārzemēs; 1930. gadā, tēvam mirstot, tās vadību pārņēma viņa dēls Jānis. Šīs firmas darbinieki izkala granītā un travertīnā arī Kārļa Zāles veidotos Brīvības pieminekļa un Brāļu kapu tēlus.

Pašam Zālem bija prāva mākslinieka darbnīca Miera ielas turpinājumā aiz dzelzceļa pārbrauktuves, Gaujas ielas sākumā. Tā radās, pielāgojot viņa vajadzībām bij. Boguslavas kalnrūpniecības sabiedrības noliktavu, un tur strādāja viņš ar saviem palīgiem.

Kāda cita no Miera ielas akmeņkaltuvēm piederēja Lācim. Tās vidū slējās augsta arka, kuņas padziļinājumā bija iestiprināta krāsaina stikla mozaika: lācis, kas ķetnā pacēlis veseri, lai kaltu akmeņus. Interesantā kārtā šo mozaiku varēja saskatīt arī no otras, t.i. Ganību dambja puses. Tad kādu dienu, 1940. vai 1941. gadā, mozaikā rēgojās plīsumi un neglīts robs: tā bija sasista, sviežot kādu, kā likās, turpat kaltuvē pakamptu akmeni. Es nezinu, kas to bija izdarījis, bet esmu par to dažkārt domājis. Diezin vai akmeni nebija metis pats īpašnieks — pēc tam, kad kaltuvi viņam atņēma un pašu no turienes padzina.

Kaltuvju dārzos vai pagalmos allaž stāvēja liels skaits gatavu pieminekļu; kaut kur dziļāk, telpās, dzirdēja brīžiem ritmisku, brīžiem neritmisku klaboņu.

*Reibst šalkās pilsēta, un ļaudis alpām steidzas,
un strauja murdoņa pat naktī neizbeidzas.
Brauc zviļi tramvaji un līgodamies zvana,
bet dārzā dīvainā mīt salda klusēšana,
vien zemā nojumē pa laikam gurdā dunā
kalts dienas risumā ar akmens graudiem runā...*

Tā raksta Frīcis Dziesma savā dzejolī *Akmeņkaļa dārzs*, kur plaši notēlota vārdā neminēta kaltuve Miera ielā. Dzejoļa nobeigumā, it kā viņete, kāds mazs, bet zīmīgs vērojums: atlido nogurusi dūja, nometas akmens eņģelim uz pleca un paliek tur līdz rītam.

1929. gadā Miera ielā radās arī Teodora Zaļkalna pieminētais Rūdolfam Blaumanim, ko tur izcirta pats autors kopā ar akmeņkali Biku. Par to spilgtas ainas un ielāgojumus *Laikmeta dokumentos* publicējis Edvarts Virza, iesākdams ar piezīmi par Miera ielas nosaukumu, ko tā ieguvusi nevis tāpēc, ka tur valdītu klusums, bet gan aiz tā iemesla, ka tai „pieslejas Lielie kapi, kur lielā nekārtībā noguldina Rīgas mirušos”. Aplūkodams tēlus, kas redzami kaltuvēs iepretim kapiem, viņš runā par „mūžīgo šablonu, kas daudziem cilvēkiem dara vieglākas viņu gaitas”, un piebilst: „Tā uz mirušo rēķina, kuņģi zem vairāku birkavu smagas zemju nastas pamazām zaudē cilvēka ģīmi un līdzību, attīstās plašā akmeņu rūpniecība”. Pretstatā komerciālos nolūkos ražotajām figūrām Virza tad nu izceļ Zaļkalna veidojumus, jo viņam „šis mākslinieks atgādina sen pagājušus laikus, kad svēti skulptori, līdzinādamies svētiem mūkiem, veidoja savas figūras klosteru dārzos un saules stars vakaros, pār mūriem krīzdams, zeltīja viņu darbu”. Zaļkalnu viņš sastop, ieiedams pa vārtiem ar augstiem dzelzs skadiņiem un pēc tam atgrūzdams kādas deju durvis: „Viņš ģērbies baltā ķitelī, un ar lielu uzmanību viņš jūs nosēdina uz vienīgā sēdekļa, un ir jāmāk labi balansēt, lai uz viņa noturētos. Viesmīlīgs saimnieks būdams, viņš jums tūlīt piedāvās ābolus un ūdeni māla krūzē. Viss te ir tik vienkāršs, cik vienkārša var būt tādu

cilvēku dzīve, kas norit nemitīgā kalpošanā kādai lielai idejai”.

Ar tiem Rīgas akmeņkaļiem, kuŗus man gadījās sastapt, diemžēl nekad netiku sīkāk izrunājies par viņu darbu. Viens no viņiem palicis man spilgtā atmiņā nevis sava amata dēļ, bet gan kā dzīvs pierādījums parunai: „Dzērājam laime”. Vladislavs dzīvoja kāda Čiekurkalna nama trešajā stāvā. Namu pārkrāsoja, un tam visapkārt bija saceltas stalažas jeb sastatnes. Bija saulains pavasara svētdienas rīts, bet no Vladislava mitekļa pavērtā loga jau skanēja pudeļu paukšķi un piesmakušu balsu dūkoņa. Piepeši logs atdarījās visā platumā, un Vladislavs izkāpa uz sastatnēm. Nekur nepieturēdamies un līgodamies uz šaurās laipas kā kuģis vētrā, viņš pamazām pogāja vaļā bikšu priekšu, jo acīm redzami bija iedomājies, ka iznācis vietā, kur varēs nokārtot kādu alus mīlotājam bieži spiedīgu vajadzību. Tomēr pēc brīža viņš laikam pamanīja, ka pārskatījies, un ierāpās atpakaļ istabā, nekā neizdarījis.

Zem sastatnēm starplaikā gan bija jau paspējis salasīties pulciņš skatītāju. Kāda večiņa, kuŗas izruna liecināja, ka viņa cēlusies no Vidzemes vidienes, smējās, galvu purinādama: „Nenokrita vis, kā valc!” Labi ģērbts jauneklis gaišos svārkos un brūnās biksēs vēlējās demonstrēt skolota cilvēka asprātību, jo savilka lūpas nicīgā vīpsnā un teica: „Tas gribēja laist vaļā Bachčisarajas strūklaku”. Tobrīd Nacionālā operā uzveda baletu ar tādu nosaukumu.

Jāpiemetina, ka vēlāk Vladislavs atrada derīgāku un, liekas, arī veselīgāku veidu, kā pavadīt savu brīvo laiku. Viņš iestājās aizsargos. Pasarkanajā Čiekurkalnā tas nebija gluži parasti, un viņam veltīja dažādas ironiskas piezīmes. Kāds agrākais „sisenis”, kuŗa organizāciju Ulmanis bija likvidējis un Tautas namu atdevis aizsargiem, pat allaž iesāka pasaku: „Vienam tēvam bija trīs dēli, divi gudri, trešais aizsargs”... Mana reakcija bija drusku citāda. Kad redzēju, ka Vladislavs aizsoļo gaŗām uniformā, melnos „šektzābakos”, reizēm ar šauteni plecā, man šķita, ka viņš tūliņ pagriezīsies un sāks meklēt, vai tuvumā nav kādas stalažas.

Bez kaltuvju darbiniekiem, kas nereti atradās diezgan ciešā saskarē ar mākslu, par akmeņkalējiem dēvēja arī divējus samērā vienkārša darba strādniekus. Pirmie no tiem bija vasarās bieži pamanāmi šoseju malās. Tie strādāja pulciņos un pareizāk būtu bijuši saucami par akmeņu sitējiem jeb skaldītājiem. Ar lieliem veseļiem viņi sašķaidīja akmens blukus zvirgzdos, kuņus pēc tam izmantoja braucamā ceļa labošanai. Otrus allaž redzēja kopā ar ielu bruģētājiem. Arī gludie t.s. zviedru akmeņi ne katru reizi precīzi ietilpa noteiktajā ielas platībā. Daļu no tiem, sevišķi gar ietvēm, vajadzēja attiecīgi apskaldīt, un to tad, turpat zemē sēdēdami, ar saviem asajiem āmuriem paveica šie akmeņkaļi.

Ielu bruģētājus un labotājus man bērnībā sevišķi patika novērot tādēļ, ka viņi reizēm lietoja kādu īpatu, tagad sen vairs neredzētu darba rīku, ko laikam sauca par stampu. Tas bija liels, ļoti smags blukis, satverams vai nu aiz divām, vai četrām sānos piestiprinātām kārtīm. Parasti to cēla kāds ducis vīru, varbūt vēl vairāk. Jauno vai izlaboto bruģi „nostampāja”, lai tas visur būtu līdzens. Atceros, ka reiz Krišjāņa Barona ielā ap stampu starp citiem darbojās kāds jauneklis, kam mugurā bija Latvijas armijas uniforma, gan stipri noplukusi un bez zīmotnēm, un galvā gaiša „žokejmice”. Jādomā, ka viņš tikko bija atlaists no kara dienesta, bet privātas drēbes nespēja sagādāt.

Pirmā dokumentārā liecība par bruģi Rīgā ir no 1413. gada, kad ar akmeņiem noklāts vecais tirgus laukums resp. vēlākais Rātslaukums. Rīgas priekšpilsētās ielu bruģis konstatējams ne agrāk kā 1746. gadā. Ilgus gadsimtus bruģis bija vājas kvalitātes, jo sastāvēja no neapstrādātiem dažāda lieluma akmeņiem, kuņus izbēra un nostiprināja, daudz negudrojot par ielas līmeni. 1847. gadā no Mēmeles uz Rīgu aicināja amata meistarū Heibligu. Kad viņš vispirms bija pierādījis savu prasmi Tīrģoņu ielā, viņa vadībā nobruģēja vēl arī Peldu, Grēcinieku un Svērtuves ielu. Heibligs lietoja t.s. galvas akmeņus (Kopfsteine), kuņu virspuse bija apcirsta gluda. Jau iepriekš pieminētie

četrstūrainie zviedru akmeņi Rīgā sāka ieviesties tikai 1870-os gados, jo bija divarpus reizes dārgāki par parastajiem laukakmeņiem. Lai gan tos izmantoja aizvien plašākos apmēros, Rīgas nomalēs nekad neizzuda ielas, no kuŗām rēgojās apaļo akmeņu pauŗi. Klusākās vietās starp tiem dīga zāle.

Ap zviedru akmeņiem „uz bulvāŗa, kas blakus vecpilsētai” Aleksandrs Čaks koncentrējis veselu poēmu. Liekas, ka vispār nebūs tāda Rīgā sastopama bruŗa tipa vai cita ielas nostiprinājuma veida, kam viņš kaut kur savā dzejā nepieskartos. Īpaši te jāatceras vēl dzejolis, kas sākas ar rindu: „Katlā ar riteņiem diviem gar sāņiem kā ausīm, katlā ar ilksi vienu un gaŗu kā pērtiķim aste, rūsganā katlā vārijās asfalts”. Ja kāds nav redzējis, kā Rīgā vāriŗa un klāŗa asfaltu, tad grūti būtu viņam to pastāstīt vai iztēlot spilgtāk nekā šai dzejoli.

12.

Tā kā centrālā apkure Rīgā bija vēl samērā maz izplatīta, tad daudzās vietās tirgojās ar malku. Šim nolūkam pastāvēja gan malkas laukumi, gan dziļi, plaši pagrabi. Lielākie laukumi bija koncentrēti Ganību dambī, Andrejostā, Ķīpsalā, Torņakalnā. Ap 30-to gadu beigām vismaz dažos no tiem šķīlas, par noteiktu maksu, arī sazāģēja ar elektrisko zāģi, kuŗa spalģā dziesma bija jau notālēm saklausāma.

Visai īpata paraŗa bija tā, ka malku pārdeva t.s. riņķos. Pārdevējam bija dažāda lieluma stipras dzelzs stīpas. Tās cieši piepildīja ar vienādā gaŗumā sazāģētām un saskaldītām pagalēm. Kā pēdējo iesita stingru vāli, pēc kam riņķi

varēja pārņemt pār plecu un nogādāt, kur vajadzīgs. Pircēja mājās malku izbēris, nesējs ar stīpu un vāli griezās atpakaļ, no kurienes nācis. Attiecīgo pārdotavu ārpusē it kā reklāmai palaikam bija nolikts kāds piekēdēts vai pieslēgts malkas riņķis — pilsētas centrā prāvāki, nomalēs reizēm glužiniecīgi.

Iestarpinu te zīmīgu papildinājumu — dažas atceres, ko man sniedzis grāmatu izdevējs Jānis Abučs Zviedrijā. Viņš izsakās: »1937./38. gadā, atgriezies no kaņādienesta, irēju istabiņu Plkv. Brieža ielā. Dzīvoklis piederēja divi veciem cilvēkiem, kas savu „dienišķo” pelnīja tirgojoties ar riņķu malku. Bij žēl noskatīties, kā vakaros saimniece masēja savas rokas, kas bija stīvas no zāģēšanas, un pats „tirgonis” reizēm tikko kustēja, dienā izstaigājis ar riņķi uz pleca pa šaurajām un pastāvajām ķēķa kāpnēm. Tad nu vakaros aizgāju palīgā, asīti pāris stundās sazāģēju, lai „mātei”, kā vēlāk iesaucu saimnieci, būtu vieglāk. Un sestdienās pēc darba spiestuvē paķēru riņķus un „tēva” vietā iznēsāju. Stīpas bija vienāda lieluma, tikai malka dažāda gaŗuma: lielais, vidējais un mazais, t.i. zāģēta uz pusi, 3 vai 4 daļām resp. krāsniņ, plītiņ un vannas istabai. Cenas dalījās vēl I un II šķiras precē. I bija bērzs, ozols, osis, II — melnalksnis, priede, egle. Ja es rakstišu kādreiz savas atmiņas, te var iznākt jautra nodaļa, jo piedzīvoju reizēm visai interesantas lietas. Piem.: kāda direktora dzīvoklī: malku pasūta eleganti ģērbusies jauna dāma, nepārprotami „kundze” un, kad aiznesu, to par tādu arī uzrunāju. Turpat blakus sēd visai nolaidena sieviete, varbūt dažus gadus vecāka par „kundzi”, un to noturu par kalponi. Tad sākas trācis. „Kalpone” lec augšā un sāk ārdīties. Palūdzu, lai samaksā par uznestiem riņķiem, un eju savu ceļu. Tai pašā namā bij jāuznes vēl pāris riņķu, kas atradās sētā uz ragaviņām. Kad atgriezos pagrabiņā, tur jau bija priekšā direktora kundze, kas pieprasījusi nekavējoties atlaist nepieklājīgo strādnieku, kas neprot atšķirt kundzi no kalpones! Prasību nevarēja izpildīt, nebija pieņemts strādnieks. Šajā situācijā nedomāju arī

atvainoties. Vēlāk jau kundze nomierinājās, un piegādāju viņai malku vairākas reizes.»

Kaut cik turīgāki ļaudis visumā tomēr lika atnest pa riņķim tikai atsevišķos gadījumos, jo izdevīgāk bija pirkt malku vairumā Parastais mērs, ko te lietoja pēc „miera laiku” ieraduma, bija Abuča pieminētā „asīte” resp. 1/2 kubikass. Vēlāk gan sāka runāt arī par steriem. Malkas atvešanai nācās salīgt smago ormani.

Rīgas ormaņus, kā zināms, iedalīja vieglajos un smagajos: pirmie pārvadāja pasažierus, otri — dažādas preces, lietas un materiālus, to starpā malku. Statistiskie dati liecina, ka 1937. gada sākumā Rīgā bijis reģistrēts 601 vieglais ormanis, kamēr smago skaits sasniedzis 1556.

Par spīti šim skaitliskajam pārsvaram smagos ormaņus ievēroja un minēja daudz retāk nekā viņu „vieglus” kollēgas. To var saprast, jo vieglie ormaņi bija pastāvīgā kontaktā ar ļaudīm, kas viņu kulbās mainījās raibā virknē. Tiem bija sava loma jautros, it īpaši studentu nostāstos, un viņu figūras vai silueti bieži pavīd kā gleznotāju, tā grafiķu darbos. Neaizmirstams literārs pieminēklis viņiem ir Čaka *Poēma par ormani*. Kaut gan šī poēma iecerēta kā rekviēms, faktiski tā radās laikā, kad ormaņus vēl redzēja gandrīz katrā ielas stūrī; šobrīd pamatoti runājams par pieminēkli, jo tagadējā Rīgā ormaņu vairs nav.

Visai īpatnā situācijā ormanis tēlots Anšlava Eglīša romānā *Homo novus*. Gleznotājam Salutauram vairs atlicis tikai īss brīdis līdz izstādes atklāšanai, bet pietrūkst ap 20 darbu. Tos viņš tad uzglezno vienā dienā, sēdēdams ormaņa ratos un likdams tam apbraukāt gan Iekšrīgu, gan citus pilsētas kvartālus. Braukājot abi dzeļ degvīnu un katrs savā izpratnē spriež par mākslu. Cik atceros, tad šis tēlojums tiešām balstās uz patiesa notikuma.

Labā daļa vieglo ormaņu ziemās apmainīja ratus pret zemām un īsām kamanām. Tur nebija vietas vairāk kā diviem pasažieriem; trešais varēja braukt stāvus, uz kamanu pakalgalā piestiprinātas laipas, un turēties pie abu pārējo pleciem. Kamanu zirga iejūgs bija apkārts zvārgu-

liem, un to džinkstoņa klusos vakaros vai naktīs nedalāmi saistās ar atmiņām par Rīgu ziemā.

Kādā 1940. gada februāra svētdienā, par spīti salam un puteniņiem, Vienības laukumā resp. Esplanādē notika ormaņu parāde, kur ieradās arī vairāki augsti ierēdņi un izdalīja labākajiem dalībniekiem godalgas. Tolaik jau stipri jūta degvielu trūkumu, tādēļ bieži atskanēja aicinājumi plašāk izmantot zirgu spēku. Intereses kāpināšanai vasarā bija paredzēts, kā laikraksti ziņoja, Rīgas ormaņu sacīkstes: vieglo ormaņu pajūgiem skriešanās, smago — kravas vilkšana. Tomēr neatceros, ka tādas būtu sarīkotas, — kam gan pēc 17. jūnija vairs varēja būt prātā ormaņu sacensības...

Kaut gan braukt ormaņa ratos vai kamanās bija patīkama izklaide vai pat izprieca, vārdam „fūrmanis” nereti piešķīra stipri nicīgu nokrāsu. Tā, piemēram, īpaši jēdzieni bija „fūrmaņu šņabis” un „fūrmaņu cigāri”. Ja vīrietis prata īsti rupji izlamāties, tad viņš lamājās „kā fūrmanis”, turpretim sievietē to darīja „kā tirgus bāba”.

Speciālu „fūrmaņu šņabi”, bez šaubām, neviens neražoja, bet viņi labi iztika arī ar parasto. Allaž dzirdamais aizbildinājums spēcīgajam alkohola patēriņam bija tas, ka ormanim nebūtu iespējams pastāvīgi sēdēt uz bukas vējā un aukstumā, ja viņš, tā sakot, neapsildītos no iekšpuses. Sildīšanās tomēr nenotika salā vien. Sekojot Krievijas paraugam, 1941. gada pavasarī Rīgā bija atvērti vairāki pārtikas preču veikali, kas darbojās 24 stundas bez pārtraukuma un kur pārdeva arī alkoholiskus dzērienus. Kāds no šiem veikaliem atradās Brīvības ielā, netālu no zemās, it kā saplacinātās Aleksandra Nevska baznīcas. Klejodams siltā maija naktī novēroju, ka ūsains ormanis pameta zirgu un ratus apgaismotā veikala priekšā un pēc brīža atgriezās ar „kočiņu” rokā. Ērti savā sēdekli iegrozījies, viņš atgāza galvu un iztukšoja pudelīti rāmiem guldzieniem, to ne reizes no mutes neatņemdams. Nekā neuzkodis, viņš nobraucēja ar delnu ūsas un uzšāva zirgam, kas aizklidzināja prom, tumsā.

Tā liktos, ka ne gluži bez pamata ormaņu noteikumos bija arī šāds paragrafs: „Izpildot arodu, ormaņi nedrīkst būt redzami iereibuši, kā arī nedrīkst būt rupji pret publiku”.

Smago ormaņu platos, izturīgos ratus laikam īsteni būtu vajadzējis dēvēt par orēm, taču biežāk tos sauca par raspuskām. Jēkaba Langes vārdnīcā (1777) atrodams interesants norādījums, ka 18. gadsimtā Rīgas smago ormaņu rati apzīmēti par „sunišiem”. Vēlāk šis nosaukums, šķiet, bija pilnīgi izzudis. Braucot bez kravas, „raspuskas” neganti dārdēja, īpaši tad, ja iela bija bruģēta nevis ar gludajiem, bet ar apaļajiem akmeņiem. 1938. gadā Liepājas kaŗa ostas darbnīcas sāka raŗot jauna tipa darba ratus, ko izplatīja c/s Turība, galvenā kārtā laukos, ūaurākā apjomā arī starp pilsētu smagajiem ormaņiem. Tās bija iespaidīgas, ap trīs metrus gaŗas un vairāk nekā pusotra metra platas „raspuskas”, konstruētas gan viena, gan divu zirgu aizjūgam. Svarīgākais jauninājums bija tas, ka metallā kaltos riteņus ūiem ratiem aizstāja gumijas riepas, kas novērsa skaŗo, bet varbūt arī citkārt tik raksturīgo dārdoņu.

Vairums smago ormaņu bija spēcīgi noauguši vīri, stulmzābakiem kājās; daļa nēsāja platus ādas priekšautus, kas sniedzās no pleciem līdz ceļgaliem, ja ne vēl zemāk. Gadījās redzēt ormaņus, kas izturējās ļoti neŗēlīgi pret saviem zirgiem, un tas likās jo neŗēdzīgāk tādēļ, ka no zirga taču bija atkarīgs ir viņa darbs, ir peļņa.

Mums bija pazīstama kāda ģimene, kur tēvs strādāja par smago ormani, māte regulāri apstaigāja radus un paziņas, drūmos stāstos tēlodama savas slimības un vārgumu, meita mācījās ģimnazijā. Reiz, mūsu mājās ciemodamās, meita dzirdēja, ka mēs ūad tad pusdienās vai vakariņās ēdot siļķi ar krējumu un kartupeļiem.

„Mēs gan nē”, viņa vēsi noteica. „Tā ēd tikai strādnieki”.

Šī ormaņa meitas pašapziņa tika pie mūsu galda pie-minēta vēl gadiem, gandrīz vai ik reizes, kad mielojāmies ar siļķi.

Kā zināms literātūrvēsturisks kuriozs beidzot vēl jāatzīmē tas, ka smagajiem ormaņiem veltīts viens no pašiem pēdējiem latviešu „teātra tēva” Ādolfa Alunāna dzejoļiem. Laikmetā pēc 1905. gada revolūcijas latviešu un vācu asās attiecības daudz spilgtāk nekā priekš tam izpaudās arī presē, bieži ieslīgstot pārmērībās. Tā *Rigische Rundschau* apgalvoja, ka „visi Rīgas smagie ormaņi augstākā mērā padevušies opija baudīšanas netikumam”. Uz to Alunāns neilgi priekš nāves starp citu atbildēja:

*Es sūdz mīļ' Dēv', vai tā nav post',
No tikum' ceļ mūs' fūrman' nost,
Tē uzbrauc katram stūrim, bums:
Sie sind ja voll des Opiums.*

*Ak mīļo Dēv, to latvēš' taut'
Tok nevar visu darīt ļaut:
Viņ' dzeļ jau špukter', dzeļ jau rum'
Un nu vēl pīpo opium'.*

Savā ziņā smago ormaņu kollēga bija ielu slacinātājs. Noteikumi, vismaz Rīgas nomalēs, bija tādi, ka komūnālā kārtā vasarās laistīja tikai neapbūvētās ielas resp. neapbūvēto ielas pusi. Par otras puses slacināšanu vajadzēja gādāt attiecīgajam saimniekam, un šo darbu parasti veica viņu sētnieki.

Pilsētas algotais slacinātājs brauca ar milzīgu mucu, ko vilka zirgs un kuņas pakalgalā bija kāda ierīce ūdens izšķākšanai. Skaistā laikā strūklas nereti atmirdzēja vaļviķnes krāsās, bet nāsīs vēl tagad sajūtu īpato smaržu, kas radās, ūdenim strauji saskaroties ar putekļiem vai sausām smiltīm. Brīžiem akmeņi bija tā sakarsuši, ka nolaistītā iela sāka kūpēt kā katls. Pašam slacinātājam laika apstākļi likās puslīdz vienaldzīgi. Arī tad, ja pēkšņi uznāca lietus, viņš to vēl papildināja ar šaltīm no savas mucas, nobraukdams paredzēto gabalu tāpat kā daždien.

Pusaudža gados, Gaujas ielā 11 dzīvodams, tiku daudzreiz laistījis trotuāru un to braucamā ceļa pusi, ko mucas

vedējs pameta neapšļāktu. Rīkoties ar gaŗo šļūteni bija gandrīz vai izprieca, un sētnieks to labprāt atļāva gan sava diezgan lādzigā rakstura dēļ, gan tāpēc, ka darbā nemēdza pārpūlēties.

„Pasauc, ja pōrpleisa šlauks”, viņš piebilda.

Ilgī lietotais „šlauks” tiešām plīsa visai bieži. Plaisu, no kuŗas šāvās augšup tieva strūkliņa, sētnieks cieši notina ar auklu, un laistīšanu varēja atkal turpināt.

Kādreiz, man tā darbojoties, pienāca iesirmiemi bārdas rugājiem noaudzis vecis un teica, lai ļaujot arī viņam drusku „pašprīcēt”. Šļūteni paņēmis, viņš to tūliņ pavērsa pret mani. Aiz pārsteiguma nepaspēju izvairīties un dažos mirkļos biju slapjš, ka pil. Tad pat gaŗām gāja kāda sieviete, stumdama ratiņos bērnu. Vecais līksmi iekrekstējās un ar labi tēmētiem šļācieniem vispirms samērcēja sievietes gaišo vasaras tēŗpu, pēc tam laida ūdenim līt pāŗ ratiņiem.

„Nu tik šitā!” viņš smējās. „Nu tik riktīgi!”

Sieviete sauca pēc glābiņa, šurp skrēja sētnieks un laikam vēl kādi palīgi, taču vecis visā šai ņugā nozuda bez pēdām. Ne dzēruma, ne trakuma pazīmju viņā nemanīja. Varbūt viņš mīlēja tā dēvētos praktiskos jokus.

Atceroties ormaņus un ielu slacinātājus, domas gluži dabiski pievēršas arī ratiņstūmējiem, kas parasti pulcējās ap Rīgas galveno staciju, pie tirgiem un citur, kur varēja gaidīt kādu ne pārāk lielu, nedz pārāk mazu transportu. Viņus līga iebraucēji un izbraucēji ar savām „pekelēm”; tie, kas bija iegādājušies kādus materiālus vai prāvākus kvantumus kartupeļu un ābolu; dažam labam pietika ar ratiņiem, lai tur novietotu visu mantu, kad pāŗvācās uz jaunu mitekli. Šie stumjamie ratiņi bija stabili, lēzeni, ar atveŗamām malām un galu, un palieliem, apkaltiemi riteņiem. Stūmējiem vajadzēja būt ļoti spēcīgiem, jo viens otrs pāŗvadāja gandrīz „zirga vezumu”. Brīžiem viņi arī mēdza iejūgties kā zirgi, t.i. nevis stumt ratiņus, bet atspīest pret krūtīm kārti, kas savienoja ilksis, un vilkt tos sev nopakaļ.

Ar stumjamiemi ratiņiem man saistās divas spilgtas atmiņas par tām 1941. gada dienām, kad Rīgai tuvojās

vācieši un no turienes bēga tie, kas negribēja vai nedrīkstēja viņus sagaidīt.

Gadījos uz Audēju ielas samērā agrā rītā. No Daugavas puses grabēdami ripoja ratiņi, kas bija cieši piekrauti piena kannām. Tos stūma bārdains vecis baltā svārkā, pelēkās biksēs un stulmzābakos. Viņš bija krievs, taču netaisījās nekur bēgt. Gluži otrādi: kad gaŗām aizsteidzās tramīga sarkanarmiešu nodaļa, viņš tai skaļi raidīja pakaļ tādus vārdus un teicienus, ka ļaudis, kas nejauši atradās tuvumā, sarāvās un paātrināja soļus. Vēl jau Rīgā pastāvēja padomju vara. Es uzmanīgi apskatīju pārdrošo veci, un viņš man dziļi iespiedās prātā.

Pavisam reti gadās lielā pilsētā neviļus redzēt kādu cilvēku divas reizes vienā un tai pašā dienā. Taču šo krievu es pēcpusdienā, braukdams uz 11. tramvaja vaļējās platformas, ieraudzīju atkal. Viņš bija ģērbies tāpat kā no rīta, bet vairs nestūma ratiņus. Viņa rokas bija sasietas vai saķēdētas uz muguras, galva nokarājās zemu uz krūtīm. Divi čekisti, ar šauteņu laidēm grūstīdami, iedzina viņu NKVD namā Brīvības un Stabu ielas stūrī. Gaŗāmgājēju pūlis pāršķīrās un pašķīda tā, ka trotuārs ap namu palika kā noslaucīts.

Īsi priekš 1. jūlija, kad vācieši bija jau gluži tuvu, Mežaparks šķita kā pamiris, ielas klusas un tukšas. Izgāju mazliet pastaigāties pa mājas apkārtni. Uz Kokneses prospekta pēkšņi iznira kādi ratiņi, kuŗus ar smagu piepūli stūma vecāks, ļoti vienkārši tērpies žīds. Ratiņos bija sakrauti dažādi saiņi, bet virsū tiem sēdēja paresna žīdiete rožainā blūzē, laikam stūmēja sieva. Vecīša sejā atspoguļojās briesmīgas bailes, taču viņš cīnījās visiem spēkiem, un ratiņi drīz nozuda vakara krēslā. Esmu šad tad nodomājis: cik tālu viņš tā tika — un kur gan?

Omnibuss, kā teikts, modināja Rīgā visdzīvāko interesi, taču drīz tā atslāba, un kļuva dzirdami arī protesti. Vispirms iebildumi vērsās pret braucienu saraksta trūkumu: ja nezinot atiešanas laiku, esot ilgi jāvārgst uz ielas lietū un aukstumā. Tāpat — un ne bez pamata — par aplamu atzina biļešu taksi, jo iesākumā 10 kapeiku bija jāmaksā gan par visu ceļu no rātsnama līdz lielajam pumpim, gan par pusi vai trešdaļu šī gabala. Kaut kā tomēr visas problēmas atrisinājās, un omnibuss pastāvēja līdz 1882. gadam, kad to nomainīja t.s. zirgu tramvajs, kas savukārt 1901. gadā „kapitulēja” elektriskajam ielu dzelzceļam.

Zirgu tramvajs mums šobrīd liekas gluži archaisks, piederīgs tālai tumšai pagātnei. Tomēr tiklab mans tēvs kā māte bija ar to braukuši, kamēr mans tēvatēvs, ar ko daudzkārt esmu saticies, dzimis četrus gadus agrāk nekā Rīgā iekārtoja omnibusa satiksmi. Savā jaunībā, no Cēsaines ierazdamies, viņš vēl redzēja mūros un vaļņos ieskauto Rīgu — viduslaiku cietoksni, varbūt arī tobrīd vēl pavisam neaizbērtās Rīdzenes upes atliekas un — omnibusu kā modernā laika vēstnesi. Tik īsa faktiski ir šī laikstarpa!

Vecās Rīgas „tālsatiksmē” norisinājās ne tikai ar pasta zirgiem, bet kopš 19. gadsimta pirmās puses arī ar diližansu. 1824. gadā iekārtotais diližanss jeb „Noasa šķirsts”, kas pārvadāja vasarniekus no Rīgas līdz Dubultiem un atpakaļ aplūkots manā grāmatā *Vēju mezgli* (1962). Kopš 1830-iem gadiem no Rīgas dažādos virzienos izveidoja šosejas, kas ārkārtīgi atvieglāja ceļošanu. Agrākie lielceļi bija smilšaini un dūkstaini, un ir gandrīz neticami lasīt, ka rīdzinieks Jelgavu vai jelgavnieks Rīgu varējis izbraukāt ne ātrāk kā pāris dienās pat tad, ja apmeklējāmā pilsētā uzturējies tikai dažas stundas. Tiklīdz starp abām pilsētām izbūvēja šoseju, pa to sāka ripot arī diližanss, un ceļotāju skaits jau drīz bija desmitkārtšojies. Brauciens no Rīgas līdz Jelgavai notika elegantos ratos un ilga mazliet vairāk nekā trīs stundas. Sēžot tā, lai varētu lūkoties brauciena virzienā, bija jāmaksā 75 kapeikas, par „atmuguriskajiem” sēdekļiem — 50. Vēlāk taksi paaug-

stināja par 25⁰/₀, bet rezultātā — kā aizrādīts laikraksta *Das Inland* ziņojumos — ceļotāju ērtības esot proporcionāli pavājinājušās. Diližansu, atkarā no laika apstākļiem, vilka četri vai seši zirgi. Ratus divreiz gadā kontrolēja divi ierēdņi, kuŗus izraudzīja Vidzemes un Kurzemes gubernātors. Par novērojumiem katrs ierēdnis ziņoja savam gubernātoram un pēdējie svarīgākos gadījumos — ģenerālgubernātoram, kas rāda, cik lielu nozīmi tobrīd piešķīra diližansam. Rīgas — Dubultu un Rīgas — Jelgavas diližansam pakāpeniski pievienojās vēl citi. Par sešiem rubļiem ceļotāju aizveda no Rīgas līdz Tērbatai, par diviem — līdz Cēsīm. Viens no diližansa satiksmes mezglēm atradās Romeškalnā (Veclaicenes pagastā, Valkas apriņķī). Takse no Rīgas līdz turienei bija rbļ. 4.80, pēc kam ar zināmām piemaksām varēja turpināt ceļu pa Igauniju.

Diližansa satiksme apsika un izbeidzās, uzplaukstot dzelzceļiem. Pirmais dzelzceļš Latvijā, kā zināms, bija 217 km garā Rīgas — Daugavpils līnija. To atklāja 1861. gada 12. septembrī, kad pl. 14 atgāja „ekstrāvilciens” uz Ogrī. Ielūkojoties Latvijas visvecākajā vilcienu sarakstā, redzam, ka kopš minētā gada rudens no Rīgas uz Daugavpili ik dienas gāja trīs sastāvi: viens pasažieru, viens preču un viens „jaukts” vilciens. Pasažieri, kas izbrauca no Rīgas pl. 16.30, nokļuva Daugavpilī pl. 23.23, turpretim „jauktais” sastāvs bija ceļā no pl. 8.30 vienā līdz 4.40 nākošajā rītā. Pirmā stacija, kur vilciens apstājās, bija Salaspils, tad Ogre un Lielvārde. Uzkavējies desmit minūtes Skrīveņos, tas brauca līdz Koknesei, Pļaviņām un Krustpilij, kur stāvēja 20 minūtes. Tālākās pieturas vietas — Trepe, Līvāni, Jersika, Nīcgale, Līksna un beidzot Daugavpils. Vilcienam bija trīs klases un cenu starpība tajās ievērojama: brauciens no Rīgas līdz Daugavpilij maksāja pirmā klasē rbļ. 6.12, kamēr otrā 4.59 un trešā tikai 2.55. No Rīgas līdz Salaspilij trešās klases pasažieri brauca par 21 kapeiku. „Biļešu pārdošana”, norāda vecais saraksts, „sākas vienu stundu un beidzas piecas minūtes priekš vilciena atiešanas. Bagāža, skaidri apzīmēta ar

īpašnieka vārdu un adresi, nododama vēlākais 15 minūtes priekš vilciena atiešanas. Katram pasažierim tiesība vest par brīvu vienu pudu bagāžas. Ja bagāža pārsniedz šo svaru, jāmaksā viena piektdaļa kapeikas par pudu un versti, nepilnu pudu skaitot par pilnu. Par katru bagāžas zīmi maksājama nodeva 3 kapeiku apmērā”.

1872. gadā atklāja dzelzceļa satiksmi starp Rīgu un Mīlgrāvi, gadu vēlāk — starp Rīgu un Bolderāju. Turpretim autobusu satiksme kā Rīgā, tā vispār Latvijā sākās tikai pēc 1. pasaules kara — 1922. gada aprīlī, kad pil-sētas valde izdeva pirmo atļauju ar vienu autobusu pār- vadāt pasažierus starp Rīgas centru un Āgenskalnu. Rīgas ielās vēl ilgi bija redzami šīs mašīnas tuvi pēcteči — dzel- teni vai tumšzili autobusi, kuŗos vajadzēja iekāpt pa pakaļgalu. Tie allaž bija smagas benzīna dvingas piesā- tināti, brauca sprauslādami, uz sāniem nosvērušies, un bieži maitājās. Ērtos, ļoti modernos zilos autobusus, kas uzturēja satiksmi neatkarīgās Latvijas beigu posmā un bija koncentrēti auto ostā stacijas apkaimē, 1941. gada vasarā, karā sākoties, aizveda uz Krieviju.

Starp Daugavmalu centra pusē un Pārdaugavu jau kopš 19. gadsimta vidus pastāvēja kuģīšu satiksme. 1853. gadā savas privilēģijas zaudēja Rīgas pārcelāju amats, kuŗā aizvien bija darbojušies daudzi latvieši, arī enerģiskā un turīgā Nariņu dzimta. Tā daudzina tā gan sakarā ar Kārļa XII pārcelšanos pār Daugavu pirms Spilves kaujas, gan ar carienes Annas Joanovnas ceļojumu no Jelgavas uz Pēterpili, un esmu dzirdējis, ka vismaz viens Nariņš esot vēl šobrīd dzīvs un brīvībā. Tai pašā 1853. gadā rāte piešķīra koncesiju A. Fajenam (Vajen), kas tūdaļ laida darbā vienu lielu kuģi un trīs mazus. Tie daļēji gādāja arī par pasažieru un preču pārvadāšanu uz Rīgas jūrmalu un Jelgavu. Fajena tvaikonītis, kas braukāja starp centru un Ilģuciemu, saucās viņa paša vārdā. To 1882. gadā publicētā ziņģe plaši apdziedājis B. Unterkirchers, vilinādams izbraucējus ar daiļām zeltenēm, šņabi un šel- ķenu, bairīti un desām, un solīdams pat Rīgas apkārtne gluzi nedzirdētus brīnumus:

Beidzot liekas, ka Rīgas satiksmei piemita kaut kas romantisks, un tādu izjūtu nav radījušas atmiņas vien. Tā pastāvēja jau agrāk, un to labi raksturojis baltvācu vēsturnieks Reinharda Vitrams, kuŗu būs grūti apzīmēt par romantisku vai sentimentālu. Politiski ievirzītā Rīgas pagātnes apcerē viņš pēkšņi apstājas un iestarpina dažas zīmīgas, kaut kopsakarā varbūt ne īsti motivētas rindas, jo viņam iešāviens prātā — Āgenskalna kuģītis. „Kas ar vienu no mazajiem upes kuģīšiem pārbrauca uz Daugavas viņu krastu”, saka Vitrams, „ik reizes ieguva sev kaut ko no tā plašuma, kādu pilsētai deva osta. To deva vējš un ūdens, tāljūras tvaikoņi, darvas un koku smaka, jausma par jūru, nojauta par Krievijas mežiem, no kurienes nāca plosti, daudzējādās valodu skaņas” . . .

Man savukārt izlikās pievilcīgi, ka varēja ar vilcienu izbraukāties pa dažādām stacijām, neatstājot Rīgas pilsētas administratīvās robežas. Tādu staciju bija krietni daudz: Brasla resp. Brasa un Čiekurkalns, kur esmu bieži uzkavējies, Sarkandaugava, Zemitāni, Šķirotava, Jāņavārti, Ģertrūdes iela, Augusta Deglava iela un vēl virkne citu. Ja stacija neatradās tālāk kā astoņus kilometrus no Rīgas pasažieru stacijas, tad brauciens 3. klasē maksāja pieaugušiem 20, bet bērniem pat tikai 10 santimu. Tā bija lēta izprieca. Arī reizēs, kad atgriezos Rīgā no laukiem, nereti izkāpu kādā no šīm mazajām stacijām un turpināju ceļu kājām. Biju liksms un soļodams skaitīju Aleksandra Čaka rindas:

*Ak mana Rīga, vecā, sirmā Rīga,
Tu manu sirdi vienmēr augšup nes
Kā kādu pūku straujā bezdelīga, —
Tev sveiciens mans no visas dvēseles!*

Rīgā un vispār pilsētās man aizvien patika labāk nekā laukos. Tāds uzskats nebija populārs vecākajā paaudzē, kas, kaut pati Rīgā dzīvodama, mēdza apjūsmot laukus kā kādu pazaudētu paradīzi. Ulmaņa režīma skolās domu, ka pilsētas var būt vairāk mīlamas nekā lauki, atzina par

prettautisku, ja ne taisni par pretvalstisku. Šķiet neticami, bet toreiz bija izglītības ministrs, Jūlijs Auškāps, kas izteicās, ka „latviešu zemnieks no dabas visintelligētākais uz mūsu planētas” (tas dokumentēts arī rakstos). Taču tieši šis agrārprimitīvisms lika dažam labam, to vidū arī man, jo stingrāk nocietināties savās urbāniskajās pozīcijās.

14.

Visās Rīgas nomalēs un vietām pat centra tuvumā (Ganību dambī un citur) atradās daudz ģimenes dārziņu, kuŗus varēja nomāt par ļoti zemu maksu. Koncentrētu un spilgtu šo koloniju raksturojumu stāstā *Nāve gaiļa izskatā* sniedzis Eriks Ādamsons, kas izjuta savas dzimtās pilsētas romantiku un mīlēja to tik dedzīgi, ka Rīgas vārdu reizēm lietoja pat kā pseudonimu. „Visapkārt Rīgai pār tiem klajumiem, kur senāk izbēra atkritumus, paceļas nepārredzamā ģimenes dārziņu pilsēta ar savām šaurām ziedu un smaržu pārpilnām ielām”, raksta Ādamsons. „Nekur laikam ar tādu mīlestību nekopj zemi kā šajos zemes gabaliņos. Un kas tur viss nav redzams: zemeņu, gurķu, burkānu dobes; tomāti, kartupeļi, salāti; jāņogu, zustrēņu, ērkšķogu krūmi; krāšņuma ziedi; ceriņkoki un pat ābeles un bumbieres! Bet starp sakņu un ziedu dobēm, kas viskrāšņākas un pievilcīgākas ir augusta dienās, paceļas glītas mazmājiņas kā leļļu teātra varoņu mītnes, no kuŗām dažas ar saviem zaļiem slēģiem un sarkaniem jūmtiem jau līdzinās vasarnīcām, un tajās dzīvo ļaudis ne tikai vasaru, bet arī ziemu”.

Šī idille gan papildināma ar piezīmi, ka dažā vienkār-
šāka „leļļu mājiņa” ģimenes dārziņos bija uzcelta ne vien
atpūtas, bet arī apsardzības nolūkiem. Dārziņu ražu bieži
zaga, varbūt ne tik daudz aiz trūkuma kā aiz kādas ļaunas
dziņas un palaidnības. Pazinu cilvēkus, kas tieši bažās par
to pārgulēja naktis savu dārziņu būdās, it īpaši tais nedē-
ļās, kad nosārtojās tomāti.

Ģimenes dārziņi Rīgā sākuši veidoties 1907. gadā, un
pirmais, kas tādu sev pieprasījis, bijis kāds dižciltīgs
vācietis Rots (Ernst von Roth). Jāpieņem, ka viņš būs
galvenā kārtā domājis par patīkamu izklaidi svaigā gaisā,
kamēr vēlāk vairums dārziņu nomātāju nāca no visai
nemantīgām aprindām, un nelielajai ražai tiešām bija sava
loma viņu uztura nodrošināšanā. Zīmīgs šai sakarā ir arī
fakts, ka ģimenes dārziņu skaits strauji vairojās tiklab
1. kā jo sevišķi 2. pasaules kara laikā. 1941. gada pavasarī
Rīgā bija 65 kolonijās iedalīti 8430 ģimenes dārziņi, kas
kopā aizņēma 192 ha platības. Tad tiem pievienojās 2386
jauni dārziņi, un šī ekspansija turpinājās arī vācu okupā-
cijas gados.

Pilsēta no savas puses rūpējās par koloniju iežogojānu,
celiņiem un par ūdens piegādi (līdz 1941. gadam bija
ierīkoti 300 sūkņi un akas). Pati ģimenes dārziņu ideja,
protams, nebija radusies Rīgā. Tos sāka iekārtot, sekojot
Rietumeiropas zemju — galvenā kārtā Vācijas — paraug-
gam, kur jau 19. gadsimta otrā pusē bija desmitiem tūk-
stošu šī tipa dārziņu.

Rīgas nomaļu zemo nāmiņu priekšā, šaurajā zemes strē-
melē starp sienu un sētas mietiem, bieži auga koki un
puķes. Taču gadījās ārpilsētā arī lieli nami ar plašiem
pagalmiem, kas nebija ne asfaltēti, nedz nobērti zvirgz-
diem. Tur tad, visvairāk gar žogiem, nama iedzīvotājiem
bija atļauts iekopt mazus privātus dārziņus. To izmēri
bija minimāli — pāris puķu un sakņu dobes, taču stādīts
un sēts, laistīts un ievākts tajos tika ar tādu pašu cītību
un prieku kā jebkurā īstā dārzā.

Sievas, no darba pārnākušas, siltos novakaros sēdēja
uz sola starp kresēm vai kliņģerītēm un sarunājās. Dienā

priekšstrādnieki bija viņas saukājuši par vecenēm un bābām, vai pat vēl nelabāk; tagad tās konsekventi dēvēja viena otru par kundzi. Ir ļoti grūti iemācīties dzīvot gluži bez pašapziņas, un, ja tas panākts, tad atliek jautājums, vai tā vispār ir dzīve. Bet te šo problēmu novērsaniecīgais „kundzes” vārds, nemitīgi atkārtots, sēžot starp savām tikpat nēcīgajām dobēm.

1942. gadā, kad Latvijā aizvien smagāk sāka just vācu „totālā kara” saimniecības slogu, radās arī grūtības ar kurināmo. Šai sakarā parādījās aicinājumi, lai rīdzinieki nomātu kūdras lauciņus. Tādi bija pieejami Hausmaņa, Zolitūdes un vēl citos Rīgai tuvos purvos. Pilsētas nekustamo īpašumu pārvalde tapināja nomniekiem darba rīkus, un īpaši instruktori demonstrēja kūdras griešanu. Kādi rezultāti bija šim pasākumam, nevaru pasacīt, taču netiku dzirdējis, ka kāds no maniem paziņām būtu tur piedalījies.

Turpretim visai daudzi rīdzinieki tai pašā laikā audzēja tabaku. To nācās darīt pa daļai slepeni, jo okupācijas varas izdotie noteikumi te bija savāds apmātības un rījības maisījums — tāpat kā noteikumi par visām plaša patēriņa precēm. Šeit citēju tos kā grotesku laikmeta dokumentu: „1942. gada 3. augustā. Tabaku, ieskaitot machorku, drīkst audzēt tikai tad, ja noslēgts līgums ar Austrumzemes tabakas rūpniecības Latvijas nodaļu Rīgā f.d. Golca (Aspazijas) gatvē 4. Pēc līguma noslēgšanas atļauts stādīt līdz 30 tabakas stādu katrai par 18 gadiem vecākai vīriešu kārtas personai. Visa pārējā raža jānodod Austrumzemes tabakas rūpniecības Latvijas nodaļai vai tās pilnvarotām nodošanas vietām. Ja nav noslēgts iepriekšējs līgums par tabakas audzēšanu un tabaka iedestīta lielākā daudzumā nekā atļauts audzēt bez līguma, tad tabakas stādījums jāpieteic rakstveidā Austrumzemes tabakas rūpniecībai līdz 20. augustam un tabakas raža jānodod. Šī noteikuma neievērotājus sodīs ar cietumu līdz 6 gadiem un naudas sodu, vai ar vienu no šiem sodiem, bet tabakas krājumus var konfiscēt”.

Es gan stipri šaubos, vai bija kaut cik prāvāks skaits tādu, kas gāja uz „f.d. Golca gatvi” slēgt līgumus un iero-

bežojās ar 30 tabakas stādiem. Pašaudzētā tabaka kūpēja pīpēs visur; tās parastais nosaukums, ko daļēji izskaidroja kvalitāte resp. smarža, daļēji paslepenais audzēšanas veids, bija „kūtspakaļa”.

Rakstnieks Kārlis Zariņš, kas sevišķi brīžos, kad ko sacerēja, sēdēja ietīnīes biezos dūmu mutuļos, bija izraudzījis citu metodi trūcīgās tabakas devas papildināšanai. Viņš pirka kaltētas kumelītes un sainīti pīpju tabakas, pēc kam sagatavoja pats savu īpato sajaukumu. To viņš iepildīja resp. „štapēja” čaulītēs, un tā radās papirosi, kas dega nevienmērīgi kūpēdami un skaļi švirkstēdami. Tolaik bija viegli uzminēt, kuŗā istabā uzturējies Zariņš, jo kumelīšu aromats pārspēja visus citus un tik drīz neizgaisa.

Arī šai šķietami nesvarīgajā (lai gan, kā daždien, dīvainajā) izdarībā iezīmējās tas pats, ko esmu par Zariņu rakstījis jau kādreiz agrāk. Viņam vajadzēja kopības ar tiem, kam klājās grūti, kam trūka tā, ko viņi vēlētos. Un lieku reizi arī šeit var jautāt, vai tā atkal, paša Zariņa klasisko teicienu lietojot, nebija „gluži veltīga varonība”. Viņš taču ilgus gadus bija strādājis tabakas fabrikā un joprojām pazina daudzus no šīs nozares ļaudīm. Iegūt pietiekamu kvantumu kārtīgas tabakas un papirosu viņam neprasītu pūļu. Neviens, kas ar viņu satikās, par to neļautos. Bet viņš kvēpināja kumelītes.

Kāds vīrs, kas nodarbojās gan ar tirdzniecību, gan ar žurnālistiku un varbūt vēl ko citu, kādu dienu, vilcienā braucot, raudzīja man iegaltot, ka pavisam labs dūms iznākot tad, ja pīpē „ieliekot pamatu” no īstas tabakas, bet vīrsū uzbeŗot šņaucamo tabaku. Tā kā viņam abas bija līdz, tikām tūliņ to izmēģinājuši. Viņš sūkāja savu kaļķīti ar patiku, kamēr man vajadzēja atcerēties savus dzimtos sakarus ar Piebalgu un izsaukties: „Andž, brāl, ģipts mutē!” Lūgumu iedot kaut kušķi tīras tabakas mans ceļa biedrs noraidīja: to viņš dodot tikai tiem, kas „ieliek pamatu”. Jāpiebilst, ka šis vīrs piederēja pie kādas sektes, kuŗā pastāv aizliegums lietot baudvielas, ko viņš tātad pārkāpa; tai brīdī man likās, ka viņš bez tam arī mīl savu tuvāko mazāk nekā sevi pašu.

Par ievērojamu mājsaimniecības nozari vācu okupācijas laikā — visvairāk laukos, bet arī nomaļākās vietās Rīgā — izvērtās degvīna tecināšana. Par to sodīja, taču izskausta tā nekad netika, un „pašbrūvētais” brižiem parādījās uz galda pat turīgos namos.

Ja allaž mēdz atkārtot, ka mīlam bērnam esot daudz vārdu, tad šis dzēriens nebija izņēmums. Veci, no Latgales nākuši nosaukumi bija kandža un samagonka; šmakolka un ļurļaks, kā reizēm nepareizi apzīmēja degvīnu, īstenībā bija alus, ko darīja no iesala un apiņiem ar nelielu šņaucamās tabakas, vaivariņu un ziepju zāļu piejaukumu. Jau minētajiem pašu tecinātā degvīna nosaukumiem vēlāk pievienojās ļerga, ko daži aizstāja ar itālisko mūzikas terminu *largo*. Polītisks dzelonis slēpās it kā firmas apzīmējumā Ostlandes dzidrais. Vārdu virkne iznāktu gaŗa, ja es daļu nebūtu aizmirsis; no tiem, ko vēl atceros, jāpie-min Saimnieka prieks, Grāvju vaimanas un Šalc zaļais meŗs.

Latvijas neatkarības laikā pašdarinātos dzērienus visvairāk lietoja Latgalē un Vidzemes malienā, par ko netrūkst dokumentācijas ne presē, ne literātūrā. Līgotņū Jēkabs, kas vienmēr un visur steigzās reprezentēties kā tautas rāŗeŗs un pamācītāŗs, 1936. gadā veltīŗa deviņus pantus „saviem jauniem draugiem latgalieŗiem”, izrunādamies gan par kalnu birzēm un lubu jumtiem, gan par svēto Māŗu un gaiŗām skolām, bet beigās uzsauckdams:

*Liesim kandŗas tvertnes grāŗvos ceŗa malā,
Iekvēlosim sirdis, apskaidrosim prāŗus!*

Tomēr laikam nekad un nekur Latvijā degvīns nebūŗ tecināts tādos apmēros, kā to 20-os gados darīŗuŗi latvieŗu kolonisti Padomju Krievijā. Par to ir pastāŗvīgi runa viņū toreizēŗā periodikā un seviŗķi literātūrā. Ar citāŗtiem varētu aizpildīt daudzas lappuses, taŗu atzīmēŗu te tikai daŗus vienreizēŗi jaukus teikumus no kāda Eduarda Saleņieka tēlojuma, kas ievada viņā 1924. gadā Maskavā izdoto grāŗmatu *Rudzu puŗes*. Tēvs, purvā ap kandŗas

aparātu darbodamies, saka savam puikam: „Mācies vien, dēliņ, mācies! Tev jau nu labi iemācīties šnabulīti izspiest, ne tā kā man, — kādu vezumu miltu iznerroju, kamēr tiku pie gudrības. Ir gan, brāl, tad dusmu, kad neizdodas. Dzirdu, malu malās skandina: tam tik un tikdaudz iztecējis; tam atkal tīri kā uguns un zēveles. Bet pašam ne velna — ni pšiku, ni pšaku, — tek pa strumpeli tāds kā deguts, un no stipruma ne smakas. Jā, Voldiņ, tad gan ap dūšu tā savādāk . . . Tagad pat mums bija iejaukti kādi pieci pudī miltu. Nu, un cik tu domā var iznākt gorkuškas? Pieci spaiņi ar kaudzi! Viss vesels ezeriņš. Dzer pats, cik gribi, — gribēdams nesadzersi; jāved vien ir uz pilsētu . . . Nosmekēt dzīvības ūdentiņu tak katram gribas, vai viņš milicis, vai izpolkoms. Tu domā, ka dažs labs komūnists nemīl iedzert? Ē, Voldiņ, tā, ļaužu priekšā gan nedzers, bet pavelc tik viņu aiz piedurknes sāņup. . . tad redzēsi. . . Pielej tādu pūsli pilnu ar kandžu, aizskrūvē galu, dod mātei, lai uz sien uz vēdera, un brauc droši pilsētā iekšā. Neviens špicbuku nepiesiesies klāt”.

Lielski vācu okupācijas apstākļos Rīgā zēla spekulācija ar fabrikās ražoto alkoholu. Pusstops „baltā” caurmērā maksāja 50 marku, smalkākas šķirnes attiecīgi vairāk. Bija gluži nepieciešami pirkumu pirms samaksas pārbaudīt, jo negodīgi spekulanti prata pudeles piepildīt ar ūdeni un tik veikli aizlakot, ka no ārpuses nemanīja nekā aizdomīga.

Viens no galvenajiem nelegālās degvīna un arī tabakas tirdzniecības centriem bija Vērmaņa parks. Papirosus nopirkt tur nereti ieradās sirmais, laipnīgais dzejnieks Kārlis Krūza. Tas nepatika Kārlim Zariņam, jo viņš pats turp nekad negāja. Kādreiz redzēdams, ka Krūza saņem honorāru, Zariņš sirdīgi ierāva savu kumelišu dūmu un norūca: „Nu tas vecis atkal ies uz Vērmaņdārzu”. Tomēr visumā viņa attiecības ar „veci”, par kuŗu viņš bija tikai piecus gadus jaunāks, vienmēr palika labas, jo abi atcerējās savu jaunību tai Rīgas bohēmā, kas pulcējās ap Kārli Štrālu un par kuŗas augstāko patronu ticis uzlūkots Rūdolfs Blaumanis. Abi arī ļāva netraucēti augt vienas rokas

mazā pirksta nagam, kas Krūzam bija pāris centimetru gaŗš.

Krūza iespaidīgi deklamēja savus dzejoļus gan privāti, gan publiski. Laikmetā ap 1905. gadu viņš arī bija darbojies tieši par deklamatoru dažādos sarīkojumos. Krūzas istaba Pārdaugavā, Nāras ielā, bija trūcīgi iekārtota, taču savā ziņā interesanta. Pašā vidū atradās gulta, un viņš sarunājās ar apmeklētājiem, tajā atlaidies. Visapkārt sienām, apmēram krūšu augstumā, bija sakrautas rūpīgi sakārtotas avižu grēdas, kas ieskāva sirmo gulētāju it kā milzīgā papīra gredzenā. Vientulīgi dzīvodams, Krūza bija sarakstījis un pārtulkojis daudz vairāk, nekā viņam radās iespēja izdot. Grāmatās gan iznāca poļu un Puškina lirika, bet manuskriptā glabājās, piemēram, ilgākā periodā latviskota Baltijas vācu dzejas antoloģija. Var būt, ka šis vismaz vēsturiskā perspektīvā vērtīgais krājums patvēries kādā Rīgas krātuvē, taču nav neniecīgāko izredžu, ka tas tiktu iespiests pārredzamā nākotnē. Tāpat trūkst ziņu par to, kur palikusi Krūzas dienasgrāmata. Tur viņš ar pedantisku rūpību daudzus gadu desmitus bija atzīmējis visu, ko ik dienas piedzīvojis. Kad 40-to gadu sākumā *Tēvijā* un citur parādījās — diemžēl nedaudzi — Krūzas atmiņu fragmenti, lasītāji brīnījās, ar kādu precizitāti viņš atcerējies pat sīkumus. Īstenībā te viņa atmiņai bija palīdzējusi dienasgrāmata.

Tie, kas bija draugos ar ārstiem un aptiekāriem, varēja vācu okupācijas gados dabūt pa druskai spirta vai nu ar recepti, vai tāpat tieši no kannas. Reiz, sēžot kādā jautrā, taču mazliet pagurušā sabiedrībā, tika apsvērti visdažādākie ceļi, kā uzlabot „dūšu”, bet pārbaudot tie visi, ieskaitot sarunas ar pazīstamiem ārstiem, izrādījās par strupceļiem. Pēkšņi Knutam Lesiņam iešāvās prātā gaiša doma, ka spirtu taču neapšaubāmi lietojot arī veterinārmedicinā. Sekoja sazināšanās ar kādu veterināru, un pēc dažiem stundas ceturkšņiem mūsu rīcībā tiešām jau bija vesels puslitrs tīra medicīniska spirta. Vadoties pēc receptes, pudeles uzrakstā bija paskaidrots: „Kumeļa ieberzēšanai”. Šai gadījumā mums tātad būtu bijis vislielākais

iemesls ne vien uzsaukt „augstas laimes” laipnajam veteri-
nāram, bet arī dziedāt kā Pietuka Krustiņam: „Lai dzīvo
ķēvēns sveiks, jā, sveiks!”

Nobeigsim šo nodaļu, kur sākumā pieminēts Eriks
Ādamsons, bet vēlāk daudz runāts par baudvielām un to
lietošanu, ar jautājumu: „Kas bija Kazis Duncis?”

Tas nereti vaicāts jau agrāk, un tagad to vaicās vēl vai-
rāk, jo kurš un cik gan viņu atceras? Te varu atbildēt, ka
Kazis Duncis bija kāds leitis — un vistuvākais cilvēks
Erikam Ādamsonam viņa mūža pēdējos gados. Lai uzrak-
stītu pilnīgu Ādamsona biografiju, būtu bijis absolūti
nepieciešams sīki intervēt Dunci, jo viņi reizēm dzīvojuši
un klejojuši kopā nedēļām, pat mēnešiem bez pārtrau-
kuma. Ja nemaldos, Jānis Rudzītis reiz sacīja, ka Duncis
esot bijis Ādamsona „ļauņais gars”. Es gluži tā nedomāju.
Ādamsona ļauņais gars bija viņa brīžiem neticamā viegl-
prātība un gribas trūkums.

Galvā Duncis arvien nēsāja zemu uzmauktu „žokej-
mici”, mugurā kaut kādu apsarkušu un nolaištītu mēteli.
Viņam bija acu defekts — zīlītes iegriezušās tuvu degu-
nam, bet viņa cieši sakniebtās lūpas veidoja gaŗu, taisnu
līniju. Sejas krāsa atgādināja rožābolu, augums bija it
brangs un spēcīgs. No kā viņš pārtika, es nezīnu, taču man
liekas, ka viņš grūtos laikos pat drusku atbalstīja gaužām
nepraktisko Ādamsonu ar uzturu un citādi.

Tiesa, Duncis mīlēja reprezentēties kā literāts. Viņš
tulkoja laikrakstiem pa gabalam no leiŗu preses un bellet-
ristikas, un 1937. gadā Valters & Rapa izdeva pat grā-
matā viņa tulkoto Luŗa Dovīdēna romānu *Brāļi Domei-
kas*. Liekas, Ādamsona pamudināts, viņš sāka arī pats šo
to sacerēt.

Reiz Duncis atnesa Kārlim Zariņam iespieŗānai avīzē
kādu stāstu. Zariņš izmeta viņu ārā ar visu manuskriptu.
Taču tas nenotika tādēļ, ka Duncis, kā daždien, bija ierei-
bis. Vainīgs bija vārds.

„Kazis!” kļiedza Zariņš un trieca pret rakstāmgaldu
savu smago dūri. „Un vēl Duncis ar!”

Var jau būt, ka Zariņam tai mirklī kaut kur zemapziņā pazibēja Bertolda Brechta slavenās lugas bīstamā figūra *Mackie Messer*.

Vācu okupācijas gados alu Rīgas restorānos pārdeva noteiktos laikos, kas tomēr nebija visur vienādi. Ja zināja attiecīgās stundas, varēja staigāt no vienas vietas uz otru un ne tikai dzert, bet arī piedzerties. Kazim Duncim par to bija līdz minūtei precīzs pārskats visas pilsētas apjomā. Tagad tur — trijos tur — puspiecos tur, viņš skaitīja kā no grāmatas, un Ādamsons gāja viņam blakus vai nopakaļ, bērnišķīgi smaidīdams. Pāris reizes tiku arī es pastaigājis viņiem līdz.

Vienā no šiem gadījumiem iegriezāmie Jāņa pagrabā. Tur tobrīd vēl mūzicēja neliela kapella, kas pēkšņi sāka atskaņot *Rosemarie*. Šo gabalu Latvijā labi pazina jau kopš 30-to gadu beigām, pie kam to mēdza arī dziedāt, un tekstu — tāpat kā vairākiem citiem „šļāģeriem” — bija latviskojis Ādamsons:

*Kā gan var pievilt vecu jūras vilku,
Nevaj'g skumt, nevaj'g skumt, mīlā, tev,
Kas atgriezies no ceļojuma ilga,
Nevaj'g skumt, nevaj'g skumt, mīlā, tev!*

Pagraba kapellai refrēnu dziedāja nebija, un tā spēlēja vienīgi melodiju. Taču Duncis, kad tā apklusa, pavērsās pret Ādamsonu un, rokas plaukšķinādams, auroja: „Autoru! Autoru!” Ar zināmu pārsteigumu es ievēroju, ka Ādamsonam tas patika. Daudz nevilcinājies, viņš piecēlās un palocījās uz visām pusēm, lai gan pie citiem galdiņiem neviens pat nepaskatījās ne uz Dunci, ne viņu.

Pakāpeniski par trešo biedru šiem diviem kļuva mans agrīnās jaunības draugs, pianists Rolands. Kādu dienu sadūros ar viņu pie Centrāltirgus, kur viņš laikam bija nācis, lai slepeni nopirktu degvīnu. Plati smiedamies, viņš stāstīja, ka Eriks un Kazis sēžot „bedrē”. Lai nākot līdz, esot vērts redzēt. Kur šī „bedrē” īsti atradās, esmu aizmirsis. Pārāk tālu tas nebija — varbūt kaut kur ap Gre-

benšcikova patversmi vai Palisādu ielu. Eriks un Kazis tiešām tur sēdēja, drausmīgā vazaņķu sabiedrībā.

Rolands līksmi līgoja iekšā. Viņš bija dzimis un audzis t.s. augstākās aprindās, bet viņam bija dīvaina dziņa reizēm vandīties padibenēs. Tomēr viņš nekad nepaklīda, un, ja vēlāk aizgāja bojā, tad pavisam cita iemesla dēļ. Jāpiebilst, ka dzert viņš, vēl jaunos gados, iesāka vienatnē, vecāku dzīvoklī, savā istabā ieslēdzies. Tas notika aiz tikpat dziļas, cik nelaimīgas mīlestības. Meitene, kas viņu eksponēja kā nelgu, joprojām dzīva, kaut tagad, zināms, krietni pāri pusmūžam. Viņa ir vecmeita, un esmu gluži pārliecināts, ka šķīsta un neskarta vecmeita. Man šķiet, ka šais faktos slēpjas kāda no tā dēvētām liktenīgajām saistībām.

Duncis, ar ko Rolands bija sevišķi iedraudzējies, steigās pretim viņu apkampt. Par spīti savam lielajam augumam arī Rolands bija stipri iereibis un no skāviena paklupa uz slidenā klona pīsuārā, kas, kā izrādījās, cieši pieklāvās „restorāna” telpai, — ne durvis nebija pievērtas. Tai brīdī manī pamodās asas aistētiskas jūtas, un es steigšus devos prom. Duncis man vēl kaut ko sauca, bet es neatgriezos. Principā žēl, jo pēc tam neesmu viņu vairs satīcis.

15.

Kārlis Krūza, ko īsi pieminēju iepriekšējā nodaļā, bija viens no tiem deviņiem rakstniekiem, kas 1906. gadā parakstīja literatūras vēsturē daudzīnāto *Dzelmes* deklarāciju par neatkarīgās mākslas principiem. To parakstīja arī Kārlis Jēkabsons, kas jau kopš laikmeta

pirms 1905. gada revolūcijas paisuma bija piederējis pie literārās Rīgas zīmīgākajām figūrām. Par viņu klīda neskaitāmi nostāsti, un tikai maza daļa no tiem fiksēta viņa laika biedru atmiņās. 1903./04. gadā Jēkabsons bija dzīvojis paša namā pie Grīziņkalna (pēc 11 mēnešiem to atkal zaudējis). Tur tad pastāvīgi pulcējusies toreizējā latviešu bohēma, un tur notikuši, piemēram, arī Jēkabsona tālu pazīstamie „šausmināšanās akti”, gan skrienot augšā pa sienu, gan jārējoties zem gultas pāris sveču apgaismotā istabā. Viktors Eglītis krievu dekadentu žurnāla *Vesy* 1906. gada 9. nr. izteicās, ka Jēkabsons esot pats negudrākais — *samyj neumnyj* — latviešu dzejnieks, lai gan dažkārt atgādinot Baironu.

Jēkabsona izskatu nevarēja dēvēt par pievilcīgu, un tāda nebija arī viņa izturēšanās. Viņš dzīvoja savu iedomu pasaulē un runāja vienīgi par to, kas viņam ik brīdi iešāvās prātā. Bieži tas notika nevietā un nelaikā. Tā viņš savos klausītājos modināja jautrību, bet reizēm arī īgnumu, sevišķi apstākļos, kad trūka iespējas izvairīties no viņa monologiem, kas plūda saraustītā ritmā, it kā grūdieniem un lēcieniem. Jēkabsona runā nebija ne vēsts no tās mūzikālītātes, kas raksturo viņa labākos pantus.

Daudzi ieskatīja Jēkabsonu par sava veida ākstu, viņu dažādi zobodami un provocēdami. Man tas vienmēr izlikās rupji un nežēlīgi. Dziļākajā būtībā Jēkabsons bija labs cilvēks. Bez tam psihiski viņš atradās mazliet ārpus tiem ietvariem, kuŗos mēdz ietilpināt „gluži normālo”. Autobiografijā viņš pats atzīstas, ka starp 1909. un 1912. gadu esot juties it kā ierauts tumšās un vējainās dūkstīs, un brīžiem tuvu „pēdējām robežām”. Kā labi zināms, Jēkabsons šai posmā arī ārstējās psihiatriskā slimnīcā. Šo pārdzīvojumu sekas viņā palika manāmas visu mūžu.

Tomēr nestabils Jēkabsons, bez šaubām, bija jau arī agrāk. Nerunājot par „šausmināšanās aktiem” un līdzīgām dīvainībām, to varbūt visskaidrāk rāda piezīmes, ko viņš anonīmi publicēja 1907. gadā *Dzelmē*, būdams tās faktiskais redaktors. Vienā no tām lasāms: „Kas J. Akurāteru pazīst no viņa senākajām spēcīgajām dabas glez-

nām un ārpriekšējā psiholoģijas, tiem arī nebūs prieka par viņa stiepto pārāk *Maldu zvaigzni*". Drusku tālāk: „Fr. Bārdas sacerējumiem pie reizes derētu pabūt ilgāk uz autodafē”. Ar pēdējo vārdu Jēkabsons, acīm redzot, bija domājis apzīmēt šķīstīšanas uguni vai ko līdzīgu. Gandrīz jāpabrīnās, ka šo fatālo misekli nebija pamanījis Janis Jansons, kas citādi izmantoja gandrīz ikvienu izdevību citēt Jēkabsona negribēti groteskos teicienus — tā, piemēram, kaut uzrunu līgavai viņa „simfoniskajā” romānā *Uguns*: „Man vēl ir divas rokas, tev divi pupi, tad pietiek pasaules mantu”.

Pie mulķīgajiem jokiem, ko vērsa pret Jēkabsonu, pieredēja tas, ka gadījumā, ja viņš piedāvāja papirosu, neņēma vienu vien, bet vairākus, pat izgrāba tukšu visu etviju. Tādēļ viņš parasti vai nu atdalīja piedāvājamo papirosu un pārējos pieturēja, vai arī izņēma to pats un iedeva tieši rokā: „Ššše!”

Kāds gados vecāks draugs man stāstīja, ka reiz saticies ar Rīgā iebraukušo Saulieti, kas viņu atkārtoti aicinājis iegriezties krogā, iedzert un parunāties. „Ko es tur dzeršu ar to veci”, mans draugs nodomājis un atteicies. Vēlāk, pēc Saulieša nāves, viņš šo izvairību bieži atcerējies un stipri nožēlojis. Tā arī es nožēloju, ka apmēram tādā pašā situācijā atsacījos sekot Jēkabsonam. Bija sniegaina, bet samērā silta ziemas vai agra pavasara diena, un mēs sastapāmies Krišjāņa Barona un Elizabetes ielas stūrī, pie ieejas Vērmaņa dārzā. Iespējams, ka Jēkabsons nāca no tuvējā Rozes grāmatu veikala. Gājām, mīnādami sarkanbrūnās, uz ietvēm nokaisītās smiltis, kas man Rīgā arvien atgādināja kanēli, un viņš vairākkārt ieminējās: „Uziesim manā dzīvoklī. Man ir viena pudelīte. Iedzersim”. Es toreiz milēju satikties ar gluži citāda tipa ļaudīm un nejutu nekāda vilinājuma apciemot Jēkabsonu. To es, protams, viņam neteicu, taču viņš bija sapratis un drusku skumīgi novilkā: „Ak tu negribi”. Vēl vienmēr, pēc vairāk nekā gadsimta ceturkšņa, neesmu aizmirsis šo satikšanos. Kādēļ es nevarēju pie viņa uziet? Būtu dzirdējis par *Dzelmes* laikmetu, par latviešu un krievu deka-

dentiem, tāpat droši vēl daudz ko citu. Kumeļa prāts ir arī jauniem ļaudīm, nevis veciem vien, kaut Veidenbaums savulaik apgalvoja pretējo.

Jēkabsons bija ļoti iepriecināts un sāka mani saukt par „tu”, kad kādā rakstā atzinīgi izteicos par viņa 1942. gadā izdotās *Lirikas* (kopoto dzejoļu) 2. sējumu. Taču viņš vēlējās rakstīt arī romānus, noveles un lugas, un šai ziņā viņam nepavisam nebija veiksmes, jo viņš nespēja domāt konstruktīvi, kas tiklab epikā kā drāmā tomēr jāuzskata par zināmu priekšnosacījumu. Kā aizrādījis Jēkabsona radnieks inženieris Kārlis Ieleja, vairumu viņa prozas darbu neesot rakstījis viņš pats: to īstenībā darījusi viņa dzīves biedre Malvīne, un Jēkabsons tos publicējis ar savu vārdu. Lai būtu kā būdams, viņš šos darbus sirdīgi aizstāvēja un jutās apvainots, ja kāds tos neatzina. Arī manas labās attiecības ar Jēkabsonu brīdi iebojāja tas, ka uzrakstīju ne visai jūsmīgu atsaukumi par kādu viņa romānu, kur darbību bieži virzīja visādas sagādīšanās, pavisam nemotīvēti iejaucās pat maskoti laupītāji u.t.t. Ap 20-to gadu beigām ar Jēkabsona parakstu, kā zināms, parādījās arī dažādi „burtnīcu romāni”. Tos varbūt bija inspirējuši panākumi, kādus Latvijā guva tulkotie Kurts-Māleres, kņazienes Olgas Bebutovas un līdzīgi ražojumi, jo Jēkabsons allaž fantazēja par literāriem projektiem, kas viņam došot miljonus.

1943. gadā Jēkabsons izdeva pantos japāņu pasaku par Urasimataro. „Kā tu domā”, viņš prasīja, „vai šito nevajadzētu aizsūtīt Japānas ķeizaram?” Atbildēju, ka kaŗa apstākļu dēļ sūtījums ķeizaru diez vai sasniegs. Jēkabsons tomēr neatlaidās: viņš esot nodomājis sūtīt — un sūtīšot. Vēl iziedams pa durvīm, viņš plātīja rokas un dudināja: „Mikado. Mikado. Mikado”.

Man bija pāris Jēkabsona vēstules, kas diemžēl nav saglabājušās. Vienā bija pilnvara izņemt viņa tabakas devu. Citādi prātā palikusi vairs vienīgi nosūtīšanas vieta: Akenstaka. Muiŗa ar šo īpato nosaukumu atrādās Mores pagastā. Pēc agrārreformas tā bija sadalīta, daļu muiŗas centra piešķīrot Jēkabsonam, daļu komponistam Alfrēdam

Kalniņam. Ne viens, nedz otrs gan Akenstakā nesaimniekoja, un Jēkabsons turp aizbrauca tikai kādreiz vasarās.

Tāpat kā Jēkabsons, *Dzelmes* deklarāciju 1906. gadā bija parakstījis Eduards Cālītis, ko man reizēm gadījās satikt daudz vēlāk, 40-to gadu sākumā. Tad viņš bija sirms padrukns vīrs, vērīgām acīm, smaidīgs, taču sarunās aizvien ar kaut ko neapmierināts. Arī piedzīvodams ko labu, Cālītis gan pasmējās, bet nepriecājās. Saņēmis visai prāvu honorāru par kādu stāstu, viņš vīpsnādams norūca: „E, kas tas nu ir!” Visā viņa būtībā it kā cīnījās dažādas krāsas, bet vienmēr uzvarēja pelēkā.

Cālītis piederēja pie autoriem, kas deva iespēšanai laikrakstā plašāk iecerētus darbus, kad tie vēl nebija pabeigti, varbūt tikko iesākti. Tā rikojās daudzi, arī Jaunsudrabiņš, Kārlis Zariņš, Aleksandrs Grīns, taču tieši Cālīti te atceros tādēļ, ka viņu šai sakarā atkārtoti pieminēja mans tēvs. Stāvēdams tālu no literatūras un žurnālistikas, tēvs tomēr bija reiz strādājis kādas redakcijas tuvumā un ar Cālīti mazliet iepazinies. Tēvs darīja pat niecīgus darbiņus sistēmātiski un pedantiski: ilgi domāja, pirms sāka, tikpat ilgi, kad bija jau galā. Tādēļ Cālīša rīcība viņā modināja īgnumu. „Puse avīzes jau iespiesta”, viņš stāstīja, „bet Cālītis vēl sēž pie galda un raksta turpinājumu savam stāstam. Ko tā var saskribēt?”

Nav noliedzams, ka steigas pazīmes tiešām redzamas daudzos Cālīša darbos. Daži ir pat meistarīgi ievadīti, bet drīz it kā sapinas un „nolūst”. Mierīgi rakstīdams, viņš ar savām teicamajām novērotāja un psihologa spējām būtu sasniedzis nesalīdzināmi vairāk.

Šķiet, ka Cālītis, vismaz mūža otrā pusē, dzīvoja diezgan vientulīgi. Laikam no senākiem laikiem viņš pazinās ar Oļģertu Liepiņu, un pēdējais nokārtoja, ka 1944. gadā vēl varēja iznākt viņa stāstu izlase *Sarmotie rīti*.

Līdztekus steigai Cālīti no jaunības līdz vecumam vajāja nelaimīga iedoma, ka viņš — tipisks reālists — var rakstīt „simbolistiski”. Konkrētais rezultāts te ir gaŗlaicīgu, brīžiem grūti saprotamu allegoriju virknes. Tā

pati iedoma bija viņu vadījusi, laikmetā starp 1905. gadu un 1. pasaules karu sacerot (neiespiestu un pazudušu) romānu *Skurba*, kuŗa limeni un vispār Cālīša gaumes paralīzi šai speciālajā sakarā pietiekami apgaismo šādas rindas viņa autobiografijā: „Tā varonis — Frenezijs Šlibovics — personificēts alkohols. No nedaudzajiem fragmentiem un pirmuzmetumiem, kas man no tā vēl uzglabājušies, vērojams, ka viņu ar interesi varētu lasīt nevien atturības biedrību locekļi vien”. Jāpiebilst, ka Cālītis pats nekādā ziņā nebija atturībnieks.

Kāds no Cālīša darbiem man liekas ievērojams un nepelnīti piemirsts. Tas ir viņa *Ints Grīns* (1913), viens no retajiem latviešu kriminālromāniem, gan autora apzīmēts par stāstu. Kaut ētiskā un socioloģiskā pieejā apšaubāms (slepkavu attaisno un viņa vietā soda kādu gluži nevainīgu), tas daudzos posmos ietveŗ ārkārtīgi interesantus noziedznieka psihes svārstību tēlojumus. Tomēr izvirzītās problēmas Cālītis nav izdomājis, varbūt — nav izjutis, līdz galējām konsekvencēm. Intam Grīnam, kas pārcietis smagas sirdsapziņas mokas un kādu laiku pavadījis izmeklēšanas cietumā, autors beigās novēl krietnu sievu un, cik vērojams, laimīgu nākotni godīgā ģimenē. Taču negrozāms paliek fakts, ka Ints uz lielceļa nogalinājis — lai arī cik visai apkārtnei pretīgo — veco Sprūdīti, pie tam nogalinājis ar skaidru nolūku viņu aplaupīt, ko nav paspējis tikai aiz satraukuma. Policijai un tiesai viņš sistēmatiski un veikli melojis. Un vēl ļaunāk: Ints mierīgi noraudzījies, kā viņa vietā notiesā pastulbo Matīsu Sili, kam noziegumā nav neniecīgākās dalības. Vai tie varētu būt etapi ceļā uz laimi? Kāds miers iespējams tam, kuŗa atmiņā nekad nevar izdzist divi rēģi — viens miris, otrs vēl dzīvs?

Būtu bijis vērts to pajautāt pašam Cālītim, kas nu diemžēl vairs nav izdarāms. Piezīmes par *Intu Grīnu* viņa autobiografijā ir tik neskaidras, ka no tām grūti izlobāms kāds noteiktāks uzskats. Kritiķi un lasītāji, lūk, esot šo darbu galīgi pārpratuši. Tur neesot risināta ne problēma par cīņu ar sirdsapziņu, nedz tēlota kāda tiesas

kļūda. „Mans nolūks”, raksta Cālītis, „bij tēlot cilvēka pašsugēstiju, no kuŗas galu galā barību iegūst arī sirdsapziņa un uz kuŗu pamatojas gandrīz ikviena reliģija”. Kā redzams, augstāk aizkartajiem jautājumiem te paslīdēts pilnīgi gaŗām.

Taču var arī būt, ka Cālītis ar nolūku atstājis Inta Grīna tālāko likteni lasītāja iztēlei. To, kā šim liktenim gandrīz nenovēršami vajadzēja veidoties, vispareizāk būs uzminējis Edvarts Virza, rakstīdams par viņa tēlotajiem ļaudīm vispār: „Šiem raksturiem trūkst to upju plaša un auglīgā plūduma, kuŗas sākas vientulīgos kalnājos, atveldzē ielejas un pēcgālā savienojas ar jūru. Cālīša tipi ir straumes, vienaldzības tuksnešainā vēja appūstas, un viņi iznikst un izsīkst dzīves smiltājos”.

Ja nu atceramies vēl pārējos *Dzelmes* deklarācijas parakstītājus, tad to mazumu, kas man bijis sakāms par Kārli Skalbi un Kārli Štrālu, esmu jau pateicis *Rīgas svārkos*. Zemgaliešu Birutu, protams, nevaru būt sastapis, tāpat Jāni Akurāteru un Augustu Baltpurviņu neesmu ne pazinis, ne redzējis. Jāpiebilst, ka pie Akurātera, kad viņš gadsimtu mijā strādāja par skolotāju Jumurdas pagastā, bija mācījies mans tēvs, kas viņu aizvien pieminēja ar zināmu jūsmu.

Atliek Jānis Jaunsudrabiņš, ar ko šad tad satikos jau Rīgā, bet vēlāk, ārzemēs, diezgan bieži sarakstījos. Viņa īpatais stila zīmogs uzspiests katrai vēstulei, kamēr saturā varbūt visiezīmīgākās dažas no tām, kas rakstītas 1944./45. gada chaotiskajās dienās. Divreiz tikāmies un samērā plaši izrunājāmies 1952. gadā, kad viņš apmeklēja Zviedriju.

Jaunsudrabiņa māte, kam tik svarīga loma viņa tēlojumos, mirā lielā vecumā 40-to gadu pirmajā pusē. *Tēvijā* ievietoto sēru ziņu Jaunsudrabiņš ievadīja ar vārdiem: „Goda mūžu dzīvojusi . . .” Man liekas, ka tas ir vislabākais formulējums, ko attiecināt arī uz Jaunsudrabiņu pašu. Te nekā negroza pārmetumi un plāpas, ko viņam nācās dzirdēt, piemēram, sakarā ar intīmajiem savas otras laulības aprakstiem romānā *Neskaties saulē!* Pietiek salī-

dzināt šo romānu un viņa triloģijas trešo daļu — *Ziemu*, pār kuŗu jau gulstas tās pašas sievietes ēna, lai neviens neuzdrošinātos viņam mest zināmo „pirmo akmeni”. Vienkāršs, godīgs, taisnīgs — nav jāmeklē skanīgāki epitēti, ar kuŗiem pienācīgi raksturot Jaunsudrabiņu, savās robežās galīgu, pilnīgi noapaļotu personību. Viņš jau arī sīki raksturots gan citu apcerēs, gan paša darbos un gaŗajā autobiografijā.

Jaunsudrabiņam bija gaišs smaids un pagausa zemnieka valoda, kuŗā skaidri manīja Neretas izloknsni. Ja viņam kas likās jocīgs, viņš smējās skaļi un „no sirds”. Tomēr citkārt — it sevišķi, pieskaŗoties kādai netaisnībai — viņa skatā un runā ieviesās asums. Viņš nemēdza izlikties, un man šķiet, īsti nebūtu to spējis arī tad, ja mēģinātu. Iepazīt Jaunsudrabiņu ilgākā personīgā saskarē man nebija izdevības. Taču, atceroties viņu tādu, kā pazinu, vajadzētu melot, lai teiktu kādu ļaunu vārdu.

16.

Klaiņojot pa jebkuŗu pilsētu, uzmācas dziņa zīlēt un uzzināt, kas notiek aiz vienveidīgu un vienmuļu, gluži anonīmu namu sienām. Kā tur aizrit dzīve, kas tur sareģģijas un atmezglomas? Tādus jautājumus joprojām, atmiņu pastaigās, modina arī nu jau vairākus gadu desmitus neredzētā Rīga. Vienu otru atbildi var atrast grāmatās, un te vēlreiz pieminami abi tikko skartie autori, Cālītis un Jaunsudrabiņš, kas atkārtoti tēlojuši visparastākos rīdziniekus visikdienišķākos apstākļos.

Tomēr sevišķi vērtīgs šai īpašajā sakarā man liekas Jāņa Veseļa romāns *Dienas krusts*. Tas ir 24 stundās kon-

centrēts daudzu Rīgas ikdienu šķērsgriezums, kur ikdienas lēzenums iegūst kāpinājumu, bet pelēcība īpatu spožumu. Jau pirmajā stundā, pl. 5—6, ietelp šāds zīmīgs misticisma un naturālisma elementu mistrojums: „Lielu priekšpilsētas piecstāvu namu ar trim pelēkiem, apbrukušiem korpusiem apņēma migla, kas uzklīda šurp no tuvējā Grīziņkalna klajuma, no Biķernieku meža dumbrājiem un tālīnās Juglas melnajiem aizmirstības ūdeņiem. Sajaukušās ar lokomotīvu dūmiem un dažu kūpošu skursteņu mūžīgajiem kvēpiem, garaiņu aukstās, stingrās grīstes padarīja namu melnos logu četrstūrus vēl tumšākus un aklākus. Stāvu stāvā, kāpņu kāpnēs bija ierīkoti simts trīsdesmit pieci cilvēku mājokļi. Kā kantoņa skapjos atvilktnes ir pilnīgi vienādas, tā arī šinī lielajā cilvēku skapī, ko vakaros kārtīgi noslēdza un rītos atkal atslēdza bārdainais naktssargs Lazda, daudzajām atvilktnēm bija līdzīga iekārta: viena istaba un virtuve, un kāpņu laukuma iedobumā četriem dzīvokļiem kopēja mazo vajadzību māja, allaž piemētāta saplēstiem avižu papīriem. Un mājoja atvilktnēs dažādi cilvēki: sākot ar ostas nesējiem un noliktavu slaucītājiem, un beidzot ar nabadzīgiem tautas visaugstākās intelliģences pārstāvjiem”. Pazīstot Veseļa pašapziņu, var puslīdz droši apgalvot, ka citāta četri pēdējie vārdi zīmējas uz viņu pašu. Ar *Dienas kerustā* tēlotajiem korpusiem ir domāts advokāta Andreja Frīdenberga nams Marijas ielā 132, kur Veselis dzīvoja kopš 1929. gada beigām. Uz šo sakaru viņš aizrādījis arī autobiografijā *Teiksma par manu mūžu* (1956), kur gan 135 dzīvokļu vietā min 140 un vēl piemetina: „Es dzīvoju pašā dibena korpusā. Bija jāiziet caur diviem pārumiem. Sētā pastāvīgi žāvējās veļa, zem kuŗas bija jāpieliecas, lai tiktu cauri. Pēc mana aprēķina visos simtčetrdesmit dzīvokļos mājoja ap seši simti cilvēku — vesela miesta iedzīvotāju skaits, jo vienīgi es dzīvoju viens pats, kamēr citos bija strādnieku ģimenes, no četriem līdz sešiem cilvēkiem. Apdzīvotas bija ne vien istabas, bet arī virtuves pie tām, kur atradās plīts, kur kūpēja vārāmā ēdiena, mazgāšanai sildāmā ūdens garaiņi”. Pāris gadu

vēlāk Veselis pārvietojās no dibena korpusa uz citu, saulaināku dzīvokli tai pašā namā. Tur arī man, laikam 1942. gadā, reiz gadījās iegriezties.

Knutu Lesiņu un mani turp aiziet pamudināja Kārlis Strauts, lai „pieredzētu kaut ko būtisku” (vārdu „būtisks” Veselis lietoja gandrīz katrā apcerē vai plašākā atsauksmē). Dzīvoklītis milzīgajā namā bija tiešām niecīgs un diezgan trūcīgi mēbelēts. Ja pareizi atceros, tad galds vai nu vispār nebija aplāts, vai arī pārsegts ar papīru. Uz šī galda Veselis nolika rupmaizes klaipu, gabalu sviesta, pudeli un vienu nazi. Pie spartiskā mielasta sēdēdami, šo un to runājām, t.i. mēģinājām iespraust pa teikumam Strauta nemitīgā runas plūsmā. Liekas, ka nekā „būtiska” nepiedzīvojām, jo tas būtu iespiedies prātā. Strauta monologiem bija tā pati īpašība, kas viņa daudzajiem rakstiem par teātri: klausoties resp. lasot tie izlikās atjautīgi un balstīti dziļās studijās, taču pēc īsa laika no tiem vairs nevarēja atcerēties tikpat kā nekā. Veselis runāja gausi, ar jūtām Augšzemes dialekta ieskaņām (dzimis Neretā, tāpat kā Jaunsudrabiņš, ar ko viņam citādi gan nebija nekādas līdzības); viņa valodā jaucās asas domas ar savādu, varbūt pat savādniecisku lauku puisi naivitāti. Viņa šaurajā istabā atradās ļoti daudz grāmatu, kuŗas viņš neapšaubāmi bija arī izlasījis un pārdomājis. Viņš apgalvoja, ka katru grāmatu pircis tikai pēc ilgiem apsvērumiem un nevis aiz krājēja dziņas. Diemžēl Veselis bija savā ziņā traģisks piemērs tam, ka pašmācība, lai cik plaša un cītīga, nespēj aizstāt kārtīgu skolas izglītību. Pēdējās trūkumu viņš, līdzīgi vairumam autodidaktu, kompensēja ar pakāpeniski izaudzinātu pašapziņu, un tā savukārt izteicās arī lielā vārīgumā, kas mūža otrā pusē traucēja ir viņa saskares ar citiem ļaudīm, ir pameta plankumus viņa rakstos. Arī mani tas viss kavēja Veselim tuvināties (iepazīnušies bijām jau pāris gadus priekš minētā apmeklējuma), kaut gan mani ļoti valdzināja vairāki viņa darbi — līdzās *Dienas krustam* it sevišķi viņa agrīnās fantāzijas, to vidū *Čūskeas audzināšana*.

Vesēļa vārīgumu man gadījās tieši piedzīvot 1943. gada sākumā, kad iznāca viņa dzejoļu krājums *Dzīves vainagi*. Uzrakstīju par to recenziju, kur neteicu nekā ļauna, taču piezīmēju, ka viņa proza pārāka par liriku. Īsi pēc tam sastopoties, Vesēlis ilgi stāvēja un klusu kaut ko domāja, bet beigās tomēr pastiepa roku un sasveicinājās. Aizdomīgs pret mani viņš palika līdz pat mūža galam, kaut gan vēlāk, emigrācijā, sarakstījāmiešiem ne reizi vien. Šai korespondencei netrūka zīmīgu detaļu; atzīmēšu tikai vienu gadījumu. Kad 1955. gadā sakārtoju Kārlim Skalbem veltītu rakstu krājumu, lūdzu arī Vesēli piedalīties, un viņš man drīz atsūtīja visai interesantas atmiņas. Diemžēl kādā vietā Skalbe tur bija nosaukts par „košu intrigantu”. Izteicu Vesēlim vēstulē savu ieskatu, ka tāda kvalifikācija īsti neiederētos piemiņas rakstu krājumā un ka to varētu nosvītrot, ne mazākā mērā nekaitējot viņa tēlojumam. Vesēlis atbildēja, ka tas esot pilnīgi neiespējami un minēto divu vārdu dēļ atprasīja visu manuskriptu.

Man šķiet, ka pārspīlēta psihiska kompensācija izpaudās arī Vesēļa brieduma gadu attieksmē pret sievietēm. Autobiogrāfijā viņš atzīstas, ka jaunībā „vispār man neveicās tai lietā, kas katram jaunietim galvenā: mīlestībā”. Šīs neveiksmes viņš tad vēlāk raudzīja atlīdzināt, gandrīz ikvienai sievietei, bez lielākas izlases, klaji sacīdams, kādus vingrinājumus abiem kopā būtu patīkami izdarīt, klāstīdams, kādas esot viņa sarunu biedres „kaires” (vēl kāds no Vesēļa iemīļotajiem vārdiem blakus „būtiskajam”!) un līdzīgi. Vesēlim bija neparasti bieža apakšlūpa, un sieviešu sabiedrībā viņš to aizvien lēni čāpstināja.

Neatceros, ka Vesēlis kādreiz, vismaz kopš 30-to gadu otras puses, būtu trūcīgi ģērbies. Taču neviens uzvalks lāga nepieklāvās viņa augumam, kas, acīm redzot, bija tikpat īpats kā viņa mentālitate: vai nu bikses bija par īsām, vai svārki par platiem.

Vesēļa *Dienas krustā* starp citiem spilgtiem Rīgas tēlojumiem atrodams raksturīgs Esplanādes slidotavas ap-

raksts. To lasot, droši iegūs pieturas punktus atmiņas atsvaidzināšanai ikviens, kas pats tur kādreiz bijis. Speciāli nemeklējot, man vispār liekas, ka Rīgas slidotavas latviešu literātūrā tēlotas ļoti maz. Vienā no Jaunsudrabiņa stāstiem, kas ietelp *Mazo pilsētnieku* ciklā, kāda lappuse veltīta tai slidotavai, ko ziemās iekārtoja Vērmanģārzā, mūzikas estrādes priekšā. Es tur neesmu slidojis, un, ja nemaldos, tad apmēram kopš 30-to gadu vidus šīs slidotavas vispār vairs nebija. Es mēdzu iet uz to pašu Esplanādi, reizēm arī uz slidotavu, par kādu ziemās pārvērtās Armijas Sporta Kluba mazais futbola laukums (lielajā bija izveidoti skrejceļi ātrslidotājiem). Tuvojoties Esplanādei, jau notālēm dzirdēja skaļrunī atskaņotu gramofona mūziku, sevišķi bieži *Veco ratiņu* Paula Saksa iedziedājumā.

Nožēloju, ka nespēju rakstīt noskaņu jeb, kā senāk teica, sajūsmas tēlojumus, kur nav ne sižeta, nedz pat notikumu, — ir tikai gaŗām slīdošas ainas un viegli viļņi, ko tās radījušas vērotāja psihē. Daudz tādu varētu ierosināt arī Rīgas ielas un nami. Taču fakti vai to analīze manī aizvien gūst pārsvaru par skaistām jūtām, un šai īpašajā gadījumā man vispirms iešaujas prātā, cik plašas un pilnīgas ziņas sameklējamas par visām kaut drusku izcilākām Rīgas celtnēm. Dažkārt, kā par Pēterļa baznīcu un Melngalvju namu, ir pat atsevišķas monografijas. Raibu, tomēr parasti uzticamu materiālu var atrast tūristu vadoņos (tā, piemēram, Konstantīna Metiga izdotie vadoņi ir gadu desmitiem ilgu zinātnisku pētījumu populārais rezultāts), periodikā, rakstu kopojumos. Vērts pieminēt tādus speciālus izdevumus kā Bernharda Bekera apmēros nelielo, bet faktiem bagāto grāmatu *Aus der Bauthätigkeit Rigas und dessen Umgebung* (1898), tāpat Rīgas vācu techniķu un architektu biedrības 1903. gadā izdoto albumu *Riga und seine Bauten*, kas dēvējams par kapitāldarbu gan teksta, gan varbūt vēl vairāk tur ievietoto attēlu, plānu un schēmu dēļ. Kā celtni, tā vispār Rīgas, it īpaši tās nesenās pagātnes pētniekiem aizvien

neaižstājams paliks T. Līventāla un V. Sadovska sakārtotais krājums *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta* (1932).

Taču spēcīgam pārdzīvojumam nav nepieciešamas kādas krāšņas un svarīgas ēkas, arī vide var būt pavisam necila. Tā atceros, cik savādas, neizprotamas izjūtas manī modināja Valdemāra ielas gals pie Daugavas, apmēram Citadeles un Noliktavas ielas tuvumā, ja tur staigāju vasaras novakarēs. Raudzīdamies, kā pāri platajai strauvei sarkana vai bronzaina rietēja saule, ieslēdēju it kā citā dimensijā. Reizēm izlikās, ka būtu pats pieredzējis tos laikus, kad Daugavas ūdeņos līgojās resnie viduslaiku burenieki. Citreiz — un vienmēr brīžos, kad aplūkoju kādu zaļu namu netālu no krastmalas, — nenovēršami bija jādomā par cīņām pret Bermontu, un šīs domas atkal līdzinājās atmiņām, kādas tās, protams, nevarēja būt. Tā nebija pazīstamā *dejà-vue* parādība, kad mirkli šķiet, ka pašlaik piedzīvojamais jau agrāk piedzīvots visos sīkumos. Es drīzāk ticu, ka mēs nezinām, kas glabājas tai noslēpumainajā valstībā, ko K. G. Jungs dēvē par kolektīvo zemapziņu. . .

Savā laikā ir daudz staigāts pa Stabu ielu, jo tur dzīvoja vairāki mani draugi. Taču tā ir iela, kam jau kopš pašiem sākumiem bijis jāsaistās ar ko baigu. Nosaukumu tā dabūja no kauna staba, kas ilgi stāvēja vēlākās Aleksandra resp. Brīvības un Stabu ielas krustojumā. Tas bija celts kā atgādinājums briesmīgajam sodam, kādu izcietā zviedrs Andresens un vācu students Franks, kuŗus atzina par vainīgiem Rīgas 1677. gada lielajā ugunsgrēkā. Taču tiesas protokoli liecina, ka vismaz Franks laikam gan nebija vainīgs un ka viņa „atzīšanos” panāca ar līdzīgām metodēm, kā lietoja tā krievu iestāde, kas 1940./41. gadā novietojās tai pašā ielu krustojumā. Rīgas teritorija ir plaša, tādēļ gandrīz jāvaicā: kālab taisni šis punkts apkaunots ar kauna stabu un čekas namu?

Tāpat Stabu ielā konstatējams kāds baisīgs notikums, kas tēlots latviešu anarchistu žurnāla *Melnais Karogs* 1911. gada 2. numurā.

1905. gada revolūcijas uzplūdus tikai īsti „apzinīgie” izšķīra, kuŗš revolūcionārs sociāldemokrats, kuŗš t.s. savienībnieks un kuŗš anarchists. Skaidrāka šī lieta kļuva pēc revolūcijas, kad Jansons, Daniševskis un citi sociāldemokrātu ideologi aizvien neatlaidīgāk uzsvēra, ka tikai viņu partija reprezentējot latviešu proletāriātu. Anarchisti, pretēji sociāldemokrātiem, atzina, ka turpināma „aktīva sabiedrības pārveidošana”, kā cīņas līdzekli izmantojot arī terrora aktus, ekspropriācijas jeb „eksus” u.t.t. Šai taktikā ar viņiem sapratās daļa savienībnieku. Tā bija vāji organizēta, miglainu ideālu un brīžiem tīras piedzīvojumu kāres vadīta jaunatne, ko lieliski notēlojis Kārlis Zariņš romānā *Dzīvība un trīs nāves*.

Divi tipiski šīs jaunatnes pārstāvji bija Anna Caune (segvārds Milda) un Kārlis Krieviņš, kas darbojušies anarchistu slepenajā organizācijā. Viņiem veltītā nekrologā *Melnais Karogs* piemin, ka tie abi 1906. gada augustā veselu dienu kādā Stabu ielas namā izturējuši policijas un kaŗaspēka ielenkumu, un „tikai pret vakaru, kad šaujāmā materiāla aptrūka, biedri ar pēdējām lodēm paši padarīja sev galu”. Annas Caunes ģimētnē nav nekā, kas liecinātu par revolūcionāri un bruņotu cīnītāju, kā mēs tādu parasti iztēlojamies. Tā rāda mazliet smaidīgu jaunavu, glītā „pilsoniskā” tērpā, labi koptiem matiem. Taču žurnālā viņa kopā ar savu biedru izcelta kā paraugs ikvienam anarchistam, kam uzmācoties šaubas un pagurums, — „lai domās tas aiznesas tur . . . aiz Matīsa kapiem, kur dzeltenās smiltis glabā mūsu biedru iznīcīgās atliekas, lai atdzīvina savās domās šo no lodēm caururbto mocekļu tēlus, kuŗu pēdējā nopūta, priekšnāves vairs izlauzās straujā un varenā, nesaudzīgu cīņu vēstošā saucienā: Lai dzīvo Revolūcija! Lai dzīvo Anarchija!”

Stabu ielas nams, kuŗā Caune un Krieviņš aizgāja bojā, paliek nezināms, jo adrese nekrologā nav atzīmēta. Tomēr liekas, ka šo pašu gadījumu apraksta Akurāters savos *Dienu atspīdumos*, lai gan viņš runā par diviem vīriešiem un vienu sievieti. Citas detaļas un laiks, 1906. gada augusts, saskan. Nams atradies Stabu ielas posmā starp

Avotu un Marijas ielu. Uzturēdamies pie kāda drauga Avotu ielā, Akurāters notikumu pats redzējis. Ielenktie, kā viņš vēl piemetina, aizstāvējušies tik sekmīgi, ka pievakarē nams evakuēts, un atvests lielgabals, kas gan laikam palicis nelietots.

Ciešāk organizētās anarchistu grupas bija rūpīgi sagatavojušās kā cīņai ar ieročiem, tā terrora aktiem. To cita starpā rāda lietpratīgie praktiskie padomi, ko *Melnais Karogs* sniedza, piemēram, par bumbu pagatavošanu. Līdz pēdējiem sīkumiem tur aprakstīts, kā jāņem trīs mārciņas bertoleta sāls, pus mārciņa „zēveles” un cukura, kā šīs vielas „jāsakuļ miezerī un jāzīsijā caur smalku ašķu sietu”, kā jāzagādā dzelzs čaulas un jāpiestiprina „udarņiks”, kā bumbas jāizmēģina u.t.t.

Tā laika cīņas veids un savādais ideālisms šobrīd varbūt vairs nav īsti saprotams. Tas labi atspoguļojas nupat minēto *Dienu atspīdumu* lappusēs, kur Akurāters tēlo A. Trauberga vadīto teroristu organizāciju. Kaut jaunā konservātoriste, dziedātāja, kas dodas no Somijas uz Pēterpili, lai nogalinātu cietumu virsvaldes priekšnieku Maksimoviču! Viņai līdz bumba un revolveris, bet uz krūtīm zem drēbēm vairākas mārciņas dinamīta, ar ko uzspridzināties neveiksmes gadījumā. Atvadoties no biedriem, tiek teiktas runas, deklamēti dzejoļi, viņa pati dzied marseļēzu. Pēterpilī viņu arestē, pirms atentāts vispār mēģināts, un kaŗa tiesa viņu soda ar nāvi. Taču, zem karātavām stāvēdama, viņa atkal dzied marseļēzu, līdz cilpa aizžņaudz kaklu...

Man nav gadījies pazīt ļaudis ar ārēji tik drāmatiskiem un pat melodrāmatiskiem likteņiem, kā tikko minēts. Tomēr nevaru aizmirst dažus vairāk vai mazāk „polītiskus” likteņus, kas man šķiet raksturīgi laikmetam, kad tos vēroju.

Vēl kā šodien redzu gar Debesbraukšanas kapiem uz Sarkandaugavas pusi aizejam drukno, melnīgsnējo maiznieku Skuju. Vasaras vakaros viņš iet pretim jau norietējušās saules pēdējiem atspīdumiem, rītos atgriežas mājās drīz pēc saules lēkta. Maizei jābūt izceptai naktī, lai to agri varētu izvadāt pa veikaliem. Pasmagi soļodams, Skuja it kā svilpotu, taču, ja labi ieklausās, top dzirdams, ka viņš īstenībā klusu dzied:

*Iemet, brālīt, granafifku,
Naudu nežēlo!
Tik un tā tu kapā līdzī
Nepaņemsi to.*

Tomēr Skuja nebija nekāds lielais dzērājs, un jūtami iereibušu viņu redzēju vienu vienīgu reizi. Tas bija īsi pēc Ulmaņa apvērsuma, kad aizvien biežāk visur sāka skanēt: „Lai līgo lepna dziesma tev, brīvā Latvija!” Skuja grīlodamies brauca ar divriteni pa mājas pagalmu un diezgan skaļi dziedāja šīs rindas, taču vārdu „brīvā” aizstādams ar „glēvā”.

Jau agrāk visiem bija zināms, ka Skuja pieder pie „sarkanajiem”. Cik sarkans bija viņš bija, neviens nepētīja. Viņa dēls, līdz ausīm uzmaucis galvā balto „siseņa” cepuri, kas tam bija par lielu, reiz tai pašā pagalmā mēģināja skaidrot, kāda starpība starp sociāldemokrātiem un komunistiem, bet sētnieks, brīdī paklausījies, tikai nosmējās: „Socikis vai komunist — tys vyss vīns”.

Abi Skujas mēdza iet uz 1. maija demonstrācijām Grīziņkalnā, kamēr tādas vēl notika. Jaunais kādreiz tur laikam bija piedalījies nekārtībās, un policists iesitis viņam ar steku pa dibenu. Mājās pārnācis, viņš tai dienā, tiklīdz satika kādu paziņu, tūlīņ laida lejā bikses un rādīja dabūto zilumu. Viņa acīs mirdzēja sajūsma, un viņš jutās kā varonis. Sētnieks to gan uztvēra citādi un pamācīja jaunekli: „Naliņ, kur navajaga. Jau tev sadeve ar pļotkom par pakaļu”.

Sētnieks bija ļoti ticīgs katolis. Vienīgais greznums viņa trūcīgajā pagraba dzīvoklītī bija harmonijs, ko labi spēlēja viņa sieva. Ap to bieži sapulcējās visa prāvā ģimene un dziedāja garīgas dziesmas. Turpretim jaunais Skuja stāstīja citiem zēniem, ka viņa tēvs esot brīvdomātājs un šad vai tad „aizgājis uz brīvdomātāju sanāksmi”. Kas īsti ir „brīvdomātājs”, mēs nezinājām, un pēc mūsu jautājuma bija nojaušams, ka arī sētnieks to nezina. Drusku pasmīnējis, viņš sacīja: „Komunists, kas tod cyts”.

Skujas dzīvoklī pie sienas karājās Marksa ģimetne. Pirms ienāca kāds, kas viņam nebija tuvāk pazīstams, viņš šo ģimetni apgriezta otrādi un uzkāra atkal. Otrā pusē bija glīti ierāmēts Ulmanis.

Kādu dienu ap namu lidinājās baloži, kam bija piesietas gaŗas sarkanas lentas. Kad kādu no tiem sagūstīja, atklājās, ka uz lentām uzšūti dažādi pretulmaniski saukļi. Viens otrs balodis noietās uz Skujas palodzes. Spriedelēja visādi, taču pierādāms nevienam nekas nebija. Citreiz, ap 1939. gada sākumu, tais kāpnēs, kur dzīvoja Skuja, visās vēstulju kastēs bija sabāztas iespiestas proklamācijas — ne sociāldemokratiskas, bet noteikti komunistiskas. To izplatītājs tāpat palika nezināms.

Skuju nošāva 1941. gada jūnija pēdējās dienās, īsi pirms vācu ienākšanas. Bet viņš bija šāvis pirmais — un tēmējis sarkanarmiešiem, kas toreiz, nekārtībā atkāpdamies, klīda gaŗām viņa darba vietai, maizes ceptuvei.

Netālu no Skujas dzīvoja Pētersons, kas strādāja par desu pildītāju Bekona Eksportā. Pētersons, vēl gluži jauns cilvēks, vasarās staigāja pa dārzu un mājas tuvāko ap-

kārtņi gandrīz kails, tērpies tikai peldu bikšēlēs. Dažas sievietes resp. dāmas likās par to sašutušas un pat sūdzējās. Taču varbūt viņām pašām bija patīcis paskatīties, jo citādi nebūtu tik sīki spriedušas un tik daudz runājušas. Par šīm valodām dzirdēdams, Pētersons uzcirtās — uzvilka arī jaunu kreklu ar cietu apkakli, pie kam noskaitīja pantiņu:

Un aplika viņš krādziņu

Ap savu mazo mādziņu.

Kaut gan pieaudzis, Pētersons labprāt piedalījās zēnu spēlēs un pat mazbērnu rotaļās, jo viņš, kā pats paskaidroja, esot „štukavnieks”. Spēlējot volejbolu, viņš nekad nerunāja par servi, bet vienīgi par „pervi”, un servētājs viņam bija „pervētājs” vai, vēl biežāk, „armijas ekonomiskais pervētājs”. Vispār viņš mīlēja dīvainus un nelohiskus vārdu sakopojumus, kuŗus ik pa brīdim, muti ironiski sašķiebdams, izbārstīja savā runā. Sevišķi patīkami viņam šķita apvidus vārdi ar izskaņu -ūksnējs, ko viņš dažkārt sprauda klāt jebkuŗai vārdu šķirai. Reiz, gribēdams apsēsties pie kāda ziedoša ceriņu krūma, viņš pēkšņi sarauca degunu un teica, ka tur nesēdēšot. Iemesls: „Tād-ūksnēja liķūksnēja smakūksnēja”.

Pie Pētersona istabas sienām bija piespraustas vairākas no bloknota izplēstas lapiņas. Uz tām ar nelādzīgu pildāmspalvu bija uzrakstīti — un allaž arī parakstīti — viņa domu draudi. Vienu no tiem atceros tikpat kā buriski: „Nežēlo cilvēkus, tāpat kā cilvēki tevi nežēlos. Tikai uz priekšu, lai pāri liķiem plūst asinis, tikai uz priekšu! Pētersons”. Man izlikās drusku savādi, ka to rakstījis jautrais „štukavnieks”.

Pagāja visai ilgs laiks, kopš Pētersonu vairs netiku redzējis, nedz par viņu ko dzirdējis. 1944. gada rudenī stāvēju Liepājā kādā laukumā, kur rēgojās tikai rūsganas namu drupas. Piepeši man pienāca klāt kāds vīrs drūmu, sastingušu skatu, dziļām rievām sejā. Kad viņš ar platu vēzienu sniedza roku, pazinu Pētersonu. Izteicu izbrīnu, ka viņš nav uniformā.

„Uniformā?” sacīja Pētersons, acis nepaceldams. „Es kādreiz esmu bijis arī uniformā. Es esmu bijis uniformā agrāk nekā citi. Tu nezini, ko es esmu piedzīvojis tur — Krievijā, Baltkrievijā. Tu nezini, kas tur tika darīts. Šausmas. Beigas. Es braukšu prom, bet ar mani ir beigas. Basta! Dzīvo vesels!”

Noliektu galvu viņš aizsoļoja ostas virzienā. Man nav jausmas, kur viņš palika, vai viņš tiešām aizgājis bojā, vai vēl dzīvs. Par to, kādā vienībā viņš bija kalpojis Krievijā un Baltkrievijā, nevarēja būt šaubu. Viņa īsie, aprautie teicieni mani smagi nospieda. Taču reizē man iešāvās prātā arī tie vārdi, ko jau gadus septiņus iepriekš uz lapiņas bija uzrakstījis un turēja acu priekšā pie sienas toreiz jauneklīgais nebēdnieks. Varbūt tiem bija sava psiholoģiska jēga. Varbūt arī nebija nejaušība, ka cerinziēdu smarža Pētersonom bija šķitusi tieši „liķūksnēja”.

Tai pašā namā, kur Skuja un Pētersons, kādreiz dzīvoja Marta, lai gan viņa droši tos abus nekad nesastapa. Kad sāku viņu redzēt, viņai varēja būt mazliet pāri par 30 gadu. Marta bija spēcīga, stalta auguma, smaidīga un laipna, bet ne sevišķi runīga. Vismaz brīžiem viņa strādāja kādā skolā vai kursos. Viņas vīrs vienmēr valkāja Latvijas armijas virsnieka uniformu, taču, cik atceros, reti bija mājās. Viņu meita — drusku jaunāka par mani, tolaik gadus septiņus veca — izskatā atgādināja ir māti, ir tēvu.

Savu dzīvokli viņi samērā drīz atstāja. Nezinu, uz kuriem viņi aizbrauca. Tukšajā dzīvoklī bija pamesta kaudze dažādu mantu. Tā droši vien bija nederīga draža, taču man un sētnieka puikām ļoti patika to izrakņāt. Starp citu atradām kārtis — ne jau pilnu komplektu, taču īsai rotaļai labas diezgan.

Pēc kādiem gadiem, šķirstot visādus žurnālus un avīzes, ievēroju, ka Marta sākusi publicēt dzejoļus. Tie gan parādījās tikai mazākos izdevumos, tomēr bija iespiesti, un tas manī radīja zināmu izbrīnu. Tolaik nebiju kaut cik tuvāk pazinis vēl neviena, kas dzejotu. Šķita, ka Marta būtu apmetusies Latgalē un pārdzīvojusi ko smagu. Viņa it kā

meklēja dzīvei jaunus pamatus un likās tos atradusi katolicismā. Kādā dzejolī viņa runāja par Aglonas dievnamu:

*Aizmirstas bēdas un sāpes,
Sirds mana gadiem ko cieš,
Jūtu tik: mirdzoši torņi
Dvēselē jūsmu man vieš:*

*Atdzimt šai gaismā un saulē,
Dzīvi kā pasaku sākt
Vēlreiz no gala un šķīstai,
Skaidrai reiz dievnamā nākt!*

Atceros dzirdējis, ka viņas laulība izirusi, — viņa palikusi kopā ar savu meitu.

Ap 1940. un 1941. gada miju iegāju VAPP apgādā, kas atradās Teātra ielā, agrākajās Valtera un Rapas telpās, virs veikala. Nācās iet pie kādas krietni paaugstas darbinieces. Izrādījās, ka tā bija Marta. Viņa izturējās tāpat kā senāk, bet mudināja rakstīt ko „jaunajam laikam piemērotu”. Katolicisms, acīm redzot, nebija viņu apmierinājis. Tālākais ceļš bija vedis uz komūnismu.

Vienreiz, savā ziņā pārsteigts, satiku Martu arī vācu okupācijas gados. Viņa nebija devusies krieviem līdz — uzturējās Latgalē, laikam Viļānu apkaimē, un Rīgā bija iebraukusi gadījuma dēļ. Viņa izbīdīja sev priekšā savu meitu, tagad jau labi paaugušu. Tā nosarka un apjuka, kā notiek bieži, kad meitene pēc ilgiem gadiem sastop kādu, kas viņu pazinis tikai kā bērnu. Arī ar Martu sarunas lāga neveicās un ātri izbeidzās: vainīgas, kā domāju, bija vēl pavisam svaigās atmiņas par iepriekšējo satikšanos Teātra ielā.

Kopš 1945. gada Martas vārds Rīgas izdevumos nekad nav gluži izzudis, lai arī tūliņ pēc kara tika minēts vairāk nekā vēlāk. Par viņas meitas dzejoļiem un citiem darbiem runāts biežāk, tomēr dilstošā proporcijā, tāpat kā mātei.

Ar Martu bijām īstenībā tikai pavirši paziņas. Par spīti tam viņa nereti iešaujas man prātā. Ne jau viņas

pantiņiem un rakstiem vispār bijusi vai būs kāda nozīme. Īpats bijis viņas liktenis ar savām, kā iemesls domāt, sāpīgajām maiņām un ar savādajiem kontrastiem — aiz vienmēr smaidīgas maskas.

Vēl daudz savādāks liktenis bija kādam cilvēkam, kuŗa noslēpumus nekad neesmu izpratis vai izdibinājis un ko tādēļ saukšu vienā no viņa vairākiem segvārdiem. 1940./41. gadā Jūlijs strādāja par augstāku ierēdni kādā iestādē, kas pārzināja poligrafisko rūpniecību, bez tam bija saistīts ar dažām redakcijām, jo arī pats šo to rakstīja. Tolaik viņam varēja būt nepilni 30 gadi, un vismaz piecus viņš bija pavadījis cietumos par aktīvu darbību komunistiskajā pagrīdē. Ja ļoti nemaldos, tad viņš piederēja pie tiem ieslodzītiem, kuŗus 1940. gada 21. jūnijā, citu komunistu uz rokām nestus un ziediem apbērtus, atbrīvoja no Centrālcietuma. Jūlijs bija kalsnējs, melnmatains, smailu degunu un allaž nēsāja tipiskās komūnista acenes šauru dzelzs stiepuļu ietvarā. Runājot viņš brīžiem atpirdza zobus mazliet greizā smaidā. Kaut cik nopietnākas skolas izglītības viņam trūka, bet cietumā viņš bija cītīgi mācījies valodas, tā ka lasīja ne tikai krievu un vācu, bet arī angļu un franču grāmatas. Visumā necenzdamies izcelt savu personu, viņš tomēr ārkārtīgi lepojās ar to, ka bija partijas biedrs. Tāpat Jūlijs allaž ļāva nojaust, ka tieši viņš labāk par jebkuŗu citu zina un izsaka partijas viedokli vienā vai otrā otrā jautājumā. Kādas avīzes pirmajā lappusē reiz vajadzēja parādīties Ļeņina un Staļina dubultportretam. Redaktors, arī vecs pagrīdnieks, bija to līcis izgremt kokā Aleksandram Junkeram. Gatavo grebumu Jūlijs ilgi pētīja un beidzot paziņoja, ka Staļins jāpārveido, paaugstinot pieri un padarot vaibstus maigākus. „Staļina sejā”, viņš sacīja, „atspoguļojas ne vien liela gudrība, bet arī liela labsirdība”.

Ilgā cietuma dzīve bija pametusi Jūlijā dažas īpatas pēdas. Viņš nerakstīja ne ar spalvu, nedz mašīnu, bet vienmēr ar kaut kādu zīmuļa galu uz vājas kvalitātes papīra lapiņām. Ja redakcijas istabā pietrūka krēslu, viņš nevilcinādamies nosēdās kādā stūrī uz grīdas. Reiz, lai-

kam Skolas ielā, sadūros kādos platos vārtos ar Jūliju, kas nesa rokā vairākas glīti iesietas angļu grāmatas. Sākdams kaut ko meklēt svārku kabatās, viņš nolika neietītos sējumus sev pie kājām uz asfalta, lai gan tas bija krietni nobradāts un apspļaudīts. Ja Jūlijs gatavojās uzpīpēt, tad savus pārējos papirosus viņš piedāvāja it visiem klātesošiem, pat kamēr kārbā vairs neatlika neviens. Tas bija nenoliedzami biedrisks ieradums. „Kur citiem divu stundu darbs, tur man viena telefona saruna”, mēdza sacīt Jūlijs. Vispār viņš rikojās ap tālruņa aparātu ar neslēptu patiku — agrāk, acīm redzot, bija trūcis iespējas to darīt.

Kad 1941. gada pavasarī izsludināja vienu no zināmajiem padomju valsts iekšējiem aizņēmumiem, pārakstīties resp. atdot daļu savas algas vajadzēja visiem. Pēc oficiālās versijas tas notika brīvprātīgi, tādēļ darba vietās rīkoja attiecīgus mītiņus ar izskaidrojumiem, pamudinājumiem un, beidzot, vienbalsīgiem lēmumiem. Kādu rītu Jūlijs pienāca man klāt un saldā, gandrīz nāras jeb rusalkas balsī sacīja: „Biedrīti, vai neaizbrauksim uz fabrikām paagītēt par aizņēmumu?” Es diemžēl nekad neesmu varējis lepoties ar attapību. Man būtu vajadzējis pateikties par dāvāto uzticību, taču reizē uzsvērt, ka nejūtos tās cienīgs, jo neesmu ne partijas, nedz pat komjaunatnes biedrs u.t.t., bet es tikai noņurdēju: „Tas ir ļoti nepateicīgs uzdevums”. Jūlijs pēkšņi kļuva drūms un asi uzsauca: „Tas ir ļoti svarīgs uzdevums!”, tomēr neteica nekā vairāk un aizgāja.

Kādā gadījumā man, saliktuvē korrektūras lasot, tika uzdots aiznest Jūlijam vai nu kādu manuskriptu, vai slejas novilkumu. Es zināju, ka viņš dzīvo lielā „īres kazarmā” Marijas ielas galā. Teicu, ka pievakarē, kad viņš būs mājās, nodošu nesamo viņam tieši — dzīvoklī, jo tas man aiztaupītu daudz lieku soļu. Pārsteigts pamanīju, ka viņa seja piepeši pārvērtās un tajā pazibēja kas līdzīgs izbailēm. „Nē, nē!” viņš īsi nosacīja. „To nevar. Tas nekādā ziņā nav iespējams”. Kāpēc šis piepešās bailes? — es jautāju sev toreiz un jautāju vēl šobrīd. Mājās viņš tai vakarā bija gluži droši, un es jau neietu tālāk kā līdz durvīm!

Vai tā bija veca konspiratora piesardzība, pārāk dziļi iezīdusies raksturā, lai no tās jebkad atbrīvotos? Ko līdzīgu esmu pieredzējis vismaz ar vienu, pie tam man labi pazīstamu un pat tuvu vīru, kas bija dzīvojis konspirātīvi 1905. gada pēclaikā. Citādi būdams visai sabiedrīks, šis vīrs (dažkārt viņš gan, gluži bez vajadzības, mēdza saukties par N.N., X.X. un taml.) vēl gadus 35 vēlāk kļuva tramīgs, tiklīdz pieminēja viņa mitekli, nemaz jau nerunājot par to, ka kāds tur tiktu ielaists. Kādreiz viņš tomēr, spiedīgā situācijā, iedeva mana sava dzīvokļa atslēgu un sūtīja mani paņemt dažas aizmirstas lietas, bet pavadīja to visu tik briesmīgiem draudiem, ka es gandrīz gribēju atteikties. Protams, šai dzīvoklī nebija nekā sevišķa — tas izskatījās tieši tāds pats kā visi vidusšķiras pilsoņu dzīvokļi.

Un taču — atkal atgriežoties pie Jūlija, man diezin kādēļ šķiet, ka viņa noraidījumam toreiz, siltā un putekļainā maija novakarē, bija vēl kāds cits, varbūt vienīgi viņam pašam zināms iemesls.

Mazliet agrāk bija notikušas Birznieka-Upīša 70 gadu jubilejas svinības. Es tur netiku bijis, bet Jūlijs stāstīja: jaunais Valts Grēviņš, iereibis kā daždien, esot sēdies blakus partijas sekretāram Žanim Spurem, kaut ko garī runājis un varbūt pat gatavojies dzert „tubrālības”. Beigās Jūlijs vēl gandrīz patētiski iesaucās: „Valts Grēviņš un Žanis Spure!”; pie kam viņa seja tā saviebās, it kā viņš būtu ieēdis ko nelabu. Man tas tik briesmīgi neizlikās. „Ja jau biedri, tad biedri”, es gribēju sacīt, taču toreiz bija vairāk prāta savaldīt muti nekā sakarā ar aģitāciju par valsts aizņēmumu.

1941. gada jūnija pēdējās dienās, kad Rīgai tuvojās vācieši, ielās valdīja chaoss. Iedams gar Vaļņu un Teātrja ielas stūri, ieraudzīju Jūliju. Viņš gāja noteiktiem, kareiviskiem soļiem, lai gan ģērbies bija privātās drēbēs — melnos svārkos un gaišpelēkās biksēs. Pār plecu viņš nesa siksnā piestiprinātu šauteni. Pagausināju gaitu, lai nebūtu jāsatiekas. Tai mirklī viņš tiešām likās bīstams — drūms, apņēmies cīnīties līdz beidzamam par lielo sociālistisko

dzimteni. Un kam gan būtu bijis vairāk pamata to darīt nekā viņam?

Tādēļ manam izbrīnam nebija robežu, kad apmēram gadu pēc tam dzirdēju, ka Jūlijs esot Rīgā un strādājis kādā fabrikā. Es nevaru to apzvērēt, jo pats viņu kopš minētās jūnija dienas redzējis neesmu. Turpretim esmu jau kopš 1945. gada vērojis, vai viņa vārds neparādīsies Rīgā izdotajās avīzēs un grāmatās. Tas tur nav parādījies, — Džordža Orvela vārdiem runājot, Jūlijs ir kļuvis par „nepersonu”: viņa nav un nekad nav bijis.

Kas apzīmogoja Jūlija likteni? Vai tikai Staļina „lielā gudrība un labsirdība”, par ko viņš runāja, apskatīdams Junkera kokgrebumu? Vai varbūt Jūlijs bija iedomājies pats izrādīties vēl gudrāks? Skaidra ir viena lieta: ja cilvēks ar viņa „stāžu” vācu okupētajā Latvijā patiešām būtu bijis ne vien dzīvs, bet arī brīvs, tad tas nevarēja notikt citādi kā aiz gluži speciāliem iemesliem. Taču tādā gadījumā Jūlijs bija aizmirsis to, ko Slātavas krogā saviem klientiem tik lieliski pasaka Prātnieks: „Kas domājas būt gudrs, tas lai neaizmirst, ka citi ir par viņu gudrāki un ka gudram gudra nelaime”. Un turklāt: „Kuņš kritīs, tam ragi lūzīs”.

Pavisam citāda tipa cilvēks nekā Jūlijs bija atvaļinātais virsleitnants un aktīvais aizsargu komandieris Frīdrihs. 1930-os gados viņš bija viens no ģimnazistu militāro apmācību vadītājiem, noteikts nacionālists vārdos un, jāpieņem, arī darbos. Melsa, ka viņam esot sakari ar politisko pārvaldi, taču bez pierādījumiem to apgalvot nevar. Turpretim pēc ilgas pieredzes varu gan liecināt, ka Frīdriham bija ļoti īpats intelekts. Viņa domas gandrīz vienmēr asociējās tik savādā veidā, ka klausītājiem bija lielas mokas valdīt smieklus, jo atklāti smieties nedrīkstēja.

Zīmīga bija jau Frīdriha valoda, kur neparasti vārdi allaž jaucās ar parastiem vārdiem neparastā izrunā — kā, piemēram, maņevri, šautēne, patrūļa un ordēnis. Būdamis krietni pašapzinīgs, viņš mēdza norādīt, ka tas vai cits esot idiots. Taču kāds apgalvojums, ko izteica idiots,

saskaņā ar Frīdricha terminoloģiju bija „idiosms”. Lieki piebilst, ka tas vēl jo vairāk pamudināja vērot un iegau-mēt viņa paša „idiosmus”. Savā ziņā klasisks pēdējo pa-raugs pazibēja kādā viņa runā par ciņām pret Bermontu: „Drošsirdīgais kareivis pārskrēja tiltu pa balža garenisko strāvojumu un par to vēlāk saņēma ordēni”.

Kādreiz bijām no skolas aizsūtīti „maņevros” uz Mas-kavas priekšpilsētu. Notālēm redzēja augstu, no sarkaniem ķieģeļiem celtu ēku. „Zēni”, sauca Frīdrichs, „tagad skrie-sim uz to māju, kas celta sarkanā stilā!” Patīkama pār-maiņa pēc šī skrējiena uz māju „sarkanā stilā” bija tā, ka apmācību turpinājumā Frīdrichu kādas stundas nomainīja Sīmanis — lādžīgais Rīgas Vanderera un arī valsts fut-bola vienības aizsargs.

Vienā no Rīgas pazīstamām un īsti turīgām ģimenēm kādu pavasari bija rīkotas plašas viesības, kur ieradās arī Frīdrichs. Namamāte atvainojās: viesu esot daudz, tādēļ viņa lūdzot, lai apmierinoties ar vakariņām *à la fourchette*. Nevienš nekā neiebilda, tikai Frīdrichs galanti palocījās un sacīja: „Kundze, nav nekāds fušieris, gluži otrādi — viss ir ļoti labi un skaisti”. Tuvāk stāvošie paplēta acis, bet Frīdrichs netraucēts sāka apgādāties ar ēdamo un dzeļamo. Visa viņa izturēšanās šķita izteicam: Vai es tādās viesībās vien bijis klāt?

Frīdrichs centās darboties dažādos virzienos. Starp citu viņš neslēpa, ka viņam esot dzejnieka talants. Iespie-dumā dažus viņa pantiņus gan manīja vienīgi skolnieku žurnālos, kur tie bija jāievieto tikpat kā „pavēles kārtībā” un, protams, arī pirmajā lappusē, zem vārda atzī-mējot autora dienesta pakāpi. Gadījās, ka Frīdrichs pie-dāvājās nolasīt savas lirikas paraugus. Kad viens otrs sāka ausīties, viņš smīnēdams paskaidroja, ka gribējis pajokot paidagoģiskā nolūkā — lasījis nevis savus, bet pazīstamu latviešu rakstnieku dzejoļus, lai pārbaudītu klausītāju literārās zināšanas.

Tāpat viņš kļuva par vadītāju kādā šacha pulciņā un ar drusku ironisku, taču visumā tēvišķu iecietību sēdās spēlēt pret vēl pavisam jauniem puikām. Kad tie viņu

atkārtoti bija iedzinuši spiedīgās vai pat neglābjamās situācijās, pulciņa darbība pamazām apsīka. Šacha vietā Frīdrichs sāka populārizēt aviāciju, pulcinādams tos, kam patika darināt lidmodeļus un t.s. planieņus.

Ar sarūgtinājumu Frīdrichs vairākkārt runāja par to, ka viņam nav Lāčplēša ordeņa resp. ordēņa. Viņam bija tikai atbrīvošanas kara piemiņas zīme un jubilejas medaļa. Lāčplēša ordenis, viņš ļāva noprast, ne vienmēr esot piešķirts pēc nopelniem. „Vai es ar citiem zēniem toreiz Zaķusalā neorganizēju pretestību Bermontam?” viņš drūmi vaicāja. Kā šī pretestība organizēta un kādi varoņdarbi veikti, diemžēl vairs neatceros.

1940. gada jūnijā Frīdrichs pazuda no mana redzes aploka. Vēlāk dzirdēju, ka viņš — nesekmīgi izpūlējies paturēt savus agrākos uzdevumus — strādājis par tehnisko zīmētāju, tad deportēts. Kā maza laikmeta grimase te jāatzīmē tā, ka Frīdrichs diezgan tuvu pazina gleznotāju Arturu Lapiņu, kas pēc Ulmaņa apvērsuma bija 1. šķiras darbvedis Sabiedrisko lietu ministrijas Propagandas nodaļas 601. istabā. Kad Frīdrichs brauca uz provinci lasīt attiecīgus ideoloģiskus referātus, Lapiņš kārtoja viņam ceļa un apmešanās lietas, būdams aizvien lēnīgs, pieklājīgs un pakalpīgs. Frīdrichu, kā teikts, deportēja. Lapiņš, kas izrādījās vecs komunistu pagrīdnieks, kāpa arvien augstāk pa padomju mākslas kāpnēm, līdz kļuva Staļina prēmijas laureāts.

Reiz es Rīgā nodzīvoju īsāku laiku nevis parastajā vietā, bet citā dzīvoklī, kuŗa īpašnieks, mums labi pazīstams tirgotājs, bija aizbraucis uz Kurzemi. Ja šo laiku vispār atceros, tad tādēļ, ka netieši biju liecinieks tam, kā aiz neticami muļķīgiem gadījumiem izira kāda laulība.

Nams atradās Vidzemes priekšpilsētā, klajā apkārtņē, bet ap to plētās dārzs vai vismaz kas līdzīgs privātiem apstādījumiem. Stāvu bija trīs, tomēr dzīvokļu ne vairāk kā seši vai septiņi. Vienā no tiem, vīrs pieminētā tirgotāja, dzīvoja Kraševskis ar sievu Valeriju. Par spīti it kā poliskajiem vārdiem abi bija latvieši, un viņu valodā nemanīja arī pazīmju, ka tie varētu nākt no Latgales. Kraševskis strādāja policijā — ne par kārtībnieku, bet par drusku augstāku ierēdni privātās drēbēs. Taču arī uniforma viņam bija, un pa reizei viņš to uzvilka. Viņš bija maza auguma, kalsnējs un vienmēr nēsāja degunkniebi. Valerijai līdzās viņš izskatījās kā gailītis, jo tā bija liela, spēcīga, īsti krāšņām sievišķīgām formām. Likās — ja šai laulībā pastāvētu kāda neapmierinātība, tad tai vajadzētu slēpties sievas pusē. Izrādījās citādi.

Visā namā bija tikai viens telefons — zināmajam tirgotājam. Tā kā iedzīvotāji pazinās samērā tuvu, viņš to nepieciešamības brīdī neliedza lietot arī pārējiem. Projām braukdams, viņš man aizrādīja, ka tas var notikt, taču nekādu lieku traucējumu vai uzmācības nepieredzēju. Vienīgais piedzīvojums gadījās kādā dienā, kad atskanēja signāls un kāda sieviete diezgan koķetā tonī jautāja, vai nebūtu iespējams parunāt ar Kraševska kungu. — Jā, protams, kāpēc nē! Uzkāpis stāvu augstāk, uzzināju, ka Kraševska kunga nav mājās, bet viņa kundze tūlīt bija gatava nonākt un apklausīties, jo, ja kāds zvanot, tad tiešām vajagot būt kam svarīgam.

Te nu jāpiemetina, ka blakus jau atzīmētajām ķermeņa īpatnībām Valerijai Kraševskai bija ļoti zema alta balss. Arī tai netrūka savas pievilcības, taču, viņu neredzot, to droši varēja noturēt par vīrieša balsi.

„Kraševskis”, viņa, paņēmusi klausuli, sacīja šai balsī un vīriešu kārtā. Telefona viņā galā noņira virkne vārdu, noskanēja smieklī, un es ievēroju, ka Valerijas seja pārvēršas.

„Mīlulītis?” viņa nikni noskaldīja. „Kas par mīlulīti? Kur jābrauc? Te runā Kraševska sieva!”

Saruna otrā pusē, acīm redzot, tika strauji pārtraukta, un Valerija izsteidzās no istabas, pat nepateikusies man par aicināšanu. Viņas acīs gruzdēja nelaba uguns.

Dažas dienas vēlāk Valerija pirka kioskā papirosus. Pēc tam viņa brīdi sēdēja dārzā uz sola un izkūpināja vairākus no tiem. Agrāk viņa kioskā pirka tikai avīzi, un nekad nebiju viņu redzējis smēķējam.

Pagāja pāris nedēļas, un šķita, ka Kraševsku ģimenes dzīvē tomēr nekas nav mainījies. Pienāca jūnijs ar jaukām, karstām dienām un tik siltām naktīm, ka logu gandrīz nekad nevajadzēja aizvērt. Kādā pievakarē abi Kraševski pārradās mājās reizē, nesdami dažādus iepirkumus. Pēc kādas stundas Valerija aizsoļoja uz autobusa pietātni ar nelielu somu rokā. Varēja domāt, ka viņa izbrauks vai nu uz jūrmalu, vai uz laukiem. Vēl pēc pāris stundām augšstāvā nošķindēja zvans, atvērās un aizvērās Kraševsku ārdurvis, bet es, grāmatā nogrimis, nepievērsu tam vērības.

Turpināju lasīt ilgi un beidzu, kad īsā nakts — cik nu jūnijā vispār par nakti var runāt — jau galā, taču apkārt vēl dziļš klusums. Gāju pie loga, lai ieelpotu rīta gaisu un, tālumā skatīdamies, atpūtinātu acis. Pēkšņi ieraudzīju, ka Valerija ir atgriezusies un atrodas turpat pie nama. Bet tai pašā mirklī notika vēl kas: pa Kraševska atvērto logu, sparīgi laists, izlidoja balts vīkšķītis un nokrita zālē netālu no Valerijas. Pat bez asa skata bija nepārprotami saredzams, ka tas ir kāds vīrieša aizsarglīdzeklis, laikam

tikko lietots. Drūmi tajā nolūkojusies, viņa ienāca namā, un kāpnēs aizskanēja viņas soļi.

Jāatzīstas, ka mana ziņkāre par to, kas būs tālāk, bija stipra. Tomēr, lai cik uzmanīgi klausījos, nespēju nekā sadzirdēt. Rīgas dzīvokļi mēdza būt ļoti labi izolēti. Aizcirtās vienīgi logs, kas nupat bija izmantots vieglprātīgajam sviedienam.

Tirgotājs man vēlāk stāstīja, ka Kraševski izšķīrušies. Nevarot saprast: esot bijis tik saticīgs pāris. Es viņam nekā neteicu, jo viņš būtu pārlicināts, ka mani mazie pieredzējumi ar šo pāri tikai melim izdomājami.

19.

No daudziem kādreiz sastaptiem t.s. gadījuma darbu strādniekiem laikam nekad neaizmirsīšu vienu, ko es nereti vēroju agrā bērnībā. Visi viņu sauca par Vītolu, kaut viņas īstais vārds bija drusku citāds. Vidū augsto namu blokiem Aspazijas bulvārī no vienas, Valņu ielā no otras puses bija izveidots plašs asfaltēts pagalms. Lai gan Vītols dzīvoja kaut kur tālu no Iekšrīgas, viņš ik rītus ieradās šai pagalmā un apsēdās uz soliņa. Viņš bija slaida auguma vīrs, tumšām pakuplām ūsām, tērpies brūnā adītā vamzī, no kuņa allaž plūda rūgta pīpes tabakas smaka. Vītolu pazina gandrīz katrā apkārtējā dzīvoklī. Ja vajadzēja pagrabā saskaldīt un uznest augšā malku, pārcilāt smagākas lietas, kaut ko nokrāsot vai salabot, pietika izbāzt galvu pa logu un uzsaukt: Vītols tūliņ bija klāt un paveica savu uzdevumu veikli, ar prasmi un izmaņu. Viņam uzticējās, un dažs labs, kamēr viņš strādāja, risināja ar viņu gaļu gažās valodas.

Tā tas turpinājās gadiem, līdz kādu dienu Vītola pagalmā vairs nebija. Īsi pēc tam avīzēs parādījās apraksti par briesmīgu slepkavību, kas atklāta turpat mūsu rajonā, kāda nama apakšstāvā. Vainīgais bija jau notverts un atzinies. Tas bija Vītols.

Ja var sacīt, ka kāda ziņa nākusi „kā zibens spēriens no skaidrām debesīm”, tad tā tas bija toreiz. Neviens šai ziņai negribēja ticēt. „Ak ko!” runāja vecenes. „Atzinies! Gan jau častokā sita, kamēr atzinās. Vai tad nav dzirdēts? Kāva kā malku. Viņš baidījās, ka nieņus neatsit, tā i atzinās”.

Es nezinu, cik taisnības bija šais valodās, taču vēlāk, tiesā, Vītols patiešām vairs neatzinās. Starp citu viņš apgalvoja, ka sarkanais traipiņš, kas konstatēts uz viņa vamža, cēlies nevis no asinīm, bet no kādas krāsas. Tehniskā ekspertīze, kā liekas, tolaik bija vāja, ja nespēja izšķirt tik vienkāršu jautājumu. Man ēnojas prātā, ka Vītola lietu iztiesāja vairākkārt. Ne nāves sodu, nedz mūža spaidu darbus viņam nepiesprieda, un var būt, ka beigās viņu pat atbrīvoja, taču skaidri to neatceros. No piecstāvu namos iekļautā pagalma viņš, protams, pazuda uz visiem laikiem.

Manī šie notikumi pameta smagas pēdas. Agrāk Vītols bija pa „ķēķa trepēm” bieži ieradies arī mūsu virtuvē, ik reizes ar mani aprunādamies vai pamēlodams. Tagad viņš pārvērtās it kā par rēgu vai biedekli. Es vairījos palikt istabā viens, jo man likās, ka tūliņ atvērsies durvis un pa tām ienāks Vītols ar asiņainu cirvi rokās. Ausīdamies es steidzos ārā, lai būtu citu ļaužu tuvumā.

Ja Vītols nebija vainīgs, tad iestādes nodarīja viņam lielu, nelabojamu netaisnību. Un tomēr: es īsti nespēju saprast, kādēļ viņš pelnījās ar gadījuma darbiem, kas, kaut brīžiem diezgan ienesīgi, nedeva ne mazākās drošības nākotnei. Šis izveicīgais, spēcīgais vīrs taču jau sen varēja būt meistars kādā fabrikā vai pat savas darbnīcas īpašnieks! Varbūt viņam patika raibā, mainīgā dzīve, allaž iegriežoties dažādos dzīvokļos un sastopoties ar dažādiem cilvēkiem? Vēlāk esmu pazinis ne vienu vien,

kas tieši aiz līdzīgiem iemesliem atteikušies no t.s. nodrošinātās eksistences. Bet var arī būt, ka Vītola pagātnē slēpās kāds tumšs plankums, kas bija viņam aizšķēršļojis ceļu uz tāda veida eksistenci.

1931. gada pavasarī, skaistā svētdienas rītā, mēs ar tēvu pastaigājāmies kaut kur Rēveles ielas rajonā. Pēkšņi mums strauji gaŗām pagāja divi vīri. Viens no tiem, policista uniformā, turējās mazliet iepakaļ otram, bārdainam, kam mugurā bija puspelēks krekls, kājās zilās, netīros stulmzābakos iemauktas bikses. Bārdainais gāja nokārtu galvu, un viņa rokas bija saslēgtas dzelžos.

Pēc mana izbrīna pilnā jautājuma tēvs drusku saviebās un norūca: „Laikam kāds slepkava”.

Šo īso piezīmi es atkal izjutu kā triecienu, jo manā iztēlē tā tūdaļ asociējās ar Vītolu. Jā! Tāpat droši vien kādreiz pa saules apspīdētu ielu tika vests arī Vītols, kas bija mums tik labi pazīstams, ar ko es vēl gluži nesen sarunājos, bet kas pagrabā ar cirvi . . . Saulainā diena man mirkli šķita satumstam.

Manā bērnībā vēl šad tad, sevišķi rītos un vakaros, pat cauri Rīgas centram soļoja cietumnieku kolonnas, kas vai nu devās veikt savus spaidu darbus, vai atgriezās no tiem. Visi viņi bija ģērbti svītrainajās cietuma drēbēs un galvā nēsāja apaļas, noskūtajam pakausim cieši pieglaustas cepurītes. Katru rindu saistīja kopā gaŗa vaŗa; līdzās pa trotuāru gāja uzraugi ar ieročiem. Saslēgtajiem vajadzēja būt smagiem noziedzniekiem. Daŗā sejā tiešām atspoguļojās klaja ļaunprātība, citā nekaunība un vēl citā pusidiotisms; taču pavīdēja šais baigajos gājienos arī ļaudis, kuŗu acīs un vaibstos varēja izlasīt jebko, tikai ne noziegumu. Atmiņā pazib kāds nopietns, melnīgsnējs jauneklis: bez svītrām un vaŗām viņš varbūt atgādinātu studentu, varbūt jaunu, bet jau krietni tālu tikušu ierēdni. Tagad viņš, pēdējās rindas ārmalā iedams, steidzās līdz pārējiem un neskatījās ne pa labi, ne kreisi.

Lai gan es ilgi dzīvoju pilsētas nomalēs un satiku visdaŗādākos jauniešus, tomēr neatceros pazinis neviena, kas būtu sodīts par kādu noziegumu. Dauzoņas un „hu-

līši", protams, bija sastopami visur, arī t.s. labākos kvar-
tālos, taču parasti viņi noturējās šaipus tās robežas, aiz
kuŗas sākās ceļš uz iecirkni un tiesu. Prātā iespiedies dažs
nejauši redzēts notikums, kas juridiskā pieejā liktos sīks,
emocionālā — krietni lielāks.

Jaukā vasaras dienā Operas apstādījumos stāv vecis,
kam pie gaŗas saites šūpojas un raujas pret debesīm daudz
raibu balonu. Pienāk tēvs un nopērk kādu no tiem savam
mazajam puikam. Mazais priecīgi soļo tālāk, ar vienu
roku pieķēries tēvam, otrā turēdams balona auklu. No
aizmugures tuvojas divi gadu piecpadsmī veci zeņķi
platās biksēs, kuplus dūmus gar ausīm laizdami. Viens,
kaut viņš nav ne klibs, ne vārgs, iedams atspiežas uz
resnas nūjas ar līku rokturi. Balons deĵo un spīguļo saulē
mazajam aiz pleca. Nūja paceļas vienreiz, un balons
nodun. Paceļas otrreiz, atskan ass plīkšķis, un mazajam
pār muguru nošļūk aukla ar nožēlojamām balona atlie-
kām. Mazais raud, tēvs lamājas, zeņķi aizauļo prom
rēkdami. Tāda gadījuma dēļ policista, zināms, neviens
nemeklēs.

Citreiz staigāju ziemā pa kādu Grīziņkalna nogāzi, no
kuŗas iespējams tāls, slaidis brauciens ragaviņās. Braucēju
arī tiešām netrūkst — bērni, pusaudži un pat dažs pieau-
gušais. Kāds puika tomēr atradis vēl jautrāku nodarbi.
Ieslapinājis savu pelēko dūraini ar mitro sniegu, viņš
grozās tā celiņa malā, pa kuŗu lielā sparā drāžas gaŗām
ragaviņas. Pietiek tikai drusku, gandrīz nemanāmi pacelt
roku, lai gaŗāmbraucēja muti vai degunu ķertu nejauka,
slapja pļauka, vai viņš pavisam zaudētu līdzsvaru un
noveltos priekšā citiem braucējiem. Par saviem upuriem
puika, kā ātri pamanāms, izvēlas mazākos un nedrošākos.
Kad tuvumā parādās kāds spēcīgāks, viņš jau izgaisis aiz
krūmiem un kupenām.

Par kādiem nodarījumiem nepilngadīgos aizturēja un
sodīja? Atbildi uz šo jautājumu var atrast, pašķīrstot
Tieslietu Ministrijas Vēstneša gada gājumus un pievēršot
uzmanību tiem rakstiem, kuŗos runa par Rīgas 16. ie-
cirkņa mīertiesu. Tur kopš 1928. gada pakāpeniski kon-

centrējās visas Rīgas miertiesā izspriežamās nepilngadīgo lietas.

Starp „iekritušajiem” minēti tādi, kas bēruši publiskās pastkastēs grūžus un atkritumus. Citi izsaukuši ugunsdzēsējus tikai tādēļ, lai redzētu, kā tie atbrauc. Te jāpiebilst, ka signālierīces ugunsdzēsēju izsaukšanai — sarkanie stabiņi ar izsītamo stiklu un nospiežamo pogu — šķita ļoti pievilcīgas, un bērni pastāvīgi kārstījās tām apkārt. Aizvien dzirdamie brīdinājumi un soda draudi ar pūlēm atturēja pat tos, kam nebija nekādu noziedzīgu tieksmju.

Jauniešu klaidonība neatkarīgās Latvijas pēdējos gados bija tikpat kā izzudusi: Rīgā aizturēja dažus, kas izraudzījušies par savu galveno mītni dzelzceļa staciju un naktis pārgulējuši tukšos vagonos. Stingri uzraudzīja vieglprātīgus nepilngadīgos, kas, kā izteicies kāds jurists, „nodibina kopdzīvi” vai „pat tādu dzīves veidu, kas neatšķiras no prostitūcijas”.

Visvairāk jauniešu bija sodīti par zādzībām, stipri mazāks skaits par miera un kārtības traucēšanu, gluži mazs par smagiem noziegumiem. Vieglākais sods bija brīdinājums; sodu varēja arī piespriest, bet nosacīti atlaist; nopietnākos gadījumos vainīgo ievietoja labošanas iestādē jeb, kā tautā runāja, „sūtīja uz Irlavu”. Ar Irlavu brīžiem biedēja bērnus mājā un pat skolā, kā citkārt ar „bubuli”.

Latvijā diemžēl bija vērojama tā pati tendence, kas pēc 2. pasaules kara tik spilgti konstatējama gandrīz visā rietumu pasaulē: pieaugot materiālajai labklājībai, auga arī nepilngadīgo noziedznieku skaits. Ja Rīgas 16. iecirkņa miertiesā 1935. gadā bija sodījusi 437 nepilngadīgos, tad turpmākajos trijos gados attiecīgie skaitļi bija jau 527, 721 un 803. Par šo tendenci daudz diskutēts; reizēm arī apgalvojot, ka tādu vispār saskatīt aplami. Taču diez vai vismaz daļa taisnības nebūs tiem, kas aizrāda, ka ētiskā un kultūrālā attīstība kādā sabiedriskā organismā nav tieši proporcionāla materiālajam progresam. Var gadīties, ka zināmos periodos tā kļūst pat pretēji proporcionāla.

Apmēram līdz Ulmaņa apvērsumam Rīgā vēl daudzi arī ubagoja — gan ielās, gan pie dzīvokļu durvīm. Traģiska grupa ubagotāju vidū bija 1. pasaules kara un brīvības cīņu invalīdi, pat ar ordeņiem pie krūtīm. Pensija invalidam, kas bija zaudējis 30—40% darba spēju, nerasniedza ne 13 latu mēnesī. No tiem eksistēt nevarēja, ja arī klāt nāca vēl daža sīka piemaksa vai atvieglinājums. Invalīdiem piešķīra tiesību tirgoties laikrakstu un tabakas kioskos; šai tiesībā viņi dalījās ar kritušo kaņavīru atraitnēm un piederīgiem, un minētā tipa kiosku, kā statistika rāda, Rīgā 1933. gadā bija 330. Ziemsvētku laikā invalīdus šur tur redzēja pārdodam eglītes. Literātūrā, līdzās vairākiem citiem, invalīdu traģikā ielūkojies Jaunsudrabiņš savā lugā *Invalids un Ralla*, bet tieši tos no viņiem, kas bija spiesti ubagot, simboliskā tvērumā un ar drūmu patosu kādā dzejolī tēlojis Jānis Medenis:

*Te viņam postenis pie lielā pasaul's kroga,
Te labi ubagam, te čabot tarbā krīt
Ir pliekans grasis dažs, ir tukša rudzu roga,
Un dienu dienā tā — rīt, parīt, aizparīt . . .*

Dāvanas lūgdami, reizēm namus apstaigāja bezdarbnieki, kas nebija invalīdi, un vienā otrā gadījumā varēja skaidri redzēt, ka tā staigāt viņus spieda galīgs trūkums. Taču nereti pie durvīm zvanīja arī palaidņi, kas ubagoja vai nu aiz slinkuma, vai „čarkai un zakuskai”. Tādus un līdzīgus vārdus, protams, neviens no viņiem nelietoja: parastais paskaidrojums bija tas, ka neesot ko ēst. Reiz to manai vecaimātei sacīja kāds vēl gluži jauns cilvēks ar pāri pieri uzmauktu naģeni, un viņa tam iedeva veselu pusklaipu saldskābmaizes. Pēc pāris stundām lejā ejot, ieraudzījām, ka maize nolikta kādā kāpņu telpas tumšākā

stūrī. Lai gan vecāmāte ilgus gadus bija dzīvojusi Rīgā, viņa līdz pat mūža galam runāja piebaldzēnu izloksnē un arī tai reizē izsaucās: „Ja tas sunc vēl nāks, tad ās viņam ar koku!”

Grīziņkalna apkaimē pa dienām uzturējās sirms. skrandās tērpies vecis, kas vienmēr sēdēja un kam līdzās bija piesliets krukis. Klīda valodas, ka šis vecis esot profesionāls ubags un turklāt simulants, un par to man tiešām gadījās pārlicināties. Pamanīju viņu kādā klusākā ielā, novakarē, kad krēsla jau sabiezējusi, bet laternas vēl nav iedegtas. Kruķi līmeniski padusē iemiedzis, viņš tecinūs aizšāvās gaŗām, un viņa sejā vīdēja plats, apmierināts smaids kā pēc sekmīgi paveikta darba. Un regulārā ubagošana, izliekoties par invalidu, savā ziņā arī bija darbs — lai kāds.

Šis apgalvojums, bez šaubām, ir pavisam nejuridisks, un Latvijas sodu likumu 274. un 275. pants tādus darbiniekus kā tikko minētais droši ieskaitītu diedelnieku kategorijā. Ko nozīmē „diedelniecība”, to savukārt *Latviešu konversācijas vārdnīcas* 3. sējumā izskaidrojis kādreizējais Tiesu palātas prokurors Valdemārs Alksnis: „Dzīvošana bez pienācīga personības dokumenta un noteiktas dzīves vietas, amata, rūpala un nodarbošanās kā arī bez līdzekļiem dzīvei”. Diedelnieks sodāms vispār, un jo smagāk tad, „ja pie diedelnieka atrasta pakaļtaisīta atslēga, atmūķis, laušanai noderīgs rīks vai ierocis”. Beidzot vēl šāda, stilistiski sevišķi iespaidīga definīcija: „Diedelnieku, kas atteicies apliecināt savu personību vai devis nepatiesas ziņas par to, sauc par vazaņķi”.

Lai izvairītos no soda, kas draudēja par „diedelniecību”, daļa no tiem, kuŗi faktiski ubagoja, piedāvāja šo vai to pirkšanai. Viens no šī tipa ubagiem pārgrozīja manu attieksmi pret Edžu, ko agrāk biju ieskatījis par labu draugu.

Bija saulaina, bet nejauki vējaina jūnija diena. Edžus mani aicināja iegriezties kādā Dzirnau ielas krogā. Tas atradās kaut kur iebraucamo vietu rajonā, varbūt pat bija saistīts ar kādu no tām un nelikās necik pievilcīgs.

Edžus tur tomēr jūtās lieliski, izrikojās kā mājās, un iemesls šai labsajūtai laikam gan bija tas, ka viņš, citādi puslīdz anonīms darbvedis kādā firmā, šeit varēja „spēlēt kungu”.

Krogā bija iekārtoti sava veida atsevišķi kabineti, īstenībā šauras aizgaldas, ko noplucis priekšgars atdalīja no galvenās telpas. Arī to iekārta, galdiņš un pāris krēslu, bija gauži trūcīga. Parādījās apkalpotāja, ko Edžus tūdaļ ierāva sev klēpī un mēģināja skūpstīt. Viņai bija neparasti resnas kājas, kas nolīgojās gaisā kā balķi.

Kad apkalpotāja pēc šī apsveikuma bija atnesusi pieprasīto un aizgājusi, kaut Edžus gribēja viņu atturēt, sākām lēnā garā uzkost un iedzert. Pēkšņi priekšgars pašķīrās atkal, un pie mums ienāca kāds vīrs bālu, skumīgu seju. Viņam bija tikai viena roka, un ar to viņš stiepa pretim saišķi zīmuļu, lūgdams, lai mēs dažus nopirktu.

Viņš vēl nebija pabeidzis runāt, kad Edžus viņam skaļi uzkliedza: „Lasās! Nekā nevajaga! Laukā!”

Vienroča sejā nepakustējās ne vaibsts, bet viņš viegli palocījās pret Edžu un klusi teica: „Atvainojiet”. Pēc tam viņš, atmuguriski virzīdamies, izslīdēja ārā un pazuda aiz priekškara kā pelēka ēna.

Lai gan uz galda vēl bija diezgan ko ēst un dzert, es pēc brīža piecēlos un aizgāju. Tai dienā man vispār nekas vairs nepatika. Ar Edžu turpmāk satikāmies aizvien retāk.

Neilgi pēc Ulmaņa apvērsuma, 1935. gada rudenī, tika nodibināts pirmais t.s. darba nams Latvijā. Tā „krusttēvs” bija toreizējais zemkopības ministrs Jānis Birznieks. Pēc viņa rīkojuma darba nama vajadzībām atvēlēja Valmieras muižu ar apmēram 400 hektariem zemes. Namā ievietoja recidīvistus un arī tos, kas atteicās maksāt atbalstu saviem bērniem, kuŗi vai nu palikuši pie šķirtās sievas, vai dzimuši ārļaulībā. Šai pēdējā nama iemītnieku kategorijā daudzi saskatīja kaut ko jautru: par viņiem stāstīja anekdotus un avīzēs iespieda dažādas karikatūras ar attiecīgiem pantiņiem zem tām. Bez tam uz Valmieru

sūtīja „diedelniekus” resp. profesionālus ubagus, ieskaitot ļaudis, kas tur nekā nespēja strādāt, jo ubagoja vecuma, slimības vai fizisku defektu dēļ. Šai problēmai pievērsa uzmanību arī juristi. No vienas puses, tie atzina, ka minētie ubagi būtu pārvietojami uz nespējnieku patversmēm, no otras — atsaucās uz kādu precedentu, kur rezultāti neatbilda iecerei. Nedaudz agrāk Bolderājā iekārtoja īpašu patversmi, kuŗā mēģināja koncentrēt slimos, taču par „profesionālismu” sodītos Rīgas ubagus. Tādu saradās ap 50. Pārzinim uzdeva stingri raudzīties, lai neviens iemītnieks patversmi neatstātu. Tomēr aprūpējamie ar to nesamierinājās un allaž centās izkļūt brīvībā, ielās, kur bija uzturējušies iepriekš. Kādu ubagu, kas lūkoja izlavīties, pārzinis aizturēja ar varu. Sākās prāva, par ko prokurora biedrs Ādolfs Robežnieks krimināltiesību kongresā 1937. gadā ziņoja: „Sūdzētājam radās arī pakalpīgi liecinieki no citu iemītnieku puses, kuŗi bija pret pārzini naidīgi noskaņoti. Tiesa piesprieda pārzinim sodu, pēc kam pārzinis vairs nemēģināja kādu iemītnieku aizturēt ar varu. Rezultātā patversme iztukšojās īsā laikā, un palika tikai daži, kas pagaidām nespēja atstāt gultu”.

Ja šeit mazliet paplašinām chronoloģiskās robežas, tad liekas — nebūs daudz tādu, kas atcerēsies, ka Rīgā vēl samērā nesenā pagātnē darbojās liela organizācija ar nosaukumu Apvienība cīņai pret ubagošanu (Verein gegen den Bettel). Divi apstākļi, straujā dzelzceļu izbūve un 1863. gadā izdots likums par kustības brīvību, radīja stāvokli, ka Rīgā, kā teikts kādā aprakstā, „negals ar ubagiem ielās un namos kļuva par spiedīgu nastu”. Pilsēta sniedza sociālu pabalstu vienīgi trūķumā nonākušām personām, kuŗu vārdi bija atrodami Rīgas nodokļu maksātāju reģistros, taču tā nespēja pienācīgi veikt pat šo uzdevumu. Atlika privāta iniciatīva, un ar tādu 1869. gadā nodibinājās arī augstāk minētā apvienība. Vākdama ziedojumus un atkārtoti saņemdama prāvus dāvinājumus, tā rīkojās tik enerģiski un sekmīgi, ka nepilnus 20 gadus vēlāk pilsēta nodeva tās ziņā gādību par visiem Rīgas nabagiem, reizē piešķirot tai gadskārtēju subvenciju. Jau

pirms tam apvienība bija Maskavas priekšpilsētā iekārtojusi gan vieniniekiem, gan veselām ģimenēm domātas patversmes, funkcionējusi kā sava veida darba pārvalde, centusies novērst publisku ubagošanu.

Apvienība sevišķi pūlējās panākt, lai ubagodami apkārt neklejotu bērni. Nelielu bērnu patversmi Pārdaugavā tā atvēra pašā pirmajā darbības gadā. Šī patversme drīz bija pārpildīta, kādēļ apvienība kopā ar vācu Literāripraktisko pilsoņu biedrību 1872. gadā nopirka Ozolaini, kas, pilsētai tālāk izplešoties, ieguva adresi Duntē ielā 28, bet ko agrāk un vēl tobrīd pazina kā bagātās Kumingu ģimenes t.s. vasaras muižiņu. Turpat kaimiņos, kādā citā vecā villā, desmit gadu iepriekš bija sākusi darboties Sarkankalna psīchiatriskā slimnīca. Izdarot plašākas pārbūves, Ozolaini pārvērtā daļēji bāriņu namā, daļēji bērnu patversmē. 1881. gadā tās vadībai radās iespēja nomāt zināmu platību pilsētas ganībās, kur aprūpējamus pusaudžus nodarbināja dārzniecībā. Ozolaine pastāvēja vēl arī neatkarīgās Latvijas laikā, bet Rīgas pašvaldības pārziņā. Samērā netālu no turienes dzīvodams, tiku kādreiz redzējis šos bērnus, kam bija īsi apcirpti mati un vienādas pelēkas drēbes.

Par nespējniekiem Rīgā ir vienā vai otrā veidā gādāts kopš pašiem pilsētas sākumiem. Vācu valodā atrodam šai sakarā arī pietiekami plašus pārskatus. Interesantāks nekā tie man šķiet kāds Rīgas landfogtijas 1569. gada protokols, kam pievērsu uzmanību tādēļ, ka tas attiecas uz apgabalu, par ko līdzās personīgām atmiņām esmu allaž centies sakopot visas pieejamās vēsturiskās ziņas, t.i. uz Ķīšežera tuvāko un mazliet atstatāko apkaimi pilsētas pusē (tikko pieminētā Ozolaine atradās — manā uztverē — pie šī apgabala galējās robežas).

Dokumenta fonā ieraugām nabagmāju, kas, kā izrādās, jau 16. gadsimtā bijusi iekārtota Ķīšežera krastā. Notikumu laikā, 1569. gadā, Vidzeme bija padevusies poļiem, turpretim Rīga, uzskatīdama sevi par atsevišķu valstisku vienību, joprojām turpināja ieilgušās sarunas ar Polijas karali. Lai piespiestu rīdziniekus pasteigties, Pārdaugavas

hercogistes administrātors Jans Chodkjevičs lika uzcelt vairākus blokhaužus, un it sevišķi viens no tiem, Daugavgrīvā, jūkami traucēja Rīgas tirdzniecību.

Minētā gada Meteņu vakarā Ķīšezera nabagmājas priekšnieks Macs sēdēja pie galda kopā ar kādu viesi. Tad atsprāga durvis un pa tām ienāca pulciņš vāciešu, kaŗa algotņu poļu dienestā. Pieprasījuši ēst un dzert, tie paskaidroja, ka nākot „no krievu robežām”, un norādīja uz kādu vīru, kas esot krievu gūsteknis un ko viņi vedot uz Daugavgrīvu. Pēc brīža celdamies, tie pavēlēja, lai Macs sagādātu viņam pajūgu un dotu mucu alus. Ja viņš neklausīšot, tad viņi apkaušot Maca ģimeni, bet viņa viesim sadragāšot uz galvas kādu smagu bļodu. Izbailēs Macs paklausīja un sūtīja algotņiem līdz savu kalpu ar ragavās ieveltu alus mucu. Tomēr tālu viņi netika: pie kādas tuvējas muižas — liekas, iepriekš kaut kā brīdināti — viņus apstāja latviešu zemnieki, atbrīvoja Maca kalpu un atņēma mucu, bet pašus, kā dokumentā sacīts, „drusku pārmācīja”. Šķietamais krievu gūsteknis, dabūdamš pāris nejaušus belzienus, sācis kliegt: „Ne zitt, ne zitt!”, tātad: „Nesit, nesit!” Vēlāk atklājies, ka viņš patiešām latvietis, kuŗa vārdu landfogtijas sekretārs raksta *Andres Sausse Sutt.* Vai viņš saucies Andrejs Sausais Zutis, vai kā līdzīgi, grūti pateikt; tāpat īstu skaidrību protokols nedod par to, vai viņš bijis algotņu upuris, vai sabiedrotais.

Lai būtu kā būdams, izmeklēšanā noskaidrojās, ka aizturētie kaŗakalpi atkārtoti sirojuši Daugavgrīvas un Ķīšezera apkārtņē. Varbūt tādēļ, lai nesaasinātu attiecības ar poļiem, sods viņiem tika, kā to tagad formulētu, nosacīti atlaists. Ja tie atkal kādreiz apdraudētu Rīgas landfogtijas (t.i. vēlākā patrimoniālā apgabala) zemniekus, tad viņiem būtu jāatbild ne tikai par jauno nodarījumu, bet arī par savu rīcību 1569. gada Meteņos.

Kā tādos apstākļos mūŗa beigas nācās pavadīt Ķīšezera nabagmājas iemītniekiem, viegli iedomāties, kaut par viņu pārdzīvojumiem oficiālais dokuments, protams, klusē. Viņu situācijā un vispār šais notikumos varētu, man šķiet, labi iejusties kāds mazliet vēsturiski skolots stāstnieks vai

novelists — vai arī rakstnieks, ko vadītu tik auglīga intuícija kā Jāni Poruku viņa nedaudzajos senās Rīgas tēlojumos.

Priekš reformācijas, katoļu laikmetā, kā visā Vidzemē, tā it īpaši Rīgā galvenā sociālās palīdzības darba baze bija lielākas un mazākas donācijas. Sevišķi jāatceras toreizējie testamenti. Vai nu „dvēseles svētlaiimes labad” un „Dievam par godu”, vai arī „lai novērstu Dieva bardzību”, tur bieži novēlēti kapitāli un to augļi gan baznīcām, klosteriem un slimnīcām, gan speciāliem labdarīgiem mērķiem. Dažs testaments nosacīja, ka nauda izmantojama, regulāri apgādājot ar uzturu un drēbēm nabagus kā ielās, tā namos; cits atvēlēja līdzekļus trūcīgu jaunavu pūram; daudzi lika rūpēties par t.s. dvēseļu peldēm — par pirti nabagiem, pēc kuņas tos parasti arī pamieļoja. Saskaņā ar tā laika ieskatu Dievs ļāva trūcumam pastāvēt galvenā kārtā tādēļ, lai mantīgie ļaudis to varētu mīkstināt, reizē apliecinot savu kristīgo dievbijību. Jo prāvāks bija novēlējums, jo vairāk svētības gaidīja devēju, par ko savukārt aizlūdza apdāvinātie. Atjautīgi šo situāciju raksturojis Leonids Arbuzovs jun., izteikdamies: „Baznīcas pestīšanas aparātā bija ieguldītas milzīgas summas — cerībā, ka šai veidā izlietotā nauda dos bijīgajam devējam procentus debesu žēlastības dāvanās”.

16. gadsimtā un varbūt vēl agrāk Rīgā pastāvēja t.s. ubagu privilēģija, t.i. īpaša zīme, ko izsniedza tikai pilsētā pierakstītiem ubagiem, bet „ne poļiem, leišiem, krieviem un vidzemniekiem”. Zviedru laikmetā šo privilēģiju likvidēja un sāka ielās tvarstīt visus ubagus. Tiem, kas bija kropli, vārgi un pilsētā pierakstīti, atvēlēja aprūpi, pārējos izraidīja. Stingri vajāja „ļauņprātīgos un stipros” ubagus, kuņas pēc aresta nodeva par palīgiem bendem un viņa kalpiem ateju tīrītāju resp. šinderu darba veikšanai. Pirmo reizi aizmūrētām nācās strādāt par šinderi divas dienas, otru reizi astoņas dienas, trešo reizi četras nedēļas, ceturto reizi trīs mēnešus, piekto reizi pus gadu. Tas, ko arestēja sesto reizi, palika šinderis visu mūžu.

Ir lasīts apgalvojums, ka sava veida sociālas palīdzības darbu veicot lombardi, izsniedzami pret ķīlām aizdevumus par mēreniem procentiem, pie tam it sevišķi tādiem ļaudīm, kam nav pieejami banku krediti. Cik šai uzskatā patiesības, var izšķirt sociologi un tautsaimnieki, taču, aplūkojot lombarda darījumus pavisam elementāri, grūti atbrīvoties no sajūtas, ka tur iegūtās peļņas avots ir trūkums un nabadzība. Rīgas pilsētas lombardu, kā statistika liecina, 1930-os gados apmeklēja caurmērā 2000 personu dienā. Ja arī daļa no tām ieķīlāja savas mantas t.s. pārējo grūtību novēršanai, tad vairumam tā puslīdz droši bija pēdējā izeja, lai dabūtu kaut drusku naudas eksistencei. Diezgan zīmīgs ir fakts, ka 87% no visām ķīlām nepārsniedza 25 latu vērtību. Ķīlu vajadzēja izpirkt vēlākais sešu mēnešu laikā. Dažs labs šai termiņā salasīja kopā grašus un to izpirka, lai pēc pāris dienām ieķīlātu no jauna, uz nākošo pusgadu.

Par visu to domādams, es nekad savā mūžā, nevienā zemē, neesmu bijis lombardā. Taču reizē man liktos netaisni tā publikas raksturošanai lietot tik smagus vārdus, kā teicis Aleksandrs Čaks savā gaŗajā dzejolī par Rīgas pilsētas lombarda monumentālo, bārdaino šveicaru:

*Viņš nicina šos visus sīkos ļaudis,
Šo straumi brūno, netīro un baigo,
Kas, savu kārību un tieksmju dzīti,
Vēl dziļāk muļķībā un postā šeit
Nāk grimt par grašiem un par mirkli laimes;
Tie tikai tārpi, melnas putas. Dieva
Tiem neredzēt, jo Tas mīl stingru mēru
Un pieticību, sakni katram mieram..*

Ne jau visi gāja uz lombardu „kārību un tieksmju dzīti”. Un vai tiešām vienīgi pieticība ir sakne katram mieram? Šķiet, ka šo ģenerālizāciju Čaks nav pārdomājis līdz galam.

Lombarda darījumi Rīgā konstatējami jau pašā 19. gadsimta sākumā, taču te atkārtoti minētais pilsētas lom-

bards nodibinājās tikai 1895. gada decembrī. Tā vajadzībām pārbūvēja slavenā architekta Johana D. Felsko 1846. gadā Kaļķu ielā celto pilsētas bāriņu namu. Bez lombarda tai pašā ēkā darbojās arī pilsētas krājcase un vairākas tirgotavas.

Pāri lombardam un vispār šai apkārtnē pacēlās trīs atlanti, kas plecos turēja zilu bumbu, zemeslodi. Attēli rāda, ka tie atrodas turpat vēl šobrīd. Šie atlanti bija novietoti uz 1903./04. gadā uzceltās Zichmaņa mājas jumta, Teātra un Vaļņu ielas stūrī. Tās īpašniekam toreiz piedēra liela grāmatu tirgotava, kas vēlāk iekļāvās Valtera un Rapas firmā. Bērnībā, kad dzīvoju Aspazijas bulvārī, tiku atlantus bieži apbrīnojis kā no lejas, tā pa dzīvokļa logiem sētas pusē. Viņu nestais globs vakaros reizēm bija no iekšienes apgaismots.

Pēteris Ērmanis savās atmiņās stāsta, ka 20-os gados gājis šai grupai gaŗām kopā ar Sudrabkalnu un sacījis: „Viņi izskatās tik piekusuši, būtu mums viņu vietā kādu laiku jābalsta tā bumba”. Sudrabkalns atbildējis, ka ar diviem vien nepietikšot: lai sekmīgi noturētu, būtu vēl jāpieaicina Jānis Veselis.

Piebilstams, ka visspilgtākos pilsētas lombarda iekšskatus, kādi tie bija 19. gadsimta beigās, sniedzis Deglavs savā *Rīgā* (II, 22). Līdzās šim viņš piemin vēl divus citus tobrīd populārus, Graupnera un Tancšera, lombardus. Tais visos ne vien pieņēma iekļilājamās, bet arī pārdeva neizpirktas mantas, tā ka to telpas savā ziņā atgādināja izstādes. Publika, it īpaši pilsētas lombardā, bija ārkārtīgi raiba: „Vienkāŗši cilvēki, kuŗi pašrocīgi ar saviem sainiŗiem padusē gaidīja. Labāko familiju dāmas, kuŗām pašām nest par kaunu, un tādēļ viņām blakus ar mantām stāvēja ekspreŗi. Bālas, badā aizmiruŗas ūvējas no darba pārstrādātām un izdzisuŗām acīm, kuŗas rezignēti gaidīja, cik taksātors viņām piespriedīs, un nebija ūaubas par to, ka nebūs daudz. Vecas matronas, no kuŗu vaigiem varēja redzēt, ka tās reiz redzējuŗas labākas dienas. Smiņķētas kokotes vieglprātīgiem smaidiem un afektējoŗām acīm gaidīja ar savām armŗpangām, kuŗas jāpārvērŗ naudā, lai

varētu atkal līdzī spēlēt pie totālizatora, pie kuŗa pēdējo reizi bija atstājuŗas beidzamo kapeiku. Burŗikozi krāsneŗi, uzlikuŗi savistītos ziemas mēteļus pār pleciem, kūpina bezbēdīgi savus papirosus". Un turklāt: „Te it neŗauŗi un negaidīti satikās tie vistuvākie paziņas, kuŗi te nepavisam nebūtu vēlējuŗies otru satikt. Bet tikai retais atzinās, ka dara to tādēļ, ka naudas vajadzīgs un citur nav kur griezties”.

21.

Ja kādreiz rastos patika, varētu bez lielas piepūles uzrakstīt studiju, kas koncentrētos ap leijerkasti un leijerkastniekiem latvieŗu literātūrā. Prātā tūliņ ieŗauŗas ne vien Skalbes un Čaka attiecīgie dzejoļi, bet vēl gaŗa virkne citu līdz pat visjaunākiem laikiem (Aina Kraujiete); Jāņa Grīziņa Vārnu ielas stāsti; Ezeriņa noveļu krājumi, kam virsrakstā likts leijerkastes vārds un kur tai vismaz vienā gadījumā arī svarīga loma noveles kompozīcijā.

Ezeriņa *Leijerkastes* 1. daļas 1. izdevumu rotā skaists, spilgts Niklāva Strunkes vāka zīmējums, kas rāda kastes griezēju darbā. Līdzīgiem motīviem glezniecībā un grafikā ir senas un iespaidīgas tradīcijas: vairāki 15. un 16. gadsimta meistari tēlojuŗi, kā Sv. Cecīlija vai eņģeļīŗi darbina ja ne tieŗi leijerkasti, tad katrā ziņā t.s. grieŗamās ērģeles, ar kuŗām tāpat bija iespējams mūzicēt ikvienam.

Mūziķi laikam gan vairīties runāt ŗai sakarā par „mūzicēŗanu” un vispār nebūs pret leijerkastniekiem tik vēliģi, kā bijuŗi daŗu citu nozaŗu mākslinieki. Par Dŗuzepi Verdi stāsta, ka viņŗ atpircis tai kvartālā, kur dzīvojis,

visas leijerkastes, lai nebūtu jāklausās, kā tās pastāvīgi skandina it īpaši *Rigoletto* melodijas.

Īstu ielas mūzikantu Rīgā nebija daudz, turpretim leijerkastniekus manīja bieži. Leijerkastei pagalmā ieskanoties, ļaudis atvēra logus, paklausījās, tad svieda lejā cieši papīrā ievīstītu sīknaudu, kas pakšķēdama atsitās pret bruģi vai asfaltu. Pēc katra pakšķa griezējs pacēla skatu augšup un palocīja galvu. Naudu salasīja vai nu viņš pats, kad bija beidzis savu repertuāru, vai arī pavadonis — parasti kāds bērns. Daži leijerkastnieki bija invalīdi, dažos puslīdz nepārprotami varēja saskatīt klaidoņus, bet vēl citos tādus, kas, kā mēdz sacīt, „kādreiz redzējuši labākas dienas”.

Tomēr visi leijerkastnieki nebija trūcīgi. No Rīgas gan šai ziņā nevaru minēt neviena piemēra, turpretim veciem ķemerniekiem bija labi iespiedies prātā kāds Lācis-Bērs, kas 19. gadsimta beigās, pastāvīgi ceļmalā stāvēdams un savu kasti griezdam, pamazām sakrājis tikdaudz, ka nopircis turpat Ķemeru pāris namus.

Viens otrs leijerkastnieks vadāja līdz novārgušu mērkaķīti vai šaurā sprostā ieslēgtu jūrascūciņu. Ja kāds samaksāja 10 santimus, tad leijerkastnieks paspaidīja cūciņas pavēderi, tā ka viņa sāka ar purnu tvarstīt turpat tuvumā iespraustās „laimes kārtis”. Kuņai no tām viņa pieskārās, to varēja paņemt un uz tās izlasīt savu „likteni”. Tas bija nožēlojams zīlēšanas veids, ko vajadzēja aizliegt, un var būt, ka beidzot to tiešām arī aizliedza.

Pieaugot skaņu plašu un radio izplatībai, leijerkastnieku skaits strauji samazinājās, un jau 2. pasaules kara priekšvakarā tie tikai šur un tur vēl pazibēja kā kuriozitāte vai zuduša laikmeta relikts. Neilgi pēc kara *Ciņā* parādījās sludinājums, kuņā kāds no Rīgas teātriem lūdza tam piedāvāt leijerkasti. Tā, acīm redzot, bija nepieciešama kādai izrādei (varbūt Blaumaņa *Trīnes grēkiem*, kur sava nozīme Joskes leijerkastei), bet vairs nebija tik vienkārši sameklējama.

Bez leijerkastniekiem Rīgas namu pagalmos, sevišķi nomalēs, periodiski ieklīda lupatlaši. Lielāko tiesu tie

nebija latvieši, un viņu ierastais sauciens izskanēja dīvainā žargonā: „Lū-pati, lū-pati, galoši, butylki!” Turīgākie no viņiem aizgādāja prom savāktās skrandas, noplēstās galošas vai zābakus un tukšās pudeles stumjamos ratiņos, bet bija arī tādi, kas guvumu sabēra maisā un, zem smagās nastas stenēdami, stiepa uz muguras. Pajūga laikam nebija nevienam lupatlasim. Rīgas vācu studentu vidū bija radies ne gluži neatjautīgais lupatlaša apzīmējums „senatnes pētnieks” — *der Altertumsforscher*.

Tādu pašu mantu kā lupatlaši, tikai nesalīdzināmi plašākos apmēros, kopš 30-to gadu beigām vāca uzņēmums Izejviela, kas atradās Maskavas resp. Latgales ielā 58 un Elija ielā 23. Bez šīm divām galvenajām mītnēm uzņēmumam bija vēl ap divdesmit noliktavu Rīgā un ap 2000 iepirkšanas punktu visā Latvijā. Noliktavās glabājās ne vien visādas lupatas, metalla priekšmeti un kauli, bet tur bija sabērtas arī bez īpašniekiem palikušas vai no nesa-
pratīgiem ļaudīm iegūtas grāmatas.

Maskavas ielas lielajā pagalmā pacēlās veseli kalni auto un divriteņu riepu, dzelzs gultu ar saplīsušu stiepuļu pinumu, salauztu vai apdauzītu galdus un krēslus, dīvānus un popētus sēdekļus, no kuŗu drānas vai ādas apvalka slējās augšup atspeŗu spirāles. Ēkā, kas piekļāvās šim pagalmam, tāpat kā Elija ielā, vecas sievas veica vispirms drēbju atputeķlošanu, tad šķirošanu, noliekot atsevišķi vilnas, kokvilnas un citus audumus. Sekoja t.s. karbonizācija, apstrādājot skrandas ar šķīdinātu sērskābi tā, ka atlika tikai tīra vilna, kas — pretēji pārējām sastāvdaļām — šai procesā nepārogļojās. Kad šī vilna bija uzlabota vēl tālāk gan ar ķīmiskiem līdzekļiem, gan mašīnspiedē, radās tekstilijas, ko nosūtīja uz fabrikām jaunu apģērbu izgatavošanai. Es nezīnu, cik ilgi šo procedūru iespējams atkārtot, taču liekas skaidrs, ka ne viens vien tērps būs cirkuļējis starp fabriku, valkātājiem, lupatlaša maisu un Izejvielu vairāk reižu.

Zināma tiesa lupatu aizceļoja uz papīra un papes rūpnīcām. Sagraizot novalkātās kurpes vai zābakus, atlika materiāls, ko veikls kurpnieks varēja pārvērst atkal lieto-

jamos apavos. Tāpat pēc sašķirošanas un skalošanas tirgū atgriezās visas neskaitāmās pudeles — sākot ar sīkiem zāļu trauciņiem un beidzot ar vīna baloniem, kas pildīja Izejvielas pagrabus.

Šeit bija iemesls mazliet apcerēt norises un pārvērtības, par kuŗām parasti nemaz nedomā. Bet vienā otrā gadījumā prātā iešāvās arī Ķeņča vārdi, kroga stadulā apskatot nosperto aunu, ka „uz to pašu pilsētu aizejot dzīvie, kur beigtie”, un ka viņš beigto aunu „iegrūdīšot vien labi stipri sāli, un nepazīšot ne velns”.

Atceros, ka 1940. gadā, neatkarīgās Latvijas pašos pēdējos mēnešos, p/s Izejviela plaši reprezentējās arī Rīgā sarīkotā Taupības skatē, ko apmeklēja diezgan daudz ļaužu. Skates nolūks bija veicināt racionālizāciju un rādīt, kā aizstāt agrāk no ārzemēm ievestus materiālus ar Latvijā pieejamiem. Tolaik jau sāka just kaŗa iespaidu. Tad nu Izejviela ar saviem eksponātiem mācīja, ka vajagot rūpīgi vākt ne tikai pelnus, kas noderīgi kā mēslošanas līdzeklis, bet arī sodrējus, no kuŗiem izgatavojamas krāsvielas. Metalla lūžņi pārkausējami un pārvēršami jaunos rīkos vai pat mašīnās. Tāpat izmantojamas stikla lauskas, kauli, veci papīri un, protams, visāda veida lupatas, par kuŗām jau bija runa iepriekš.

Šai Taupības skatē vispār pavīdēja šis tas interesants. No bērza izaugumiem jeb puniem bija pagatavoti it glīti pelnu trauki, no pakulām un skaidām — jūŗas zāļu tapešu imitācija. Tika ieteiktas sieviešu cepures, kas, pārlokot un saspraužot, valkājamās vairākās variācijās. Rīgā un, šķiet, arī citās Latvijas pilsētās visai izplatīto „petrolejas ķēķu” vietā mudināja lietot spirta vāritājus un „malkas pavardīņus”, nelielu ierīci, ko kurināja ar skaliem. Cik no visiem šiem un vēl citiem pašu latviešu iecerētiem taupības pasākumiem realizējās praksē, nevaru pasacīt, taču liekas, ka maz. Drīz nāca vara, kam vairāk par racionālizāciju rūpēja „nacionālizācija”, tad atkal cita, kas visas saimniecības nozares pakļāva sava „totālā kaŗa” prasībām...

Vecāku rīdzinieku valodās diezgan bieži dzirdēja minam iževicus. Tā vispirms dēvēja krievu un baltkrievu strūdziniekus, kas, no Vitebskas vai Smoļenskas puses nākuši, mēdza pa Daugavu ierasties Rīgā agros pavasaros, tūlīņ pēc ledus iešanas, vezdami savās liellaivās — strūgās un skutkās — labību, linus un citus lauksaimniecības ražojumus. Kad īpašnieks bija kravu „nolīferējis”, strūgas parasti sacirta un pārdeva malkā, tā ka apkalpei, t.i. iževiciem, nācās mērot gaŗo ceļu mājup kājām. Vēsturiece I. Grasmāne, kas 1966. gadā Rīgā publicēja Daugavas tirdzniecības ceļam veltītu pētījumu, atkārtoti pieskārusies arī iževicu dzīvei, gan konsekventi izvairīdamās lietot šo it kā slavisko, taču tipiski vecrīdziniecisko vārdu. Viņa sauc tos vienkārši par strādniekiem un starp citu raksta: „Par nolīgto samaksu strūgu strādniekiem bija arī jāpārtiek, tādēļ tie ņēma līdz pārtiku, kuŗas lielāko daļu paslēpa kaut kur krastā apstāšanās vietās, lai, atgrieŗoties no Rīgas kājām, varētu atrast gatavus pārtikas krājumus. Tikai retais no strūgu strādniekiem esot pārnēsis mājās 3 rubļus no darba algas. Daudzi strūgu strādnieki pēc atgrieŗšanās mājās esot bijuŗi tik novārguŗi, ka tiem bijis nepiecieŗams ilgāks laiks spēku atgūŗšanai”. Līdz ar strūdziniekiem uz Rīgu plūda arī nevēlami elementi, ko rāda jau 1787. gadā izdotsais un turpmāk vēl noteiktākā formā atkārtotais rīkojums, ka strūgu, skutku vai plostu apkalpē nedrīkst būt ļaudis bez pases. Krievu preču piegādātāji, protams, centās šos nosacījumus dažādi apiet, jo kļaidoņus vai ubagus viņi varēja salīgt par zemāku maksu nekā par tiem 5—9 rubļiem, ko prasīja kārtīgi strādnieki.

Vēl citus apstākļus, kas veicināja „meŗonīgām bārdām apauguŗo iŗevicu” postu un trūkumu, piemin aculiecinieks Oskars Grosbergs savā grāmatā *Letland* (1930). Iŗevici, viņŗ stāsta, bija labi paziņas Rīgas policijas iecirkņos, kur tos aizvien vajadzēja nogādāt, kad tie ostas krogos un it seviŗķi Maskavas priekŗpilsētas „kneipēs” bija līdz pēdējai kapeikai nodzēruŗi savu niecīgo peļņu. Pēc tam tie devās gaŗajā atceļā uz dzimteni, kuŗŗ bieŗi notika „Kristus vārdā”, t.i. ubagojot. Grosbergs vēl piemetina, ka visbrī-

nišķīgākā, gluži neaptveramā, ierīce pasaulē iževiciem esot likusies pulkstenis.

Visu šo negātīvo apstākļu dēļ „iževics” bija ieviesies kā jēdziens ar stipri nicināmu nokrāsu, un to lietoja vēl ilgi pēc tam, kad sen vairs neviena strūga Rīgā nepienāca. Ja zēna gados pārrados mājās apputējis un nobridies, izjukušiem matiem un, it sevišķi, kreklā ar vaļējām krūšu pogām, tad māte dažu labu reizi aizrādīja, ka es staigājos apkārt kā iževics. Anšlava Egliša stāstā *Maestro* gleznotājs Sams savukārt izsakās par kollēgām: „Tā jau nav strādāšana, kā tie iževici un šķidreļi glezno, tā ir brudie rēšana”.

Tā kā man pašam par iževiciem nav un nevar būt nekādu atmiņu, tad jālūko viņu izskats ietēloties pēc aprakstiem. Emmija Zeidele (pazīstamās vācu rakstnieces Inas Zeideles māte), kas bija dzimusi un 19. gadsimta trešajā ceturksnī dzīvojusi Rīgā, savos bērnības tēlojumos piemin, ka „strūgu krievi” viņai allaž izlikušies tādi, it kā tie būtu visgaŗām ievīstīti brūnganos lūkos. Skaidrs, bez šaubām, ka no lūkiem bija darinātas tikai viņu vīzes. Augusts Deglavs savas *Rīgas* 1. daļā īsi konstatē: „Saraini, savēlušies . . . Kājas notītas”. Harija Marnica 1966. gadā izdotajā grāmatā par Daugavu un tās laiviniekiem vēl atzīmēts, ka strūdzinieki valkājuši puskaŗociņus ar vilnu uz iekŗpusi, turpretim viņu vadītājiem bijuŗi gaŗi kaŗoki un vīŗu vietā zābaki.

Dodamies uz Rīgu, strūdzinieki mēģināja pavairot savus niecīgos ienākumus, ņo to pārdodot Daugavas krastu iedzīvotājiem. Īss, bet zīmīgs tēlojums par to atrodams Raiņa bērnības eposā *Saules gadi*. Agrā bērnībā Rainis, kā zināms, neilgu laiku dzīvoja sava tēva nomātajā Randenes muiŗā Latgalē, pašā Daugavas malā. Lai gan viņŗ tad nebija vairāķ kā ķetrus vai piecus gadus vecs, viņam no ņi posma saglabājuŗās spilgtas atmiņas, starp citu arī par strūgām, kas slīd pa straumi, dziļi iegrimuŗas viļņos, „tā kā govis, upē peldot”. Par minēto sīķtirdzniecību ņādas rindas:

*Brauc no strūgām sīkas laivas,
Pārdod saldus baranciņus,
Sausas sēnes, sūrus rutkus —
Atminoties sūrst vēl mute.*

Kā šai dzejojumā, tā citur Rainis arī apgalvojis, ka viņu dziļi ietekmējušas gudu resp. baltkrievu strūdzinieku dziedātās sērīgās tautas dziesmas. Savā atmiņu un vērojumu grāmatā *Kastaņola* viņš iestarpinājis pārdomas par tobrīd, ap 1928. gadu, aktuāliem sarežģījumiem latviešu attieksmēs ar baltkrievu minoritāti, kuŗai pēc viņa ieskata būtu bijusi piešķirama plaša kultūrāla autonomija. Ka tas — visvairāk konfesionālu iemeslu dēļ — veicinātu Latgales latviešu denacionālizāciju, Rainis liedzās saprast; viņš sapņoja, ka notiktu pretējais — „pārākā latviešu kultūra varētu tiešām atvest atpakaļ šos aizlaidušos vanaģus”. Ar pēdējo vārdu bija domāts kāds Vanags, kas iespiedis dzejoli Rīgā izdotajā *Golas Belarusa*, kamēr — piebilst Rainis — „agrāk rīdzinieks nicinoši baltkrievus sauca par iževiciem”. Bērņībā iemantotas simpatijas reizēm neizgaist visu mūžu, nekādās pārmaiņās, un tā tas šai gadījumā liekas bijis arī Rainim.

Savu siktirdzniecību iževici turpināja vēl arī pašā Rīgā. Kā stāsta Deglavs, viņi pārdevuši „vai vistu, sviestu, olas, vai atkal mērrutkus, saulespuķu sēklas, vai pat lāču šķiņķus un pa reizei pat dzīvus lācēnus”. — Nožēlojamie lācēni! Divkārt nožēlojamie ļaudis, kas tos pārdeva un pirka ātrākai vai lēnākai, bet vienmēr tikpat moku pilnai nāvei!

Homēra *Iliadas* 5. dziedājumā pieminēts varonis Stentors, kas esot spējis kliegt tik stipri kā piecdesmit brašākie vīri kopā. Kādu balsi, kas, protams, ne gluži, taču zināmā mērā būtu varējusi konkurēt ar Stentoru, arī man gadījies atkārtoti dzirdēt. Runa te nav ne par varoni, nedz pat par vīrieti: šī kliegzēja bija branga latviešu sieva, dzeltenu vilnas lakatu ap galvu. Ratiņus stumdama, viņa apstaigāja Čiekurkalnu un tā tuvāko apkaimi, un viņas sauciens: „Reņģes, reņģes, svaigas reņģes!” ne vien klusos rītos, bet arī cauri dienas trokšņiem bija saklausāms jau no liela atstatuma. Bija vēl citi, kas piedāvāja līdzīgā veidā gan svaigas, gan žāvētas zivis, taču man liekas, ka vislabāk veicās tieši šai sievai — un puslīdz droši viņas ārkārtīgās, varenās balss dēļ. Dažs labs, to izdzirdis, sāka smieties un lika ievīstīt avīzes lapā kādu kālu reņģu, ko citādi varbūt nemaz nebūtu pircis. Vajadzības gadījumā šī sieva būtu viegli pārspējusi pat tādas kliegšanas lielmeistarus, kādi bija atrodamī starp veciem virsseržantiem un kuŗu komanda „Mierā!” parasti aizvilņoja pāri kazarmu laukumiem kā ierūsējuša metalla skaņā dārdošs „Errrā!”

Kas zina, kur vēlāk, kaŗa un pārvērtību laikos, palika šī reņģu sieva? „Liela mute” taisni tad varēja gan brīžiem būt noderīga, bet vēl biežāk bīstama. Tomēr gribētos domāt, ka viņa ar savu sparū nepiedzīvoja tik bēdīgu likteni kā Čaka notēlotais viņas kollēga, reņģu Andrejs, kas beidzot pameta pat pusstopu tikpat kā neaizkartu un kam atlika tikai viena vēlēšanās: nomirt uz zvīņām klātajiem akmeņiem Daugavmalā, līdzās saviem zaļajiem zivju ratiņiem.

Kādu dzejoli, īstenībā mazu žanra ainu, reņģu sievai veltījis Antons Austriņš. Šai sakarā jāpiebilst, ka Austriņa reputācija kā populārā uztverē, tā literātūrvēsturiskos

rakstos ir mazliet vienpusīga. Viņu atceras kā sparīgu, bieži pārdošu t.s. dekadentu (laikmetā īsi pēc 1905. gada revolūcijas), bet visvairāk piemin viņa lauku, pirmā kārtā Piebalgas un tad arī Latgales tēlojumus. Spriežot pēc izdevumu skaita, viņa labākā grāmata būtu *Puišķans*, kas liekas visai problēmatiski. Šai jautājumā domas, bez šaubām, var dalīties, turpretim apstrīdēt nenāktos to, ka pārāk maz ievērots Austriņš palicis kā Rīgas un it īpaši Pārdaugavas nomaļu tēlotājs. Tiecoties pēc intima ieskata šais nomalēs un turienes ļaužu dzīvē 20-os gados un 30-to gadu sākumā, Austriņa attiecīgie dzejoļi un stāstiņi dod daudz asi tvērta, spilgta un sulīga. Galvenos vilcienos tāda pati kā Pārdaugavā aina bija arī citās Rīgas priekšpilsētās, atskaitot „Maskavas forštati”, kur dominēja slaviskais elements.

Austriņu sevišķi valdzināja, kā viņš pats izteicās, neievērotie — tie, kuņus rakstnieki vai dzejnieki parasti neatzīst par uzmanības vērtiem. Līdzās reņģu sievai viņš tēlo frizierus, peldētavas uzraugu, autobusa kasieri, veļas mazgātāju, maizes izvadātāju, Torņakalna kazu ganu, pat suņu ķērējus (tos viņš gan vērojis Rīgas jūrmalā, kaut tie darbojās arī pašā Rīgā). Nepamanīts Austriņam, protams, nav gaŗām paslīdējis vēl kāds darbinieks, kas periodiski uzklīda Rīgas pagalmos un faktiski bija visai gaidīts viesis:

*Staiģājot gar logiem veciem,
Stiepjot tecilu uz pleciem,
Vīrs ar melnu bārdu sauc,
Nažus trīt, lai sanāk ļaud's . . .*

Nažu trinējs, lietodams ir tecilu, ir galodu, asināja ne tikai nažus, bet arī šķēres un cirvjus. Viņam aizvien gadījās kādi skatītāji, jo spožās dzirksteles, kas leca no strauji grieztās tecilas, mudināja apstāties un palūkoties. Viņa vienkāršie pakalpojumi toreiz vēl atmaksājās, taču nezinu, vai tagad Rīgā vairs būs kāds klejojošs nažu trinējs. Stokholmā pēdējo manīju ap 1953. gadu.

Tā kā pats Austriņš Pārdaugavā dzīvoja dzelzceļa līnijas tuvumā, tad viņa tā laika dzejā nereti runa par vilcieniem un to radītajām skaņām. Pavīd arī kāds cits zīmīgs sīkums, kas būs prātā ikvienam nomaļniekam: rietošās saules staros dzelzceļsarga būda kūp kā patvāris, jo sargs tur gatavo sev vakariņas.

Ja paraugam gribētu bez izlaidumiem citēt kādu no Austriņa Pārdaugavas cikla dzejoļiem, tad es izvēlētos šādus vienkāršus distichus, kuŗu virsraksts ir *Pašā nomalē* un kas vienādi raksturīgi kā videi, tā autoram:

*Ej, kurp iedams, sētās dzied
Gaiļi. Smakas nāsīs lied.
Supi rej i vārnas ķērc.
Sievas baļļā veļu mērc.
Puķupodiem aizkrauts logs.
Dažur sagāzies vecs žogs.
Veikalnieka auto stieg
Smiltis; būs te jāiemieg.
Kājnieks priecīgs tālāk jož,
Lai nu kungi gaisu ož.
Iet, lūk, nabags stiklenieks, —
Kaste muguru tam lieks.
Saimniece sauc: „Stikleniek,
Panāciet, rūts jāieliek!”
Griežas sētā smaidīdams,
Grasi peļņas gaidīdams.
Noliek kasti, pavaicā,
Cūkas te vai nestaigā.
Rudens vēls. Snauž upīte.
Vītoliņš līkst pakrastē.*

Arī šeit uzduŗamies kādam vecam, pie „neievērotiem” piederīgam paziņam. Vīri, kas, stiklus plakanā kastē uz muguras nesdami, apstaigāja namus un apvaicājās, vai nav ieliekama kāda rūts, laikam gan bija galīgi izzuduši jau ap 30-to gadu beigām, taču man vēl gadījies vienu otru no viņiem redzēt. Labi atceros kādu pavecu, diezgan spē-

cīga auguma, taču nomākta izskata žīdu apsarkušiem plakstiņiem, kuŗš smagiem soļiem brida ar savu stiklu kasti kaut kur pa smilšainajiem klajumiem starp Čiekurkalnu un Mežaparku.

Tomēr ne allaž Austriņu inspirējusi nomale vien: ir viņam arī dzejoļi un tēlojumi, kas saistās ar pilsētas centru. To vidū kāds visai makabrs dzejolis ar noskaņām, kādas latviešu rakstniecībā samērā bieži pazibēja t.s. saimnieciskās krīzes laikmetā. Autors bijis aculiecinieks trim nelaimēm vienā dienā: pie Torņakalna pārbrauktuves ātrvilciens nogalinājis paģirainu sievu, tālāk iekšpilsētā rēgojas katastrofā sadragāts auto, parka publiskā atejā paģībusi gul' jauna kokaīniste. Līdzīgus momentus, aizvien Rīgas fonā, atrodam Čaka, Austras Skujiņas un vēl citu tobrīd vismodernāko, par Austriņu stipri jaunāko dzejnieku vārsnās.

Ja šeit minētos Austriņa darbus sakopotu atsevišķā izdevumā (neliela grāmatiņa no tiem iznāktu), tad būtu pienācīgi uzsvērts kāds īpats vaibsts, kas viņa literārā sejā iezīmējās mūža nogalē. Bez tam tāda grāmatiņa, kaut tā puslīdz droši neapmierinātu kāda īsta vai iedomāta „avangarda” prasības, būtu jauks palīglīdzeklis tiem, kas grib atcerēties Rīgas ikdienu un, visvairāk, tās „mazos laudis”.

Iepriekš bija runa par reņģu sievu, bet līdzās tai katrā ziņā jāpiemin arī piena sieva, kas ik rītu ieradās daudzos dzīvokļos. Aiz iemesliem, kuŗus nespēju izskaidrot, lielā daļā rīdzinieku ilgi valdīja ieskats, ka veikalos pārkamais „pudēlpiens” būtu kaut kādā veidā neveselīgs un neapšaubāmi mazvērtīgāks par to, ko piegādāja piena sievas. Šīs sievas nebija nekādas bagātnieces. Viņas dzīvoja vai nu Rīgas vistālākajās nomalēs, vai Rīgai vistuvākajos pagastos, un reti viņām piederēja vairāk nekā trīs vai četras govīs. Lai nogādātu pienu pilsētas centrā, viņām, protams, vajadzēja arī zirga un pajūga, taču iespējams, ka transporta jautājumu tās dažkārt atrisināja, vienojoties ar kādu smago ormani vai līdzīgi. Pircējiem, pat piektajā un sestajā stāvā, sievas uznesa pienu kanniņās,

no kuŗām to iemērija stopā un tad pārlēja krūzēs vai citos traukos. Ciktāl šis piens higiēniski pārspēja „pudelpienu”, nav šeit pārspriežams.

Jāpiebilst, ka Latvijā vispār bija izplatīti aizspriedumi pret dažām uzturvielām. Tā, piemēram, esmu ne vienreiz vien pieredzējis, kādu gandrīz vai nožēlu un nicinājumu radīja apgalvojums, ka cepjot sviests ļoti labi aizstājams ar margarīnu. „Apžēliņ!” izsaucās vecas, krietnas saimnieces. „Es lai ceptu savu cvībelklopsi mērkaķa taukos!”

Piena sieva, latviete, bijusi raksturīga figūra Rīgā jau sen. No 18. un 19. gadsimta mijas saglabāties arī viņas attēls, par ko — kā daudzos līdzīgos gadījumos — gādājis nenogurdināmais un mūžam cildināmais Johans Kr. Broce. Viņa akvarelis rāda piena sievu, kas sēž pītos t.s. kurvja ratos. Rokās viņai groži un pātadziņa, pie kājām prāva piena muca. Viņas lakats apsiets ap galvu it kā cepures veidā, bet pakausi atstājot neapsegtu. Kā šis galvas lakats, tā otrs, kas pārņemts pār pleciem, balts ar sīkām sarkanām svītrām. Balti un svītroti arī krokainie lindraki, taču to svītras platākas un zaļas kā sūna.

Citā Broces zīmējumā rādīta piena sieva, kas stāv kājās, nelielu mucīņu un vēl dažus traukus turēdama, muguru pret skatītāju pagriezusi. Viņas apģērbs visumā tāds pats kā ratos sēdošajai sievai, bet redzamas arī viņas melnās ādas kurpes ar zemiem papēžiem.

Tomēr izrādās, ka ar pienu vecajā Rīgā nav tirgojušās sievas vien. Blakus viņām Broces galerijā pavīd *ein lettischer Bauerjunge* visgaŗām pelēkās pašauštās drēbēs, kuŗa vienīgais greznums ir balts, sarkaniem punktiem nosēts kaklauts. Attēlam Broce pievienojis šādu paskaidrojumu: „Latviešu zemnieku zēns, kas katru rītu nes uz pilsētu pienu un krējumu, ko piedāvā pirkšanai, šurp un turp pa ielām staigādams un *Pirk Peen* saukdams”.

Vispār Broces zīmējumi paveŗ ļoti plašu ainu ne tikai par toreizējo Rīgu, bet arī par tās iedzīvotājiem, viņu izskatu un tēriem. No latviešiem, līdzās minētajiem piena piegādātājiem, ievēribu pelnī kāds puisis (Kerl), kas piedāvā pircējiem lašus, un „kāds jauns nevācu pārcēlājs”.

Tie abi it smalki ģērībušies, melnām eleganti ielocītām platmalēm galvā. Trūcīgāks kāds Rīgas apkārtnes zēns ar aitādas cepuri un brūnām pastalām. Tas, raksta Broce, ievēdot pilsētā skujas un saucot *Skui, Skui*, tās piesolīdams. Sīki sakapātas skujas pilsētnieki mēdzot izkaisīt istabās un svētkos vai svinībās arī durvju priekšā; tāpat ar tām un zāģu skaidām apzīmējot ceļu, pa kuŗu virzās bēru gājieni. Pēdējā paraža, kā pats labi atceros, Rīgā nebija izzudusi vēl 1930-os gados. Bez tam Broce zīmējums un īsos aprakstos notēlojis Rīgā nodarbinātu latviešu bērnu mācītājus, kurpnieka mācekli ar stāvu apkakli un melnu priekšautu, turīgu zvejnieku no pilsētas apkaimes.

Dzīvo vidū tagad neatradīsies vairs neviens, kas būtu sastapies ar t.s. vanderzeļiem. Tomēr vēl 19. gadsimta pirmajā pusē vairākiem Rīgas amatiem (it īpaši namdariem un mūrniekiem) bija obligāts nosacījums, ka par meistarū nedrīkst kļūt māceklis, kas vismaz trīs gadus nav bijis vanderzellis ārzemēs, t.i. papildinājis zināšanas, kļūdamas apkārt un strādādamas dažādās vietās. Līdzīgi kļūdotāji ieradās no citām zemēm Latvijā. Ka vanderzeļū netrūka arī mazliet vēlāk nekā tikko minēts, liecina tas, ka par viņiem vairākkārt runa Juŗa Neikena 1860-os gados sacerētajos stāstos. Daŗam labam, kas skolā lasījis *Bāri*, būs palicis prātā „cunftīgais zellis” Cange. Kaut Neikens ļauj noprast, ka savā kalēja amatā Cange nav bijis nemākulis, pievilcīgās krāsās viņš to netēlo. Cangem nav ne lāga krekla mugurā, ne veselu zābaciņu kājā. Svētdienas rītos viņš klabina rīkus, pēc tam krogā dzeŗ un spēlē kārtis, bet pirmdienās svētī „zilo mandagu”. Vēŗu Jēcis viņam viegli ieblēdi viltotu naudu, un Cange nonāk cietumā, lai gan aresta brīdī „ar varu pretī lauzās, kļūdamas, šis esot cunftīgs birģelis un ne kāds falšmincers”. Pretstats Cangem ir cēlais Roberts citā Neikena stāstā, *Par Oliņiem*, taču par viņa vanderzeļļa gaitām uzzinām vienīgi to, ka viņš „pārstaigājis Kurzemi, to jauko Dieva zemīti, un savā amatā daudz mācījies”.

Atbilstoši tipi būs bijuši arī reālītātē. Vēŗīgs un kārtīgs vanderzellis, apkārt klaiņodams, varēja tieŗām daudz

pieredzēt un iemācīties. Ceļošana notika gandrīz vienmēr tikai kājām, un ne jau visi vanderzeļļi nokļuva ārzemēs, kā to prasīja amata šrāgas: liela tiesa, no Rīgas nākusi, pavadīja attiecīgos gadus turpat Baltijas pilsētās vai lauku centros. Līdzekļus klejojuma uzsākšanai deva īpaša šim nolūkam paredzēta amata kase. Ikviens vanderzeļlis bija apgādāts ar dzimšanas, zeļļa un vēl citām apliecībām; nokļuvis izraudzītajā vietā, viņš tās uzrādīja sava amata mītnē jeb „ērbēģī”, kur tad amatbrāļiem bija dabisks un neapstrīdēts pienākums viņu atbalstīt. Ja galīgi pietrūka naudas, vanderzeļlis mēdza to, aplinkus runādams, izlūgties jeb „fechtēt” (šis vārds bija pazīstams arī Rīgas latviešu žargonā līdz visjaunākiem laikiem). Negatīvā virzienā vanderzeļļu vidū attīstījās pat speciāla „fechtētāju” pasuga, kas pārtika no vairāk vai mazāk labprātīgām dāvanām un kuŗu klaiņojumi reizēm turpinājās līdz mūža galam. Viens otrs no viņiem — sevišķi, ja tas zināja jaunumus un prata veikli stāstīt savus piedzīvojumus — bija labi ieredzēts, bet gadījās arī tādi, kas noslīdēja līdz Canges stāvoklim.

Rīgas vanderzeļļu attiecības ar latviešu zemniekiem bija dažādas. Visumā viņi izturējās pašapzinīgi vai pat augstprātīgi un vēlējās, lai laucinieki tos godinātu par „kungiem”. Taču starp vanderzeļļiem atradās arī ne viens vien pārvācots latvietis: vāciskumu prasīja kāds paragrafs iepriekš pieminētajās, ceļojumam nepieciešamās apliecībās. Kur šis vāciskums neizpaudās kā „kārķļu vācieša” uzpūtība, bet bija tikai maska, tur zeļļu saskare ar zemniekiem varēja būt intimāka. Klejotāji katrā ziņā ieviesa laukos zināmus pilsētas kultūras elementus, cita starpā — dažādus anekdotiskus nostāstus un ziņģes. Savā laikā ļoti bieži dziedāta dziesma, kas sākas ar pantu:

*Ar spieķi iekš rokas, aiz cepures zieds,
No gājēja viena pa zemēm ceļš iets.
Viņš pilsētas redz, un viņš ciemiņus sveic,
Bet projām tam jāiet, viņš tālāki steidz . . .*

To 1850-os gados latviski tulkojis Juris Alunāns. Tā ievietota arī mūsu dienās publicētos latviešu „galdā dziesmu” izdevumos, tātad jāpieņem, ka šur un tur to dzied vēl šobrīd. Bet īstenībā tā ir varbūt pati populārākā seno vanderzeļļu dziesma.

Šai vietā lai minēts arī Šendo van der Bechs, kas gan nebija vanderzellis, tomēr viens no tiem dīvainajiem svešzemju klejotājiem, kādu Rīgā nav trūcis līdz vēl samērā nesenaī pagātnei. Mani aizvien valdzinājušas šīs senās sejas, kas, kāda dokumenta vai citas liecības apgaismotas, brīdī paspīd Rīgas aizgājušo dienu krēslā, lai tūliņ pēc tam atkal izbālētu un nozustu. Esmu par tām arī atkārtoti rakstījis, taču seju virkne ir gaŗa, un aiz zudušajām allaŗ pavīd jaunas.

Miŗelis Šendo van der Bechs par spīti savam it kā holandiskajam vārdam bija grieķis un dzimis Maķedonijā, bet viņa dzimšanas (tāpat kā nāves) gads nav zināms. Studējis Italijā, viņš Padovas universitatē ieguva medicīnas un filozofijas doktora gradu. 1718. gadā viņš pazīb Turcijas kaŗa laukos, mazliet vēlāk apmetas Konstantīnopolē, tad kļūst par Valachijas fīrsta Maurokordato „mīesas ārstu”. Fīrsts izturas pret viņu rupji un ļauni, starp citu nolaupeidams viņam kāda liela, jau sakārtota leksikona manuskriptu. Šendo dodas uz Pēterpili, strādā kādā slimnīcā par vīrsārstu, bet 1727. gadā pārbrauc uz Rīgu. Te viņa tiešais priekšnieks ir ģenerālis Lasī, kas tai pašā gadā vada Usmas ezera ielenkšanu, lai notvertu vai padzītu Zīvjū salā resp. Moricsalā pabēgušo Kurzemes hercoga troņa pretendentu Sakšu Moricu. No ielenkuma izkļuvis, Morics vairs Kurzemē nekad neatgrieŗas. Viņa vietā iebklus princesei Annai Joanovnai, kas uzturas Jelgavas pilī, līdz 1730. gadā top par Krievijas carieni, drīz stājas kādreizējais Vīrcavas muiŗkungu Ernests Bīrons. Šīs bīstamais vīrs apzīmogo arī Šendo van der Becha turpmāko likteni.

Būdams rosīgs kolekcionārs, Šendo bija savācis ļoti vērtīgu monētu krājumu. Iepazīnies ar Bīronu, kas Annas uzdevumā bieŗi braukāja uz Pēterpili un pa ceļam apstā-

jās Rīgā, viņš tam atkārtoti un labprāt izrādīja savus dārgumus. Prominentais viesis aizvien izteica viņam cieņu un apbrīnu. 1730. gadā Bīrons, joprojām Annai cieši līdzās turēdamies, kļuva par Krievijas faktisko valdnieku. Drīz pēc tam Šendo saņēma ziņu, ka Bīrons justos priecīgs, ja varētu iegūt daļu no viņa izcilās numismatiskās kolekcijas. Šī vēlamā daļa aptvēra tieši visretākos objektus. Šendo atteicās. Bīrons pavēlēja viņu apcietināt un izsūtīt no Rīgas uz Sibīriju.

Pēc 1741. gada, kad uz Sibīriju nācās aizceļot pašam Bironam, Šendo atguva brīvību. Tomēr viņa mūža gals izdziest it kā miglā. Var jau būt, ka Šendo nepiederēja, kā mēdz teikt, pie tā Kunga labākajiem bērniem. Taču skaidrs liekas arī tas, ka viņa dzīvi stipri iedragāja divi „laicīgi” kungi: rumānis Maurokordato un kurzemnieks Bīrons.

Iespēstā veidā vēl šobrīd pieejami vairāki Šendo van der Becha darbi latīņu valodā, bet pievilcīgāka par tiem šķiet viņa svešādā, eksotiskā ēna 18. gadsimta Rīgas šaurajās, krēslainajās ielās.

23.

Pie Centrāltirgus atradās restorāns, kuŗa īpašnieks saucās Doka. Netiku nekad tur bijis, bet, gaŗām ejot, aizvien atcerējos *Jauņākajās Ziņās* lasītu aprakstu, ka kāds ormanis, šai krogā desas ar skābiem kāpostiem ēzdams, ierijis dakšiņu un nogādāts slimnīcā operēšanai, kas arī ļabi izdevusies. Īstenībā šis gadījums nav tik brīnumains, kā varētu izlikties. 1967. gada novembrī Zviedrijā plaši rakstīja par kādu somieti, kas 15 gadu agrāk,

mēģinādama izvemties, bija norijusi zobu suku. Kad nu beidzot kādā Stokholmas slimnīcā suku operatīvā ceļā izņēma, tā izskatījās gluži normāla, tikai nodilušiem sariem. Chirurģi paskaidroja, ka operācija nekavējoties izdarāma vienīgi ļaudīm, kas norijuši asus priekšmetus, to vidū dakšiņas. Citas lietas, kā apliecināja arī minētās somietes piemērs, varot spēcīgā kuņģī gulēt gadiem, nesagādādamas lielu neērtību.

Garām Dokam parasti gadījās iet pa ceļam uz Valsts papīru spiestuvi, kas aizņēma diezgan prāvu platību Maskavas un Puškina ielas stūrī. Tās nosaukums, tāpat kā daļai citu iestāžu, bija vairākkārt mainījies līdz ar mainīgajiem politiskajiem apstākļiem. Valsts papīru spiestuve — Valsts papīru spiestuve un naudas kaltuve — VAPP paraugspiestuve — Latvijas vērtspapīru spiestuve, tāda bija oficiālo apzīmējumu virkne no šīs spiestuves sākumiem pirmajos Latvijas neatkarības gados līdz vācu okupācijas beigām 1944. gada rudenī.

Mana pirmā grāmata, Bairona *Manfreda* tulkojums, vēl paspēja 1940. gada pavasarī iznākt ar atzīmi titullapas mugurpusē, ka tā iespiesta Valsts papīru spiestuvē un naudas kaltuvē. Taču tolaik man negadījās tur iegriezties, jo visas apgāda lietas kārtoja Roberts Kroders. Kad 1941. gada pēdējos mēnešos turpat iespieda Anšlava Eglīša un manu kopējo dzejoļu krājumu *Mijkrēslī*, tā jau saucās par Latvijas vērtspapīru spiestuvi. Tad arī iepazinot ar tās direktoru Lūdolfu Libertu un tipografijas nodaļas vadītāju Ansi Auziņu.

Auziņš bija sirms, mazrunīgs, ļoti nosvērts vīrs, kurā varēja jaust īstu lietpratēju un amata meistarību. To apliecināja arī viņa 1942. gadā izdotā *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca*, enciklopēdiska rakstura leksikons, ar ko varētu lepoties dažs labs akadēmiski izglītoti zinātnieks. Ka tāds apgalvojums nav pārspīlēts, rāda cita starpā tas, ka savās prasībās ārkārtīgi stingrais Endzelīns bija labprāt sadarbojies ar Auziņu, apspriežot un slīpējot vārdnīcā lietojamo nomenklatūru. Auziņa izskatu bojāja viņa neparasti lielais, grubuļainais, zilgani mēļais

deguns. Paviršiem vērotājiem te nelikās daudz ko prātot: „Tas no dzeršanas”. Zinātāji turpretim stāstīja, ka Auzuņa degunu samaitājusi kāda ādas slimība, jo alkoholu viņš patērējis mērenos kvantumos.

Par Lūdolfu Libertu dzirdēti, sevišķi no citu gleznotāju puses, visai dalīti vērtējumi. Daži ekstrēmisti (protams, tikai privātās sarunās) izteikušies, ka viņš vispār nebūtu dēvējams par mākslinieku, bet gan par ierēdni un karjēristu. Turpretim vismaz pāris viņa mācekļi, kā arī man gadījās novērot, cienīja savu meistarū tādā mērā, ka pat ikdienā atdarināja viņa runas veidu un manieres. Neatkarīgi no šīm un līdzīgām galējībām būs grūti noliegt, ka Liberts bija iespaidīga personība. Tieksme pēc labas karjēras viņā, bez šaubām, bija markanta. Tam nevajag skaidrāka pierādījuma par dažādajiem senlatviešu valdnieku „portretiem”, ko viņš darināja laikmetā pēc 1934. gada 15. maija un ar kuņiem Rīgas pilī tika piepildīta vesela istaba. Ar komiku jau robežojas tas, ka Indriķa chronikā minētajam Veko, kas viens varonīgi cīnījies pret deviņiem krieviem, Liberta gleznojumā bija senlatvisks apģērbs, bet Kārļa Ulmaņa seja (par to joprojām var pārliecināties, aplūkojot šīs gleznas reprodukciju *Senatnes un Mākslas* 1938. gada 4. nr.). Un tomēr: Libertam varēja daudz ko piedot, jo viņš bija būtisks jeb „dzimis” diplomāts, kādēļ arī personīga saskare ar viņu aizvien sagādāja prieku. Aiz šī iemesla vācu okupācijas laikā nereti aizstaigāju uz Vērtspapīru spiestuvi, allaž atrazdams kādu it kā pietiekami svarīgu iegastu, bet faktiski tikai tādēļ, lai brīdi būtu kopā ar Libertu.

Ir puslīdz skaidrs, ka es viņu ne reizi vien traucēju, taču viņš vienmēr nāca man pretī ar saulainu smaidu sejā un platā puslokā izstieptām rokām, t.i. sagaidīja mani kā mīļu, ilgi neredzētu draugu. Reiz, kad biju publicējis īsu, gluži nenozīmīgu interviju ar viņu, Liberts apgalvoja, ka esot gatavojies rakstīt man pateicības vēstuli par lielisko apceri, bet neaļas dēļ nepaspējis. Drusku labāk izprast šo apgalvojumu man palīdzēja kāds citā gadījumā izteikts viņa aforisms — sakarā ar kaut kur iespiestu nelabvēlīgu

atsauksmi: „Vienalga, ko raksta un runā, — ka tikai raksta un runā”.

Varbūt vairāk nekā jebkuŗš cits latvieŗu mākslinieks Liberts ieskatīja un izmantoja iespējas, ko dod t.s. *public relations*. Tādēļ viņš arī labprāt un plaši runāja par saviem darbiem un iecerēm. No pēdējām, par spīti viņa lielajai enerģijai, tomēr ne visas realizējās. Tā, piemēram, 1942. gadā viņš man stāstīja, ka viņu ieinteresējusi klasiskā senatne un ka viņš strādādot gar prāva apjoma figūrālu kompozīciju *Odisejs un sirēnas*, kuŗai jau pagatavojis vairākus metus. Taču neatceros, ka šī glezna jebkad būtu parādījusies atklātībā.

Ap to paŗu laiku Liberts bija nodomājis illūstrēt E.T.A. Hofmana *Velna eliksīrus*, bet arī tas palika tikai projekts. 1939. gadā ar toreizējo Grāmatu Zieda redaktoru Robertu Kroderu par tā paŗa romāna illūstrācijām bija vienojies Kārlis Padeģs, bet ņo norunu (laikam pat līgumu, jo grāmatu izsludināja katalogā) izjauca Padeģa nāve. Tā notika, ka illūstrēti *Velna eliksīri* — ar Niklāva Strunkes zīmējumiem — Veronikas Strēlertes tulkojumā iznāca ne ātrāk kā 1954. gadā Stokholmā.

Liberts mīlēja reprezentēties, arī uzķavēties ļautrā sabiedrībā, lai gan vienmēr paturēdams nepārspīlētu, taču ļauŗamu distanci starp sevi un pārējiem. Tā saucamie bohēmieŗi, kādu Rīgā netrūka, neķad neuzdrīkstējās vienkārŗi „iebrukt” viņa mājā, tāpat kā viņš nepiedalījās to klejojumos. Tas bija viens no iemesliem, kas viņam sagādāja bohēmas aprindās ļoti nicināmo „augstā ierēdņa” apzīmējumu. Tomēr, ja tas aiz kāda apsvēruma ņķīta pareizi, viņš arī ņai ziņā varēja savu izturēŗanos grozīt.

Tā 1943. gadā novēroju, ka Rīģas pilsētas mākslas mūzeja priekŗstelpā sastapās „divas pasaules”. Bija tikko atklāta kāda izstāde, un apmeklētāju vidū gan ņe, gan tur pazibēja Jāņa Tīdemaņa platais, impozantais stāvs. Krietni ieburzītie svārķi un asie bārdas rugāģi liecināja, ka viņam aiz muguras liksmi pavadīta nakts un ka tagad jācieŗ no tās sekām. Viņš aprunājās ar vienu draugu vai paziņu, tad ar otru, bet visi skeptiski ņūpoja galvu. Pēķŗņi

viņš pamanīja, ka pie kādas sienas elegantā tumšā uzvalkā, slaidi izslējies, stāv Liberts. Tīdemanis tūliņ gāja viņam klāt, sita pa plecu tā, ka Liberta cēlā stāja jūtami sašķobījās, un sauca: „Tagad tu, profesors, nāks man līdz un izmaksās man vien' šnabi!” Liberta seja atplauka visgaišākajā smaidā, viņš paplēta rokas sev ierastajā plašajā žestā un gandrīz tikpat skaļā balsī kā Tīdemanis sacīja: „Tev, Džon, katrā laikā!” Pēc tam viņš saņēma Džonu aiz elkoņa, un abi aizsoļoja lejā pa mūzeja baltajām marmora kāpnēm.

„Sper atspērēs un ēd astras!” vēl nosaucās Tīdemanis. Tā viņa redakcijā skanēja pazīstamā klasiskā paruna: „Per aspera ad astra”.

Vērtspapīru spiestuve vācu okupācijas laikā bija vienīgā, kur varēja iespiest tehniski nevainojamus gleznu attēlus vairākās krāsās. Liberts pats nevilcinājās šo iespēju izmantot, un man joprojām saglabājusies viņa lielā, krāšņi izdotā monografija ar slaidos vilcienos ierakstītu veltījumu: „Labai piemiņai L. Liberts. Rīgā, 18. X. 1943”. Turpretim no citiem māksliniekiem, iekām reproducēja viņu darbus, Liberts vēlējās zināmus — ne jau taustāmus, bet vārdos izteiktus — respekta apliecinājumus. Ja tādu pietrūka, spiestuvē radās sastrēgumi vai citi, neparedzēti un nenovēršami, kavēkļi. Tā ilgi „aizspriedās”, piemēram, Valdemāra Tones monografija, kas paspēja iznākt tikai 1944. gadā, kaut bija sagatavota krietni agrāk. Tone bija Mākslinieks un Meistars tai literātu un gleznotāju nogrupējumā, kas pulcējās ap Viktoru Eglīti un pie kuŗa piederēja arī Tones monografijas autors Anšlavs Eglītis, un Liberts labi zināja, ka viņa — Liberta — titulus šai pusē ar lielo burtu neraksta.

Nebūs vairs, domāju, pārāk daudz to, kas atcerēsies, ka kopš pašām 1943. gada beigām un līdz 1944. gada rudens chaotiskajām dienām Rīgā iznāca neliela apjoma monografiju serija ar kopējo nosaukumu *Latviešu māksla*. To izdeva gleznotāja Elza Druja-Foršū, un tās redaktors bija Liberts. Serija bija iecerēta ļoti plaši — tā, lai tā aptvertu visus kaut cik ievērojamos latviešu māksliniekus

un bez tam vēl raksturotu zināmas mākslas nozares un žanrus. Sējumiņi bija numurēti, tomēr neiznāca numerācijas kārtībā. Katram bija 64 lappuses, no kuņām divas aizpildīja teksts, pārējās vienkrāsaini, Vērtspapīru spiestuvē iespiesti attēli. Šie izdevumi nav vienkopus reģistrēti nevienā bibliografiskā pārskatā, taču esmu gandrīz pārliecināts, ka man tie ir visi, bez iztrūkuma, pavisam astoņi.

Serijas 1. nr. bija veltīts Kārlim Hūnam. Tas satur Alberta Prandes sarakstītu biografiju un 58 Hūna darbu attēlus (ieskaitot atsevišķu gleznu izgriezumus un detaļu palielinājumus.). Prandes raksts ir korekts un kodolīgs; viņš bija par Hūnu daudz plašāk rakstījis jau iepriekš, 1925. gadā, *Ilustrētā Žurnālā*.

Visjaunākajā laikā Hūnam ļoti plašu apceri veltījis Hugo Vītols savā grāmatā *Atmodinātās atbalsis* (1969). To raksturo liela mīlestība un entuziasms, un Vītola tēlojumā Hūns parādās gandrīz kā latviešu patriots. Es vispār vairošos no strīdiem — un vismazāk gribētu strīdēties ar Hugo, taču viņa viedoklis minētajā jautājumā man šķiet drusku problēmatisks. Manu šaubu pamatā ir liecība, ko atstājis kāds neapšaubāms patriots, kas savu pārlicību izteicis ne vien vārdos, bet arī cīņijies un cietis tās dēļ. Tas ir dzejnieks Auseklis. Viņa nublicētos manuskriptos atradās dažas kodīgas piezīmes, kas vēlāk iespiestas viņa kopotos rakstos un kur vēstīts par Hūna tēva, Madlienas skolotāja un ķesteņa, 50 gadu darba atceri 1872. gada 1. maijā. Arī viņa „dēls, skunstmālders, profesors, bij atceļojis no Vīnes lielās izstādes uz sava tēva goda svētkiem”, raksta Auseklis un turpina: „Lai gan daudz latviešu (pašdraudzes locekļu) gan uzaicināti, gan neuzaicināti bij sanākuši, tad tomēr baznīcas akts notika vienīgi vācu valodā”. Sprediķojis Madlienas mācītājs Štolls, beigās sirsnīgi pateikdamies jubilāram, ka tas aizvien bijis paklausīgs kalps un neļāvis apmānīties ar „tautības švindeli”, kas par postu un samaitāšanu ieviesies tautā. „Tādā pat garā izvedās svētku laicīgais akts”, nobeidz Auseklis. „Latviešu zemnieki nedabūja ņemt nekādas dalības pie latviešu skolotāja svētku goda. Ielūgtiem baznīcas aiz-

bildņiem u.c. tika savā atsevišķā vietā (pagalmā, sētmalā) mielasts atklāts. Kā dzirdēju, tad tie neesot vis tādu cienīšanu pieņēmuši, bet pie laika — aizgājuši”. Varētu jau iebilst, ka šīs svinības rīkoja vecais Hūns un ka viņa dēla, gleznotāja, ieskati par „tautības švindeli” bija citādi. Tomēr vajadzētu spēcīgas fantazijas, lai iedomātos, ka mielastā profesors Hūns būtu sēdies pie tā speciālā galda, kas sētmalā bija klāts latviešiem. Latviešu nacionālā kustība 1870-os gados, pēc heroiskā *Pēterburgas Avižu* laikmeta, bija jau visā Baltijā vērā liekams faktors, taču mums trūkst jebkādu ziņu par Kārļa Hūna saskari ar šo kustību, un arī Auseklis runā par „skunstmālderu, profesoru” kā par svešinieku. Ka Hūns īsi pēc sava tēva jubilejas būtu — varbūt pat, kā raksta Hugo Vītols, svētkarā klausīdamies tautas dziesmas — darinājis metu latviešu pirmo dziesmu svētku karogam, man liekas neiespējami ticēt, kamēr par to nav dokumentāru pierādījumu.

Lūdofla Liberta rediģētās virknes 2. nr. interesants divējādā ziņā: tur aplūkots ļoti īpats mākslinieks, Teodors Ūders, un viņu apcerējis Pēteris Upītis, kokgrebējs, ko savulaik, šķiet, drusku par daudz aizēnoja viņa slavenie kollēgas — Jānis Plēpis un Aleksandrs Junkers. Arī šī monografija liecina, ka Upītis neapšaubāmi būtu varējis darboties kā mākslas kritiķis un interprets stipri plašākā apjomā, nekā viņš to darījis. Nav man gadījies arī viņu sastapt, lai gan citādi esmu, arniecīgiem izņēmumiem, vismaz redzējis visus latviešu mākslniekus, kas darbojās Rīgā starp 1939. un 1944. gadu.

Serijas nākošais sējums apzīmēts jau ar 16. nr. un veltīts Jāņa Kugas skatuves glezniecībai, par ko rakstījis Ziedonis Ligers. Šķirstīdams šo grāmatiņu, atceros arī to vienīgo reizi, kad Kugu satiku. Tas notika 1941. gada oktobrī. Mākslas akadēmija toreiz atradās bijušās Olava (vēl agrāk Biržas komitejas) komercskolas telpās Kalpaka bulvārī pie Esplanādes, sarkanā ķieģeļu celtnē, kuŗas arhitektoniskajā veidojumā bija manāmi atdarināta gotika. Nezinu, vai tas bija rektora kabinets, vai varbūt pieņemamā istaba, bet katrā ziņā Kuga sēdēja plašā, krēs-

lainā telpā ar augstiem griestiem. Viņš bija apaļš, laipns un ļoti runīgs. Saruna allaž novirzījās uz teātra dekorācijām, un šai sakarā viņš atminējās dažus no saviem pieredzējumiem gan Latvijā, gan ārzemēs. Ar iejūsmu Kuga runāja arī par savu gleznu ciklu, kur tēlota Daugava un ļaudis, kuŗu dzīve noris tās krastos vai tieši uz ūdens. Daļu no šīm gleznām viņš bija izstādījis jau agrāk; kad būtu pabeigts viss cikls, viņš domāja, to varētu nosaukt par *Pūt, vējiņi!* un parādīt speciālā izstādē. Reizē viņš žēlojās, ka netiekot klāt šiem darbiem tā, kā pats vēlētos. Viņa īstā darbnīca atradās nevis Rīgā, bet dzimtajā vietā — Ikšķilē. Turp nokļūt ar vilcienu, kad tas likās izdevīgāk, 1941. gada rudenī bija neiedomājami. Tādēļ viņam neatliekot nekas cits, sacīja Kuga, kā braukt uz Ikšķili un atpakaļ ar divriteni. Tas jau tobrīd liecināja par viņa izturību un vītālitāti, ko pierādījis arī viņa neparasti garais mūžs: viņš mira pāri par 90 gadu vecs.

Tālāk mazo monografiju virknē izdots 17. un 18. nr. Pirmajā no tiem 57 Kārļa Zāles skulptūru attēli ar Jāņa Siliņa apceri, otrā — paša Liberta autoportrets, 57 viņa skatuves gleznojumu attēli un divas lappuses Ziedoņa Ligerā teksta.

Seko „lēciens” līdz 27. nr., kur reprezentēts Augusts Annuss — vispirms ar pašportretu, kuŗā viņš sev priekšā novietojis kādu milzīgu zivi ar atplēstām žaunām. Kā mākslas, tā vēl jo vairāk literātūras vēsturniekiem atzīmējams, ka parastās divas teksta lappuses šeit sniedzis Jānis Veselis. Pazinējs to varbūt gan uzminētu arī tad, ja trūktu autora paraksta, jo apcerē atrodami, piemēram, tādi teikumi kā „Jaunākā kailā zvejniece, kā Afrodīte izkāpdama no jūras, turēdama zivi rokā, tai pašā laikā ir it kā tālās gaidās grimusi, apgarotā tvīkumā savu miesu vēro” un „Tās ir spēcīgas veselīgas sievas un strādnieces ar labai tuvu dzīvi, ar kuplu ķermeni, ko apskalojuši dzestri sālīti viļņi un appūtuši vēji”. Bez tam vēl „veselīgā kaire” un „rožainās miesas pirtīņas garaiņos”. Lai cik pievilcīgi tas viss skan, tomēr liktos ticami, ka Annusa

darbus — ieskaitot tos, par kuriem runājis Veselis — būtu iespējams aplūkot un iztulkot arī citādā pieejā.

Monografiju serija nobeidzas ar 36. nr., kur sniegti 58 Eduarda Kalniņa darbu attēli līdz ar Oļģerta Saldava apceri, un 51. nr., kas veltīts klusajai dabai latviešu glezniecībā un kam īsus ievadvārdus uzrakstījis pats Liberts. Jānožēlo, ka šo virkni nācās pamest nepabeigtu, īstenībā tikko iesāktu. Kaut pieticīgā veidā (sevišķi teksta bija par maz), tā tomēr deva zināmu pārskatu par aplūkotajiem māksliniekiem. Ja arī kopš tiem gadiem izdota daža jauna, lielāka vai mazāka, monografija, stāvoklis joprojām ir tāds, ka pat par vairākiem ļoti ievērojamiem latviešu gleznotājiem un grafiķiem pieejami tikai īsāki, ar nedaudziem attēliem papildināti raksti žurnālos vai vispārējos apskatos.

Pretēji nekā laba tiesa citu latviešu mākslinieku Lūdolfs Liberts visos apstākļos pelnīja vācu apzīmējumu *salonfähig*. Nevainojamas bija ne tikai viņa manieres, bet ar viņu varēja arī interesanti tērzēt par visdažādākiem jautājumiem, — ieskaitot politiku, kas Latvijā bija nesalīdzināmi parastāks sarunu temats nekā citās zemēs. Kad juceklīgajā 1944. gada vasarā viņam iejautājos, kādas pēc viņa domām nākotnes izredzes, viņš atbildēja: „Gan viss būs labi. Mums vajag kosmiskas ticības”. Kā viņš to īsti saprata, es nezinu. Tomēr viņš pats jau samērā ātri atstāja Rīgu un aizbrauca uz Vāciju. Tā šī „kosmiskā ticība” ir pēdējais Liberta teiciens, kas man palicis prātā, jo sastapušies pēc tam vairs nekad netikām.

Par glezniecību un īpaši par grafiku Rīgas gados interesējos kaislīgi, par dejas mākslu resp. baletu tikpat kā nemaz. Taču dejoj vajadzēja prast, lai viesībās būtu — kā teicu par Libertu — „salona spējīgs”. Dejas kursus, kādi tie bija 30-os gados Rīgā, plaši aprakstījis Anšlavs Eglītis savā romānā *Līgavu mednieki*. Arī man gadījās tādos piedalīties, un varu liecināt, ka Eglīša tēlojumā, lai cik grotesks tas vietām izliktos, nav nekādu pārspilējumu.

Pie zīmīgākajiem momentiem tiešām piederēja tas, ka norisinājās, kā Eglītis izsakās, „mežonīga sacensība dāmu dēļ, jo vīriešu bija vismaz trīs reizes vairāk nekā dāmu”. Rezultātā daudzi piedzīvoja to pašu, ko viņa Epalts: „Reiz tomēr saguvis dāmu, Epalts gribēja to sarunāt visam kursam sev vien, bet viņa, ko citā vietā un apstākļos varētu saukt par gaužām neglītu, neveiklu, resnu, mazu, vecu un netīru, apzinādamās savu pašreizējo neaplēšamo vērtību, tikai pasmējās”.

To novēroju Bundžas vadītajosursos, kas notika Rotas spiestuves zālē, Blaumaņa ielā 38/40. Sevišķi man prātā iespiodusies kāda melnmataina žīdiete, ar bieziem aceņu stikliem šauros metalla ietvaros, zaļu adītu jaku mugurā. Vienmēr sarkanās rokas rādīja, ka viņa visu dienu mazgājusi veļu vai traukus. Var būt, ka šie Bundžas deju vakari atstāja viņā kādu neaizmirstamu pārdzīvojumu, jo grūti iedomāties, ka viņa kādreiz agrāk vai vēlāk būtu atradusies tādā „kavaliešu” uzmanības centrā. Bez tam viņa, pretēji labai tiesai vīriešu, nesamaksāja savu nodevu Bundžam veltīgi, jo, ne mirkli dīkā nestāvēdama, iemācījās dejojot nevainojami.

Apstākļu spiesti, vīrieši stājās pāros ar vīriešiem. Biju drusku iepazinies ar kādu jautru strādnieku puiku, kas acīm redzami nāca uz kursiem savā vislabākajā, vēl pavi-

sam maz lietotajā uzvalkā. „Nu, kas ir, salaidīsim!” viņš sacīja, kādam Štrausa valsim atskanot. Bet viņš bija daudz spēcīgāks, grieza mani uz vienu un otru pusi kā dzirnavās, un man šķiet, ka labuma no šīs griešanās netika nevienam no mums.

Pēc zināma laika sāku ievērot, ka ik reizes, kad Bundža skaidroja jaunus dejas soļus, man aiz muguras nostājās kāds trausla auguma vīrs smilšu krāsas drēbēs. Soļus atkārtojot, viņš spiedās klāt tik cieši, ka straujākos griezienos aizvien uzkāpa man uz korpēm vai iecirta sānos ar elkoni. Veltīgi izmēģinājies no viņa izbēgt, es beidzot viņam uzsaucu, lai liekas mierā. Taču savā ziņā šo asumu tūlīt nožēloju, jo viņa rīcību ļāva saprast tās nesakarīgās skaņas, ko saņēmu atbildes vietā. Viņš bija kurlmēms. Bundžas paskaidrojumus viņš nedzirdēja, tādēļ viņam atlika vienīgi sekot kāda cita kustībām. Kāpēc viņš par savu dzīvo modeli bija izraudzījis tieši mani, es nekad neuzzināju, bet šī uzspiestā loma padarīja jau tā visai rūgtos kursus vēl rūgtākus, un man pat liekas, ka gluži tos nepabeidzu. Nebija arī jēgas tur iet.

Daži mani paziņas bija mācījušies Aukmaņa dejas kursus un pēc tam piedalījās viņa t.s. praktiskajos vakaros, ko rīkoja Brīvības ielā 136/138. Par šiem vakariem klīda raibi nostāsti, kur nereti tika tēlota izkaušanās, vemšana pa kāpņu telpu logiem un taml. Kāds no maniem toreizējiem draugiem rakstīja īsas atjautīgas noveles (to viņš diemžēl drīz pārtrauca, nekad neklusis pazīstams), un darbības meti tajās vairākkārt sāka risināties Aukmaņa paspārnē. Starp citu tur figūrēja kāda persona, kam praktiskajos vakaros bijusi piešķirta gaŗā un diezgan savādā palama Lopkautuves kungs.

Bez ieguvuma man palika vēl kādi citi kursi — stenoģrafijā. Tie bija kā neobligāts priekšmets pieejami turpat manā skolā, Rīgas pilsētas 1. ģimnazijā, arvien kā lieka „septītā stunda” pēc tiešo mācību beigām. Nogurums bija liels, vēders patukšs; prātā rēgojās mājas — pusdienu galds, ērtais klubkrēsls, tad basketbola zāle Sporta namā vai zaļais ASK futbola laukums Krišjāņa Barona ielas

galā. Tas viss neļāva pievērsties īsrakstam ar pienācīgu entuziasmu, un pēc dažiem trimestriem es diskrēti no kursiem pazudu. Tomēr šos mēnešus nenožēloju, jo tie atstāja visam mūžam atmiņas par kādu ļoti interesantu cilvēku.

Kursus vadīja Teodors Tālivaldis Roze. Viņš bija ap 40 gadu vecs, vienmēr nelādzīgi ģērbies, ar kaklasaiti grīstē un dažreiz nesamērīga lieluma zābakiem kājās. Sejā viņam nereti vīdēja it kā viegls Mefistofeļa smīns, taču viņa raksturā nemanīja nekā velnišķīga.

Ir gadījies sastapt dažu labu, kas ieskata sevi par ģeniālu personību. Vairums vēlas, lai par tādu viņus dēvētu citi, un rauga to panākt katrs savā veidā — gan nopeldami it visu, kas nav viņu pašu darīts, gan salīdzinādami sevi ar izcilām vēsturiskām personām, gan tēlodami savu vērtību šķietami pazemīgā un humoristiskā, taču pārlietu caurspīdīgā tonī. Teodors Tālivaldis bija izvēlējis visvienkāršāko ceļu: pats pateica, kas viņš ir, pie kam no viņa vārdiem bija skaidri nojaušams, ka tie sacīti svētā pārliecībā un īstā sirds vientiesībā. Bez šaubām, sāncensūs, kas traucēja vai postīja viņa darbu, arī viņš nevarēja ciest un nosodīja tos gan ar patētiskiem izsaučieniem un sparīgiem žestiem, gan vēl citādi.

Kaut Latvijā gandrīz visur lietoja to stenografijas sistēmu, ko jau 1908. gadā izstrādāja T. T. tēvs Jānis Roze, šur tur laikam vēl bija patvēries arī kāds cita tipa īsraksts. Teodors Tālivaldis paņēma kritu, uzvilka uz tāfeles dažas Rozes parauga zīmes un piebilda: „Tā raksta tas ģenijs”. Līdzās viņš vilka atšķirīgas svītras un cilpas, un rādīja ar pirkstu: „Tā raksta tas idiots”.

Kursu ievadījumā Roze klāstīja stenografijas pamatprincipus un tehniku. Vienu norādījumu atceros vēl šobrīd. Roze nostājās deklamatora pozā un, balsi drāmatiski kāpinādams un drebinādams, sauca: „Nespied! Nespied! Jel nespied!” Tas nozīmēja, ka stenografējot jāļauj zīmulim slidēt pa papīru viegli.

Dažām stenografijas zīmēm bija kāda daļa, kas saucās „kājiņa” un ko nedrīkstēja rakstīt augstāk par zināmu

līniju. To Roze paskaidroja tādā veidā, ka augstu atstutēja savu kāju pret centrālās apkures radiātoru un stingri sacīja: „Nedrīkst pacelt kājiņu!”

Reizēm visi kopā nodziedājām Latvijas stenografu himnu. Melodiju un vārdus tai bija devis Teodors Tālivaldis, kamēr jauktam korim to bija komponējis Jānis Sieriņš. Himnas, tā izsakoties, idejisko kodolu veidoja otrs un trešais pants:

*Lai lido domas, lai laižas spārni,
Šaurraksta ritums seko tam vingri.
Mēs melns uz balta nesam uz mājām,
Lai nezūd tautai daudz zelta graudu.*

Kā ārējā ietērpā, tā saturā visai īpatas bija tobrīd lietotās mācības grāmatas, no kuņģam man dažas laimīgā kārtā saglabājušās. Starp citu mācījāmiešiem stenografēt šādus t.s. sastrēgumu paraugus: „Ir divi Rozes kungi: sen. un jun. Līgstu ar žīdu par bukstiņu cenu. Izfechtējušies studenti palika draugi. Trīsjardu lēcieniem tuvojās negantais nezvērs. Dusjai piespriests zelta krusts par darbību palīdzības korpusā. Lai tālu skan, lai tālu skan! Filmu *Petropavlovska dumpinieki* izrādei aizliedza. Krambambulis ir brandvīna marka. Šnaukt degunu ar roku nedrīkst”. Līdzīgu piemēru T.T. Rozes grāmatās bija daudz.

Teodors Tālivaldis ieteica arī dažus latviešu valodas jauninājumus. Viņš atzina, ka pārāk maz tiekot izmantota vārdu izskaņa -*alas*. Tādēļ, piemēram, nelatvisko „tinti” būtu vēlams aizstāt ar viņa radīto jaunvārdu „rakstalas”. Tāpat T.T. leksiku un izteiksmi apgaismo šāds apakšvirsraksts, kas likts kādai viņa 1927. gadā izdotai mācības grāmatai: „Konspekts, gleznīca un koncentrēts skeletu kamols”.

Ja kāds, kā diezgan bieži gadījās, sacīja: „Lūdzu, taisiet durvis ciet”, T.T. vienmēr, it kā gluži automatiski, atsaucās: „Lūdzu, taisiet durvis mīkst”.

Sava tēva stenografijas principus T.T. bija pielāgojis leišu valodai un pats šo jauno sistēmu aizvedis Lietuvas

izglītības ministram. To viņš atgādināja mums gandrīz katrā stundā. Viņam bija piešķirts arī kāds leišu ordenis.

Blakus stenografijai T.T. nodarbojās ar ido, esperanto un vēl citu starptautisku valodu problēmām. Kādi cieši sakari viņam bija ar skautu organizāciju. Par spīti jauniem gadiem viņš 1. pasaules kara laikā bija paspējis būt praporščiks un īsi pēc tam Latvijas armijas virsleitnants.

Kad vācieši 1944. gadā, austrumu frontei brūkot, sāka formēt t.s. latviešu robežapsardzības pulkus, iesaukšanas pavēli bija saņēmis arī Roze. Tieši tad, pēc ilga pārtraukuma, man gadījās divas reizes viņu satikt. Pirmajā gadījumā viņš vēl bija privātā uzvalkā un stāstīja straujā, nervozā balsī, ka droši netikšot mobilizēts. Ikviens atzišot, ka to darīt būtu neprāts, jo tas aizkavētu viņu pabeigt dažus darbus, kuŗi iezīmējot apvērsumu visas Eiropas stenografijā. Kāds pagarinājums laikam bija viņam piešķirts. Tomēr pāris mēnešus vēlāk Roze pasteidzās man gaŗām, kā varēja redzēt, tikko uzvilktā uniformā. Apturējis viņu toreiz netiku. Kājās viņam bija drusku dzeltenīgi, atkal nesamērīgi lieli zābaki.

Obligāti, lai gan neregulāri, tiklab pamatskolā kā ģimnazijā nācās noklausīties īsus kursus resp. lekcijas par atturību. Nodoms jau, bez šaubām, bija labs, taču nezinu, vai tas sasniedza savu mērķi. Vairums ģimnazistu ieskaitīja gandrīz par prestiža lietu pa reizei „ietaisīt krūti”, kādēļ pretalkohola biedrību sūtītie lektori sadūrās gan ar ironiskām piezīmēm, gan citādu pretestību.

Reiz lektors, muguru pret nemierīgo auditoriju pagriezis, ar spieķi uz krāsainas tabulas rādīja, cik briesmīgi alkohols sagrauj dažādus cilvēka organus. Daļa vecāko klasu audzēkņu tikmēr laida no mutēs uz mūti staigāt mazai degvīna pudelītei, kas, jādomā, bija iegādāta speciāli šim gadījumam. Tas likās lielisks joks.

Arī plašās aprindās vispār valdīja ieskaits, ka organizētie atturībnieki pieskaitāmi pie sava veida sektantiem. Nelabvēlību vēl veicināja tas, ka Gustavs Reinhards, Jānis Dāvis un daži citi viņu vadoņi politiski darbojās virzienā, kas vairs nebija galēji reakcionārs vien, bet brī-

žiem jau grotesks. Tāpat smaidus izvilināja tādi Dāvja grāmatu un brošūru nosaukumi kā *Šķidrā maize*, *Tārps tautas ziedā* un *Liec aiz auss!*

Itin simptomatisks man šķiet šāds fakts. 1922. gada septembrī Rīgā bija noticis Latvijas pretalkohola kongress, kam, kā rīkotāji cerēja, vajadzēja kulminēt protesta gājienā pa pilsētas ielām. Neilgi pēc tam citādi ļoti konservatīvais žurnāls *Svari* ievietoja Jāņa Dreslera karikatūru, kas rādīja divus, pēc apģērba spriežot, amatniekus stāvam un sarunājamies.

Viens: „Kad es tev saku — šķidrāka par to pretalkohola gājienu savu mūžu nebiju redzējis: pārdesmit skolas zeņķi, pulciņš bābiešu un pāris veču — tas viss”.

Otrs: „Nuja, būtu rīkojušies sapratīgi — devuši uz vīra pa kortelišam un pudelei alus — redzētu, kāda armija salasītos!”

Taču Latvijas pretalkohola biedrība arī vēlāk, kad to vadīja publicists Hermanis Asaris, rūpīgi raudzījās, lai tās rindās neiekļūtu neviens „šķidrās maizes” lietotājs. Pretalkohola konferencē 1938. gadā kāds delegāts izvirzīja ierosinājumu, ka žūpības apkaņošanā varētu piedalīties arī tie, kas „visai reti, tikai zināmos gadījumos, vienu vai otru reizi gadā izdzeļ kādu glāzīti”. Sanāksmes dalībnieki šo priekšlikumu noraidīja, uzsverot, ka organizētie atturībnieki nedrīkst lietot nekā, kas satur alkoholu, atskaitot baznīcas vīnu, ko pasniedz mācītājs sv. vakarēdienā. Pretalkohola organizācijas tātad ar negrozāmu konsekvenci cīnījās pret visiem tiem, par kuriem jau Bernhards Bīnemanis vecajā Kurzemes dziesmu grāmatā bija rakstījis:

*Tas piedzeršanas saldais grēks
Tik dziļas saknes ņēmis,
Ka, jebš tavs taisnais dusmu spēks
Tam grūtu sodu lēmis,
Ne bēdāts top nei gods, nei kauns,
Tā rij un plītē vecs un jauns,
It kā tas amats būtu.*

Kā pieminēju iepriekš, 2. nodaļā, manas visagrākās bērības atmiņas varbūt saistās ar Rīgas jūrmaļu. Par to bieži domādams, jau kādā no grāmatā *Vēju mezglī* ievietotajām esejām aplūkoju Rīgas jūrmaļas pagātņi līdz 1877. gadam. Šis gads ir ļoti svarīgs, jo tad sākās kārtēja vilcienu satiksme starp Rīgu un Tukumu. Rezultātā izbeidzās jūrmaļas „viduslaiki”, un tā drīz vien — citējot pašam savu rakstu — „ieguva tos vaibstus, kādi vairumam no mums būs vēl personīgā atmiņā”. Te nu pievienoju dažas atceres, kas labi iederas Rīgai veltītā grāmatā, jo daudzu rīdzinieku dzīve būtu bez jūrmaļas bijusi it kā nepilnīga vai pat grūti iedomājama. Tiesa, ka neesmu jūrmaļā pavadījis nevienu veselu vasaru pēc 1931. gada, kad „pārorientējos” uz Ķīšezeru. Tomēr, salīdzinot arī dažādus tēlojumus, kādu nav trūkums, var pārliecināties, ka Rīgas jūrmaļas vasarnieku ieražās pat starp 19. gadsimta beigām un 1944. gadu faktiski bijis maz pārgrozību.

Par īsto peldu un atpūtas sezonu uzskatīja laiku no jūnija sākuma līdz augusta vidum. Kādā pietiekami siltā pavasara dienā izbrauca uz jūrmaļu it kā izlūkos un, ja gadījās, jau arī apskatīja un noīrēja vasaras mītņi. Savas vasarnīcas bija tikai bagātiem rīdziniekiem. Vilcienu 3. klase mēdza būt pārpildīta, un reizēm, vismaz 20-os gadus, par to pašu maksu nācās novietoties „lopu vagonos”. Tie man sabojāja dažu labu izbraukumu, jo bija jāsež uz gaŗa dēļu sola pustumsā, nekā ārpusē neredzot: mazos lodziņus pie vagona jumta nevarēju aizsniegt, durvis atvēra vienīgi stacijās. Izkāpjot bija vislielākā dziņa tūliņ steigties uz pludmalī, kurp veda starp retajām priedēm pāri kāpām noliktas koka laipas. Kādreiz, gadus piecus vecs, biju tik sajūsmināts, ka paspēju iedrāzties ūdenī taisnā līnijā, ar visām drēbēm un apaviem.

Izdodamām istabām parasti logos bija ielipinātas baltas papīra strēmeles — tā, kā to mūsu aizvien vairāk mehanizētajā laikmetā dara jaunceltnēs, lai viens strādnieks, ar savām ierīcēm darbodamies, neizsistu rūtis, ko, viņam nemanot, ielicis otrs. Īrēšanas procedūra, staigājot šurp un turp, briesmīgi garlaikoja: man visas vietas likās vienādi patīkamas. Kādā atmiņas pažobelē gan saglabājusies aina pašaurā istabiņā, kur tēvs lūdza saimnieku pacelt gultas segu. Svitrainais maiss bija visgaŗām nosēts sikiem sarkanbrūniem punktiem. Kad no turienes ātri izgājām, tēvs uz manu jautājumu lakoniski atbildēja: „Blaktis”.

Visbiežāk izirēja tikai telpu ar gluži nepieciešamām mēbelēm — gultām, galdiņu, mazgājamo bļodu. Visu pārējo veda līdz pašī vasarnieki, kas tādēļ brauca uz jūrmalu, apkrāvušies ar veļu, palagiem, segām, traukiem, galdā piederumiem, katliņiem, spaiņiem un, protams, priemusiem un „petrolejas ķēķiem”. Vajadzēja arī sveču un petrolejas lampu, jo elektrības vasarnīcās palaikam trūka.

Rīgas jūrmalas celtnes man vienmēr šķita pievilcīgas, it īpaši tās, kuŗu veidojumā manīja „jugendstila” elementus. Stāstīja, ka īsi priekš 1. pasaules kara apbūve bijusi vēl skaistāka, bet tieši krāšņākās ēkas nodedzinājuši vai nopostījuši ne tik daudz vācieši kā „mūsējie”, t.i. krievi un kopā ar tiem diemžēl latvieši (to starp citu aizrādījis un nosodījis arī laikraksts *Brīvais Strēlnieks*). Iespaids tomēr bija tāds, ka jūrmala pēc kara atplauka samērā strauji. To varbūt ietekmēja apstākļi, ka 1920. gadā tā kļuva par pašvaldības vienību un tās atsevišķie apgabali vairs nebija pakļauti privātām interesēm — visvairāk Firksu ģimenei, kuŗas majorāts senāk aptvēra Majorus, Melluŗus un Asarus.

Vēl skaidri prātā palicis peldu stundu iedalījums: pl. 6—8 visiem kostīmos, 8—10 vīriešiem un 10—12 sievietēm bez kostīmiem, pēc 12 visiem kostīmos. Svētdienās un svētku dienās bija atļauts peldēties tikai kostīmos. Naktī bija dažas „lopu stundas”, t.i. drīkstēja jūrā peldināt zirgus un citus dzīvniekus. T.s. dāmu stundu laikā pa kāpām zagļīgi klīda viens otrs skoptofils, dažs pat slēp-

dams binokli aiz svārkiem vai peldmēteļa. Tos tvarstīja policija, bet, ja kādu nejauši pamanīja pašas peldētājas, izcēlās skaļš un ilgs „gāganu karš”. Atmiņas par to pieder tiem nevainīgajiem gadiem, kad vēl bija pietiekami jauns, lai uzturētos starp peldētājām dāmu stundās.

Pēc saulainām, karstām dienām pludmale mēdza būt stipri izrakņāta, kaut ne tādos apmēros kā Vācijas peldvietās; tomēr, pustumsā ejot, varēja iebrukt dziļās, pamazām ar ūdeni pieplūdušās bedrēs. Reizēm krastā bija kavējies kāds peldviesis ar tēlnieka talantu un aizejot pametis, dažkārt ļoti veikli nostrādātas, smilšu skulptūras resp. ciņus, kas visbiežāk rādīja kailas sievietes, arī vāras ar zivs asti un taml. Pēc vētras pludmali klāja tā dēvēto jūras mēslu kārtas. Tās jauca pieaugušie gaŗāmgājēji ar spieķi, un tur rakās bērni, taču pavisam reti dzirdēja, ka kāds atradis pa dzintara graudam.

Liedagā stāvēja melnas zvejnieku laivas, izplatīdamas asu darvas smaku, drusku augstāk kāpās — vabas ar žāvēšanai izkārtiem tīkliem un no vecu laivu atliekām saslietas zvejas piederumu būdas. Vasarnieki ar interesi nolūkojās, kā zvejnieki dodas jūrā vai atgriežas no tās. Brīžiem atskanēja protesti, ka zvejas ļaudis nerespektējot dāmu stundas, pie kam tas notiekot „aiz bezkaunības”, taču nedomāju, ka te būtu sekojuši ierobežojumi vai aizliegumi.

Neaizmirstami ir lielie pērkona negaisi, kādi jūrmalā gadījās vismaz reizes trīs ik vasaru. Zibeņu svītras pāri jūrai atgādināja brīnumainu illumināciju, pērkona grāvieni tricināja vieglās ēkas līdz pamatiem. Kāds no šiem negaisiem bija pametis savādas pēdas Bulduru mežā, zibēnim izraujot dažu koku mizā šauru stīgu, kas stiepās no galotnes līdz saknei.

Diezgan daudzās vietās Rīgas jūrmalā atradās tenisa laukumi. Vīrieši tolaik vēl spēlēja tenisu gaŗās baltās biksēs, sievietes baltos lindraciņos. Dārzos allaž bija dzirdami raksturīgie kroketa klakšķi. Ja galda tenisu jeb pingpongu Latvijā, kā liekas, visvairāk spēlēja žīdi, tad kro-

kets bija tipiska baltvācu spēle, ar ko nodarbojās nereti arī „Pappi” un „Mutti”.

Rotaļās ar smiltīm vācieši, domāju, parādīja vairāk izmaņas nekā citu tautību bērni. Tikai virziens te dažbrīd bija īpats. Tā atceros, ka pie kādas vecas, kokos ieaugušas vācu vasarnīcas Edinburgā pacēlās tiešām veikli izveidota smilšu pils. Līdzās tai — divas dziļas alas, visapkārt alvas zaldātiņu drūzma. Vienmēr kaņoja vācieši ar latviešiem. Vienmēr uzvarēja vācieši. Skanēja gaviles, laikam arī kādas dziesmas. Tas bija ap desmit gadu pēc Latvijas brīvības cīņām.

Jūras krastā pie Bulduriem bija iekārtots neliels izpriecu centrs — karuselis, saldējuma būda un šis tas cits, taču mani visvairāk valdzināja šautuve, kuŗai līdzīgu vairs nekad neesmu redzējis. Tās mērķus neveidoja parastie koncentriskie loki ar melno punktu vidū, bet gan „bildes” un kādam mechanismam pievienota poga. Tajā bija jā-mērķē, un, ja trāpīja, tad vienmēr kaut kas notika. Kad rupjā skrots atsitās pret pogu kādos vārtos, tie atvērās un pa gaŗu stiepuļi ārā izbrauca rotaļu mērķaķis uz divriteņa; citā gadījumā baltam zirgam uzlēca mugurā jātnieks; trīs kalēji sāka klabināt veserīšus; vecāka melnmataina dāma nospēlēja klaviergabalu; mazs ķipars ribināja lielas bungas. Pēcpusdienās, kad šāvēju bija daudz, tiku stāvējis pie šīs būdas stundām, kā piekalts.

Majoru pludmalē dažādas izpriecas piedāvāja Jukuma sporta paviljons. Arī tur bija šautuve, bez tam iespēja celt svarus, spēlēt biljardu, šachu, domino. Tomēr šai paviljonā mani sevišķi saistīja trauku sišana ar tenisa bumbām. To Jukums reklamēja kā „vismodernāko amerikāņu sportu”. Majoros ar šo sportu pirmo reizi aizrāvies, vēl vairākus gadu desmitus pēc tam līksmi izmēģināju roku Stokholmas Skansenā, Kopenhāģenas Tivoli un citur.

Ar patiku atceros Vītola konditoreju, kas atradās Rēzeknes prospektā Bulduros, netālu no stacijas. Vītola ēka bija balta, arī dārzs norobežots balti krāsotiem režģiem un spraišļiem. Vakaros tur spēlēja mazs orķestris, ļaužu pieplūdums īpaši svētdienās bija ļoti liels. Kaut Vītola

uzņēmums saucās par konditoreju, faktiski tas reizē bija restorāns, kur varēja dabūt gan smalkus virumus, cepešus un siteņus, gan īsti tautisku, kā Jēkabs Janševskis teiktu, ziemmituša vepra krūtažu.

Mazākās Rīgas jūrmalas stacijas bija vienkāršas, turpretim galvenos centros īsti glītas ar labi koptu dārziņu aizmugurē un pieklājīgu bufeti. Tomēr visās stacijās vēl ilgi stāvēja kāds archaisks atlikums no „miera laikiem” — zaļi krāsota ūdensmuciņa un tai blakus pieķēdēta skārda krūze, lai izslāpušiem būtu ko padzerties. Pie kāda būceņa vienā no mazajām stacijām šaipus Lielupes tilta, šķiet — Imantā, uz gaŗas baltas plāksnes rēgojās uzraksts īpatā ortografijā: ATTEJA. Vēl it skaidri atminu arī tos laikus, kad Imantas stacijas izkārtņē bija lasāms vārds Zolitūde, bet Babītes — Pūpe. Priedaines staciju — gaišu vienstāva ēku, esmu vērojis tikai pa vilciena logu; cauri šim ciemam, kas nepiederēja pie Rīgas jūrmalas, bet pie Salas pagasta, esmu kādreiz braucis ar divriteni, gan ilgāk neuzkavēdams, ko tagad, protams, ļoti nožēloju. Kaut kā iespiedusies prātā Fainmaņa sanātorija, pelēki krāsota koka ēka ar pustoŗņa veida un citādiem balkoniem; tā saucās „Priedaine”, taču tās sludinājumi, vismaz demokratiskā režīma gados, tika sacerēti un iespiesti krieviski. Iespaidīgākā persona jebkuŗā Rīgas jūrmalas stacijā man šķita dežurants, jo viņam bija spilgti sarkana cepure un vilciens klausīja, ja viņš lika tam atiet, dienā paceldams roku, vakaros šūpodams laternu.

Ne bez pamata bieži apjūsmoti Rīgas jūrmalas saulrieti. Bija vienmēr jauks pārdzīvojums stāvēt kāpās vai lēni staigāt pa liedagu, vērojot, kā gar apvārsni virzās kāda tāla tvaikoņa dūmu strūkļa un kā pamazām viņos nogrimst sarkanā saules ripa. Dažkārt rieti saistījās ar fantastiskām mākoņu rotaļām. Gadījās, ka saulei priekšā nogulās šaurs, svītrai līdzīgs mākonītis, pārdalīdams to divās pilnīgi vienādās puslodēs.

Ziemu satiksme ar jūrmalu bija stipri ierobežota — to izmantoja galvenā kārtā tikai turienes pastāvīgie iedzīvotāji. Iznēmums bija dažs agrs pavasaris, kad jūŗa sa-

dzina atkusušo un salūzušo ledu augstos kalnos. Par tādu gadījumu aizvien ziņoja laikraksti, un rīdzinieki tad svētdienās bariem brauca uz jūrmalu aplūkot dabas krāšņumus. Pēdējo Latvijā nebija daudz, taču šķiet, ka to mazumu, kas bija, ļaudis pazina un ievēroja vairāk nekā viens otrs svešinieks savas dzimtenes īstos brīnumus.

*

Biju jau gandrīz pabeidzis rakstīt šo grāmatu, kad Gerda Naudiņa Stokholmā man nodeva Elizabetes A. Knobles atmiņas par Rīgas jūrmalu 19. gadsimta beigās. Par spīti savam lielajam vecumam Knoblē (dzimusi 1882. gadā) atcerējusies daudz interesantu un laikmetam raksturīgu sīkumu, tādēļ izšķīros publicēt saņemto manuskriptu šai vietā. Tur lasāms:

»Senāk pa jūrmalas ielām staigāja jau no agra rīta gaŗi vīrieši, baltās linu drānās tērpti, mazu melnu filca cepurīti galvā, apkārušies ar groziem, lieliem un maziem, apaļiem un ieapaļiem ar raību augšu. Grozi sevišķi patika mums, bērniem. Viņiem bija arī apaļi balti, viegli, pīti groziņi maizei, kad to lika uz galda. Visi šie grozi bija savērti auklās un sasieti kopā. Šo raibo nastu vīri viegli pārsveda pār pleciem. Rokā viņiem bija maza gareniska koka stabulīte ar daudziem maziem caurumiņiem. Soļodami šie vīri (laikam slovaki) spēlēja uz stabulītes vienmuļīgu meldiju.

Majoros, kad pienāca Rīgas vilciens (toreiz vasarā laikam gāja kādi 12 pāri vilcienu dienā), atbraucējus jau gaidīja veļas mazgātājas. Viņas piedāvāja savus pakalpojumus publikai. Kad vēlāk veļa bija gatava, jau notal varēja redzēt viņu balti spīdošo nastu. Stīvi sastērķelēti apakšsvārki bija uz kāda koka pakārti pāri pleciem; apakšsvārkiem bija sakufrierēts volans ar platu brodieri malās. Sakufrierēja volanus ar kufrieršķērēm, gaŗām dzelzs knaiblēm, ar kuŗām vajadzības gadījumā varēja arī saskrullēt sev matus. Veļas mazgātājas nāca no Lielupes malas. Darba lauks viņām bija netālu no Majoru muižas

— Kazu ciemā (nosaukums cēlies no tā, ka tur ganījās daudz kazu). Viņas gāja pār pārbrauktuvi tur, kur Lienes ielas stūrī nelielais koka tornītis ugunsdzēsēju vajadzībām.

Kūkas vasarā pirka Jomas ielā Majoros, Radvilla konditorejā. Tur gaŗa auguma īpašniece pati stāvēja aiz letes. Netālu, Jomas ielas otrā pusē, bija maiznieka Vakara maizes pārdotava. Pašiem Vakariem bija vairākas skaistas meitas.

Dubultu Akciju mājas dārzā bija ik vakaru koncerti, dažreiz simfoniskie, dažreiz vieglākas mūzikas — valšu vakari, vai arī meldijas no operām. Uz sezonas beigām pie jūŗas pretim Akciju mājai sarīkoja uguņošanu. Bērni jau laikus sarunāja, kas ar ko ies vakarā skatīties brīnumuguņošanu. Tādā gadījumā nemaz nebija jāpērk koncerta biļete. Vai nu koncerta starplaikā, vai uz pašām beigām sākās šis tik ļoti gaidītais prieks. Laida gaisā „švermerus”, visādas gaisa figūras un beigās lielo dzirksteļu lietu. Bērni šos brīnumus saņēma ar priecīgu, daudz balsīgu: „Ā, ā, ā!”

Netālu no Dubultu stacijas, šaipus Lielupei, vasarā bija cirks ar lielu, apaļu audekla jumtu. Tur slavenais Durovs rādīja savus dresētos kustoņus: mazus baltus pūdeļus, cūkas, žurkas. Pazīstams bija joks ar trim dažāda lieluma cūkām: „Dies Schwein — klein, dies — gross, dies — grösser!” Par šo joku viņš dabūja zināmu laiku nosēdēt, jo tai laikā bija policijmeistars ar vārdu Gresser. Līdzīgi viņam gāja arī ar sekojošu joku. Nolika viņš publikai priekšā dažādas kāpostu galvas. Sagrieza, rādīja saturu. Kad beidzamo pārgrieza, tā bija pildīta ar salmiem — „kapusta s solomi” — „Kapustin hat Stroh im Kopf!” Toreiz bija kāds augstāks skolu ierēdnis Kapustins. Durovs solīja arī rādīt blusu cirku. Ļaudis straumēm plūda gar košajiem vasarnīcu dārzjiem pa koka steķiem uz Dubultiem. Ceļš bija jāmēro kājām, jo toreiz nebija ne autobusu, ne taksišu. Steķi — ietves — sastāvēja no 2—3 platiem dēļiem, tie bija jālabo vasarnīcu īpašniekiem. Vienreiz, kādā pēcpusdienā, bērnu izrādes laikā sacēlās viesuļvētra, kas aizrāva visu cirka audekla jumtu. Gāza lietus. Bērni pārbijušies raudāja, kļiedza. Brālis uz rokām stei-

dzīgi iznesa mazo māsiņu Emiju. Man un manai māsiņai bija apgērbtas skaistas rozā vilnas muslīna kleitas. Arī mazajai māsiņai bija tāda pati rozā kleitiņa, tikai viņai, kā mazākai, bija vairāk volanu. Cik man bija žēl skaistās svētdienas kleitas, kas toreiz tā salija un vēlāk vairs nekad tik skaista neizskatījās kā pirms tās dabas katastrofas!

Mūsu ielā (agr. Gončarova ielā) Rīgas lieltirgotājam Mencendorfam bija skaista vasarnīca. Blakus skaistajiem ielas vārtiem bija uzraksts pie mazās taciņas: „Eingang zur Küche”. Blakus mums dzīvoja Pēterburgas krieviete Libetkina (Lebedkin) ar savu meitu. Viņas lielo gruntsgabalu, no ielas līdz jūras malai, pavasaros apkopa dārznieks. Vasarā atbraukusi, viņa turēja zirgus. Tad vēl vakarā viņa savā aizjūgā brauca gar jūrmalu pastaigā. Savu meitu viņa nekur nelaida. Vienu vasaru viņai bija līdz pērtiķis. Tas pār žogu bija iekāpis blakus dārzā un ielavijies mājā. Vasarnieki izbailēs visi izskrēja no mājas. Ilgi neizdevās pērtiķi saķert. Pēc tam viņš vairs neparādījās, laikam bija kur ieslodzīts. Libetkinai bija tuvi radnieki lielajā krievu tējās firmā Brāļi Popovi, kuŗu veikals Rīgā bija Kaļķu ielas sākumā, kreisā pusē.

Tirgus Dubultos bija pāri pretim Dubultu stacijai. Gar vienu malu bija vaļējas bodītes ar dažādiem saldumiem, starp citu Jāņu maizi — tumši brūnām, gareniskām, pacietām pākstīm. Tās bērni labprāt sūkāja. Netālu atradās krogs, kur sabraukušie laucinieki mēdza novietot savus zirgus, kamēr uz tirgus no vezumiem iztirgoja, ko bija atveduši: svaigu sviestu no maziem koka spainīšiem, kautus un dzīvus cāļus, lauku maizi, olas, krējumu, knapsierīņus (biezpiena sieriņi ar ķimenēm), ogas, saknes un vēl visu, ko var vēlēties.

Netālu no mums ik vasaras dzīvoja Rīgas krievu tirgotāja Rjabiņina ģimene. Viņa meita Varvara bija mana spēļu biedrene. Arī Dubultos, pie tirgus laukuma, Rjabiņinam bija mazs veikals, lielā Rīgas veikala (Šķūņu ielā) nodaļa. Mazajā Dubultu veikalā varēja dabūt visādas gardumus. Tur smaržoja pēc apelsīniem un dažādām konfektēm. Kad Varvara atnāca pie mums, viņa kniksēdama

lūdza, lai nākot viņai līdz paspēlēties. Tad man aplika lielu stērķelētu priekšautu. Varvarai bija īpaša leļļu istaba ar visādām spēlītēm. Kad mēs tur spēlējamies ar lellēm, mums nolika šķīvīti ar smuki sakārtotiem saldumiem un cepumiem. Vēlāk, kad mūs sauca pusdienās, mēs nomazgājām rokas ar smaržīgām ziepēm, un mums sasukāja matus. Tad mēs gājām pie skaisti klāta galda uz lielas verandas. Galda vidū stāvēja spīdīga paplāte ar sodā sifonu, ūdens karafi, sarkanu un baltu vīnu.

Kādreiz pa vasaras laiku gadījās, ka krievu mūķenes gāja pie krieviem, naudu lasīdamas. Viņām bija gaŗi melni mēteļi, melni rupji ūdenszābaki kājās, melni lakati dziļi aizsedza seju. Man kā bērnam pat bija bail no šīm mūķenēm. Kad vakars metās un gadījās, ka viņas iegriezās pie Rjabiņiniem, viņas laipni paturēja pa nakti augšējās istabās, kur Rjabiņiniem pašiem dzīvoja divas vecas māsas. Kad Rjabiņins kādreiz atbrauca no Rīgas, mēs abas ar Varvaru gājām viņam pretim uz staciju. Tad viņš paņēma vienu no stacijas važoniem, nosēdināja mūs sev blakām un brauca uz savu vasaras mītni.

Jau no paša rīta agruma uz ielas staigāja savādi vīri (laikam čigāni), apkārušies ar visādām skārda mantām. Tur virknē bija savērtas spīdīgas lejamkannas dažādos lielumos, parastie ūdensspaiņi, bērnu spēlītes — formas, ar kuŗām cept smilšu kūciņas. Mantas bija ar lielu veiklību sakrautas viena otrā. Šo lielo dažādību uz muguras stiepdami, vīri neapnikuši soļoja dienu dienām un vienmūļīgi sauca: „Ein Klempner, ein Klempner!”

Bez minētiem un citiem tirgotājiem, kas kājām soļoja pa ielām — kā kurpnieks, paunu žīds, sievas ar olām, zivīm un puķēm — bija italieši ar rotas lietām, krievi un krievietes ar audeklu un mežģiņu izstrādājumiem. Bieži pa vasaras laiku, uzkāruši savus raibos tepiķus pār pleciem, steidzīgi šurp un turp soļoja tatāri, mazu raibu cepurīti galvā. Visi šie apkārtstaigājošie tirgotāji dzīvoja Dubultos viņpus dzelzceļa sliedēm, aiz pārbrauktuves Lielupes malā, kur bija lēta apmešanās vieta mazās pelēkās koka mājiņās.

Grāmatā *Rīgas svārki mugurā* tiku dažās rindās notēlojis, kā man savā bērībā divas reizes gadījās redzēt Raini. Domāju, ka no manas paaudzes tas nebūs gadījies pārāk daudziem. Ar Aspaziju, ko pēc vecas, gan dažkārt aiz politiskiem iemesliem kritizētas un pat apkaŗotas tradīcijas palaikam mēdz minēt blakus Rainim, esmu vienreiz arī tieši saticies un izrunājies. Tas notika 1943. gada marta pirmajās dienās, īsi priekš tam, kā viņa kļuva 75 gadus veca.

Tolaik Aspazija vairs nedzīvoja Rīgā. Viņas pastāvīgā mītne atradās starp Majoriem un Dubultiem, samērā viegli celtā divstāvu ēkā. Tās vējrādī, tornīša smailē, bija ievēdots gada skaitlis 1908. Mājas priekšā auga pāris lielu dzīvības koku. Apkārtojējie ceļi bija šķīdonī izmirkuši. Zemu slīdēja smagi, pelēki mākoņi. Notālēm dzirdēja šalcam jūru, kas vispār nebija aizsalusi, to toziem — pretēji pirmo kaŗa gadu nepieredzēti bargajām ziemām — laiks bija mīksts.

Vācu okupācijas apstākļos ziemu nobraukt nelielo gabalu no Rīgas līdz Majoriem nenācās pārāk viegli. Atceŗos, ka tiku agri cēlies, lai nokļūtu galā kaut cik laicīgi, un braucu ar kādu piena vilcienu, kas katrā stacijā ilgi stāvēja un manevrēja. Kad beidzot, pāri pelķēm laipodams, sasniedzu Aspazijas namu, durvis man atvēra Anniņa, viņas vecā kalpone, kas pieminēta vai ik rakstā par Raiņa un Aspazijas privāto dzīvi pēc atgriešanās Latvijā.

Anniņa uzveda mani otrā stāvā, lika apsēsties un pagaidīt, jo kundze vēl neesot saposusies. Šī istaba, līdzīgi apakšējām, bija stipri vēsa. Pārticības tur nemanīja, drīzāk otrādi. Kas likās vērtīgāks, neapšaubāmi piederēja pagātnei. Gaume visumā atbilda gadsimtu mijai un laikmetam priekš 1. pasaules kaŗa. Apskatīju mazu Milosas Veneras tēla kopiju un figūrālu bronzas trauku ar rozēm.

Daļa no plauktā novietotajām grāmatām bija teicamos sējumos, turpat glabājās Gētes medaljons, bet pāri plauktam pie sienas karājās Raiņa un pašas Aspazijas portreti. Visapkārt stāvēja ļoti daudz sīku t.s. greznuma priekšmetu, un var domāt, ka ar katru no tiem Aspazijai saistījās kāda atmiņa.

Kaut Anniņa teica, ka Aspazija uzpošoties, faktiski viņa iznāca no guļamistabas svītrainā rītasvārkā. Viņas mati bija iesirmi, taču ne balti, viņas pelēkās acis skaidras un vērigas. Savilkdama svārku ciešāk sev apkārt, viņa gandrīz dusmīgi sacīja: „Es vēl nemaz neesmu tik veca”.

Kad ierunājos par viņas tuvo jubileju, Aspazija želojās, ka tā iegadoties pārāk satrauktā un neizdevīgā laikā. Par spīti tam viņa cerēja sagaidīt ko gaišāku. Lūkodamās uz mazu Latvijas standartu līdzās jau minētajam rožu traukam, viņa sāka prātot, vai nebūtu pareizāk svinēt 50 gadu literārā darba atceri, kas pienākšot drīz, pēc dažiem gadiem. Tāda nepienāca, un tā arī bija labāk, jo ir gluži skaidrs, ka tad to neviens, vismaz publiski, nebūtu uzdrošinājies svinēt.

Aspazija aizvien kaut ko rakstīja. Diezin vai šis literārais nemiers — nelaimīgā iedoma, ka katru dienu, lai ar kādām mokām un iekšēju pretestību, jāraksta un atkal jāraksta — nebija viņai pielīpis no Raiņa. Par šo iedomu liecina daudzas atzīmes Raiņa dienas grāmatā, un nav šaubu, ka viņa sacerējumi, sevišķi mūža beigu posmā, tādēļ jūtami cieta. Arī toreiz, satiekoties, Aspazija stāstīja par iecerēm un par to, kas paveikts un patlaban veicams. Pilnīgi sagatavots izdošanai, viņa uzsvēra, esot plašāks bērnu dzejas krājums *Siltie vēji*. Diemžēl par šiem dzejoļiem vēlāk vairs nekas nav dzirdēts. Tāpat nekā neesmu dzirdējis par viņas drāmām *Saulīt' tecēj' tecēdama* un *Kārlis XII*. Pirmo no tām viņa dēvēja tikai par izplānotu, kamēr otru teicās pasākusi jau sen. No blakus visam tam minētās poēmas *Debesu kalējs* nedaudzi fragmenti parādījās periodikā.

Aspazija bija „rīta cilvēks”: viņa apgalvoja, ka mostoties jau četros un tūlīt sākot darboties gar saviem rakstiem.

Sarunās, protams, allaž iznāca pieskarties Rainim, un te man prātā iespiedušies divi Aspazijas izteicieni, kurus arī ierakstīju savā piezīmju grāmatā. Viens no tiem īsti dzejisks: „Viņš bija prāta cilvēks, bet es vienmēr esmu dziedājusi kā meža putns”. Patēlojusi, cik bieži viņai vajadzējis balstīt praktiskā izdarībā ne visai spēcīgo Raini, viņa piebilda: „Tā bija mana misija — izaudzināt dēlu, kas gados vecāks par mani”.

Kad Aspazija tā paša 1943. gada 5. novembrī bija mirusi un gulēja Doma baznīcā *lit de parade*, viņai gaŗām plūda nepārtraukta, gandrīz nebeidzama ļaužu straume. Arī es kādu stundu stāvēju goda sardzē pie viņas šķirsta. Ilgi raudzījos viņas sejā un augumā. Viņa izskatījās maza, viegla un apbrīnojami jauna.

— Katrs sākums ir pasakā, un katra dzīve beidzas kā pasakā, un pāri paliek tikai — „reiz bija”. Tie ir pašas Aspazijas vārdi, rakstīti gadus 20 agrāk viņas bērnības autobiografijā.

Šai vietā, kur bijusi runa par Aspaziju un Raini, iestarpinu dažas dokumentāras liecības, kas saistās ar viņu atgriešanos Latvijā pēc ilgajiem emigrācijas gadiem Šveicē. Tās attiecas uz ciņām, kādas norisinājās ap viņiem abiem, bet it īpaši Raini, Latvijas Tautas Padomē. Viss šis materiāls ņemts no 1920. gadā izdotā LTP protokolu un stenogrammu krājuma; iekavās liktie skaitļi norāda uz izdevuma lappusēm. Daļa lasītāju atcerēsies, ka esmu šīs debates jau 1955. gadā aplūkojis žurnāla *Ceļa Zīmes* 25. nr.; tomēr man šķiet, ka debašu apskats iederas arī Rīgai veltītā grāmatā, jo mazliet raksturo tās toreizējo politisko gaisotni.

1920. gada sākumā, gatavojoties Satversmes Sapulces vēlēšanām, sociāldemokrātu partija bija paredzējusi izvirzīt savā sarakstā par kandidātiem arī Raini un Aspaziju. Te radās sarežģījumi, jo abi dzejnieki tobrīd vēl dzīvoja Šveicē, un Satversmes Sapulces vēlēšanu likums, ko Tautas Padome pieņēma 3. lasījumā 1919. gada 19. augustā, nepiešķīra pasīvās vēlēšanu tiesības pilsoņiem, kas uzturējās ārzemēs. Lai panāktu grozījumu, sociāalde-

mokrati 1920. gada 8. martā iesniedza Tautas Padomei likumprojektu par papildinājumu pie minētā vēlēšanu likuma, kas skanēja šādi: „Latvijas Satversmes Sapulcē var ievēlēt katru pilntiesīgu Latvijas pilsoni, kaut arī tas vēlēšanu sarakstu sastādīšanas laikā dzīvo ārpus Latvijas” (806). Padomes prezidents J. Čakste paziņoja, ka ierosinājumu nodod juridiskai komisijai, un padome šo rīcību akceptēja.

Tautas Padomes 10. marta sēde sākās ar manāmu nervozitāti sociāldemokratu pusē. Čakste bija tikko nolasījis darba kārtību, kad steigā piecēlās F. Menders un aizrādīja, ka prezidents neesot minējis sociāldemokratu iesniegto likumprojektu, par ko juridiskai komisijai šai sēdē dodams savs atzinums. Čakste: „Ja cienījamais runātājs būtu pagaidījis, es būtu paziņojis Tautas Padomei, ka juridiskā komisija uzņemās līdz nākošai sēdei izskatīt to cauri, to ir arī izskatījusi, un šodien Tautas Padomes prezidijs to paziņos” (834). Tālāk viņš paskaidroja, ka padomei pašai jāizlemj, vai likumprojektu apskatīt šai vai arī kādā no turpmākām sēdēm.

Menders uzsvēra likumprojekta steidzamību un, to motīvēdams, sacīja: „Visiem tiešām būs skaidrs, ka lieta grozās faktiski ap kādu Latvijas pilsoni, tas nav jāslēpj, ap mūsu lielo dzejnieku Raini, kuŗam mūsu Satversmes Sapulces likums atņēma vienu no vislielākām pilsoņu tiesībām. Es te negribu runāt tālāk par Raiņa nozīmi mūsu kultūrā un sabiedriskā dzīvē. Lai vēl varētu kārtīgi iesniegt listi uz Satversmes Sapulci ar Raini, tam likumam jātiek ātri pieņemtam, un tāpēc es lūgtu Tautas Padomi viņu ņemt šodien uz dienas kārtības” . . . (834). Šo ierosinājumu padome pieņēma vienbalsīgi, taču Menders ar to neapmierinājās un pieprasīja, lai Raiņa lietu apspriestu kā pirmo — vēl priekš darba kārtības 1. punkta, ārlietu ministra Z. Meierovica ziņojuma par Latvijas starptautisko situāciju.

Te radās pirmās asās vārdu maiņas. Ā. Klīve noraidīja darba kārtības grozīšanu un ieteica atstāt prezidija ziņā, kad kuŗš jautājums aplūkojams. Balsojot par Mendera un

Klīves priekšlikumiem, pirmo noraidīja ar 28 pret 23 balsīm, 15 atturoties. Klīves priekšlikums ieguva 34 balsis, visiem pārējiem atturoties, un Čakste prezidija vārdā paziņoja, ka sociāldemokrātu likumprojektu apskatīs tūlī pēc ārlietu ministra ziņojuma. Menders no vietas sauca: „Zemnieku savienība noraus; aizies mājās!” Klīve: „Ministram arvien tiesība”. Menders: „Vai jums ministrs augstāks par Raini?” Klīve: „Jā, tas mums sen ir augstāks; par Menderu arī augstāks”. Menders: „Pilnīgi pareizi. Načalstvo višē vsevo!” Klīve: „Ak tu joki!” (835).

Kad Menders un Klīve bija apmainījušies šiem komplimentiem, tribīnē kāpa Meierovics un nolasīja savu ziņojumu. Tam sekoja plašas debātes, kuŗās starp citiem piedalījās F. Cielēns un K. Skalbe. Pēc pārtraukuma Čakste aicināja izteikties juridiskās komisijas referentu K. Kvelbergu.

Kvelbergs īsi paskaidroja, ka komisija nevarot atbalstīt sociāldemokrātu ierosinājumu aiz formāliem iemesliem: „Tika aizrādīts uz to, ka vēlēšanu kampanija sākusies, un ienesto pārļobojumu nav iespējams pieņemt, jo to varētu izlietot tikai tās partijas, kas to ierosinājušas, un citas partijas uz to nav sagatavotas” (855). Pēdējos vārdus pavadīja smieklī sanāksmes telpā — domājams, no sociāldemokrātu sēdekļiem.

Čakstem atklājot vispārējās debātes, vārdu pieprasīja Menders. Viņš norādīja, ka apskatāmā papildinājuma atraidīšana nozīmētu lielu trūkumu Satversmes Sapulces vēlēšanu likumā. Šo likumu izstrādājot, centrālajā vēlēšanu komisijā neviens neesot apstrīdējis iespēju, ka par kandidātiem varētu izvirzīt arī Latvijas pilsoņus, kas dzīvo ārzemēs. Valsts kanceleja sākusi apgalvot pretējo tikai pēc *Sociāldemokratā* iespīestā ziņojuma, ka Rainis ar mieru kandidēt sociāldemokrātu sarakstā, un tagad kancelejas viedokli propagandējot *Brīvā Zeme*. Kandidātu pieteikšanas laiks vēl nav pagājis — atlikušas piecas dienas. Ja citām partijām būtu kādi kandidāti ārzemēs, var pieteikt arī tos, tikai viņiem jāpaziņo sava piekrišana sūtniecības apstiprinātā telegrammā, kā to darījuši Rainis

un Aspazija. Pārejot no juridiskiem uz emocionāliem argumentiem, Menders izteicās: „Man nebūs jāstāsta, ka viņš ir bijis viens no lielākiem kareivjiem uz Daugavas krasta ar savu sērdieņu dziesmu (domāta *Daugava*. Ref.), kuŗu jūs paši izplatījāt. Viss tas dod viņam tiesību būt visaugstākā tautas iestādē, priekš tās idejas realizēšanas, par kuŗu viņš ir kuŗojis” (856).

Alberts Kviesis, atbildot Menderam, uzsvēra: „Es neticu, un nav arī domājams, ka no Latvijas Tautas Padomes locekļiem kāds nezinātu, kas ir Rainis”, taču „neder turēt aģitācijas runas pie likuma apspriešanas savas partijas labā”. Tālāk, solidamies aplūkot papildinājumu „no lietišķa stāvokļa”, Kviesis Zemnieku savienības vārdā izteicās pret to. Motīvācija aptvēra veselu virkni juridisku argumentu: vēlēšanu kampaņa jau iesākusies, dažos apgabalos jau iesniegti kandidātu saraksti, kas saskaņā ar likumu vairs nav prasāmi atpakaļ, kādēļ iesniedzēji nevarētu izmantot Tautas Padomē varbūtēji pieņemto papildinājumu, u.t.t. Vērā ņemami arī divējādi politiski apsvērumi. Pirmkārt, domāja Kviesis, šis papildinājums kalpotu tikai vienas resp. sociāldemokrātu partijas interesēm, jo tā paspējusi nokārtot attiecīgās formālītes, bet citām partijām to izdarīt liegtu laika trūkums. Otrkārt: „Nebūtu vēlams uzstādīt tādus kandidātus, kas dzīvo ārzemēs, galvenā kārtā aiz tiem iemesliem, ka nebūtu vēlams, ja figūrē kāda liste, kuŗas priekšgalā būtu Stučka un Daniševskis. Tagad, piemēram, mēs varam sagaidīt kādu listi, kuŗas priekšgalā būtu Niedra un Vankins” (856—857). Paula Kalniņa starpsauciens: „Raini salīdzina ar Niedru un Vankinu!”

Turpinājumā runāja tieslietu ministrs K. Pauļuks, aizrādot, ka sociāldemokrātu iesniegtais likumprojekts būtiski nozīmē nevis papildinājumu, bet gan likuma grozīšanu, un tāda dotajos apstākļos nav pieļaujama, pat ja iemesls būtu „pazīstamais sirmis dzejnieks Rainis”. Izsludinātais Satversmes Sapulces vēlēšanu likums savā ziņā ir pamatlikums, ko — tāpat kā Tautas Padomes platformu — nevar grozīt, un, ja groza, tad vispirms jāizstrādā un

jāpieņem jauns likums par grozīšanu. Tādā kārtā strādājot, „var viegli notikt, ka mēs nekad netiksīm pie Sātversmes Sapulces, jo mums arvien būs jāsāk vēlēšanas no sākuma” (857).

Labais spārns aplaudēja Pauļukam, bet kreisajā cīņas vadību pārņēma Jūlijs Celms. Tiklab Pauļuka kā Kvieša runās viņš konstatēja sausu formālismu; runa neesot par jaunu likumu, bet par jau esošā iztulkošanu. Derētu sekot Anglijas paraugam: „Anglijā pēc 1916. g. Īrijas sacelšanās lielākā daļa politisko darbinieku līdz pēdējām parlamenta vēlēšanām atradās ārzemēs, un tomēr Anglija atrada par iespējamu visiem šiem politiskiem emigrantiem dot kandidātūras uz parlamenta vēlēšanām”. Kvieša vārdus par Stučku un Daniševski runātājs apzīmēja par „mistiskām bailēm no divām, trim personām”, pie kam šīs bailes „tiek slēptas aiz formāliem iemesliem”. Nobeigumā Celms uzsvēra: „Mēs tomēr uzturam spēkā šo likumprojektu arī tanī gadījumā, ja arī uz kādas kandidātu listes tiktu uzstādīti Stučka un Daniševskis, jo, patiesībā, jums tas vārds ir bubulis, no kuŗa jūs paši baidāties un, jādodomā, arī savus bērnus baidāt. Mums tas nav bubulis, mēs ejam idejiskā cīņā... un tāpēc nebaidāties, ja kāda politiska grupa uzstādītu Stučku un Daniševski. Ir cits jautājums, kāda būs piekrišana un cik viņiem būs vēlētaļu” (858—859).

V. Holcmanis paskaidroja, ka sociāldemokratu ierosinātais papildinājums nedotu Stučkam un Daniševskim vēlēšanu tiesības. Jāšaubās, vai Sarkanā Krusta delegācija izsniegusi viņiem Latvijas pases, un, ja ne, tad viņi nav Latvijas pilsoņi.

Čakste paziņoja, ka vārdu pieprasījis Klīve, un Pauls Kalniņš to komentēja ar saucieni: „Jauns Raiņa aizstāvis!” Klīve: „Es vēl neesmu uz katedra uzkāpis, kad man jau izteic komplimentus”. Savā runā, ko vairākkārt pārtrauca piezīmes no kreisā spārna, Klīve aprādīja motīvus, kas liek Zemnieku savienībai pretoties sociāldemokratu ierosinājumam, un izteicās: „Cik man zināms, ja viens likums ir pieņemts, tad viņu nevar grozīt atsevišķas personas dēļ, cik augsti tā arī nestāvētu, vai tas būtu pats

Anglijas ķēniņš. Ja nepatīkamu likumu groza, tad tādi fakti notiek cariskās, bet ne republikāniskās valstīs. Man liekas, ja šo likumu grib izvest cauri, ja te tiek minēts Rainis, kur Rainis ir pie tautas masām ļoti iecienīts, tad tā ir zināma aģitācija, un no likumiski juridiskās puses to nekādi nevar aizstāvēt” (860).

J. Bankavs atzina, ka viņa partijai, Demokrātu savienībai, gan nebūšot vairs iespējams izmantot apspriežamā projektā paredzētās tiesības, tomēr partija to atbalstot Raiņa dēļ — „ievērojot to, ka te iet runa par vienu personu, kuŗai ir lieli kultūrāli un nacionāli nopelni” (861). Turpretim A. Kviesis joprojām aizstāvēja uzskatu, ka jautājums izšķirams tīri formāli: „Ja likumprojekts būtu iesniegts mēnesi agrāk, tad mūsu protests nebūtu bijis vietā, bet tagad, diemžēl, tas nāk par vēlu, un, ja var pārnest, ka Rainis neienāk Satversmes Sapulcē, tad taisni jums, sociāldemokrātu kungi, jums to var pārnest, bet ne uzvelt vainu uz mums!” (861).

Kvieša runas ietekmē atkal uzliesmoja Mendera temperaments: „Man ārkārtīgi grūti runāt un plēsties te ap Raiņa personu . . . Priekš mūsu frakcijas viens ir skaidrs, un tas tāpat skaidrs ir arī priekš visas demokrātiskās Latvijas, ka te izlieto visu Šeiloka jurisprudenci, lai atņemtu, gribētu teikt, viscienīgākam pilsonim pasīvās vēlēšanu tiesības”. Tūliņ pēc tam Menders pārgāja uzbrukumā, izvēlēdamies par tā objektu Miķeļa Valtera varbūtējo kandidātūru Zemnieku savienības sarakstā: „Dr. Valters vēlēšanu laikā atrodas uz Latvijas teritorijas un kā kandidāts var tikt uzstādīts, bet Dr. Miķeļa Valtera vārds jau ir tāds, ar kuŗu Zemnieku savienība nevis 1000 balsis vinnētu, bet gan 5000 balsis paspēlētu” (861—862).

Lai atspēkotu Klīves izteiktās aizdomas, it kā Rainis pats nemaz nevēlētos pārgrozības vēlēšanu likumā, sociāldemokrāts R. Ivanovs nolasīja izvilukumus no Raiņa vēstules, kuŗā bija sacīts: „Vēlēšanu sarakstos ievestam vajaga būt vēlētajam, bet kandidātus taču var pieteikt, un tas var tapt izvēlēts arī tad, kad nav personīgi klāt. Tā bija 1917. gadā Domes vēlēšanās, un tāpat būs arī Latvijā. Tādēļ

varat mierīgi uzstādīt mani par kandidātu, un, ja es nebūšu mājās, tad sūtīšu notāriālu apliecību". Runādams par iemesliem, kādēļ Rainis un Aspazija vēl nav atgriezušies Latvijā, Ivanovs minēja pirmā kārtā Bermonta uzbrukumu: „Jums tālāk pateikšu, kādu iespaidu tas atstāja uz Raini un Aspaziju. Viņi rakstīja, ka, ja nav brīvas Latvijas, tad nav arī vērts dzīvot. Viņu vēlēšanās bija braukt mājās un izbaudīt to rūgto biķeri kopā ar savu tautu, bet tad nāca slimības, un tas taču jums visiem ir zināms, ka lielais dzejnieks ir vārgs un bieži slimo. Grūtie, gašie izsūtīšanas un emigrācijas gadi viņu tādu ir padarījuši, un no vairākām pusēm tika aizrādīts, ka nevarjot aicināt Raini ziemā mājās, bet gan dot viņam iespēju palikties ārzemēs līdz pavasarim. Aprādīto iemeslu dēļ dzejnieki nav varējuši nokārtot pārceļošanas jautājumu, pēc tam, kad rakstiskā ceļā bijām viņiem paziņojuši Satversmes Sapulces vēlēšanu dienu. Tāpat jūs zināt, cik grūta tagad ir ceļošana. Viņi gribēja noteiktā laikā būt mājās” (862).

Tieslietu ministrs Pauļuks noraidīja Mendera frazi par „Šeiloka jurisprudenci” un dažus Celma izteiktos pārmetumus; Celms „taisīja mazas piezīmes personīgā lietā”. Pēc vispārējām debatēm sākās balsošana. Ar balsu vairākumu padome pieņēma kādu Demokrātu savienības ierosinātu labojumu vēlēšanu likumā, tad Čakste pēc pieprasījuma vēlreiz nolasīja dedzīgi pārspriesto sociāldemokrātu ierosinājumu. Balsojot par to, balsis sadalījās 26:21:9, un Čakste konstatēja: „Priekšlikums ir izkritis cauri tāpēc, ka nav majoritātes: 26 ir balsojuši par, 21 pretim, un 9 atturējušies” (864).

Sociāldemokrāti nekavējoties iesniedza jaunu priekšlikumu — piezīmi vēlēšanu likuma 4. pantam: „Pasīvas vēlēšanu tiesības Latvijas Satversmes Sapulces vēlēšanās bauda Rainis un Aspazija”. Tas izraisīja īsu sadursmi Kviesim ar Menderu. Pirmais jautāja, vai piezīme nododama juridiskajai komisijai, otrs uzsvēra, ka jautājums padomei tūlīt jāizšķir balsojot. Piezīmes nodošanu komisijai noraidīja ar 18:35:2 balsīm. Pēc tam Čakste uzaici-

nāja balsot par pasīvām vēlēšanu tiesībām abiem dzejniekiem.

Klīve: „Tā kā te jautājums grozās ap divām personām un debatēs tika minēta viena persona, tad lieku priekšā šo jautājumu sadalīt”. Pauls Kalniņš: „Vai jūs gribat Aspaziju?”

Ignorēdams Kalniņa piezīmi un smieklus zālē, Čakste norādīja, ka Klīves ierosinājums pamatots, un lūdza balsot vispirms par Raini. Rezultāts — 30:0:17. To apsveica skaļi aplausi pa kreisi no centra, pa starpām bija dzirdama Mendera balsis: „Smagi, smagi pūta”... Balsojot par Aspaziju, piecēlās visi padomes locekļi. Atskanēja saucieni: „Klīve ar!”, smieklī un aplausi. Paziņojis, ka „minētais papildinājums attiecībā uz Aspaziju pieņemts vienbalsīgi” (864), Čakste sēdi slēdza.

Cīņas ap Raini un Aspaziju Tautas Padomē bija beigušās, viņu ceļš uz Satversmes Sapulci nogludināts.

Atreferēto pārrunu un konfliktu gaitā duŗas acīs trīs apstākļi. Pirmkārt, visi runātāji vienprātīgi atzina Raiņa un, pakārtotā lomā, Aspazijas izcilos literāros un sabiedriskos nopelnus. Tālāk: par spīti Mendera, Celma un Ivanova patētiskajām deklarācijām neapšaubāmi vērojams, ka sociāldemokrātu sparū un neatlaidību cīņā par abu dzejnieku tiesībām visvairāk stimulēja tīri praktisks apsvērumš: balstoties uz viņu populāritātes, nodrošināt savam sarakstam lielākus panākumus vēlēšanās. Beidzot, šo Raiņa problēmas politisko sakni it skaidri saredzēja arī labais spārnš, bet, nevēloties apkarot Raini un Aspaziju personīgi, vērsās pret viņu tiesībām ar juridisku formālismu.

Tātad: dzejnieku specifisko svaru visu novirzienu politiski vērtēja augstu, taču praksē tuvojās viņiem kā atsvāriem, kas metami Satversmes Sapulces vēlēšanu kausā. Šī pieeja nevarēja glaimot, bet liekas, ka ne Rainis, nedz Aspazija nepārdomāja tās dziļākās konsekvences. Latvijā atgriezušies, viņi — it sevišķi Rainis — neapmierinājās ar savū vispārēji respektēto „dzejas karaļu” stāvokli, ie-

saistījās aktīvajā politikā, un iznākumu var apzīmēt visādi, tikai ne par spožu. Lai cik noteikti apgalvotu pretējo, dzeja un politika ir grūti savienojamas lietas. Nenovēršami cieš viena vai otra, bet visbiežāk abas. Neatkarīgajā Latvijā cieta abas arī Rainim un Aspazijai.

27.

Šis grāmatas 22. nodaļā pieminēju, ka pārāk bieži tiek aizmirstas Antona Austriņa ciešās saistības ar Rīgu. Tādas, kaut ne tik ciešas, bijušas arī citam, kopā ar savu brāli vēl slavenākam piebaldzēnam — Kaudzītes Reinim. Pēdējo tiešām grūti iedomāties citādi kā Piebalgas vidē un viņa konsekventi valkātajos pašautos svārkos, taču mūža beigās (nerunājot par agrākajiem ārzemju ceļojumiem) Reinis, kā zināms, pavadīja gašos klejojumos, un vairākus gadus to centrā bija Rīga un tās priekšpilsētas. Diemžēl šis interesantais posms viņa dzīvē ļoti maz tēlots un pētīts. Līdz pat 1. pasaules kašam Reinis bija visai rosīgs publicistikā, bet tieši par Rīgu, cik pašlaik varu pārredzēt, viņš nav rakstījis daudz. Savā ziņā gan zīmīgi, ka 1914. gadā izdotā populārzinātniskā apskatā par tuksnešiem viņš meklējis latviešu lasītājiem pazīstamu salīdzināmo materiālu un tādu atradis — Rīgas apkaimes smilšu kalnos.

Reinim, kā pastāsta viņa brālis Matīss, bijuši divi lieli ienaidnieki: pirmkārt — suņi, kušu riešanu viņš nespējis paciest, otrkārt — logu aizkari. Vai viņam Rīgā gadījušies kādi sarežģījumi ar suņiem, nav zināms, lai gan, Reinim turp dodoties, Matīss viņu brīdinājis: „Vaukšis aiz sienas vai augšā istabas šunelis skaļā, skarbā balsī visu

nakti". Turpretim kādu ārpilsētas dzīvokli viņš atstājis tādēļ, ka saimniece noteikti pieprasījusi, lai pie logiem būtu aizkari. To izdzirdis, Reinis gandrīz bēgšus aizbēdzis, pamezdams pat iemaksāto īri.

1907./08. gadā Reinis mitinājās pie Rīgas radiem, kur viņu vērojusi krustmeita, vēlākā ārste Kaudzīte-Usenko. Reinis nekad neesot apmeklējis ne teātri, ne koncertus, bet stipri cienījis militāru mūziku un kaņaspēka parādes (varbūt kāds psiholoģisks sakars ar to, ka 35 gadus bija darbojies Cēsu apriņķa kaņaklausības komisijā?). Tāpat viņam patikušas koņa dziesmas un jo sevišķi ērģeles, kādēļ svētdienās aizvien gājis uz Doma baznīcu. Mīlējis kavēties arī Rīgas un apkāmes parkos, taču vienīgi darbdienās, jo, būdams vientuļnieks, necietis ļaunu drūzmu. Radiem, kam bijuši dārzi, palīdzējis tos kopt — mēdzis izzāgēt augļu kokiem sausos zarus.

Visām adresēm, kādas Reinim bijušas Rīgā, būs grūti vairs izsekot. Pastaigās viņš nereti bijis sastopams Pārdaugavā — Arkadijas dārzā, Dzegužkalnā. Aiz sava veida lokālpatriotiskiem iemesliem īpaši gribu atzīmēt, ka viņš saistīts arī ar to, gluži pretējo, Rīgas pusi, par ko man visvairāk atmiņu: viņš ne tikai labprāt klaiņojis ap Ozolkalnu jeb t.s. Archiereja muižiņu Ķīšežera dienvidaustrumu krastā, bet kādu laiku pat dzīvojis Mežaparkā. Kādas tur bija viņa domas, kādas viņa reakcijas pret šo apkārtni? Būtu gribējies tās salīdzināt ar savējām, taču — velti saukt neatsaucamo.

Te jāpiebilst, ka savs, kaut neliels, sakars ar Mežaparku bijis arī Kaudzītes Matīsam. 1923. gadā Rīgā notika Latvijas skolu svētki ar gājienu uz Brāļu kapiem, koncertu un beidzot — ar plašāku sarīkojumu Mežaparkā resp. Saules dārzā. Šai sarīkojumā Matīss teicis runu kā viens no vecākajiem tautskolotāju pārstāvjiem. Lai gan viņš tai pašā rudenī kļuva jau 75 gadus vecs, viņa runa bijusi neparasti dedzīga un aizrautīga. To īsās, 45 gadus vēlāk kādā Saldus t.s. rajona laikrakstā iespīestās rindās atcerējās jaunatnes rakstnieks Herberts Dorbe: „Starp citu viņš savā runā uzsvēra, ka latviešu literatūra līdz mūsu gad-

simta sākumam uzskatāma par tautskolotāju izauklētu literātūru. Nelielo runu beidzis, Kaudzītes Matīss jauneklīgā sajūsmā laida gaisā savu salmenīcu — naģeni, gūdams svētku dalībnieku jūsmīgu atsaucību". Svētku turpinājumā Matīss pienācis klāt dažiem Ventspils novada skolotājiem, to vidū Dorbem, kas stāvējuši kaut kur nomaļus. Ar visiem sarokodamies, viņš sacījis: „Te nu katra priekšā stādīšanās lieka, jo visi skolmeistari vien esam — mīļās Latvijas skolas kopēji”.

Es nožēloju, ka toreiz, kad vēl bija iespējams, netiku par Kaudzītes Reini painteresējies tuvāk. Tas nebūtu nācies grūti, jo mana mātesmāte, dzimusi Kaikažos, bija Vecpiebalgas pagasta vecākā Pēterā Zirņa māsa un, kaut gan lielu daļu mūža pavadījusi Rīgā, pazina daudz piebaldzēnu. Arī mana māte, vēl meitene būdama, bija tikusies ar Reini, kas uz viņas sveicienu allaž atbildējis gausā balsī: „Labdien, bērns”. Jāpiemetina, ka tie vecie piebaldzēni, ar kuņiem man gadījies runāt, Reini — par spīti viņa rakstura dīvainībām — tīri personiskā plāksnē vērtēja augstāk nekā Matīsu, pēdējam pārmezdami „briesmīgu sīkstumu” resp. skopulību. Ir tiesa, ka arī dažādos Matīsa rakstos, sevišķi mūža otrā pusē, atspoguļojas spilgta interese par naudas darījumiem, un var jau būt, ka „sīkstums” bija tās pavadparādība.

Šai vietā, sācis runāt par brāļiem Kaudzītēm, vēlos brīdi pārtraukt savas pārdomas par Rīgu un iestarpināt dažas lappuses, kas veltītas *Mērnieku laikiem*. Lieks pamudinājums te vēl ir tas, ka Arveds Švābe savas 1958. gadā Stokholmā izdotās Latvijas vēstures 428. lappusē atsaucas uz kādu manu studiju par Kaudzīšu romāna prototipiem. Šo īso studiju es uzrakstīju un iedevu Švābem pēc tam, kad biju tur izteiktos ielāgojumus viņam atkārtoti minējis sarunās, bet neesmu nekur to publicējis. Lai nu neviens mirušo draugu nevainotu, ka viņš citējis kaut ko neesošu, tad iespēju šīs lapiņas šeit tai pašā veidā, kā tās bija rakstītas priekš vairāk nekā desmit gadiem.

Kaudzītes Matīss savās *Atmiņās no tautiskā laikmeta*, II, 330, raksta: „Daudz ir vaicāts par *Mērnieku laiku* tipu

paraugiem, un vai tādi patiesi tad dzīvojuši. Tur jāizrāda, ka vienīgā skaidrā kopija ir Tenis no rakstītāju tēvbrāļa. Daži citi, ja daudz grib sacīt, ir salikti no gabaliem, bet viss lielums rakstītāju pašu sadomāts”.

Principā nav pamata šo paskaidrojumu apšaubīt, taču daudzas liecības rāda, ka arī tais tipos, kas „salikti no gabaliem”, parasti tomēr dominē kāda noteikta, 19. gadsimta 70-os gados Piebalgā pazīstama persona. Tāds ir, piemēram, Drekberģis — īstenībā drēbnieks Pilsātnieks (ar palamu Ķīzeru Auka), par ko vēl šai gadsimtā piebaldzēnos klīda gan *Mērnīeku laikos* ietilpināti, gan neietilpināti nostāsti. Arī mana māte bija bērņībā redzējusi šo drēbnieku, kas valkājis pelerīnu jeb „ķeizarmanteli” un allaž gājis īsiem, steidzīgiem soļiem. To, ka Ķīzeru Auka uzskatāms par Drekberģa galveno prototipu, Piebalgā neviens nav apšaubījis. Tāpat zināja, ka Švaukstā notēlots kāds no Prūšu ģimenes, un šis Prūsis pats pasteidzās to atsaukt *Baltijas Vēstneša* 1880. gada 18. nr.: „Daudz tautiešu maldās, šķizdami to Kaudz. Mat. romānā Mērn. laiki būdamo Švaukstu manu personi esam; bet ar šo apliecinu Es: Es vis tas neesmu. Punktum!” Liekas arī, ka Kasparā Gaitiņā, vismaz daļēji, projicēta Dr. J. Jurjāna dzīves ziņa. *Baltijas Vēstneša* 1879. gada 20. nr. ievietotajā nekrologā par šo ārstu — Kr. Valdemāra jaunlatviešu pulciņa dalībnieku — Kaudzītes Matīss zīmē personību, kas vislabāk raksturojama ar Kaspara vārdiem pie Ilzes nāves gultas: „Trešie, kuŗu ziedi ir neievērojami vai arī pavisam nenomanāmi, ir tie, kuŗi ar ticību nelepojas, bet darbus dara”. Gluži kā no Kaspara mutēs ņemts varētu būt Dr. Jurjāna iemīļotais izteiciens: „Materiālu es vedīšu, bet namdaris neesmu; rindā par kaŗavīru es stāvēšu un kaušos, bet par vadoni lai mani neceļ; dzirnavu akmeni es griezīšu, bet pats par akmeni nederu”. Ne mazāk zīmīga ir Jurjāna racionālistiskā opozīcija tiklab pret Kronvalda kāpināto patriotismu, kā piebaldzēnu vecākās paaudzes aizspriedumiem un māņticību.

Šie apstākļi liek pieņemt, ka līdzīga individuāla dominante meklējama „gabalos”, no kuŗiem „salikts” Pietuka

Krustiņš. Ir kādreiz šai ziņā domāts par Kronvaldu, un iespējams, ka atsevišķos gadījumos *Mērnieceku laiku* autori tiešām drusku pasmīnējuši par viņa vājībām — kaut vai par runu teikšanu nevietā. Tomēr dziļā un neviltotā cieņā, kas izpaužas Kaudzītes Matīsa apcerēs un atmiņās, tiklīdz tur skarts Kronvalds, liedz pēdējo pat aptuveni identificēt ar Pietuka Krustiņu.

Gluži citādas perspektīvas paveras, ja apstājamies pie Ausekļa, kas tāpat bija tuvs Kaudzīšu paziņa un, kā zināms, darbojās kādu laiku par skolotāju Jaunpiebalgā. Ausekļa laika biedru, arī pašā Kaudzītes Matīsa, atmiņās ir pietiekami daudz norādījumu par to, ka šis ievērojamais dzejnieks un patriots ļoti mīlējis jautru sabiedrību. Tajā atrazdamies, viņš — pretēji citiem — teicis nevis humoristiskas, bet gan svinīgas runas — par „tautības garu” un tā stiprināšanu; taču jau mirkli vēlāk viņš liksmojies kā visi pārējie. Tieši tāda ir Pietuka Krustiņa rīcība un ievirze krogos un godos, kur viņš jūtas kā savā „īstajā elementā”. Pat tīri ārēji ir kas kopīgs. Viena no Ausekļa īpatnībām bija viņa neparasti kuplie mati. *Mērnieceku laikos*, Ilzes bēņu aprakstā, lasām: „Pietuka Krustiņš bija jauns cilvēks vidējā augumā ar kupliem matiem”. Šie mati piezoboti arī ironiskajās piezīmēs par Drekberģa, Švauksta un Krustiņa izskatu, kad tie ielauzušies pie meitām dūmu istabiņā un pavadījuši tur nakti: „Pietuka Krustiņam stāvēja ieķērušās biezos savēlušos matos uz pakauša divi rogas un viens sūnu vīšķis”. Dzejas mākslā Auseklis skolojies pie Šillera un reizēm, kā dziedājumā *Jūra*, to pat apzinīgi imitējis. Pietuka Krustiņš atsauca uz Šilleru, kad vien rodas izdevība, un brokastīs pēc Ilzes bērēm izsakās pavisam nepārprotami: „Dažas tautietes viņu par jauno Šilleru vien saucot un turot no viņa lielas lietas”.

Kaut šīs paralēles liekas diezgan iespaidīgas, tās vien nevarētu atzīt par pierādījumu, ka Pietuka Krustiņā jūtami portretēts Auseklis. Tomēr ir atrodami arī spēcīgāki argumenti, kas atbalsta šo hipotezi.

1874. gadā Kaudzītes Matīss publicēja *Baltijas Vēstnesī*, 17—20, kritisku apskatu „Dzejas nodaļa mūsu laikrakstos

1873. gadā". Ausekli šis apcerējums, kas saturēja arī dažus iebildumus pret viņa dzejoļiem, bija aizskāris tiktāl, ka viņš uzsāka polemiku, *BV*, 1874, 23—24. Kaudzīte viņam nekavējoties atbildēja turpat, 28. Otrreiz abi rakstnieki sadūrās 1876./77. gadā. Auseklis savā *Paidagoģiskā gada grāmatā* apvainoja Kaudzītes Matīsu tautas dziesmu plagēšanā, bet Kaudzīte uz to asi reaģēja *Baltijas Zemkopī*, 1877, 34. Abu šo polemiku atbalsis *Mērnīeku laikos* ir gluži skaidras un neapšaubāmas.

Viens no lielākiem strīdus objektiem pirmajā polemikā bija Ausekļa dzejolis „Vai cerēt būs uz brīvību?“, kas iespiests *Mājas Viesa* pielikumā, 1873, 64:

*Ja cerēt gribi, draugs, uz brīvību
Un sīkstu, nemirstīgu tautību,
Tad noej klausīt latvju skolas sienās,
Kā jauno audzi māca šinīs dienās.
Ja dzirdi šādus vārdus: Tēvija
Un mīlā, dārgā, svētā Latvija,
Tad cerēt vari gan uz brīvību.*

Savā pārskatā Kaudzīte atzīmēja: „Nevaru nedz no bērnu audzēšanas, nedz no tēvijas mīlestības stāvokļa šim dzejoļim piekrist. Pēc manas pārliecināšanās skolās no garīgiem priekšmetiem ir tie pirmie domāt un just, jo no šiem tad izaug viss, kas jauks un augsts”. Uz pārmetumiem par šo viedokli viņš polemikā atbildēja, izmantodams kādu frazi no Ausekļa pretraksta — proti, ka ābecniekiem par tēvijas mīlestību stāstīt „būtu tikpat, kā kad jūs liktu viņiem daudz no kranioskopijas zināt” (Auseklis bija izteicies: „Kaudzītes Matīsam, kā jaunlaiku pedagogam, tak tik daudz no kranioskopijas vajadzētu zināt, ka pašjūtībai. . . ir savs īpašs organs, kas sevišķi attīstāms”).

Ja ielūkojamies programmā, ko *Mērnīeku laikos* izstrādā goda mielasta komiteja, tad priekšpēdējais paragrafs tur skan: „Beigu runa par cilvēku organismu un cik necik no kranioskopijas, proponēta no kuratorijas presi-

denta un komitejas aktuārijusa Pietuka Krustiņa kunga, turēta no komitejas asesora Svērteļa kunga”.

Taču ar to Kaudzītes „literārajai atriebībai” nepietika: jaunu vielu tai deva *Paidagoģiskā gada grāmata*, kur Auseklis, tautas dziesmu plaģiātus Kaudzītem insinuedams, izsaucās: „Vai šāda tautas dziesmu sarežģīšana un turklāt vēl zādzība ir mazāks grēks nekā tas pret 'svētu garu'? Tautas gars tiešām nav mazs gars”.

Kaudzītes Matīss nebija aizmirsis ne šos vārdus, ne augstāk citēto Ausekļa dzejoli. *Mērnīeku laikos* — tēlodams, kā Pietuka Krustiņš, vairākas dienas nodzīrojies, nakti atgriežas skolā un uzrunā miegainos bērnus — viņš liek tam sacīt sekojošo: „Mīlie bērni! es jūs sveicināju ar to sveicināšanu tā gara! Bet tautas gars arī nav tiešām mazs gars, un tas grēks pret viņu nav mazs grēks... Jūs, kas esat savas tautas labākā audze un būsīt savā laikā viņai par pilāriem baltā un nebaltā dienā, vai ir skanējis šodien no jūsu mutēm šinīs sienās: 'Ak tēvija, mīļā, dārgā tēvija!' Kā tad jūs domājat piepildīt savu pienākumu, kad uz jūsu siržu galvām nav vēl nolaidušās tās gara liesmiņas?”

Pēc teiktā, liekas, būs grūti apstrīdēt, ka „no gabaliem saliktā” Pietuka Krustiņa tēla spilgtākais komponents bijis dzejnieks Auseklis resp. Jaunpiebalgas skolotājs Krogzemju Mikus.

Nobeidzot vēlreiz jāuzsver, ka šī studija uzrakstīta jau 1958. gadā. Starplaikā iznācis Oto Čakara nelielais, taču labi līdzsvarotais apskats par *Mērnīeku laikiem* kā pirmo reālistisko romānu latviešu literātūrā (Rīgā 1968). Tur autors starp citu pieskāries arī Pietuka Krustiņa sakaram ar Ausekli, aizrādīdams uz „kranioskopiju” un bez tam vēl uz Krustiņa teicienu Lienai: „Jūsu fiziognomija gan to nerāda”. Fiziognomija citētajā Ausekļa rakstā minēta līdzās kranioskopijai. Plašāk šo problēmu Čakars tomēr nav iztīrījis.

*J*au kopš ilgiem gadiem mēdzu dažu vakaru, kad dienā darīts kas cits, paņemt kādu svešvalodā sacerētu dzejoli un domās atdzejojot to latviski. Ja tas neizdodas, tad pametu vai mēģinu citreiz; ja izdodas, tad pierakstu un paglabāju. Tādā kārtā pakāpeniski sakrājušies gandrīz vesela antoloģija, ko pats reizēm pašķirstu ar patiku tādēļ, ka tai tīri intims raksturs: tā radusies bez jebkādiem blakus nolūkiem, vienīgi aiz aistētiska prieka, literātūr-vēsturiskas intereses, vai arī kā zināms intelektuāls vingrinājums.

Šo dzejoļu vidū atrodas kāds, kam nevarēs piedēvēt māksliniecisku vērtību ne vācu oriģinālā, nedz manā cieši tam pieskaņotajā tulkojumā. Turpretim tam ir nenoliedzama dokumentāra vērtība. Dzejoli sacerējis 18. gadsimta otrā ceturksnī kāds rīdzinieks, parakstīdamies ar šifru J. B. v. F., un tas skan šādi:

KAPA UZRAKSTS RĪDZENEI 1733. GADĀ

*Drīz būs jau seši simti gadu, kopš gar manu krastu
to vācu ļaužu mītnes sāka augt,
kas Daugavā bij griezušies, lai glābiņu sev rastu,
vai mēdza, mantas rausdami, te braukt.
Gan ledos, vētrās, straumei bangas sitot,
to mantai patvērumš bij manos likumos.
Tos sargāju, ap mūžiem, vaļņiem ritot,
un beidzot izlikās, ka reiz man godu dos,
jo mūros, vaļņos pati tiku iekaldīta.
Bet diemžēl manam gājumam bij jāapkūst.
Kā šķirstā tagad guļu, dziļi zemē dzīta,
caur mēsliem manas atliekas vēl gausi plūst.*

Lai gan tulkojot neesmu izlaidis nekā svarīga un izteicies, kā ceru, puslīdz skaidri, tomēr vismaz pēdējais pants bez piezīmēm neliksies saprotams, ja lasītājs nebūs interesējies par Rīgas jeb Rīdzenes resp. Rīdziņas upi un tās likteņiem. Ziņu par šo upi gan archīvos, gan publicētos aprakstos ir tikdaudz, ka tās vēsturi varētu sarakstīt bez īpašas piepūles. Taču tas nav darāms šai vietā, bet varbūt vislabāk atsevišķā grāmatiņā. Te tikai pāris vārdu dzejoļa ietvaram.

Rīgas upes nosaukums ir vecāks par Rīgas pilsētu, jo pēdējā lejasvācu tekstos vēl ilgi dēvēta par *stadt to Rige* un līdzīgi. Indriķa chronikā Rīga kā vietvārds parādās jau priekš 1201. gada. Ar Rīgas vārda etimoloģiju nodarbojušies daudzi valodnieki, un pēc vislabāk pamatotajiem atzinumiem tā pirmā nozīme ir „likupe, lokupe, ločupīte”, kas teicami saskan arī ar toreizējo šī apgabala topografiju. Rīgas upe, Daugavas atteka, bija pirmā Rīgas osta. Kā liecina arī pārtulkotais dzejolis, sākumā tur kuģiem un precēm bija drošāks patvērums nekā pašā Daugavā. Vēl zīmīgi, ka 18. gadsimta autors nav lāga ticējis teikai par Daugavas nejaušo „uzzēģelšanu”, jo līdzās minējis varbūtību, ka vācieši turp braukuši aiz mantkāres.

Pavasaros, ledum ejot, Rīgas pilsētu pastāvīgi apdraudēja plūdi. Lai cīnītos pret lielo postu, ko tie sagādāja, Daugavu sāka ierobežot ar dambjiem. Vecākais no tiem bija Inču dambis (Hintzendam) tagadējā Maskavas priekšpilsētā, izveidots 16. un 17. gadsimta mijā. Drīz tam pievienojās Ganību dambis Sarkandaugavas pusē, vēlāk Krīdenera dambis iepretim Bišu muižai un vēl virkne citu. Dambji galīgi izšķīra Rīgas upes likteni. Vietām aizsērējusi jau 14. gadsimtā un ne vien dabā, bet arī nosaukumā samazinājusies par Rīdziņu jeb Rīdzeni, tā pēc dambju uzbēršanas vairs nesaņēma svaiga ūdens rezerves un bija pamesta stagnācijai. Pēdējo tālāk sekmēja pilsētas aizsardzībai celtie zemes vaļņi, kas šķērsoja upes gultni. Gar Rīdzenes malām pacēlās aizvien vairāk namu, kuŗu iedzīvotāji gāza izsīkušajā upē gan netīru ūdeni, gan visādus atkritumus. Grūti panesamā smaka un infek-

cijas slimības bija iemesls tam, ka Krievijas valdība 1730. gadā uzklaušīja Rīgas rātes atkārtotos lūgumus un atļāva Rīdzeni aizbērt. Tāds ir fons, kuŗā skatāma J. B. v. F. trīs gadus vēlāk sacerētā epitafija.

Rīdzenes aizbēršana turpinājās gadu desmitiem un īsti nobeidzās tikai 1861. gadā, kad nojauca pilsētas vaļņus un ar noraktajām smiltīm paaugstināja Daugavas krastu. No kādreiz daudzīnātās upes palika divas piemiņas. Vispirms, mazā un krēslainā Rīdzenes iela, kas, stiepdamās starp Teātra un Audēju ielu, atrodas virs senās upes. gultnes. Otrkārt, sugas vārds „rīdziņa”, kas apzīmēja ar dzelzs restēm pārklātos caurumus ielu notekās jeb renstelēs. Rīdziņās noplūda lietus ūdens, bet viens otrs tur slepeni vai atklāti iegāza arī dažādas samazgas un netīrumus. „Izlej to šmuci rīdziņā!” bija diezgan bieži lietots izteiciens. Man šis vārds, kad sāku to dzirdēt, stipri nepatika, jo tas likās apvainojums Rīgai. Tomēr vairums rīdzinieku to vairs tā neuztvēra un ir nepadomāja, kā tas radies.

Svešvalodās varam atrast daudz vairāk Rīgai veltītu dzejas rindu, nekā mums parasti šķiet. Arī Aleksandrs Puškīns savā poēmā *Čerep* (1827) mazliet stāsta par Rīgu, lai gan pats tur nekad nav bijis. Pēc viņa miglainā priekšstata iznāk, ka šī pilsēta atrodas jūras krastā. Tur iebrauc kāds visīstākā kaluma students — ūsains, platā apmetnī, ar rungu rokā un vītu pīpi zobos. Viņš liek krogos putot alum, sēž, ietinies tabakas dūmu mutuļos, vai arī pastaiģājas gar jūrmalu un sapņo par savu Lotīti. Citreiz viņš aiz sirdsēstiem raksta dzejoļus un sit žīdus. Kādēļ Puškīnam, kas pats dzīvoja tipiskajā „pogromu” zemē Krievijā, licies, ka tieši Rīgā būtu raksturīgs paradums „sist žīdus”, paliek noslēpums.

Rīgas pagātnes pētniekus aizvien valdzinās Bazīlija Plīnija latīņu valodā sacerētā poēma *Encomium Rigae* (1595), ar ko tiklab savā doktora disertācijā kā vēlāk nodarbojies Arnolds Spekke. Lai gan viņš aizrāda, ka Plīnijs skatījīs Rīgu, tās dzīvi un arī latviešus svešādā resp. lielo ģeografisko atklājumu laikmeta gaismā, tomēr šai poēmā neapšaubāmi ir laba tiesa materiāla, kas atspo-

guļo reālītāti. Atzīmēsim te kaut pāris spilgtus vērojumus (Spekkes tulkojumā, kur nav atveidots oriģināla heksumetrs + pentametrs).

Plīnijs tēlo, ka pienākusi ziema, kas „klāj ar sniega segu bālās un aukstās saules apspīdētos vienmuļos laukus un sārtās Daugavas viļņus saveļk marmora tiltā”. Tad Rīgā sāk ierasties, nepārtrauktā rindā, zemnieki savās ragavās:

*Tiem pretī iziet veiklais tirgonis un apsveic paziņas,
Tas prasa, kādas preces atveduši;
Viens no tiem piedāvā par pienācīgu cenu labību,
Cits atkal linu baltos, taisno šķiedru matus . . .
Cits meklē lielo briežu, vēršu un bezkaunīgā āža
Sausās, cieši kopā sasietās ādas;
Šo atkal cerība uz peļņu māca, lai dzeltenā vaska
Svaru, pirкто, nestu mājās,
Vai mucas, pildītas ar baltiem taukiem,
Vai kaņepju saišķus un piķa krājumus,
Vai lielas mucas, pelnu pilnas, un vispār visu,
Ko pircēji un pārdevēji var savā labā izmantot.
Pa pilsētas ielām skan brašā zemnieka balss,
Kas uzmudina vezumu vilcējus — zirgus.
Nav ieteicams tev, gājēj, doties šķērsām pāri ielām —
Tik ļoti pilnas braucēju, kas spiežas cieši viens pie otra.*

Varbūt vēl zīmīgāks Plīnija dzejiskais apraksts par zveju, zvejniekiem, zivīm un to patēriņu Rīgā un apkaimē. Dažreiz, viņš izsakās, izvelkot ap 300 lašu vienā laikā; krastā tie peņot tīklu ar savām vingrajām astēm, bet zvejnieki, uz labu peļņu cerēdami, priekā lēkājot tiem apkārt un apsitot tos ar rungām. Daugavā esot tādi zivju pulki, kādus nevarot atrast nevienā citā Eiropas upē. Rīgas pilsoņi paši nespējot tos patērēt, tādēļ prāvos kvantumos šīs zivis

*Stiprā dūmu tvanā žāvētas
Un sālī slēptas, aizved ārzemju kuģis:*

*Saksijas pilsoņa barības krājumus viņas
 Pienācīgi pilda un nāk par palīgu nabadzīgam galdam.
 Arī no sāļās jūras atvesto storu dzimuma koloniju
 Audzē Daugava savos sartos ūdeņos.
 Netrūkst arī aso zobu mutes lidakas — laupītājas,
 Kas marinēta ir noderīga galda priekam,
 Nedz arī jūras zušu un lielo samu,
 Nekur nav bijis lielāks bušu daudzums.
 Ko vēl lai saku par citām? Še ir tikdaudz zivju sugas,
     kas derīgas
 Ēdienu izvēlei un kuņas lielā skaitā dod Daugava un
     ezeri.
 Šeit Franciska ordeņa mūka vēders gavēni
 Iespētu turpināt septiņus mēnešus
 Un neilgotos pēc gaļas . . .*

Rīgas tirgus, ieskaitot t.s. ārējo tirgu Daugavmalā, Plīnijs
 notēlojis tādās krāsās, kas gandrīz liek domāt par Trimal-
 chija dzīvu aprakstu Petronija senās Romas romānā. Dau-
 gavmalā zemnieki starp citu piedāvā irbes, strazdus, pīles,
 baņotus gaiļus, pērļu vistas; citur var dabūt meža zvēru
 cepešus, vēršu un „vilnas nesēju lopu” gaļu, dažādus rau-
 šus un spēcīgus gaļas pīrāgus; turpretim „zaķu gaļa ir
 badīga kalpu pulka aizdars un lauku ļaužu ēdiens”. Tu-
 vējā Rīgas ostā —

*Kā mežos stāv augsta stumbra priede,
 Kas savu zaļumu ir sajaukusi ar citu koku zariem,
 Tā pie Daugavas krastiem ciešā pulkā kuņu masti
 Sarežģī un sajauc savus gaļos šķērskokus,
 Bet dubulti sapītais tauvu tīkls neļauj saredzēt
 Mājas Daugavas otrā krastā.*

Bazīlija Plīnija īstais uzvārds rakstīts dažādi — Plen,
 Plehn, Plene un taml. Tā kā šīm formām varētu atbilst,
 piemēram, tādi latviešu vārdi kā „plēne” un „pliens”, tad
 Antons Birkerts 1927. gadā izvirzīja jautājumu, vai šī
 interesantā dzejnieka senčos neesot bijuši latvieši. Par to,

atskaitot etimoloģiju, ko nevar uzlūkot par izšķirīgu argumentu, diemžēl trūkst jebkādu norādījumu.

Baltvācu literātūrā ir krietni prāvs skaits lirisku un episku dzejoļu, kas saistās tiklab ar Rīgu kā tās tuvāko apkaimi. Vēsturiskos pētījumos un apskatos visbiežāk citētais veltījums Rīgas apkārtnē tomēr pieder slavenam austrumprūsīsim — Johanam G. Herderam, kas 1765. gadā pavadīja Grāfenheides muižīņā pie Juglas ezera, kā viņš pats vēlāk izteicies, jaukāko vasaru savā mūžā. Grāfenheide tad arī devusi ierosmi gaŗākam viņa dzejolim, kur lielāko tiesu strāvo jauneklīga romantiska jūsma, taču līdzās skarts viens otrs konkrēts fakts — kaut tas, ka saulrietos Herders kavējies Juglas ezera krastā, bet rīta agrumā klaiņojis pa apkārtējiem mežiem.

Kādu citu Rīgas apkārtnes inspirētu dzejojumu, kam vērts pievērst uzmanību, sacerējis no Saksijas Latvijā ieceļojušais teologs un diezgan rosīgais literāts Heinrichs E. Fišers. Dzejojums iespiests Rīgas žurnāla *Nordisches Archiv* 1804. gada 3. sējumā, apakšvirsrakstā apzīmēts par „Vidzemes idilli”, bet tā sižets saistās ar Jeruzalemi, kuŗas vārds likts arī titulā. Ar to nav domāta Palestīnas „augstā pilsēta”, bet gan Jeruzaleme, kas savulaik atradās Pārdaugavā, netālu no Māŗas dzirnavām. Šo atpūtas un izprieču vietu pieminēju jau grāmatā *Rīgas svārki mugurā*. Fišera idilli pazinu sen, taču tieši brīdī, kar par Jeruzalemi rakstīju, tā bija — kā reizēm gadās — pēkšņi pagaisusi no atmiņas. Heksamētru ar pentamētru kombinēdams, Fišers vēstī, ka Jeruzalemē, kur „Rīgas darbīgie ļaudis bieži bauda lauciniecisku pastaigu”, kādu vakaru, priēŗu pavēnī, sastapuŗies trīs braŗi un sapratīgi jaunekļi — Valters, Heraldo un Eiche. Viņi sarīko cildināŗanas resp. lielīŗanas sacīksti, par tiesnesi izraugot seviŗķi gudro Magnu, kas viņiem starplaikā piebiedroŗies. Kuŗŗ cildinās visvāŗāk, maksās kopējo rēŗinu; ja Magnus spriedums būs aplams, maksās viņŗ. Heraldo tad nu pāŗpāŗim slavē savu iemīļoto jaunavu, Valters — Rīgas pilsētu un pilsoņus, Eiche — ķeizaru. Sacensība beidzas, kad Jeruzalemē „ēnas top gaŗākas un tumŗākas, un uz pilsētu plūst platāka ga-

jēju straume". Magnus atzīst, ka ir slavinājumi, ir slavināmie objekti bijuši vienādi labi; tādēļ reķinu maksās visi kopā, lai dotos mājup draudzīgā saskaņā. — Kaut Fišera idille nav nekāds izcilais mākslas darbs, tā interesanta ar savu fonu un dažu laikmetam raksturīgu detaļu, kas pazib citādi pārāk vienmuļajā un māksloti daiļrunīgajā cildinājumu virknē.

29.

Emigrācijā dažkārt dzird želojamies, ka latviešu literātiem tais zemēs, kur viņi apmetušies, trūkstot ciešāka kontakta ar saviem cittautu kollegām. Taču Latvijā, kaut otrādā veidā, situācija bija tāda pati: mēs zinājām ļoti maz pat par tiem vācu un krievu literātiem, kas ne tikai darbojās, bet arī bija dzimuši Latvijā. Bez šaubām, daļa no viņiem — zināmas baltvācu un „balto” krievu grupas — tuvāku sakaru ar latviešiem nemaz nevēlējās, tomēr tikpat spēcīgu pretestību, sevišķi pēc Ulmaņa apvērsuma, varēja vērot arī latviešu pusē. Ja „kultūras sakariem” (lietojot šo mūsu dienās diskreditēto apzīmējumu) ar igauņiem un leišiem 30-os gados veltīja pietiekamu vērību, tad ar vāciešiem un krieviem tos — abpusēji — kultivēja tikai atsevišķas personas.

Pie tām piederēja emigrants Viktors Tretjakovs, kas bija tulkojis krieviski Virzas *Straumēnus* un vēl citus latviešu literātūras paraugus. Viņa paša dzejoļi un apcerējumi iespiesti lielāko tiesu krieviski, bet retumis viņa vārds parādījās arī latviešu periodikā. *Daugavā* viņš izteica dažādus ielāgojumus par latviešu tautas dziesmām, kas gan šķita visai problēmatiski — kaut ne tik fantastiski un

gandrīz visgažām greizi kā citam savulaik pazīstamam Latvijas krievam, jurisprudences profesoram Vasilijam Sinaiskim. Tretjakova intereses neaprobežojās ar literātūru un folkloru. Viņš atzina, ka „daiļai dvēselei” jāmeklē izpausme vairākos virzienos, tāpēc arī dziedāja un gleznoja. Viņam bija neliels lirisks tenors, un šad tad viņš dziedāja publiski — vairāk gan laikam internos sarīkojumos, reiz arī Rīgas pilsētas 1. ģimnazijā, kur viņu draudzīgi sagaidīja un pieteica tās toreizējais direktors Jānis Lapiņš. Jāpieņem, ka Lapiņš piederēja pie viņa latviešu draugiem. Labs Tretjakova draugs katrā ziņā bija Pēteris Ērmanis, kas starp citu 1938. gadā publicēja *Daugavā dzejoli Mierīgie savrupie*, kur salīdzināja divus literātus, nevienu no tiem nenosaukdams vārdā. Tomēr skaidrs, ka salīdzinātie ir Viktors Tretjakovs — „jauna dzimtene kam Latvija”, un Kārlis Krūza — „dziesminieks cits mājo Pārdaugavā, latvis, svešajam šim garā rads”. No Tretjakovam veltītās dzejoļa daļas var citēt šādus divus pantus:

*„Kā tu dzīvo?” — gribu jautāt, kaunos.
 „Rūpes dienišķās liek reizēm ciest?
 Pārāk grūti vai nav brīžos ļaunos,
 Tad, kad liekas, katra gaisma dziest?”*

*Nē, nav ēnu ievītušai sejai,
 Lūpām vārdi nāk pat priecīgi;
 Ticība tur nākotnei un dzejai,
 Sveši viņam lāsti niecīgi.*

Tretjakovs dzīvoja Iekšrīgā un, liekas, ne tik trūcīgi, kā liktu iedomāties Ērmaņa dzejolis. Tiku reiz apmeklējis Tretjakova dzīvokli, kad viņš bija tur sarīkojis savu gleznu izstādi. Neviena cita apmeklētāja nebija, viņš pats atvēra durvis; varbūt arī paņēma drusku ieejas maksas, taču droši to neatceros. Nevarēja sacīt, ka Tretjakova gleznas būtu bijušas diletantiskas, taču nemanīju tajās arī nekā spilgta vai oriģināla — tāpat kā viņa personā. Viņš bija vidēja, ne sevišķi spēcīga auguma, pelēcīgu seju, kluss

un atturīgs. Tā kā es Tretjakovu pazinu ļoti maz, tad grūti teikt, vai Ērmanis pareizi darijis, pielīdzinādam viņu Krūzam. Man tomēr šķiet, ka Tretjakovam gluži trūka tā „dioniziskā” elementa, kas atsevišķos brīžos varēja pazibēt Krūzā.

Nožēloju, ka man nekad negadījās tieši sastapties un iepazīties ar Oskaru Grosbergu, kam lieli nopelni latviešu un baltvācu kultūrālo sakaru veicināšanā. Atceros vienīgi, ka Grosbergs reiz, kādas izrādes starpbrīdī, pastaigājās pa Nacionālā teātra fojē roku rokā ar Edvartu Virzu. Apaļais Grosbergs, kuņa baltās, noļukušās ūsas notālēm atgādināja valzirga zobus, un mazais, bet atsperīgais un nemierīgais Virza, — tas bija pitoresks skats, kas neizdzēšami iespiedās atmiņā. Acīm redzot, Virza par spīti savam naidam pret vāciešiem ar Grosbergu sapratās labi. Ir jau arī daudzkārt norādīts, ka tiešo impulsu sarakstīt *Straumēnus* Virzam deva Grosberga tēlojumu virkne *Meschwalden*. Grosbergs savukārt apsveica Virzas darbu jūsmīgā recenzijā.

Aplūkojot dažas vecas fotografijas, iešaujas prātā 1940. gada 13. un 14. jūnijs. Šīs divas dienas Rīgā uzturējās Marts Pukitss, un tad arī es ar viņu iepazīnos un pat kopā fotografējos. Pukitss bija mācījies Leipcigas grafiskās mākslas akadēmijā, taču īsti populārs kļuva ar to, ka ļoti daudz tulkoja un publicēja latviešu rakstnieku darbus igauņu valodā. Viņš darbojās arī literātūras zinātnē un toreiz bija iebraucis, lai noskaidrotu, kādi materiāli Rīgas krātuvēs atrodami par Kārli Jākobsonu (Linnutaju), izcilo igauņu tautiskās atmodas darbinieku, laikraksta *Sakala* redaktoru un Krišjāņa Valdemāra paziņu. Tā kā tuvojās Jākobsona simtās dzimšanas dienas atcere (1941. gadā), tad Igaunijas zinātņu akadēmija projektēja viņam veltītu rakstu krājumu. Pukitss tur būtu apcerējis Jākobsona attiecības ar latviešiem, pie kam viņš paredzēja uzsvērt, ka igauņu *Sakala* savā vēsturiskajā nozīmē pielīdzināma latviešu *Pēterburgas Avīzēm*.

Tobrīd Pukitss bija 66 gadus vecs, sirmu matu vainadzīņu ap kailo galvvidu, rievainu, it kā drusku „aprepē-

jušu" seju. Latviski viņš runāja lēni, bet labi, taču visumā likās diezgan mazrunīgs. Kārlis Egle, kas Misiņa bibliotēkā vāca kā iespieddarbus, tā ar literātūru saistītus attēlus, sacīja, ka vajagot izmantot gadījumu: nofotografēt Pukitsu kopā ar dažiem latviešiem. Starp pēdējiem būtu tie, kas veicinājuši latviešu un igauņu „literāro draudzību”, bet bez tam pāris gluži jauni literāti. Draugu grupā viņš bija izraudzījis Elīnu Zālīti, Leo Švarcu un Jāni Žīguru, otrā — Irmu Liepsalu, Valtu Grēviņu, Hugo Skrastiņu un mani. Tad nu mūs arī fotografēja atliku likām, visādos sakārtojumos un iedalījumos; man saglabājušies trīs uzņēmumi, bet Eglem to droši būs daudz vairāk.

Pēc tam ar Pukitsu vairs saticies neesmu. Vācu okupācijas laikā latviski iznāca kāds Augusta Gailita romāns, kur starp citu bija latviešiem veltīta īsa, bet ļoti ironiska rindkopa. Uzrakstīju par to polemisku piezīmi, ko Pukitss bija pārtulkojis un publicējis igauņiski. Attiecīgo laikrakstu viņš piesūtīja arī man. Gailits, kam jau sen pietika slavas, lai nevērotu atsauksmes, savādā kārtā nebija šo niecīgo notikumu aizmirsis un vēl stipri vēlāk, Stokholmā sastopoties, to man ar platu smaidu atgādināja. Jāpiebilst, ka, vērtējot pēc latviešu valodas prasmes, Pukitsu nevarēja dēvēt par Puķīti, turpretim Gailits bija neapšaubāms Gailītis: viņš runāja latviski brīvi, pat bez akcenta. Nesot kabatā degvīna pudeli, viņš nekad neteiktu, ka viņam „nabis pudele kesā”, kā nomisējies dažam igauņim. Ir jau arī tiesa, ka par igauņi Gailits kļuva tikai gadījuma resp. savu vecāku dzīves vietas dēļ: viņš dzimis Igaunijā (Sangastes muižā netālu no Valkas), bet viņa tēvs latvietis, māte vāciete. Līdz 1917. gadam viņš diezgan bieži rakstīja latviešu izdevumos, visvairāk *Dzimtenes Vēstnesī*. Gailits bija liela, spēcīga auguma vīrs kaili noskūtu galvu un mazliet dzeltenīgu ādas krāsu, ļoti patīkams sarunu biedrs ar plašu pieredzi kā Baltijas, tā Vācijas literārajā pasaulē.

Vācu okupācijas gados Rīgā iznāca samērā prāvs skaits ievērojamu mākslinieku illūstrētu bērnu grāmatu. Teksti parasti bija necilāki — nereti pantos saliktas tautas pasa-

kas. Arī man likās, ka būtu šai virzienā kas jāpamēģina, un es pārdzejoju pasaku par zvēru kaŗu suņa dēļ. To paņēma Miķelis Goppers un nodeva Jānim Plēpim, kas jau pāris nedēļās sagatavoja visai īpatas illūstrācijas. Tās nebija darinātas kokgrebuma teknikā, bet ar krāsainām tušām un šai ziņā tātad atšķīrās no Plēpja darbu vairuma.

Grāmata „aizķērās” cenzūrā, un pēc ilgāka laika Goppers mani pierunāja, lai es pats aizietu aprunāties ar cenzoru. Tas bija vecāks vīrs, vārdā Nāters. Būdams baltvācietis, viņš varēja it skaidri izteikties arī latviski. „Tas svarīgākais iekš tās mākslas nav ne tā forma, ne tas saturs, bet gan tas satvars”, viņš mani mācīja. „Tai formai jābūt tik cieši kopā ar saturu, ka jūs nemaz nevar viņus vienu bez otra priekšā stādīties. Un, kad jūs to vairs nevar, tad jūs noman, ka tur ir tas satvars”. Vēl brīdi izrunājies līdzīgā garā un gandrīz neapvaicājies, kādēļ esmu pie viņa nācis, Nāters uzspieda manuskriptam zīmogu un parakstījās, tā atļaudams iespiešanu. Kāpēc viņš to agrāk bija vilcinājis, palīka nenoskaidrots. Taču tad bija jau 1944. gada vasara, un grāmata nekad netika iespiesta. Ļoti žēl Plēpja tušas zīmējumu, jo maz ticams, ka tie būtu vēl kaut kur saglabājušies. Nātera vārdus par „to satvaru” toreiz uztvēru no komiskās puses; īstenībā tie bija prātīgāki, nekā varētu gaidīt no cenzora.

Gājiens pie Nātera bija mana vienīgā saskare ar vācu grāmatu cenzūru. Vairākkārt gadījās, sava veida izsūtāmā zēna lomā, nest avīžu novilkumus uz preses cenzūru un gaidīt, kamēr tie būs izlasīti. Šai uzraudzības iestādei bija divi nozarojumi — civilā un militārā cenzūra.

Civilajā starp citiem cenzoriem strādāja Kauls un Ernsts fon Mensenkampfs. Pirmais bija latvietis, taču jau sen atstājis Latviju, un toreiz valkāja dzelteno „fazāna” uniformu. Viņš bija vecīgs, apatisks vīrs, kas aiznestos novilkumus gandrīz nemaz nelasīja — tikai drusku pašķīrstīja, apskatīja vienu otru virsrakstu un parakstījās. Turpretim Mensenkampfs studēja tekstu no sākuma līdz beigām, parasti aizvien kaut ko grozīdams. *Tēvijā* viņš dažkārt izsvītroja pat gaŗus rakstus un tā sagādāja neēr-

tības kā redaktoriem, tā saliktuvei. Mensenkampfs labi prata latviešu gramatiku — viņš laboja arī iespaiduma kļūdas, tāpat dažu nepareizi lietotu gaŗumzīmi vai mīkstīnājumu, ko bija palaidis gaŗām korektors.

Militārā cenzūra kontrolēja visus rakstus, kas saistījās ar kaŗu. Tā mitinājās Valdemāra ielā, ko vācieši bija nosaukuši par Hermana Gēringa ielu un ko krievi vēlāk pārdēvēja par Goŗkija ielu, trešajā numurā, bij. Ārlietu ministrijas namā. Pastāvēja noteikums, ka raksti iesniedzami militārajai cenzūrai vācu tulkojumā, kas radīja smagas un bieži pavisam liekas grūtības. No šiem cenzoriem prātā palikuši divi — armijas virsleitnants Bilts un SS oberšturmfiŗers Bonda. Viņi sēdēja viens otram pretim, taču varēja jaust, ka draugi tie nebija — Bilts baidījās no Bondas. Bilts bija jau stipri pavecs vīrs, kas runāja puslīdz pieklājīgi latviski un nemaz neslēpa, ka viņš nezina nekā liela ne par nacionālsociālismu, nedz par cenzora uzdevumiem. Savu politisko gudrību minimu viņš bija ieklausījies no Bondas, kas latviski neprata ne vārda un katrā ziņā piederēja pie „apzinīgajiem” partijas biedriem. Tā, piemēram, gandrīz visos rakstos Bilts svītvoja vārdu „varonis”, jo — „mēs nedrīkst veicināt to personības kultu”. Bonda aizvien mēdza, Biltam dzirdot, brīdināt no tāda kulta un uzsvērt, ka atsevišķas personas izceļamas vai par varoņiem dēvējamas tikai ārkārtējos gadījumos. Taču arī to Bilts varbūt nebija izpratis gluži tā, kā Bonda domāja. Kādu dienu, kārtējo reizi svītrodams vārdu „varonis”, viņš piebilda: „Varonis ir tikai tāds, kam ievainoto nozīme iekš sudraba”. Šī sudraba nozīme, līdzās Dzelzs krustam, bija pie krūtīm Bondam. Jeb arī šai piezīmē izpaudās Bilta ironija par savu kollēgu? Kad Bonda nebija klāt, Bilts izturējās daudz brīvāk un rakstus „laida cauri” bez rūpīgākas pārbaudes. Kādā saulainā novakarē viņš sēdēja pie sava galda kluss un saguris, un vienaldzīgi šķirstīja atnestos novilkumus. Piepeši viņš atstūma tos malā, izvilka no rakstāmgalda konjaka pudeli, piedāvāja vienu glāzi man, bet otru izdzēra pats un sacīja: „Nu Biltchen ir pilnā. Nu Biltchen grib iet mājā”. Tūliņ viņš

arī piecēlās un sāka ģērbties, laikam droši zinādams, ka Bonda aizņemts citur un cenzūrā vairs neatgriezīsies.

Kā līdzīgs „izsūtāmais” biju ar cenzūru iepazīties jau agrāk — pirmajā krievu okupācijas gadā. Tad arī redzēju, ka oficiālajai cenzūrai padomju apstākļos, vismaz tolaik, bija tikai formāla nozīme. Tas attiecās tiklab uz laikrakstiem kā uz grāmatām.

Starp laikrakstu cenzoriem neatceros neviena krieva; tie, acīm redzot, cenzēja savus izdevumus, kamēr latviskos — latvieši un žīdi apmēram vienādā proporcijā. Dažs no viņiem atgādināja augstāk pieminēto Kaulu: aplūkoja novilkumus, vietām palasīja, un visa procedūra bija pabeigta desmit vai pat piecās minūtēs. Vienīgais izņēmums faktiski bija kāda kalsnēja židiete, kuņas vārdu esmu aizmirsis, lai gan viņas dēļ man reizēm nācās nikt nomodā vēlū pēc pusnakts: viņa gausi izburtoja rindu pēc rindas, izgrozīja un no visām pusēm apskatīja katru attēlu. Par avīzes saturu atbildēja redaktori, kuņas pēc vajadzības sapulcināja kāds augstāks partijas biedrs, plaši iztīrādams kļūdas, trūkumus un, galvenais, novirzes no ģenerāl-līnijas. Cenzūra nebija bīstama, turpretim šai „pēccenzūrai” varēja būt radikālas sekas.

Grāmatas bija pakļautas vismaz pieckārtīgai cenzūrai, kaut, ārēji raugoties, šis vārds pavīdēja tikai vienreiz. Pirmais solis uz jaunu grāmatu bija t.s. atskaites, kuņas autors ziņoja citiem, it sevišķi partijas biedriem, cik un kā rakstījis. Ja šeit nekas „neaižķērās” un manuskripts bija gatavs, sekoja priekšcenzūra: darbu novērtēja Rakstnieku savienība. Te parasti gadījās šķēršļi — manuskriptu noraidīja vispār vai, biežāk, lika to pārstrādāt. Kad grozījumi bija paveikti un akceptēti, darbu nodeva Valsts apgādam, kur to lasīja resp. atkal cenzēja īpašs redaktors, kas izteica autoram savus vairāk vai mazāk kategoriskos iebildumus. Arī tos nedrīkstēja ignorēt. Sekoja tiešā cenzūra — nenozīmīgā formālitate, bet beidzot, brīdi pēc grāmatas iznākšanas, izšķirīgā pārbaude — dziļā klusībā un tikai aptuveni zināmu personu kārtotā pēccenzūra, kas daļai autoru ļāvusi pakāpties pa solim augstāk padomju

hierarchijā, daļu apklusinājusi uz laiku vai uz visiem laikiem.

Tā tas bija 1941. gadā un droši arī no 1945. gada līdz Staļina nāvei. „Atkušņa” posmā parādījās grāmatas, kas lika domāt, ka šis cenzēšanas un pārcenzēšanas process kaut cik ierobežots, taču, gadiem ritot, tādu grāmatu kļūvis arvien mazāk. Šaubu nav par to, ka vissvarīgākā cenzūra padomju režīmā bijusi un paliek „lielo biedru” pēc-cenzūra. Par to autoram jādomā jau pašā sākumā — vēl agrāk nekā par Rakstnieku savienības priekšcenzūru.

Iepriekšējās nodaļās, kur atkārtoti bijusi runa par sveštautiešu saskarēm ar Rīgu, palikuši nepieminēti tie ārzemnieki, kas apmeklēja Rīgu kā neatkarīgās Latvijas galvaspilsētu. Tādu nebija maz — oficiālu delegāciju locekļi, ekskursanti, tūristi. Oficiālos viesus uzņēma labi, pat pārspilēti labi: pāršķirstot demokrātijas laikmeta presi, redzams, ka pie pastāvīgiem apvainojumiem un strīdu objektiem tobrīd piederējusi izšķērdība ārzemniekiem rīkotos rautos un dinejās. Vai šī lielā laipnība deva Latvijai un latviešiem kādus konkrētus augļus, grūti spriest; vārdos izteiktas jūsmīgas atsauksmes katrā ziņā bija dzirdamas it bieži. Tomēr skaidrs, ka sveštautiešu vārdiem latvieši aizvien piešķīruši pārāk daudz nozīmes: tā tas bija jau Latvijā, bet visspilgtāk to varēja vērot 1940-to gadu otrā pusē emigrācijā, kad no pareģojumiem, ko izsacījis Eizenhauera šoferis vai angļu sūtniecības kantīnes pārzinis, atvasināja veselas politiskas teorijas.

Tiem, kas iepazinās ar Rīgu kā privāti tūristi, nebija nepieciešami oficiālie glaimi, tādēļ viņu ieskati un novērojumi, par cik tie fiksēti rakstos, var joprojām būt interesanti. Reizēm te netrūkst arī detaļu, kas modina diezgan savādas jūtas.

1940. gada rudenī Stokholmā iznāca prāva apjoma grāmata ar nosaukumu *Östersjögrannar* (Baltijas jūras kaimiņi). Latvija toreiz jau bija okupēta, tāpēc ļoti šaubos, vai tur nokļuva jel kāds šīs grāmatas eksemplārs. Arī vēlāk neesmu manījis, ka tā būtu latviski kaut kur minēta vai aplūkota. Autors Gesta Virēns (Wirén) bija starp 1937. un 1939. gadu apceļojis visas zemes Baltijas jūras krastos. Sava Rīgas apciemojuma datumu viņš neatzīmē, taču tas noticis ne agrāk kā 1938. gadā, ko liecina apraksts par kādā restorānā redzētu plakātu, kas viņam licies ārkārtīgi amizants. Plakātā bijis rādīts kungs, kas skūpstā dāmai roku, bet līdzās tam otrs, kas saviebies šķaudās. Virsū uzraksts (arī zviedru tekstā citēts latviski): **NĒLAUJIET SEV SKŪPSTĪT UN NESKŪPSTĪT ROKAS.** Ar dažu tā laika žurnālu palīdzību konstatējams, ka kampaņa pret roku skūpstīšanu Latvijā sākās 1938. gadā. Kādā no tiem starp citu lasāms, ka šai gadā „Veselības veicināšanas biedrība nolēma izsniegt nozīmes tiem kungiem, kuŗi atpirkušies no dāmu roku skūpstīšanas, lai ierobežotu slimību izplatīšanos”.

Lai būtu kā būdams, Virēns apmeklējis Rīgu laikmetā, kad tur, tāpat kā citur Latvijā, valdīja labklājība un pastiprināts nacionālisms. Tādēļ pārsteidz, ka labklājību viņš ievērojis tikai atsevišķos momentos, turpretim latviskumu nemaz. Viņa skatījumā Rīga tolaik bijusi „pilsēta, kas guļ — guļ uz savām atmiņām”, vai arī „izmirusi, tukša un skaista čaula”. Dzīvā un modrā Rīga pastāvējusi priekš 1. pasaules kara, kā cara Krievijas ostas pilsēta. Lai ieraudzītu to, kas raksturīgs modernajai Rīgai, joprojām jāmeklē krieviskais. Var jautāt, kā tāds uzskats radies autoram, kam pēc paša atzinuma Latvija iepriekš bijusi *terra incognita*. Uz šo jautājumu viņš atbild jau attiecīgās nodaļas sākumā. Tūlīņ pēc ierašanās Rīgā viņš devies uz

jūrnieku krogu „Balta” Daugavmalā un tur, alu dzerdams, iepazīties ar šoferi Vladimiru. Šis Vladimirs bijis krievu emigrants, un Virēnam, ko tas vēlāk vadājis apkārt savā mašīnā, viņš licies „lielsks ceļa vadonis” un „tik labs Rīgas pazinējs, kādu grūti būs sameklēt”. Nevienu latvieti pēc šīs laimīgās iepazīšanās Virēns nav mēģinājis sastapt un, cik vērojams, arī nav sastapis. Laikam no tā paša Vladimira viņš dzirdējis tādas „faktus”, ka Latvijas neatkarība 1918. gadā pasludināta Nacionālajā operā, bet Aspazijas bulvāris savu nosaukumu ieguvis no „Atēnu skaistākās hetēras”.

Kādu dienu Virēns dodas uz Rīgas galveno staciju izmainīt naudu un pa ceļam vēro šādas ainas: „Paplukušajā stacijas ēkā bija īsts cirks, jo te sēdēja un nīka Rīgas skrandu proletāriāts savu kukaiņu un miesā ieaugušo netīrumu sabiedrībā. Viņi sēdēja gar sienām stundu pēc stundas, netīri, bārdaini, skrandaini, izsalkuši, nelikdamies ne zinis par to, kā aizrit laiks un kā vilcieni nāk un iet. Kādēļ viņi tā sēdēja, es nesaprotu. Varbūt bija vēsi un jauki šai pavēnī. Varbūt tiešām gadījās, ka viņi kādreiz iekāpa kādā vilcienā . . . Raibā jūklī te jaucās vācieši, žīdi, krievi, latvieši un vēl visādi nenosakāmi tipi. Te bija krievu raibums, krievu kustīgums, krievu netīrība, izrakstītas krievu blūzes, dubļaini stulmzābaki un puskažociņi vasaras karstumā. Vairums vīriešu bija vistipiskākie krievu mužiki, kas pīpēja smirdošu machorku vai grauza saulespuķu sēklas. Tie nebija mazgājušies kopš diezin kādiem laikiem, un jau notālēm no viņiem plūda netīrumu un sviedru smaka. Resnas mātes kādā stūrī turināja savus mazuļus vai zīdīja tos ar piebriedušu krūti. Šeit sēdēja un gulēja uz cietiem koka soliem, klīda bez mērķa šurp un turp, vai arī tikai sēdēja un sēdēja, kamēr vilcieni nāca un gāja. Sūro pīpju un lēto smēķu dūmi saplūda ar balsu nemitīgo dūkoņu it kā biežā mīklā”.

Lai redzētu „īpato” Rīgu, Virēns citu dienu brauc uz Maskavas priekšpilsētu. Kāda kioska īpašniece tur viņam vispirms parāda simt gadu veco krievu Pavelu Aleksandroviču, kas, drebēdams un uz spieķa balstīdamies, aiz-

grīļojas gaŗām pa trotuāru. To Virēns tūdaļ nofotografējis un attēlu vēlāk sniedzis savā grāmatā Rīgas raksturošanai. Viņš turpina: „Ja stacijas tipi un šis vecis man jau bija ļāvuši nojaust kaut ko par maskaļiem, tad tagad es iesoļoju tieši Krievijā. Man šķita, ka es atkal klaiņoju pa kādu no ielām Ļeņingradas priekšpilsētās, jo arī šeit valdīja grūti aprakstāmā krievu smaka, ko rada ķiploki, kāpostu zupa, netīrumi un vecas drēbes. Tā bija bezcerīga iela, pelēcīga un pelēka ar drūmu Īstenda atmosfairu pār namiem un apbūvi. Netrūka arī mazo, melno un tumšo dārziņu māju aizmugurē, kur kladzināja vistas un uzturējās citi putni. Noskranduši bērni rotaļājās renstelēs, un reizēm parādījās skumjas sievas lielos lakatos. Pieputējušas bodītes, putekļiem klātas preces, niknas mušas un žīdu sīktirgotāji taukaini bālām sejām”.

Turpinājumā Virēns apstaigā Rīgas sīkumtirgu resp. uteni, kas viņu ļoti iepriecina, jo te atkal sastopami krievu „mužiki”, iepazīstas ar vecpilsētu un Švarca kafejnīcu, bet beidzot, sekodams šoferā Vladimira kompetentajam padomam, brauc uz kādu puslegālu naktslokālu. Tas atradies kādā Brīvības ielas šķērsielā, un Vladimirs teicis, ka tur varot „pavadīt karalisku nakti”. Virēns tomēr jūtas vīlies: lokāls liekas apšaubāmas kvalitātes, putekļains, piepīpēts un dārgs. Starmešu gaismā dejo kazaki un kāda novītusi skaistule; starp galdiņiem grozās milzīga auguma pārvaldnieks Nikijs, kas, kā autors dzirdējis melšam, kādreiz bijis čekists. Virēnam „vāciski stādās priekšā puselegants kungs”, fon Bodenhofs, kas piedāvājas viņam sagādāt patīkamu dāmu sabiedrību un parādīt *Riga by night*.

Virēns to noraida: pēc 1. pasaules kara, kopš Rīga beigusi piederēt pie Krievijas, tur vairs neesot nekā lāga ko redzēt. Galu galā viņš lokālā uzsāk sarunas ar kādu glītu Veru, un šī satikšanās tad arī veido viņa Rīgas apmeklējuma izskaņu.

Kā jau sacīts, šis apmeklējums noticis 1938. vai 1939. gadā. Ir tiesa, ka ainas, kādas Virēns apraksta, arī tolaik Rīgā bija vērojamas. Taču jābrīnās, ka viņš — lai cik liela bijusi viņa uzticība Vladimiram — kaut nejausi nav

pamanījis nekā, kam nebūtu sakara ar „mužikiem” vai krieviem vispār. Reizē šis gadījums rāda, ka oficiālā Latvijas populārizācija nebija plašākās aprindās pametusi nekādu pēdu pat tik tuvā zemē kā Zviedrija.

Bez šaubām, bija arī ceļotāji, kas paši mēģināja saskatīt Rīgas īsto seju, neizraudzīdamies par vadoni pirmo sastapto krievu šoferi. Vairāku vidū lai pieminēts no zviedriem vienīgi Kurts Munte (Munthe), kas pēc dažiem braucieniem izdeva rokas grāmatu *Estland och Lettland* (1938), no angļiem — E. Deiviss (Davies), kuŗa aprakstu un vērojumu krājums *A Wayfarer in Estonia, Latvia and Lithuania* iznāca divos iespaidumos, 1937. un 1938. gadā. Tur atrodami arī samērā plaši vecās un jaunās Rīgas tēlojumi.

Gestam Virēnam priekšstats par Latvijas galvaspilsētu saistījās ar „grūti aprakstāmo krievu smaku”, ko viņš ieodis stacijā un Maskavas priekšpilsētā. Gluži citādu ožas priekšstatu guvis Deiviss, kas raksta: „Rīgai ir sava īpatnēja smarža, atšķirīga nekā Londonā un Parīzē vai Stokholmā. Rīga ož pēc jūras sāls un veciem būvkokiem, pēc vīraka un grauzdētām kafijas pupām, pēc mošus un saulespuķu sēklām, pēc ādas un liepām, pēc tikko skaldītas malkas un kaļķiem, kas viss nedalāmi un patīkami jaucas kopā”. Tam pievienojas puķu smaržas, jo vispār „latvieši ļoti mīl puķes, un veikali lepojas ar grieztu puķu sakārtojumiem skaistos kurvjos, ko vai ikviens mēdz sūtīt citam kā dāvanu. Pat aukstās rudens dienās veikalos mirdz un kvēlo brīnišķīgas orchidejas un rozes, vijolītes un krizantēmas, neļķes un līlijas, kamēr vasarās aci priecina katrs Rīgas kiosks”.

Deiviss iepazīties ar latviešu operu, baletu, teātriem, bet zināmu pārsteigumu viņam sagādājis tas, ka, uzturoties Rīgā, nav bijis iespējas noskatīties nevienu angļu filmu — rādīti tikai vācu, krievu un amerikāņu ražojumi. Plašāku aprakstu viņš veltī Brāļu kapiem un to skulptūrām, taču no latviešu māksliniekiem viņu sevišķi savaldzinājis Ansis Cīrulis. Viņš izsaka pat pareģojumu: „Šī mākslinieka darbu liktenis būs tas, ka nākotnē tie tiks ļoti

meklēti". Cik vērojams, Deiviss paspējis sīki informēties par Cīruļa darbību, jo viņš zina, ka tas ne tikai gleznotājs, bet arī dekorējis Latvijas valsts prezidenta pili, darinājis metus mēbelēm, logu aizkariem, tapetēm, paklājiem, strādājis keramikā u.t.t. „Tas ir tāpat kā tais dienās, kad dzīvoja un darbojās lielie meistari: viens gars atrada savu izpausmi ne kādā atsevišķā formā vien, bet daudzās un dažādotās”.

Pretēji Virēnam, Deiviss nav apmeklējis „uteni”, bet viņam iepatikušās Vecrīgas „krāmu bodītes” Pulvertorņa apkaimē, kur gadījies redzēt vecus, brīžiem „neaplēšami vērtīgus” sudraba un emaļas izstrādājumus, izšuvumus, ikonas. Saviem tautiešiem, kas domātu apciemot Rīgu, viņš tomēr visvairāk ieteic pirkt dzintaru.

„Mužikus” un slaistus Rīgas stacijā Deiviss vai nu nav ievērojis, vai arī nav par tiem interesējies. Viņš sevišķi jūsmo par stacijas bufeti, kur esot mielojies ar lielisku buljonu un angļu uztverē tik eksotisku delikatesi kā pīrāgiem. Tāds mielasts palīdzot „nostiprināt iekšējo cilvēku”. Pievienots arī paskaidrojums par pīrāgu pildījumu, kas sniedzoties no gaļas, siera un zivīm līdz „kādam mistiskam, taču allaž pieņemamam olu maisījumam”.

Ar patiku Deiviss kavējies Mežaparkā un pie Ķīšezera. Ezers, viņš konstatē, atrodas Rīgas pilsētas robežās, lai gan skatītājam, kas raugās uz ziemeļiem vai dienvidiem, liekas, it kā viņš būtu simt jūdžu atstatumā no jebkuras pilsētas. Un tomēr — pietiek paiet pāris minūtes, kad jau sasniegts tramvajs vai autobuss. Jāpiebilst, ka tas ir iejutīgs novērojums un ka tieši šais apstākļos slēpās laba daļa no Ķīšezera īpatās pievilcības.

Ja visi minētie Deivisa ielāgojumi, kuŗu skaitu varētu stipri paplašināt, liecina par viņu kā ceļotāju, kas Rīgai tuvojies bez aizspriedumiem, tad jājautā, vai arī viņš tur saskatījis ko krievisku. Īsts latvietis, viņš atzīmē, gan noliegšot, ka saņēmis no cara Krievijas mantojumā kaut ko pozitīvu, taču viņam pašam gribētos par tādu mantojumu atzīt, piemēram, rīdzinieku sabiedriskumu un viesmīlību. Citādi tas nemaz nevarot būt, jo Rīgas šarmu vispār

nosakot tās ģeografiskais stāvoklis Rietumeiropas un Krievijas krustceļos, kur sastopas un sajaucas divas kultūras.

Beidzot vēl jāpiemin simpātiskā, 1938. gadā Hamburgā izdotā grāmata *Lettland*, kuŗas autore, gleznotāja Kēte Kestere (Käthe Köster), apmeklējusi Rīgu apmēram vienā laikā ar Virēnu un Deivisu. No teksta spriežams, ka Kesterei bijušas kādas agrākas, varbūt pat dzimtas saites ar Latviju; taču viņas grāmatā nemana baltvāciska viedokļa pazīmju, tāpat viņa nav pratusi latviski un visu aplūkojusi „valstsvācietes” acīm, bet gluži bez tās ideoloģiskās ievirzes, kas tobrīd oficiāli valdīja Vācijā. Vai Kētei Kesterei kāda radniecība ar diplomātu Kesteru, kādreizējo Vācijas sūtni Latvijā, neesmu noskaidrojis.

Kesteres tēlojumos (viņa — līdzīgi Deivisam — ar Rīgu kā bazi apbraukājusi arī Latvijas attālākos novadus, līdz pat Latgalei) nav nekā ārkārtēja: tur ir noskaņas, reizē vārdos un zīmējumos tvertas impresijas. Rīgā ierazdamās, viņa pamana daudzas jaunbūves un svaigi asfaltētas ielas; tas atgādina Rietumeiropu, taču autori vairāk valdzina vecais akmeņu bruģis, jo eiropiskās pilsētas bieži „izskatās tik vienādas, ka modina izbailes”. Paziņas viņu mierina, ka Rīga vēl neesot zaudējusi visu romantiku, tādēļ seko naksnīgs brauciens ormaņa ratos pa Iekšrīgu. Mēnesnīcā pazib opera un universitāte, Pulvertornis, Melngalvju nams, Rolanda statuja Rātslaukumā, Daugavas sudrabainā straume. Romantiskai jūsmai vielas diezgan, taču to izjauc ormanis, pieprasīdams augstāku maksu, nekā paredzēts. „Gluži eiropiska pilsēta Rīga tomēr vēl nav kļuvusi”, piemetina Kestere, kad pabeigta vārdu izmaiņa ar ormani.

Citreiz viņa dodas uz Centrāltirgu, kur gūst apstiprinājumu kādreiz populārajai vācu parunai: „Lettland — Fettland”. Viņa ir daudz ceļojusi, taču apgalvo, ka nekur neesot atrodami tik garšīgi āboli kā Latvijā. Apstaigājot piena un sviesta halles, viņai iešaujas prātā tiklab Rīgā kā mazākās pilsētās redzētie piena paviljoni — „glītas, nereti ar salmiem apjuntas bluķu ēkas, kur par dažiem santiem var iebaudīt vislabākās kvalitātes pienu un piena

produktus". Viņa zina, ka šos paviljonus licis ierīkot prezidents Kārlis Ulmanis, kas „pats cēlies no zemnieku ģimenes”. Pie tirgus īpatajiem vaibstiem pieder tas, ka kaut kur nomaļus stāv vecenītes, turēdamas uz elkoņa vienu vienīgu vistu vai pili.

Kestere iepazinusies arī ar „uteni” un pareizticīgo baznīcu tā apkārtnē. Bez šīs baznīcas viņas aprakstos nav nekā cita, kas reprezentētu Rīgas krievisko elementu.

Viena no literāri spilgtākajām grāmatas nodaļām veltīta Ķemeriem. Tur autore starp citu tēlo, kā viņa rudens vakarā ieklīdusi kādā purvā un izbaudījusi īstu Konana Doila *Baskervilas suņa* atmosfairu: „No visām malām ceļas migla... Tā saplūst, mirkli pašķīras, tad noklājas kā vēl biezāka balta siena pār visām lietām. Viss zaudē reālītāti, vairs nevar aplēst attālumus. Koks, kas vēl nupat stāvēja atstatu, pēkšņi aizšķēršļo ceļu acu priekšā. Priekšmeti iegūst neparastas formas un izmērus. Kādreiz vēl vēja pūsma pacilā plīvuru, brīdi paveņas pelēkzilu debesu stūris un sīka tālē dzirkstoša zvaigznīte. Tad arī tas izbeidzas. Es brienu pa lielu, baltu jūru. Šur tur paceļas pa salai — koku pudurs, kāda kūdras kaudze... Mani sagrābj bailes. Šķiet, ka no visām pusēm mani tvarsta rokas. Es vairs neuzdrošinos pagriezt galvu”. Beidzot autore tomēr ierauga miglā Ķemeru viesnīcas apgaismoto logu atspīdumus, un, kad sasniegta tās gaišā un siltā priekštelpa, izgaisuši arī visi rēgi.

Ziemai tuvojoties, Kestere pie sludinājumu stabiem pār-lasa vācu un latviešu teātrā repertuāru, atceras senus braucienus kamanās pa sniegainajām Rīgas ielām, tad pošas mājup. No Daugavmalas atiet kuģis uz Štetīni. „Vecās Rīgas torņi mani vēlreiz sveicina”, viņa raksta un nobeidz savu grāmatu ar vienu no retajiem teikumiem, ko zina latviski: „Dievs, svētī Latviju!”

Latviešu modernās valodas veidošanās Rīgā ir vēl maz pētīta un vāji apgaismota. Latviskās valodniecības „heroiskajā laikmetā”, kas sākās ar Juri Alunānu un kulminēja Endzelīna darbos un cīņās, šai problēmai bija sekundāra loma. Paši lielie valodnieki, tāpat kā gandrīz visi viņu pirmie izcilākie audzēkņi un sekotāji, bija dziņu laukos, tādēļ tiem trūka arī emocionālas saistības ar Rīgu, — drīzāk tie jūta vēl kādu pretestību un aizspriedumu. Atceros, ka kāds no Endzelīna talantīgākajiem skolniekiem, kas pats — par spīti piepūlei — runādams ne brīdi nevarēja apslēpt augšzemnieku izlokšni, allaž mēdza sodīties par „šausmīgo Rīgas žargonu”. Latviešus, kas — kā minoritāte vai majoritāte — Rīgā un tās tiešajā apkaimē dzīvojuši vienmēr, valodas pētnieki pieminēja sakarā ar senākiem laikiem — apmēram līdz 18. gadsimta beigām; vēlākās audzes tie it kā aizmirsā un nemaz nevēlējās skaitīt pie īstiem latviešiem. Tas pats attiecas uz folkloras, un līdz ar to valodas, materiāliem: tādi Rīgā un ap to vākti gaužām niecīgos apmēros.

Tomēr Rīga aizvien ir bijusi galvenais Latvijas kultūras centrs — jau Latviešu Indriķis savā chronikā aizrādīja, ka *Riga rigit gentes*. Tur meklējami arī latviešu agrīnās literatūras resp. garīgo rakstu sākumi. Tādu uzskatu vispirms izteica Ernests Blese, bet ar plašāku argumentāciju to aizstāvēja Jānis Straubergs savā 30-os gados publicētajā apcerē par Johanu Rīvijū — Jēkaba baznīcas jaunāko mācītāju Rīgā, kurš vēlāk, Dobelē, gādāja par pirmās latviešu luterāņu rokas grāmatas (1586/87) tapšanu. Šis viedoklis šķita neparasts un apšaubāms, taču Straubergs drīz to virknē citu pētījumu motīvēja tik atjautīgi, ka skepse dila un viņa pamatteze ieguva vispārēju akceptu. Blese 1947. gadā rakstīja par minēto pirmo rokas grāmatu gandrīz nešaubīdams: „Tulkotāji

jau tīri teorētiski gan būs turējuši prātā vispirmā kārtā latvju zemes pašā lielākā politiskā un garīgā centra — Rīgas — prasības un tradīcijas valodas ziņā un tām pieskaņojušies. Tādēļ gan jāatzīst, ka Rīviņa katechisma un ar to identiskā 1587. gada tekstu valoda ir tā valoda, ko lietoja Rīgas latviešu vajadzībām Rīgas baznīcās Rīgas latviešu draudžu vācu tautības mācītāji, un ka šī baznīcas valoda savukārt atbilst Rīgā dzīvā lietošanā bijušai latviešu valodai. Tādēļ arī šo pirmo tekstu valoda pilnīgi saskan ar mūsu veco XV un XVI g.s. Rīgas uzvārdu valodu. Tā kā no pirmo literāro tekstu valodas izveidojusies mūsu vēlākā literārā valoda, kas principiāli nav vēlākos gadu simteņos neko grozījusies, tad ir skaidrs, ka latviešu literārās valodas šūpulis ir Rīga un Rīgas XVI g.s. valoda ir pamatā mūsu latviešu literārai valodai”.

Jaunu spēcīgu atbalstu šiem uzskatiem deva Paula Johansena 1959. gadā publicētie svarīgie atklājumi par jau 1525. gadā latviešu (un arī lībiešu) valodā iespiestiem luterāņu rakstiem, kas sūtīti no Lībekas uz Rīgu. Kaut neviens šo latvisko un lībisko „nevācu mesu” eksemplārs vēl nav atrasts, par visvairāk patīcamo tulkotāju Johansens min Nikolavu Ramu, kas bija lībiešu cilmes, bet darbojās par latviešu draudzes mācītāju Jēkaba baznīcā Rīgā. Ar 1530. gadu datētā Rama dziesma par desmit Dieva baušļiem bija literātūrvēsturniekiem sen pazīstama. Turpretim Jānis Straubergs atkārtoti minēja argumentus, kas liecinātu, ka viņa darbība bijusi plašāka, aptverot vēl citas dziesmas, katechisma un lūgšanu tulkojumu u.t.t. Johansena atklājumi un to analīze rāda, ka Straubergam var izrādīties taisnība arī šai ziņā.

Jāpiebilst, ka Pauls Johansens, pus dānis, zinātnieks ar ģenija dzirksti, gan kādreiz viesojās Rīgā, bet pastāvīgi dzīvoja Igaunijā un vēlāk Vācijā. Saistītu viņu Hamburgā vēl 1964. gada vasarā, īsi priekš viņa pārrak agrās nāves. Visa viņa parādība, it īpaši seja, bija savādi apgarota; viņš atgādināja cēlās vīriešu figūras dažos Albrehta Dīrera darbos. Johansens pieder pie tām samērā retajām

personībām, kas manī pametušas ārkārtīgu iespaidu, bet par to nav stāstāms šai vietā.

Blese augstāk citētajās rindās piemin senos Rīgas latviešu uzvārdus. Tos viņš rūpīgi iztirzājis jau savā doktora disertācijā, un arī es esmu par tiem bieži domājis, taču aizvien neizpratnē un ar izbrīnu. Visi šie latvieši strādāja godīgu darbu, dažs no viņiem droši vien bija turīgs un labi situēts, bet vārdi — līdzās mazāk zīmīgiem — Svina-pautis un Buļazābaks, Mežazirgs un Pātagsoma, Kaķazobis un Podkāja, Jūrascūka un Cūkasauss, Kuilis, Vējkāposts, Vēršakule u.t.t., citus īsti sulīgos nemaz neminot. Blese grib šos uzvārdus skaidrot kā humora un satiras izpausmi, taču man tas liekas psiholoģiski apšaubāmi, jo diezin vai kāds labprātīgi pakļāvās humoristiem, kas viņu saukāja par Cūkasausi un Vēršakuli. Daļa var būt uzspiestas un ar laiku legālizētas palamas — kā 19. gadsimtā Mēsliņš, par ko bija runa šīs grāmatas 2. nodaļā. Lai būtu kā būdams, senās Rīgas latviešu dīvaino uzvārdu problēma joprojām gaida pienācīgi motīvētu atrisinājumu.

Zināmu ieskatu par Rīgas latviešu valodu 17. gadsimta pirmajā pusē sniedz linu audežu 1625. gada šrāgas, kuņas, domājams, tulkojis ilggadīgais amata rakstvedis, Ģertrūdes draudzes ķesteris un skolotājs Mārtiņš Baķītis. Šrāgu valoda visumā neveikla, tomēr tur pazib pa vecam vārdam un formai. Ja lasām, ka „amats vienam prātan tapis”, tad redzam, ka rīdziniekiem tobrīd bijis parasts tas pats illatīvs, ko Mancelis un Fīrekers aplicina Kurzemē.

Ievēribu pelnī vismaz daži no t.s. gadījuma dzejoļiem resp. veltījumiem un apsveikumiem dzejā, kas 17. gadsimtā ieguva lielu populāritāti kā Vācijā, tā Baltijā. Lai rādītu savu izglītību, veiksmi versifikācijā un reizēm arī aiz dziņas pēc kuriozitātēm, autori šos dzejoļus nereti sacerēja dažādās valodās. Tā radās arī vāciešu rakstītie latviskie veltījumi. Baroka laikmeta dzeja lielā mērā bija galma dzeja. Tādēļ tā Latvijā sevišķi uzplauka hercogu pilsētā Jelgavā, kur starp citu 1685. gadā publicēts latviešu literātūras vēsturē daudzīnātais apsveikums hercogam Frīdricham Kazimiram vārda dienā, kas sākas ar

rindu „Spīguļo saulīte, rādi to dienu”. Rīgā situācija bija citāda, jo Zviedrijas karaļa galms atradās tālu. Autori atcerējās karali izcilos gadījumos, taču parasti veltīja savus pantus tuvākām iespaidīgām personām — Rīgas patriciešiem, rātskungiem, mācītājiem u.t.t. Pēdējiem galvenā loma latviskajos veltījumos, jo mācītāji paši prata latviešu valodu un bija ar draudzes locekļiem ciešākā saskarē. Tāpat nav šaubu, ka šie dzejoļi — atskaitot daļu kļūdu, no kuŗām svešautiešiem grūti izvairīties — sacerēti valodā, kādu Rīgā tolaik runāja.

Dzimis rīdzinieks, Jāņa baznīcas diakons Andreass Baumanis, 1699. gadā izteica „labo vēlēšanas vārdu” Piņķu draudzes mācītājam Heinricham Fūrmanim viņa kāzās. Šo veltījumu galvenā kārtā raksturo komplimenti un jūsma, taču dažas vietas liecina, ka Baumanis spējis latviski dzejojot it manīgi:

*Lai stabules skana,
Ka visur samana,
Lai koklītes ar,
Lai stīgos, ar bungām,
Tam baznīcas-kungam
Skunstīgi spēlē, kas tikai vien var!*

Kultūrvēsturiskā ziņā visinteresantākais latviešu „gadījuma dzejolis” Rīgā publicēts ap 1698. gadu. Tas ir kāzu sveiciens Biķernieku draudzes mācītājam Johannesam fon Dīpenbrokam un viņa līgavai, un to sūtījis „abēju labs pazīstams draugs”. Diemžēl šis draugs nav atzīmējis savu vārdu; pētnieki zīlē, ka tas varētu būt vai nu tikko pieminētais Baumanis, vai arī Liborijs Depkins. Man vairāk gribētos domāt par Depkinu, kas kā savās garīgajās dziesmās, tā citur pierādījis labu latviešu valodas prasmi un manāmu tieksmi uz specifiski „tautisko”. Apsveikums sacerēts dialoga veidā. Divi Biķernieku kaimiņi, Kaķadanča Mārtiņš un Baltkazu Brencis, pošas uz sava mācītāja kāzu svinībām un mēĶo par dažādiem jautājumiem. Visumā viņu attieksme pret kungu paražām, apģērbiem,

ēdieniem u.t.t. ir zobgalīga, un Mārtiņš pat izsakās, ka viņam labāk patīkot lauku kāzas:

*Man zemes kāzas tīk, kur var papillam gāzt
Un līdz, ka josta plīst, tās baribiņas bāzt.
Tur vēršu cepetiņš, tur cūku, teļu gaļas,
Tur lielas karašas, tur dod ikvienam vaļas
Ir al' ir medu dzert, tur pastelnieki lec,
Tur klieudz starp koklītēm vīrs, sieva, jauns un vecs.*

Šis apraksts acīm redzami balstās uz paša autora novērojumiem. Zīmīgs starp citu norādījums uz „pastelniekiem”, kas liecina, ka arī Rīgas apkārtnes latvieši tolaik dejujuši „Tūdaliņ, tagadiņ”. Sarunas nobeigumā Mārtiņš un Brenčis nolemj kopīgi apsveikt jauno pāri, pie kam pirmais saka, ka Brenčim esot dobja balss, tādēļ tas varot „kā dumpis rūkt”, turpretim „es grib' no Dieva laim' uz zīles vīzi lūgt”. Liekas, ka te mazliet atspoguļojas tautas ticējumi: kā latviešu tautas dziesmās, tā citos folkloras materiālos zīle parādās kā vēstnese un pareģone. Tādēļ skan it dabiski, ka Mārtiņš „uz zīles vīzi” paredz un sūta līgavainim un līgavai tikdaudz laimes, „cik ir dārza rāciņi, cik ir gaisa putniņi, cik ir meža kociņi” u.t.t.

1697. gadā Rīgā iznāca Dundagas mācītāja Johana Višmaņa pirmā latviešu poētika, *Der Unteutsche Opitz*, kas saturēja ne tikai reizēm ļoti veikli veidotus laicīgas latviešu dzejas paraugus, bet vispār — kā esmu minējis kādā citā grāmatā — „augstu programmu vēl radāmajai latviešu literatūrai, līdz kuŗas galīgai iedzīvināšanai pagāja divi gadsimti”. Tomēr arī tieši Rīgā, līdzās gadījuma dzejoļiem, zviedru laikmeta beigās bija konstatējama tieksme radīt no baznīcas neatkarīgu latviešu dzeju, lai gan tie, kas šai virzienā darbojās, paši bija mācītāji. Garīgu un laicīgu rakstu krustceļos stāv, piemēram, Liborijs Depkins ar savu *Jāņa Stakela gauda-dziesmu* (1703), dzejojumu par Kundziņsalas zvejnieku Jāni Stakli, kas Ziemeļu kuŗa sākumā sabiedrojās ar poļiem, kaitēja zviedru pasākumiem, organizēja Rīgas blokādi, bet sagūstīts mira

briesmīgā nāvē — viņam „caur augstu ķēniņa tiesu tape nospriests dzīvan no apakšan ar skriteli daudzītam, galvu nocirstam un uz stabu naglātam, pēc četrās daļās dalītam tapt”. Var teikt, ka Stakle bija Patkuls miniatūrā.

Vēl soli tālāk nekā Depkins spēra viņa meitas vīrs, Doma baznīcas mācītājs Krišjānis Lauterbachs, kas ap 17. un 18. gadsimta miju latviski sacerēja vairākus gluži „laicīga” rakstura didaktiskus pantus un epigrammas. Ar ironisku divrindi viņš atzīmēja sakšu neveiksmi Spilves kaujā, kur „sakši zaķi tapuši” un „no zviedru roru mukuši”, citur atzina, ka niknas mēles esot ļaunākas nekā ērkšķi un dadži, zobojās par skaudīgu suni, kas guļ uz siena, bet liedz vērsim to ēst, u.t.t. Arī no Lauterbacha astoņiem garīgu dziesmu tulkojumiem vismaz divi īsti ievērojami un joprojām populāri — „Kas Dievam debesīs liek valdīt” un „Dievs labi dar’ ko darīdams”. Te vēl svarīgi, ka latviešu valodu viņš bija mācījis tikai Rīgā un tās tuvākajā apkārtnē.

Lauterbacha biogrāfija, blakus minot, ļoti interesanta, un viņš būtu pelnījis kādu plašāku monografisku apcerējumu. Starp citu viņš ir pirmais no latviešu literātūras vēsturē atzīmējamiem literātiem, kuŗa ģimēne uzglabājusies līdz mūsu dienām (tā reproducēta Alberta Prandes 1926. gadā izdotajā krājumā *Latvju rakstniecība portretēs*). Viņš 1710. gadā, kaut pats saslimis, Rīgā pārdzīvoja drausmīgo mēŗa epidēmiju, par ko atstājis zīmīgu aprakstu. Viens no spilgtākajiem Lauterbacha piedzīvojumiem, kas rāda drosmi un zināmu tieksmi uz dēķām, saistās ar Rīgas birģermeistara Paula Brokhauzēna izraidīšanu uz Sibīriju. Cars Pēteris I, uzturēdamies 1716. gada sākumā Rīgā, kādu dienu nejauši dzirdēja, ka blakus viņa ēdamistabai Brokhauzens izlamā gubernātoru Goļicinu, kas novietojis birģermeistara namā nelūgtu viesi — kādu cara iecienītu ģenerāli. Par šo „neapprakstāmo rupģību” cars pārskaitās un paziņoja, ka izsūta Brokhauzēnu uz Toboļsku. Vest viņu apņēmas pastinieks Miķelis Stēns (Michel Steen), ko Jānis Straubergs kādreiz bez pierādģjumiem apzģmģjis par latvieti, lai gan šis uzvārds ir drģzāk

zviedrīks; bez tam pieteicās vēl otrs pavadonis, kas dēvējās par Brokhauzena apkalpotāju jeb kalpu (Knecht). Aiz šī kalpa īstenībā slēpās Lauterbachs. Vispirms viņi devās uz Maskavu, bet tālāko braucienu Lauterbachs notēlojis ceļa piezīmēs. Tās gan diemžēl uzglabājušās tikai vēlākā norakstā resp. izvilumos, tomēr arī šai veidā sniedz visai daudz raksturīgu detaļu. Pie Okas upes sien plostus, ko sūta uz Pēterpili un citur; pati upe „nav tik plata kā Dau-gava”. Gadās novērot tatārus, kas tirgojas ar zirgiem un medījumiem, bet nezina nekā par Dievu vai garīdzniekiem un „pielūdz lielus bērzus”. Tatāru novados ceļotājiem vairs neuzglūn slepkavas, kā tas notiek tuvāk Maskavai. Visur sastop zviedru kaŗa gūstekņus. Brokhauzens jau pa ceļam nomirst, taču Stēns un Lauterbachs dodas līdz pat gala mērķim — Toboļskai, kur viņus laipni uzņem un apdāvina gubernātors, kņazs Matvejs Gagarins. Toboļskas apkaimē „brauc ar suņiem, par ko ceļotāji maksā tāpat kā par zirgiem”. Gaŗajā atceļā nav sarežģījumu, un 1717. gada pavasarī Lauterbachs ir atkal Rīgā. Mūŗa beigas viņš, cik vērojams, pavadījis mierīgi — apkopis savu Doma draudzi un miris 1720. gadā. Daļa no Lauterbacha dzīves un darbības palika plaŗākai sabiedrībai ilgi apslēpta: par viņa ceļojumu uz Sibīriju tā uzzināja tikai 1898., par viņa latviskajām epigrammām — 1933. gadā.

Aplūkojot 18. gadsimtā izdotās latvieŗu vārdnīcas, varētu likties, ka nozīmīgus Rīgas latvieŗu valodas materiālus saturēs Kaspara Elversa *Liber memorialis Letticus* (1748), jo sakārtotājs pats bija rīdzinieks. Tomēr ieguvums ir diezgan niecīgs. Turpretim veselu virkni Rīgai tipisku vārdu savā lielajā, no 1772. līdz 1777. gadam izdotajā leksikonā sniedz Jēkabs Lange. Šiem vārdiem viņš aizvien pievienojis arī speciālu norādi, un ŗķiet, ka tie visvairāk savākti Rīgas latvieŗu transporta strādnieku un zvejnieku vidū. Jau kādā no iepriekŗejām ŗis grāmatas nodaļām pieminēju, ka zemie un gaŗie smago ormaņu rati tolaik saukti par suniŗiem. Tāpat Langem bijis pazīstams pātiņš — „sava veida Rīgas liŗeŗu cunftē”, un tā locekļu

apzīmējums — pātinieks. Šis latviešu līģeru, sāls nesēju un citu brālību ietvaros izveidotās darba sabiedrības balstījās uz savstarpēja līguma un dalībnieku pilnīgas vienlīdzības; pātiņa sastāvā bija ik pa sešiem viena amata brāļiem dibinātāja jeb kūma (vāciski *Pate*) vadībā. Par pātiņiem vecās Rīgas dokumentos runa samērā bieži, bet Langes vārdnīcas iznākšanas laikā tie oficiāli vairs neeksistēja. Enkurnieks, kā Lange gluži pareizi izskaidro, ir „locis, kas Daugavā rāda ceļu ploštiem”. Vārdnīcā ietvertā Rīgas latviešu zvejnieku leksika krietni bagāta un pa daļai droši lietota jau senāk nekā 18. gadsimtā. Ievēribu starp citu pelnī dažādie tīklu nosaukumi: linums, liekači, spaile un nakts spaile, tina. Reizē redzams, ka Rīgas latvieši līdzās īsti latviskiem vārdiem lietojuši daudz aizguvumu un pat barbarismu, kuŗu pamatā lielāko tiesu vācu valoda.

Šī parādība viegli saprotama. Jauniem jēdzieniem un tikai pilsētniekiem pazīstamām reālijām vajadzēja latvisku apzīmējumu. Taču par jaunvārdiem tolaik nedomāja: kā pašiem Rīgas latviešiem, tā vēl jo vairāk vāciešiem šķita ērtāk pārņemt atbilstošus vācu vārdus. Nereti tie netika nemaz asimilēti, bet iegulās latviešu valodā kā svešķermeņi. Šo procesu veicināja Rīgas aizvien straujākā modernizēšanās 19. gadsimtā, sevišķi tā otrā pusē. Tomēr tas nebija vienīgais iemesls, kādēļ šai posmā un 20. gadsimta sākumā radās, kā jau agrāk atzīmēts, „šausmīgais Rīgas žargons”, kam valodnieki nevēlējās veltīt nekādas vērības. Senākos gadsimtos Rīgas vācieši necentās sekmēt un dažkārt pat nepieļāva latviešu pārvācošanos: to rāda kaut rātes rīkojumi skolu lietās. Spēcīgākais pārvācošanās vilnis, savā ziņā paradoksāli, sākās pēc jaunajiem zemnieku likumiem, kad Rīgā arvien prāvākā skaitā ieplūda latvieši no laukiem. Līdztekus tam, kā dila vāciešu majoritāte, mazinājās arī viņu izolācija; laba daļa latviešu savukārt steidzās pārvācoties tādēļ, ka tas joprojām deva dažādas priekšrocības. Vācu valodu šie „kaunīgie latvieši”, vismaz pirmajā paaudzē, lāga neiemācījās, bet latviski runāja vai pat pūlējās runāt aplam. Rezultāts te bija savāda žargons, kas fiksēts Augusta Deglava darbos un

Rūdolfā Blaumaņa konstruētajās madām Birķ un madām Eiķ sarunās. 19. gadsimta pēdējā ceturksnī darbīgs kļuva vēl kāds cits faktors — krievu birokrātijas spāidi un pārkrievošānas polītika. Tas pameta Rīgas latviešu valodā visai dziļās slaviskas pēdas. Kā vācu, tā krievu ietekmes saglabājās šai valodā arī Latvijas neatkarības laikā.

Par spīti tam esmu pārliecināts, ka nopietnāka Rīgas latviešu modernās resp. 19. un 20. gadsimta valodas analīze neizrādītos lieka un neauglīga. Lasot literārus darbus, kur labi pazinēji reālistiski tēlojuši rīdziniekus, nesadurāties ar žargonu vai barbarismiem vien, bet arī ar savdabīgu latvisku leksiku, sintakses īpatnībām u.t.t. Es vēlētos apgalvot vēl vairāk: fiksējams un pētījams būtu arī Rīgas žargons. Lai kā raudzītos, to runājuši latvieši, un tam piešķirama sava vieta latviešu valodas vēsturē. Bez tam — līdzās „svešķermeņiem” tur pavīd neparastā nozīmē lietoti latviešu vārdi un frazes.

Plašas, rūpīgi sakārtotas žargona vārdnīcas ir daudzām tautām. Esmu tādas redzējis angļiem, vāciešiem, amerikāņiem, reizēm pat sīkāk specifiskas pa atsevišķām pilsētām, sociālām grupām, arodiem un citām nozarēm. Zināmus priekšdarbus šai sakarā bija veikuši arī Baltijas vācieši. Rīdziniekus īpaši var interesēt tie Rīgas vācu žargona materiāli, ko Erichs Zeiberlichs 1913. gadā pievienojis savu (ar pseudonīmu Seemann v. Jesersky izdoto) Daugavmalas Žaņa „dziesmu stāstu” 2. izdevumam. Visas Baltijas apjomā līdzīgus materiālus vācis Oskars Masings, un daļa no tiem publicēta *Mitteilungen aus der livländischen Geschichte* 23. sējumā. Diemžēl Masinga vārdnīca palika neizdota, bet iespiestie paraugi ļauj droši sacīt, ka tas nozīmē sāpīgu zaudējumu ir filologam, ir kultūrvēsturniekam — un varbūt vēl vairāk katram, kas mīl un cienī aizgājušo laiku kuriozitātes. Vismaz man Masings palīdzējis pasmaidīt dažu labu reizi, kad smaidi nemaz nav prātā.

Ap 1938./39. gadu nebiju šķirstījis vēl nevienu žargona vārdnīcu un nekā nezināju ne par Zeiberlichu, nedz Masingu. Tā, gluži neatkarīgi, man radās nolūks sakopot to

neparasto leksiku un frazeoloģiju, kādu tobrīd lietoja pa daļai Rīgas vidusskolās, pa daļai Čiekurkalna apkaimē, ar kuŗas ļaudīm — tāpat kā ar ģimnazistiem — tikos ik dienas. Rīkojos pavisam vienkārši: iedalīju kādas burtnīcas lapas pēc alfabēta un tur tad pakāpeniski ierakstīju visus attiecīgos vārdus un frazes, ko jau zināju vai ko gadījās dzirdēt no jauna. Ļoti nožēloju, ka vēlāk šo darbu, kas bija aizvirzīts diezgan tālu, vairs neturpināju un ka burtnīca man nav saglabājusies. Tagad, protams, daudz ko esmu aizmirsis. No tā, ko vēl atceros, atzīmēšu te pāris piemēru.

Žargonā lietojamo vietvārdu nebija pārāk daudz. Čiekurkalns saucās Čukurītis, Grīziņkalns — Grīškene, Esplanāde jeb Vienības laukums — Eksītis. Ķīšezers bija Ķīsītis, Daugava — Dojene (ar īsu o, ne ar u!). Uz Ķīsīti vai Dojeni gāja džumpot resp. nodžumpoties, t.i. peldēt un nopeldēties. Netālu no Ķīsīša atradās Zvērene — Rīgas zooloģiskais dārzs; cits nosaukums tam bija Mērkaķu māja. Pilsētas kanālu vecāki rīdzinieki dēvēja par Sūdgrāvi, bet 30-os gados šis apzīmējums bija jau gandrīz izzudis.

Virkne vārdu saistījās ar cilvēka galvu un tās daļām. No tiešajiem galvas nosaukumiem jāmin baška, pods, trumulis, dullais. Kāds ziemā „licies Dojenē uz ledus un pārsitis podu”. Bieži dzirdams piedraudējums: „Norausi (dabūsi) pa dullo!” Vārdam pļeška bija trejāda nozīme: visa galva, seja, laukums pakausī vai galvvidū, no kuŗa izkrituši mati. Seja parasti saucās mūlis vai purns. „Tam no purna nāca sarkanais (= tecēja asinis)”. Kā šis teiciens liecina, purna jēdziens varēja arī sašaurināties un attiekties tikai uz degunu. Samērā ikdienišķs apzīmējums šaurai un gaŗai sejai ar gaŗu degunu bija zirga ģimīs. No mutes nosaukumiem atceros divus: žaunas un klape. Ar vārdu ciķele apzīmēja ne vien t.s. kazas bārdiņu, bet arī bārdu vispār: „Rāvis sērbaļķi (= sērkočiņu) un apsvilinājis ciķeli”. Ūsas saucās vuncas, vaigu bārda — bakenes jeb bakeni; abu pēdējo vārdu izplatība nebija ierobežota ar Rīgu.

Liels skaits žargona vārdu un fražu raksturoja laimīgas vai nelaimīgas situācijas un rīcību, kas tādas radīja. Laime, necerēts panākums bija trefers, tā pretstats — netrefers. Cūcene nozīmēja Rīgā to pašu, ko laukos cūkas laime. Kaut kas izdevīgs, jautrs, patīkams bija „labais”: „Atnāc uz balli, būs nāvīgi labais”. Smagāki, ar soda draudiem saistīti sarežģījumi un nepatīkšanas saucās šochers jeb šojs, ziepes, šūme, baigais. Ja klājās labi, tad viss likās forši jeb forīgi, pretējā gadījumā — uz pūsli. Pēdējo apzīmējumu izmantojis Anšlavs Eglītis savā romānā *Līgavu mednieki*, kur Imants Surģenieks atbild uz Nikolīnes jautājumu par viņa sekmēm skolā: „Uz pūsli. Tik galīgi uz pūsli, ka jāmeklē kādi sevišķi līdzekļi, lai glābtos”. Neparasts, dīvains, neparedzēts apstāklis bija mudulis un vicheris. Kādam citam kaitīgu nodarījumu — aiz atreibības vai taml. — dēvēja par kloķi: „Janka ielika Jurim baigo kloķi”. Līdzīgā nozīmē lietoja vārdus un vārdkopas iegriezt, ielikt rociņu, ielikt rutku, iezāgēt. Kas piedzīvoja depresiju, tam bija „melns”.

Ja kāds konflikts nebija atrisināms citādi kā ar kautiņu, tad smagāk apvainotais vai dedzīgākais otru izsauca. Abi sāka tusēties resp. notika tusiņš, kuŗā katrs centās pretiniekam iemaukt pa purnu, atbērt vai nobērt. Vājākais norāvās, reizēm arī izlaida ņuņņas un bimboja. Glēvulīgs piekautais jeb memmītis steidzās mājās klačot maķenei vai senčiem, skolā — učukam.

Piemēru virkni varētu vēl turpināt, taču šoreiz pietiks. Pricētos, ja lietpratīgais lasītājs atzītu, ka arī šai īsajā apskatā atrodams „labais” un ka tas nav sarakstīts „galīgi uz buj duj”.

Kaudzītes Matīss nobeidz savas atmiņas par tautisko laikmetu ar nodaļu, kas saucas „Vārpu salasījums atmiņu tīrumā”. Tur viņš īsi runā par vairāk vai mazāk ievērojamiem ļaudīm, „ar kuņiem man maz ir bijis iespējams stāvēt dzīvē sakaros, vai arī par kuņiem šādā vai tādā ziņā plašāk rakstīt nevaru par ikkatru no viņiem sevišķi un īpašā nodaļā”. Es šeit vēlos daļēji sekot Matīsa paraugam. Taču vēlreiz jāatkārto tas, ko minēju jau 1. nodaļā: līdzās tām personām, kuņām esmu tuvāk piekāries šai grāmatā un 1966. gadā izdotajos *Rīgas svārkos*, būtu vēl diezgan daudz stāstāms par citiem draugiem vai bijušiem draugiem un ceļa biedriem. Ja kādreiz būs dziņa to darīt, tad nāktos domāt ne vien par Rīgu, bet arī Liepāju, Berlīni un, protams, visvairāk par Stokholmu. Te salāsu — sīkas novirzes neskaitot — vienīgi tās „vārpas”, kas saistītas ar Rīgu, — impresijas un pārdomas, pie kuņām citreiz vairs neatgriezīšos.

Mani drusku skumdināja tas, ka nevarēju atrast personīgas tuvības ar trim slaveniem dzejniekiem. Sudrabkalna *Spuldze vējā*, Medeņa *Tecila* un Čaka *Iedomu spoguļi* ir grāmatas, ko esmu lasījis un pārlasījis neskaitāmas reizes. Ikvienā no tām ir panti, pirmajā pat veselas lappuses, kas man neviļus iešaujas prātā ik mēnesi, ik nedēļas. „To rakstījis Sudrabkalns, to Medenis, to Čaks”, es nodomāju. „Žēl, ka to neesmu rakstījis es”. Bet — ja sastapu tikai divatā kādu no šiem trim, sajutu dīvainu pretestību, un tā likās abpusēja: mēs brīdi gan parunājām, taču mums drīz pietrūka ko runāt.

Sudrabkalna seja tolaik, ap 1940. gadu, bija it kā savītusi un sažuvusi, galvvidus kails un mazliet saraucies, valoda paklusa un stostīga, izturēšanās bikla. Lieliskās, dzirkstīgās Olivereto atjautības nepiedzīvoju nevienā gadījumā. Sudrabkalns gatavojās sakārtot Heines izlasi

latviešu tulkojumā un aicināja arī mani piedalīties. Ieminējos, ka labprāt mēģinātu atdzejot poēmu *Vitzliputzli*. Viņš nevērīgi pamāja un teica: „Ak to? Ko nu to!” Tas mani sarūgtināja, jo it labi atcerējos, ka Sudrabkalns kādā 1919. gadā sacerētā dzejolī bija aizrautīgi jūsmojis par šo poēmu, no kuŗas „pilnu elpu atņem krūtīs kā no zilā jūŗas gaisa”. Tieši šis viņa dzejolis pievērsa mani *Vitzliputzli* un Heinem vispār.

Redzēju dažus Sudrabkalna manuskriptus skaistā ornamentālā rokrakstā. Pirmais burts ik manuskriptā bija sevišķi smalki vīts pēc viduslaiku paraugiem un turklāt izkrāsots.

Jau 1941. gada sākumā varēja skaidri vērot, ka Sudrabkalns izšķīries uzticīgi kalpot komūnismam, taču laikam viņš nejutās vēl īsti drošs, vai viņu akceptēs. Pāris paziņām klātesot un ieminoties par daktiliskajām atskaņām, kuŗu lietošanā Sudrabkalns agrāk bija pierādījis ārkārtīgu virtuozitāti, viņš pēkšņi noskaitīja šādas rindas:

*Dzīvojam mēs zaļi nu,
Slavēdami Staļinu.
Ienaidnieki jūk kā spaļi nu.*

Liekas, ka visaizdomīgākais aģents no nama Stabu ielā 12 nebūtu šai vārsmojumā saskatījis ko bīstamu. Sudrabkalns tomēr pietrūkās un, durvis atvēris, palūkojās gaitenī, vai kāds nav noklausījies, ko viņš sacījis. Vai tās bija slepenas bailes no šausalīgā vārda, ko atklātībā drīkstēja tikai cildināt? Pēc kaŗa, skandinādams *Cīņā* kādu himnu Staļinam, Sudrabkalns katrā ziņā atzina: „Gan tāle šķiŗ, bet Staļins gluŗi tuvu” un „Es jūtu, dvēselē viņš dziļi raugās”. Lai kā to uztvertu citi, man šķiet, ka arī šais teicienos izpauŗas bailes no tā paŗa, ko koncīzi formulējis Dŗordŗs Orvels: „Lielais brālis tevi redz”.

Medeni pirmo reizi redzēju 1937. gada 13. februārī, plaŗi apmeklētā rakstnieku vakarā, ko 1. ģimnazijas aulā bija sarīkojis Jānis Lapiņš, kas arī — savilkdams muti sev īpatnējā, gaŗai līnijai līdzīgā smīnā — teica dažus vārdus

par katru autoru. Vispirms Aleksandrs Grīns nolasīja savu stāstu *Vectēvs un velns*. Lasījums bija monotons, aplausi pašķidri. Sekoja Medenis, spēcīgā, dobajā balsī pa daļai lasīdams, pa daļai deklamēdams virkni dzejoļu, pāris no tiem „Medeņa metros”. Viņš nobeidza ar *Tecilu* un, skandējot tās pēdējās rindas —

*Zelta rakstā ieaud mūžu savu,
Kauto tēvuzemes dēlu slavu,*

lēni soļoja lejā no katedras, grāmatu augstu gaisā izslējis. Efekts bija iespaidīgs un nepalika bez atbals. Tomēr šo atbalsi tālu pārspēja tā, ko vakara noslēgumā radija Edvarts Virza. Viņš nodeklamēja savus dzejoļus bez jebkādiem palīglīdzekļiem, sparīgi, istā aizrautībā un ar *Tabakas dozi* izskaņā, kur vārdi, ka neviens pētnieks vēl neesot mūs „iemācījis, kā mīlu aizšķaudīt no sirds”, lieliski iejūsmināja pārsvarā jauneklīgo auditoriju.

Vēlāk ar Medeni iepazinos un pa reizei satikos Rīgā, lai gan viņš lielāko tiesu uzturējās savās lauku mājās. Diezgan bieži viņš mēdza stāstīt par dažādiem varoņdarbiem, ko paveicis pagātnē un tagadnē. Tomēr īstenībā, kā man gadījās novērot, viņš bija drosmīgāks vārdos nekā darbos. Tas viņam nav pārmetams: viņa jūsma par kauju varoņiem bija tik īsta, ka viņš nevilus sāka sevi ar tiem identificēt. Bez tam Medenis, ja vēl jo sevišķi atceras viņa traģisko likteni pēc 1945. gada, nekādi nav pielīdzināms dažam varoņgara slavinātājam, kas mudināja citus „atdot dzīvību par tēvzemi”, kamēr pats slaistījās pie alus kausa Rīgā vai pat jau ārzemēs, visādā ziņā — drošā atstatumā no vietām, kur kaut kas draudēja dzīvībai.

Tāpat kā Sudrabkalnam, arī Medenim bija ļoti skaists rokraksts. Kaut gan faktiski bijām tikai pavirši paziņas, viņš man uzdāvināja ar veltījumu savu dzejoļu krājumu *Teiksmu raksti* (1942), ko diemžēl neizdevās saglabāt.

Aleksandra Čaka īpato profilu un gluži kailo galvu pazinu no attēliem jau sen, taču šķiet, ka viņu tieši neieraudzīju agrāk kā 1940. gada janvārī. Viņam kā otram

pēc Jāņa Medeņa bija piešķirta latviešu augstākā literārā balva, Annas Brigaderes prēmija, par strēlnieku balādēm *Mūžības skartie*. Šai sakarā Rīgas latviešu biedrībā notika svinīgs akts, kuŗā arī pats Čaks dažas balādes nolasīja.

Atceros, ka par laureāta izvēli tika — protams, ne jau Sabiedrisko lietu ministrijas uzraudzītajā presē, bet privātās sarunās — diezgan daudz diskutēts. Aizrādīja, ka Brigadere uzsvērusi, lai prēmiju piešķirtu darbiem ar „nacionāli ideālistisku” nokrāsu, un ka tāda Čaka balādēs neesot saskatāma. Tā kā tobrīd Latvijā jau bija iekārtotas krievu bāzes, tad daļa, kas iedomājās sevi par tālredzīgiem reālpolitiķiem, savukārt apgalvoja, ka ļoti pareizi godālot grāmatu, kur cita starpā runa arī par sarkanajiem strēlniekiem: tas veicināšot labas attiecības ar „draudzīgo kaimiņu”. Vai par šo neticamo naivitāti būtu jābrīnās? Jā, bet savā ziņā arī nē. Cik maz īstos apstākļus „draudzīgajā kaimiņzemē” pārzinājuši pat Latvijas komunisti, partijas biedri, rāda Jāņa Niedres atmiņas *Diena dienu māca* (1965). Ieradies 1940. gada septembrī Maskavā, Niedre tur sastāpis Sudrabu Edžu un Robertu Pelši. Vaicājis, kas zināms par citiem Padomju Savienības latviešu rakstniekiem. „Viņu še nav”, atbildējis Pelše, kamēr Edžus pastāstījis, ka palicis dzīvs tikai gadījuma dēļ. „Sattikšanās ar Sudrabu Edžu atstāja mums sirdī rūgtus nosēžņus”, turpina Niedre. „Tānad savs pamats baumām par milzīgajām represijām trīsdesmit septītajā gadā laikam gan ir? Bet vai Staļina sacīto var apšaubīt?” Ja nu Niedre bija dzirdējis tikai „baumas” par to, ka kopš 1937. gada nošauti vai ieslodzījuma vietās „represēti” 95% Krievijas latviešu literātu, kādu nezināšanu tad galu galā var pārnest Latvijas „buržuāziskiem reālpolitiķiem” ar viņu iedomām, ka Staļinu spēš ietekmēt latviešu rakstniecība un ka tam mīļi sarkanie strēlnieki?

Lai būtu kā būdams, sava veida morālu uzvaru ieguva tie, kas bija teikuši, ka Brigaderes prēmija Čakam nepieņāktos nacionāla ideālisma trūkuma dēļ. Kad Čaks varbūt mēnešus desmit pēc prēmijas saņemšanas bija jau it dziļi iesaistījies komunistu propagandas aparātā, viņi mēdza

atgādināt: „Nu, ko mēs toreiz sacijām?” Čaks turpretim bija paguvis pārliecināties, ka par latviešu strēlniekiem un it īpaši sarkanajiem strēlniekiem Krievijas pilsoņu karā tagad labāk ieteicams runāt pusbalsī. Ja ko runāja, tad tas bija darāms bez jebkādas „nacionālšovinistiskas”, t.i. krieviem nelabvēlīgas un latviešiem labvēlīgas ievirzes. Pēdējo *Mūžības skartajos*, kas balstījās uz nopietnām avotu studijām, bez šaubām, manīja. Savas ideoloģiskās kļūdas Čaks tad nu būtu labojis libretā operai par strēlniekiem Oktobra revolūcijā, ko-uzvestu t.s. latviešu mākslas dekādē Maskavā. Libretu viņš, kopā ar Eriku Ādamsonu, arī sāka rakstīt, taču šo viņa „gājienu uz Kanosu” pārtrauca Vācijas un PSRS karš.

Emigrācijā vērojama tendence iztēlot, ka visi tie komunistiskie dzejoļi, ko Čaks publicēja 1940./41. gadā un pēc 1945. gada, esot „uzspiesti”. To apgalvo pat tik tuvs viņa paziņa kā Jānis Grīns. Es varu apliecināt, ka vismaz pirmajā no minētajiem posmiem nevienu, kas nestāvēja tuvu partijas aprindām, ar varu nespieda rakstīt, — drīzāk otrādi. Kas rakstīja, darīja to brīvprātīgi, ja vispār tika akceptēts. Brīvprātīgi par komjauniešu krosu u.t.t. dzejoja arī Čaks.

Vecākus ievērojamus autorus no vienas, jauniešus no otras puses gan dažkārt — draudzīgāk vai asāk, tomēr bez tiešiem spaidiem — mudināja rakstīt kaut ko, kas atbilstu ģenerāllīnijai. Protams — kas atteicās vai izvairījās, nevarēja nekā publicēt. Šai sakarā man prātā iespiēdusies kāda īsa saruna *Atpūtas* redakcijā 1941. gada pirmajos mēnešos — un taisni ar Čaku. Vispirms viņš man noprasīja, vai es arī pašlaik ko dzejojot. Atbildēju apmēram: „Šad tad — šo to”. Liekas, ka atbilde viņu sadusmoja, un viņš man uzkliedza: „Jaunam cilvēkam jādzejo vienmēr, visu nakti, līdz pieciem no rīta!” Tad viņš jautāja, ko es domājot dzejojot. Biju tikko lasījis plašāku apcerējumu par Džordano Bruno, 1600. gadā sārtā sadedzināto filozofu, tādēļ bikli ieminējos: „Varbūt kādu sonetu par Džordano Bruno”. Tas Čaku galīgi saniknoja. „Par veciem krāmiem!” viņš kliedza vēl skaļāk. „Mums ir jādzejo

par to dzīvi, ko redzam apkārt šodien. Jādzejo par visu jauno, kas notiek tagad!" Ka šie saucieni bija „uzspiesti”, es neticu un nekad neticēšu. Sonetu par Bruno neuzrakstīju un vispār tolaik neiespiedu neviena dzejoļa. Publicēju gan dažus apcerējumus, galvenā kārtā par angļu un amerikāņu literātūru, kuŗu dēļ man kādā gadījumā smagi „mazgāja galvu” iepriekš pieminētais Jānis Niedre.

Ar Čaku biju iepazinies jau mazliet agrāk, bij. *Jaunāko Ziņu* spiestuvē. Arī toreiz viņš bija ļoti nelādzīgā omā. Uz saliktuves galda gulēja tikko aplauzta *Literātūras Avīzes* pirmā lappuse. Viņš to apskatīja un uzbrēca (neatceros kam): „Tā nevar lauzt avīzi! Tā lappuse izskatās pēc sprāguša suņa!” Liekas, ka šo lappusi tad arī pārveidoja, kā Čaks atzina par pareizu.

Kad 1941. gada vasarā Rīgai tuvojās vācieši, Čaks pabēga krieviem līdz pa Vidzemes šoseju, taču ne tālāk kā līdz Ādažu pagastam. No turienes viņš slepus atgriezās pilsētā un labu brīdi dzīvoja tik klusu, ka bija pat visziņi, kas noteikti apgalvoja: Čaks jau sen esot Krievijā. Tādēļ zināmu pārsteigumu man sagādāja Anšlavs Eglītis, jūlijā vai augustā stāstīdams, ka nejauši saticis Čaku uz ielas vai kādā iestādē. Šo kluso dzīvi Čaks turpināja visu vācu okupācijas laiku, starp citu rūpīgi slēpdams, ka pats ir pusvācietis (Rīgas latviešu drēbnieka un Jelgavas baltvācietes dēls). Ļaudīs, par kuŗiem bija zināms, ka tiem pastāv — atklāti vai slepeni — sakari ar daudzzināto SD, varēja it kā jaust divus virzienus: vieni vēlējās panākt, lai atļautu iespiest Čaka darbus, otri to kavēja. Pēdējie izrādījās spēcīgāki, un diezin vai Čaks par to sevišķi skuma, kaut esot solījies, ka tad, ja atļauju dotu, kaut ko publicētu. Uzrakstījis viņš šais gados, kā zināms, bija ļoti daudz.

Man Čaku tolaik gadījās sastapt tikai pāris reizes, izmainot dažus nenozīmīgus vārdus. Neaizgāju arī uz viņa 40-tās dzimšanas dienas svinībām 1942. gada 27. oktobrī, kaut tiku aicināts, jo biju piedalījies dāvanas iegādē. Svinēšana notika viņa dzīvoklī — nekāda publiska sarīkojuma, protams, nebija. Vēlāk nožēloju, ka

neaizgāju, — taču tieši tai vakarā jutos vairāk vilināts kur citur. *Amor vincit omnia*, vismaz jaunībā.

Pēdējo reizi Čaku redzēju 1944. gada septembrī, kad Rīgas ielas pildīja vācu kaŗaspēka daļas, kas „plānveidīgi iztaisnoja fronti”, un bezgalīgas bēgļu vezumu rindas. Jautāju, ko viņš domā darīt. Čaks minēja dažādas iespējas, bet prātā man iespiedies vienīgi teikums: „Var braukt arī uz Vāciju”. — Vai patiesi? — es nodomāju, taču nekā nesacīju.

Ja Čaks nodzīvotu ilgāk nekā Staļins, tad gandrīz nešaubos, ka viņš itin drīz būtu izsludināts par „nopelniem bagāto kultūras darbinieku”. Taču nav jāaizmirst, ka arī jau Staļina laikā Čaka dzejoļus tulkoja krieviski un 1949. gadā tie Maskavā iznāca krājumā *Na vysokom beregu*. Var piebilst, ka visos apstākļos un visās lietās padevīgās Mirdzas Ķempes pirmā dzejoļu grāmata krievu tulkojumā parādījās ne ātrāk kā 1952. gadā. Šis salīdzinājums izsaka diezgan daudz.

Man šķiet, ka emigrācijā nevajadzētu radīt teikas par Čaka politisko ievirzi. Viņa dzejas labākā daļa ir un paliks laba bez tām.

Tā kā mans tēvs ilgus gadus darbojās linu nozarē, tad viņam reizēm gadījās satikties ar dzejnieku Frīdrihu Gulbi, kas tikpat ilgi bija strādājis par grāmatvedi Valsts linu monopola uzņēmumā. Kantorim ziedoto gandrīz ceturksni gadsimta kompensēja tā, ka 1944. gada sākumā Gulbim piešķīra kādu īpašu pensiju — šķiet, pilnas algas apmērā. Viņš sacīja, ka tagad varēšot darīt to, ko vienmēr vēlējis, t.i. tikai rakstīt — dzejoļus, stāstus, lugas, feļetonus, recenzijas... To viņš tiešām arī pasāka, bet režīms, kas nāca jau tā paša gada rudenī, viņu aplūsināja, un pēc tam līdz pat nāvei 1951. gada vasarā viņš laikam netika vairs publicējis ne rindas. No kā viņš mūža beigās pārtika, es nezinu. Varbūt viņu ieskaitīja tautas pensionāros, kā zināmu nopelnu atceroties to, ka savulaik viņš 6. latviešu strēlnieku pulka sastāvā bija piedalījies cīņās pret Kolčaku. Tomēr man liekas, ka Gulbis arī neatkarīgajā Latvijā, par spīti savai cītībai, nedzīvoja spožos

apstākļos. Kad viņam iznāca kāda jauna grāmata, viņš, kā parasts, saņēma daļu brīveksemplāru. Tos tad viņš par lētāku cenu piedāvāja darba biedriem, titullapā ierakstīdams arī katram pircējam speciāli sacerētu un veltītu pantīņu. Es to uzskatīju par dzejas profānāciju, kas man radīja pret Gulbi aizspriedumus, lai gan citādi viņš bija lādzīgs cilvēks. Viņa seja bija dziļi rievota un it kā drusku pelnaina, un vispār izlikās, ka viņā būtu kaut kas sadedzis vai pārlūzis. Sabiedrībā viņš varēja būt jautrs, taču bez tām dzirkstīm, ko izšķīl īsta asprātība. Gan ar paša, gan Don Federico vārdu parakstītās viņa humoreskas pantos un prozā reti pārsniedza viduvēju zobgaļa kalendāru lektīras līmeni. Turpretim viņa lirikas krājumos (pēdējam no tiem zīmīgi izvēlēts nosaukums — *Vilkābele*) gadās spēcīgi — drūmi, rēgaini dzejoļi, kuņus augstu, pat pārspīlēti augstu vērtēja arī Edvarts Virza, starp citu izteikdamies, ka „Frīdrichs Gulbis ir kā tumšs un dziļš atvars mūsu jaunākās lirikas viegli caurredzamā strautā” un ka „Gulbja dzeja ir smaga un vientulīga un bēdu pilna vārpa”. Vācu okupācijas laikā Gulbis piedzīvoja lielas, grūti remdināmas sāpes — mira meitenīte, viņa vienīgais bērns. Šaubos, vai iespējams bez aizkustinājuma lasīt Gulbja dzejoļi *Zelta ābols*, kas rakstīts viņas piemiņai (tas ievietots arī manā 1955. gadā izdotajā antoloģijā *Dzīvā dzeja*). Tur valda izmisuma migla, kas gulstas pār robežu starp divām pasaulēm.

Tuvs Frīdriha Gulbja draugs (liekas, no mākslinieku biedrības Zaļā Vārna laikiem) bija Kārlis Eliāss. Kaugurietim Kārlim, blakus minot, nav nekādas radniecības ar slavenajiem Zemgales Eliāsiem — Maiju, Ģedertu un Kristapu. 40-os gados Kārlis bija diezgan spēcīga, taču ne lieki piebrieduša auguma vīrs ar kailu, drusku rožainu galvidu. Viņa sejā izcēlās palielais, uz priekšu izvirzītais apakšžoklis, viņa acis, ja ļoti nemaldos, bija gandrīz vai debesu zilumā. Eliāss staigāja lēnā gaitā, varētu sacīt — it kā nomērītiem soļiem, un lēna un klusa parasti bija arī viņa valoda. Taču viņā slēpās kāds spīts, un, aizstāvēdams savus uzskatus, kaut tie dažkārt šķita visai apstri-

dami, viņš „uzliesmoja” un izteicās stipri asi. Šis asums gan nekad neizvērtās rupjībā — pretēji nekā dažam labam vairāk daudzīnātam latviešu dzejniekam. Te būtu jāatceras ne jau mākslinieciski sevišķi izcilais, tomēr Eliāsam raksturīgais literārais pašportrets *Es neesmu angļis*, kas sacerēts jaunus gados un kur viņš cita starpā raksta:

*Gan klubā klusākā, kur lāga nedzird dvesmu,
Man pēkšņi dziedāt tūk, bet tūliņ apraujos;
Gan laikam audzināts es arī labi esmu
Un mazliet pieklājīgs pat arī izliekos...*

Tas viss ir gluži pareizi. Eliāsam patika arī dziedāt, un viņš mīlēja mūziku — bieži jo bieži apmeklēja koncertus. Tāpat viņš interesējās par glezniecību un grafiku. Šo interesi neapšaubāmi bija modinājis Teodors Ūders, kas strādāja par zīmēšanas skolotāju Valmieras tirdzniecības skolā tieši tai laikā, kad Eliāss tur mācījās. Viņa pietāte pret Ūderu bija ārkārtīga. Reiz viņš bija uzrakstījis par savu skolotāju īsas atmiņas, ievadā minēdams dažādos virzienos pazīstamus valmieriešus — kā pirmo Ūderu, kā beidzamo „Šanas” biedrības priekšnieku (vēlāk Jāņa Kārklīņa romānā *Latviešu Pūcesspiegēlis* notēloto) Miķeli Amalijas dēlu Vanagu. Redaktors bija steigā rakstu saīsinājis tā, ka slavenību virknē palika pāri tikai divi — Ūders un viņam līdzās Vanags. Tā bija viena no reizēm, kad Eliāss „aizdegās”, pietvika līdz ausu galiem un, dzēlīgiem vārdiem lūpās sprakstot, mēģināja vēl ko saglābt, kas viņam laikam arī izdevās. Otrs mākslinieks, ko Eliāss īpaši cienīja, starp citu veltīdams tam kādu suminājumu dzejā, bija Ansis Cīrulis. Viņš atkārtoti žēlojās, ka avīzēs un žurnālos — bieži „uz iedzeršanas pamatiem” — cildinot mazāk ievērojamus mākslniekus, bet aizmirstot atturīgo Cīruli, kas latviešiem esot viens no lielākajiem. Pats Eliāss no glāzes neatteicās, taču vienmēr dzēra mēreni, jo vairāk mīlēja — kā daudzkārt atzinies — reibumu, ko dod ievas vai jasmīni, un „maldus, ko nes meitenes rokas”. Par spīti jūsmīgajam romantismam, kas strāvo daudzus

Eliāsa dzejoļos un brīžiem izpaudās arī sarunās, praktiskajā dzīvē viņš nekādā ziņā nebija nevarīgs, bet prata labi panākt vai nodrošināt, ko vēlējas. Viņam — varbūt sakarā ar zināmo, augstāk pieminēto spītu — netrūka arī drosmes klaji izteikt nepopulārus ieskatus. Tā, ideoloģiski pats stāvēdams diezgan tuvu t.s. pozitīvismam, viņš deklarēja, ka nekad neesot spējis izlasīt Virzas *Straumēnus*. Kā viņš vērtēja Virzas liriku, es nezinu, kaut būtu jāpieņem, ka viņam patika tur manāmās franciskās ieskaņas. Arī Eliāss labi prata franču valodu un tulkojis no tās vairākus romānus. Kad ungāriete Jolāna Feldesa (Földes) 1936. gadā pēkšņi kļuva slavēta ar savu Parīzes emigrantu tēlojumu *Kaķa-makšķernieka iela*, tas jau nepilnu gadu vēlāk iznāca latviski Eliāsa tulkojumā. 1. pasaules kara laikā Eliāss bija uzturējies Irkutskā un Vladivostokā, bet Latvijā atgriezies kopā ar Imantas pulku, pa ceļam redzēdams daudz eksotisku vietu. Turpmākos gados viņš apceļoja Rietumeiropu. Ar savu pieredzi svešās zemēs viņš nelepojās, taču viņa dzejā tā nereti atspoguļojās. Vecāks kļūdams, viņš aizvien biežāk pievērsās tiešajai apkārtnei, galvenā kārtā Latvijas lauku motīviem. Līdzīgi kā kādā dzejolī Eriku Ādamsonu, viņu bija valdzinājušas klusās novakarēs tālu dzirdamās suņu rejas. Ja Ādamsons izsaucās: „Un tālu tālu suņi rej, tik brīnumskaisti suņi rej”, tad Eliāss savu attiecīgo dzejoli nobeidza ar pantu:

*Suns visu redz un saprot,
Kas nācis un kas ies;
Ar man tīk līdz tam labprāt
Pār sētām sasaukties.*

Šis rindas bija ievērojis Eliāsa kollēga žurnālistikā Zigurds — Friča un Paulīnas dēls — Bārda, kam allaž veicās parodēt, kustībās attēlot un, kā viņš pats mēdza teikt, „izākstīt” dažādu autoru dzejoļus. Par vienu no viņa „numuriem” tad nu kļuva — rādīt, kā Eliāss vakarā stāv pie sētas un sasaucas ar suņiem. Eliāss to laikam gan neredzēja, bet, ja arī būtu redzējis, tad ļaunā neņemtu, jo Bār-

das priekšnesums, bez šaubām, bija sava veida mākslas darbs.

Visi Zigurda Bārdas paziņas ir brīnījušies, kādēļ viņš ierobežojies ar diezgan bezpersoniskām reportāžām vai aprakstiem, bet ne Latvijā, nedz vēlāk Vācijā un Austrālijā nav mēģinājis literāri attīstīt savu acīm redzamo humorista talantu. Vai viņa ticību savām spējām tiešām tik efektīvi noslāpējis tēva, mātes un tēvoča Antona vārds? Kaut ko līdzīgu viņš man aprauti ieminējās kādā gadījumā, kad bija tukšojis ne vienu glāzi vien. Taču tai pašā reizē viņš piebilda: „Ja tu zinātu, ko es esmu izdomājis naktīs, kad nenāk miegs! Tēvs tā neizdomātu . . . Varbūt Antons? Kur nu! Antons ir ezis”. Arī aiz pēdējā teikuma slēpjas kāda dzejas reminiscence. 1940-os gados Antons Bārda publicēja zināmu tiesu ļoti iekļūstošu dzejoļu, kur tēloti dzīvnieki, to vidū ezis, kam „ar krēslu jāiet vakarēt, kumosu sev kādu pameklēt”. Tā kā nebija noslēpums (arī es to tiku novērojis), kādu prieku pašam Antonam sagādāja gardi kumosi, tad Zigurds, jau tiklīdz dzejolis par ezi parādījās iespiedumā, pateica skaidri: tur nu beidzot tēvocis aprakstījis sevi. Pēc tam viņš atkārtoja to bieži.

Būtu labi, ja Zigurds kādreiz uzrakstītu vismaz savas atmiņas. Kamēr tas nav noticis, atzīmēju šeit vēl rēķinu, ko viņš teicās saņēmis kādā mazākā Rīgas restorānā:

2 karb	2.—
kort	1.50
2 alus	60
1 pak spički	30
	<hr/>
	4.40

„Pap’rosi bij, nebij?” vēl arī ieprasījies nevalīgais viesmīlis, rēķinu pārskaitīdams.

1930-to gadu otrā pusē ar savām grāmatām *Pasaules kaŗa noslēpumi*, *Tāds bija kaŗš* un *Ar naidu sirdī* plašās aprindās visai populārs kļuva Eliāsa un Bārdas redakciju

kollēga Artis, īstā vārdā Arsenijs Podnieks. Bez tam viņš savus aprakstus, lielāko tiesu par dažādām 1. pasaules kara epizodēm, nereti publicēja *Tēvijas Sargā*. Tur viņš faktiski bija arī galvenais redaktors, jo Vilis Cedriņš šo avīzi tikai parakstīja un rediģēja tās literāro daļu. Vēlāk Podnieks strādāja *Tēvijā*, ar savu zemo, bet masīvo augumu aizpildīdams tikpat masīvu krēslu un pastāvīgi kūpinādams papirosus, taču ne vairāk kā līdz pusei. Svārku atloka pogcaurumā viņš aizvien nēsāja Lāčplēša ordeni miniatūrā, — bija apbalvots par cīņām pie Rīgas dzelzs tilta 1919. gada oktobrī. Aktīvo dienestu viņš bija atstājis kapteiņa pakāpē, un daudzi paziņas viņu uzrunāja par Kapteini, kas viņam, kā likās, it labi patika.

Reti kāds vairs atcerēsies, ka 1940. gada pirmajos mēnešos a/s Zeme sāka izdot neliela formāta, bet īsti biezu žurnālu ar nosaukumu *Atbals*. Tā saturā bija maz oriģinālu: tas galvenā kārtā tikai atreferēja citur iespiestus rakstus, arī vienu otru grāmatu, tāpat sniedza izvilkumus no ārzemju preses. Zināmā mērā, kaut ne gluži, tā paraugs šķita amerikāņu *Reader's Digest*. Žurnālu rediģēja Fricis Forstmanis resp. dzejnieks Fricis Dziesma, taču vismaz materiālu sagādē palīdzēja arī Artis. Jau drusku agrāk biju iepazinies ar abiem, un abi aicināja mani *Atbalsī* piedalīties. Nebija, protams, pārāk pievilcīgi nedz ko atreferēt, nedz tulkot kādu pašam vienaldzīgu gabalu no angļu avīzēm; taču toreiz vēl gāju ģimnazijā un jutos priedīgs par katru vairāk vai mazāk literāru uzdevumu, tāpat par atlīdzību, ko kārtīgi izmaksāja turpat Blaumaņa ielā 38/40, visu Zemes izdevumu kasē un kantorī. Avīžu rakstus mēdzu pārtulkot burtiski, par ko Dziesma nekā neiebilda, kamēr Artis aizvien pamācīja: „Nevis burtiski! Jāmācās lokālizēt — jāmācās visu pārveidot tā, lai ikviens saprastu”. Tā, acīm redzot, bija metode, ko lietoja viņš pats.

Līdz pat mūža galam Artis Podnieks runāja ērgļeniešu izloksnē, un viņš varēja sapratīgi izteikties par visdažādākiem jautājumiem — sākot ar kartupeļu stādīšanu ģimenes dārziņā un beidzot ar anagalaktiskajiem miglā-

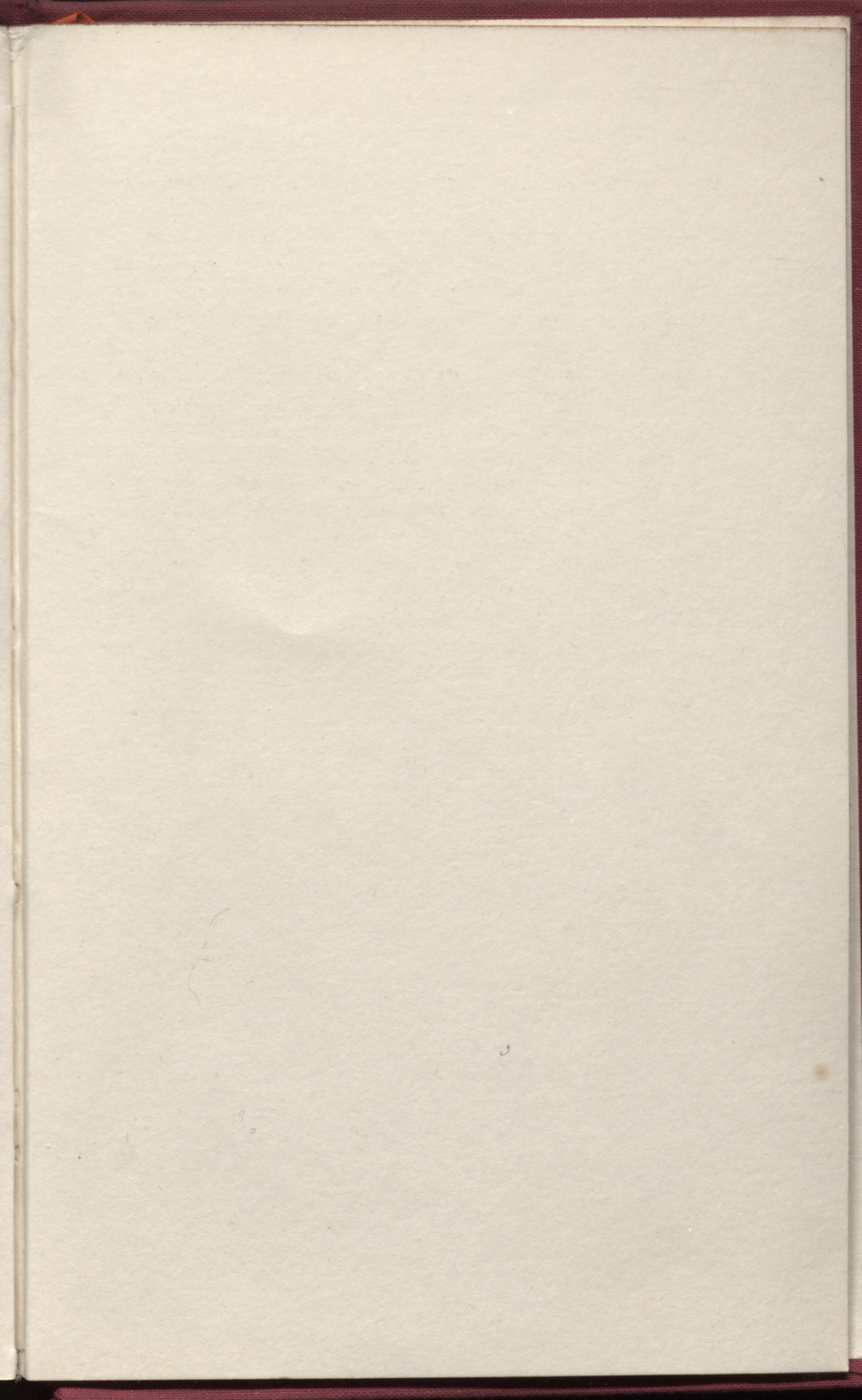
jiem. Viņa domas bieži vien nebija dziļas, bet tās bija noapaļotas un parasti liecināja par lielu attapību. Sarunas ar Arti mēdza svārstīties uz robežas starp nopietnību un anekdotu, un pie to tehnikas no viņa puses piederēja pretinieka mulsināšana, negaidīti aizķerot tā izskatu, īpašības vai kādu neapzinātu tieksmi. Pretiniekam vajadzēja ievingrināties atbildēt līdzīgi. Reizēm viņš bija netaisns, īpaši pret ļaudīm, kuŗu politiskās simpatijas — īstenībā vai arī tikai viņa uztverē — vērsās pa kreisi. Tomēr ietiepīgs Artis nebija, un, ja atzina, ka maldījies, tad to nenoliedza. Viņā slēpās kāds „satirisks pozitīvisms”, kas viņam palīdzēja neparedzamā un neparedzētā veidā nokārtot pat ļoti sarežģītus gadījumus.

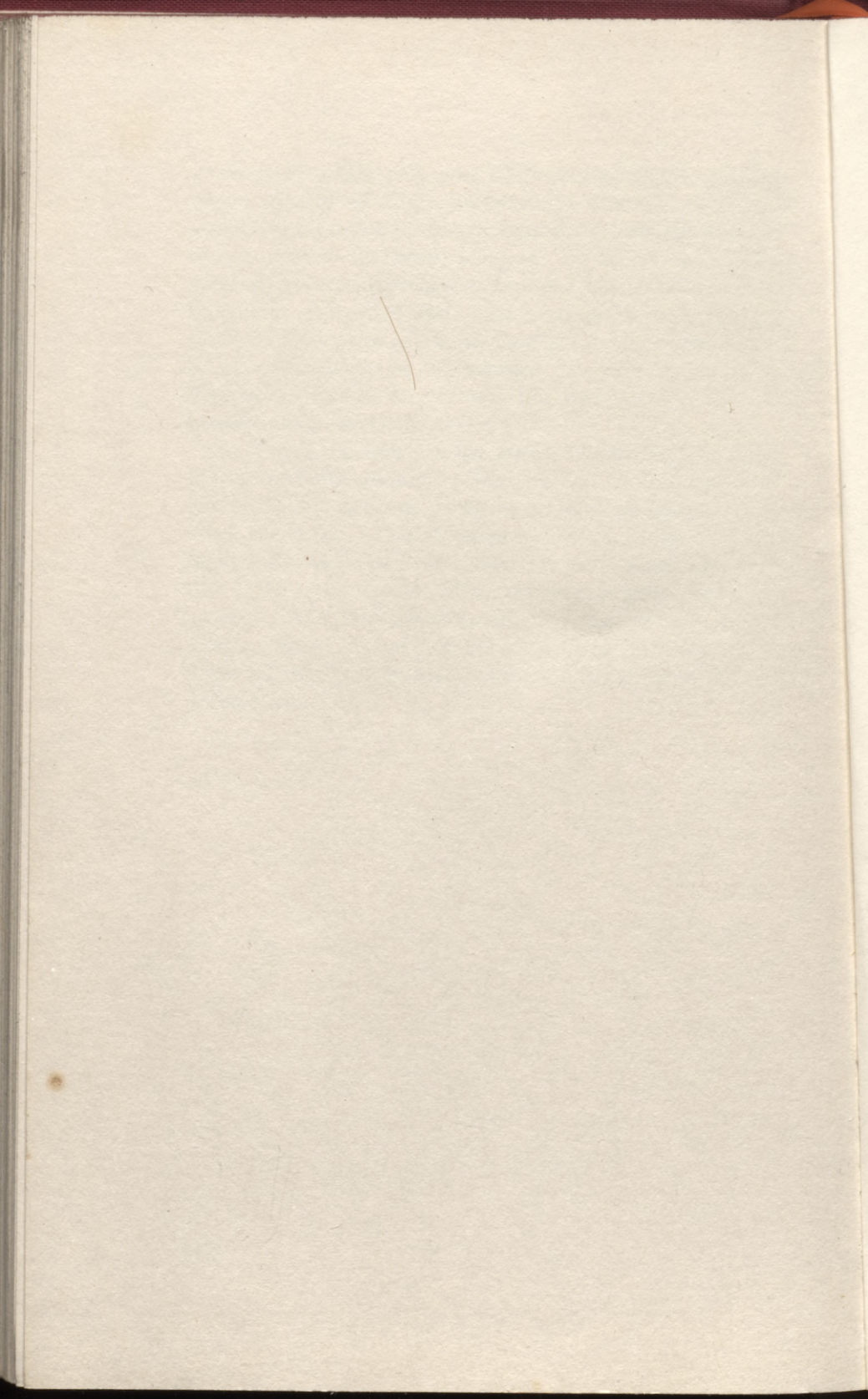
Ja meklētu vērtīgāko, ko Podnieks savā mūžā uzrakstījis, tad man liekas, ka tas nav atrodamas ne viņa augstāk minētajās grāmatās, nedz radies Latvijā vispār. Es domāju, ka šis vērtīgākais ir divas ar burtiem ARS parakstītas serijas, kas no 1946. līdz 1949. gadam parādījās Zviedrijas laikrakstā *Latvju Vārds*. To kopējie nosaukumi vienkārši — „Vēstules no Vācijas” un „Vēstules no Anglijas”. Vēl tām jāpievieno daži *Londonas Avīzē* iespiesti atmiņu tēlojumi — par ģenerāli Radziņu, par Edvartu Virzu. Varbūt vērtēju pārāk subjektīvi, taču uzdrošinos apgalvot: ar šīm virknēm Podnieks pierādīja, ka daudzkārt niecinātam „avīzes rakstam” iespējams kļūt par tikpat personīgu formu, kā Ezeriņam bija novele vai Medenim balāde. Ja Podnieks nodzīvotu ilgāk, var gadīties, ka viņš šos rakstus būtu sakopojis un izdevis grāmatā. Tagad tos vēl atceras viens otrs, nākošajās paaudzēs tos nepazīs vairs neviens. Tas jānožēlo, jo šais rakstos kā magnēzija gaismā pazibēja Eiropas traģiskie un groteskie vaibsti pirmajos gados pēc 2. pasaules kara.

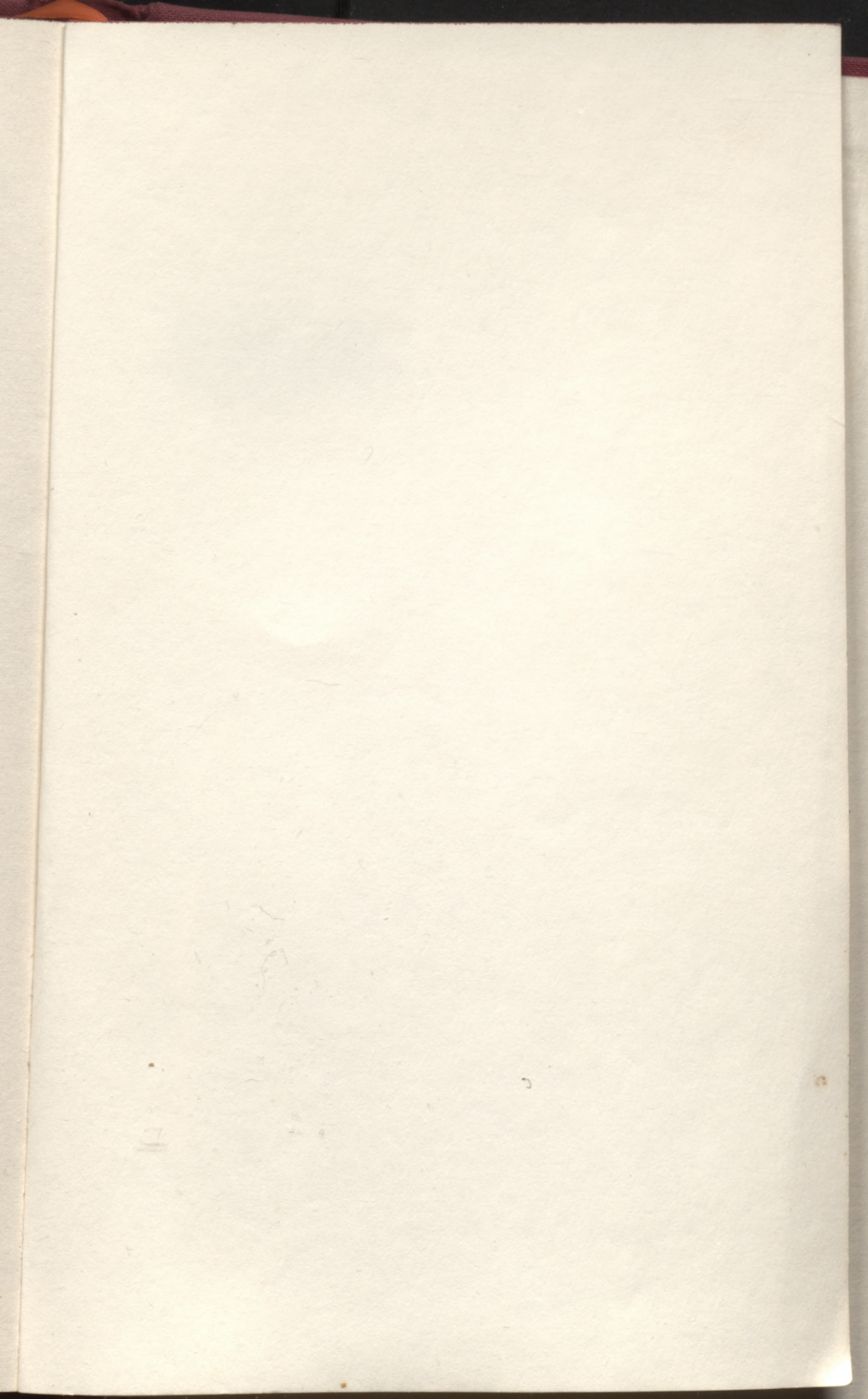
Podnieka mūžs aptvēra tieši pus gadsimtu. Viņš mira Londonā 1951. gada 30. maijā, pēc Rīgas atstāšanas uzkavējies Berlīnē, tad mazliet ilgāk Libekā, visur vadīdams laikrakstus. Kad nepilnu gadu priekš viņa nāves atvadījāmie kādā piekūpējušā Londonas stacijā, man ne mirkli niecšāvās prātā, ka redzāmie pēdējo reizi. Viņa īsā au-

guma masīvs bija tāds pats kā vienmēr, pīpe mutuļoja tikpat sparīgi kā angļu lokomotīvju dūmeņi. Ar ierasto asumu viņš raudzīja saskatīt kodolu un sakarus komplīcētu parādību mudžeklī, ielāgato un atzīto izteikdams vienkāršos, bet atsperīgos teikumos. Un tomēr — viņa balsī bija ieviesusies kāda agrāk nemanīta melancholija, un asprātības vairs nebija tik skanīgas — tās brīžiem šķita it kā aprūsējušas. Es arī sapratu, kas tam par iemeslu: viņš nebija ticējis, ka svešumā būs jāpaliek tik ilgi, un nespēja ar to samierināties.

— Tagad vairums jau sen samierinājies. Bagātās Stokholmas aukstais glītums, pelēkā un zaļā Edinburga gaisīgās dūmakās, Ženēvas ezera neaprakstāmā burvība saulainā pusdienā, — tās ir dažas vietas un lietas, kas arī mani vedinājušas pat vairs nedomāt par atgriešanos. Taču nāk brīži — pavasaļa siltos un zvaigžņotos atkušņos, vasaras rietos, kad nekas nevilina vairāk kā senā dzimtā pilsēta. Šķiet skanam Rīgas tālie torņi un nami — no Rīgas ielām, dārziem, klajumiem un ūdeņiem skan bērniņa un jaunība.

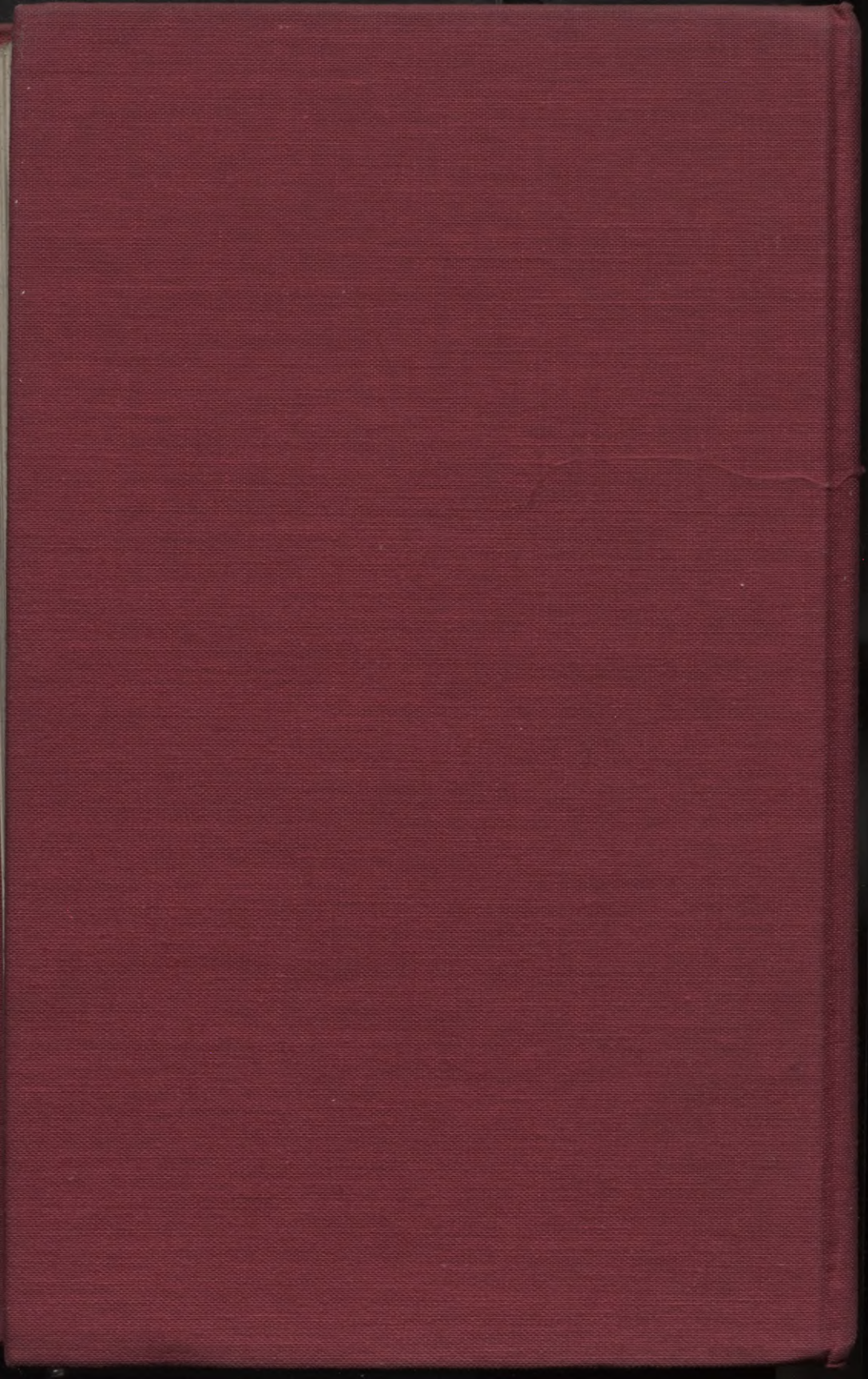

23.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307094950

Vāku zīmējis
EVALDS DAJEVSKIS

ANDREJS JOHANSONS

VISI
RĪGAS
NAMI
SKAN